

Жаңы Ала-Тоо

2010, №6 (14)

ЭЛ АРАЛЫК АДАБИЙ-КӨРКӨМ ЖУРНАЛ

Директор, башкы редактор Тилек МУРАТАЛИЕВ

РЕДАКЦИЯЛЫК КЕҢЕШ:

СУЛТАНОВ Омор – редакциялык кеңештин төрагасы, **АБДУЛЛАЕВ Чингиз** (Азербайжан), **ДЕЛИӨМЕРОГЛУ Якуп** (Түркия), **ОРОЗАЛИН Нурлан** (Казакстан), **МАРКИШ Давид** (Израиль), **МЕХМОН Бахти** (Тажикстан), **КОВСКИЙ Вадим** (Россия)
Кыргызстан: **АБЫЛКАСЫМОВА Майрамкан**, **АКМАТБЕКОВА Сагын**, **ДАУТОВ Кадыркул**, **ЖАКШЫЛЫКОВ Асан**, **ЖЕТИМИШЕВ Сейит**, **КУЛТЕГИН Кожогелди**, **ПАЗЫЛОВ Абибилла**, **РЫСКУЛОВ Акбар**, **САРМАНБЕТОВ Айдарбек** – төраганын орун басары, **СУСЛОВА Светлана**, **ШАПОВАЛОВ Вячеслав**

Бул санда:

Ашым ЖАКЫПБЕКОВ Айгашка	3	Болот КӨЛБАЕВ Акыркы коңгуроо	93
Меңди МАМАЗАИРОВА Ырлар	43	Виктория ЛАВРОВА Среди миров	99
Эңилчек Көгүлтүр автобус	53	Балбай АЛАГУШОВ Улуу шайыр, укмуштуу устат	149
Азат Ырлар	71	Нурмухаммад ЯСИН ӨРКИШ Жапайы кептер	171
Зарлык ШАМЫРКАНОВ Өгөй эне	78	Максим ГОРЬКИЙ Лев Толстой	183
Болотбек АЛЫКУЛОВ Ырлар	90	Тоголок Молдо Жер жана анын балдары	207

Кеңешбек АСАНАЛИЕВ

Постсоветтик доор. Адабий тагдыр 214

Аскар ИЛИПАЕВ

Турмуш сабактарынан 224

Редакциялык жамаат:

Айдарбек САРМАНБЕТОВ –
башкы редактордун орун басары
Жылкычы ЖАПИЕВ –
редактор
Болотбек ТАШТАНАЛИЕВ –
жооптуу катчы
Жакин ТЕҢИРБЕРГЕНОВА –
корректор
Рахим ТӨЛӨБЕКОВ – дизайнер
Нурлан КЫДЫКОВ – дизайнер

Кол жазмаларга пикир айтылбайт жана кайтарылып берилбейт. Редакция бардык авторлор жана заказчылар (китеп, жарнама, плакат, буклет ж.б.) менен кызматташууга дайыма кызыкдар.

Журнал редакциянын басма-компьютердик борборунда даярдалды.

Редакциянын дареги:

720054, Бишкек шаары,
Жибек жолу пр. – 466
Тел: 34-55-86
Электрондук дареги:
Jany.alatoo@gmail.com

Төрүүгө 10.03.2010. берилди
Басууга 29.06.2010. кол коюлду.
Форматы 70x100^{1/16}
Көлөмү 14 б.т.
Заказ № 472
Нускасы 2000

«Турар» басмасынын
басмаканасында басылды.
Бишкек ш. 720054,
Жибек жолу пр. 466
Телефону: 34-49-90;
Факс: 34-45-04

Күбөлүк: № 1510

УРМАТТУУ ОКУРМАНДАР!

«Жаңы Ала-Тоо» журналына 2010-жылдын II жарым жылдыгынын 5 айы үчүн «Кыргыз почтасы» мамлекеттик мекемесинин бардык түйүндөрүндө жазылуу жүрүп жатат.

Жазылуу индекси – 77324

5 айга – 400 сом (редакциялык баа)

3 айга – 240 сом (редакциялык баа)

«Жаңы Ала-Тоо» журналын 1-санынан баштап окуйм деген окурмандар редакциядан алышса болот.

*Адабияттын
алтын казынасынан*

**АШЫМ
ЖАКЫПБЕКОВ**

БИЗДИН АШЫКЕ

Кыргыз көркөм адабияты жана кыргыз киносу жөнүндө сөз болгондо экөөнү тең Ашыкесиз элестетүү кыйын жана анын ысымы бул көркөм дөөлөттөрдүн тизмесинин эң жогорку саптарында турат. Ашыкени жазуучулар да, киночулар да: «Биздики, өзүбүздүкү» – деп келишет. Ал агабыз көркөм чыгармачылыктын гана жеке энчисине эмес, бүтүндөй кыргыз элинин энчисине кызмат өтөгөн инсан болучу. Анын адамгерчилиги, акылман, айкөлдүгү боюнча өзүнчө үлкөн сөз кылууга арзыйт. Ал эми чыгармачылыгына келсек, ал жалпы мактоого ээ болгону менен жазуучу, сүрөткер катары ушул кезге чейин сынчылар, окумуштуулар тарабынан өз баасын ала элек.

Ашыкенин калеминен жаралган «Биз атасыз өскөнбүз», «Айгашка», «Айдагы жез кемпир» ж.б. чыгармалары кыргыз окурмандары жана чыгармачыл интеллигенция тарабынан кыргыз прозасындагы бурулуш этаптарын баштаган жаңылык катары кабыл алынгандыгы бышык.

Ал эми жазуучунун стили, жазуу ыкмалары жөнүндө сөз болгондо кыргыз көркөм адабиятындагы мыкты стилисттердин экөөнү айтсак, анын бири Ашыкебиз экендигинде талаш жок.

ЖАКЫПБЕКОВ Ашым (1935–1994) – Киров районундагы Шекер айылында туулган. 1958-жылы КМУнун кыргыз филология факультетин аяктаган. Ал жазуучу, киносценарист жана котормочу катары кыргыз журтчулугуна кеңири белгилүү. Ашым Жакыпбеков жазган сценарийлердин негизинде «Ысык-Көлдүн кызгалдактары», «Көз кареги», «Айдагы жез кемпир» аттуу көркөм фильмдер тартылган. Жазуучунун «Теңири Манас» романына автордун көзү өткөндөн кийин Токтогул атындагы мамлекеттик сыйлык ыйгарылган. «Жаралуу көгүчкөн», «Катаал багыт», «Биз атасыз өскөнбүз», «Кыргыз эсеринин жомоктору», «Шаа-Ата», «Теңири Манас», «Шекерден Теңирге» аттуу китептери жарык көргөн.

Стефан Цвейг, М. Лермонтов, Ч. Айтматовдун чыгармаларын кыргыз тилине которгон.

Ашыкенин сүйлөмдөрүнөн ашык, керексиз сөздөрдү табуу кыйын. Анын чыгармаларындагы катышкан сөздөр ар дайым кыймылда болуп, автор менен окурманга өз кызматын аткарып тургандыгы көптөгөн калемдештеринен Ашыкебиздин чеберчилигин айырмалап турат.

Ашыке, дүйнөлүк адабиятты кыргыз окурмандарына жеткирүүдө өтө зор эмгек жумшаган. Алардын бири улуу жазуучу Чыңгыз Айтматовдун чыгармаларын кыргызча которууда Ашыкебиз алдына киши салбагандыгы айныгыс факт. Сөздүн чынын айтуу керек, «Гүлсарат», «Ак кеме», «Делбирим» ж.б. чыгармалардагы кыргызча тексттердин көркөмдүүлүгү, элестүүлүгү айрым учурларда оригиналдан ашып түшкөн жагдайларга кез келебиз. Ч. Айтматовдун дүйнөлүк масштабдагы ой-жүгүртүүлөрүн кыргыздын нукура, төл тилине салууда Ашыкенин сөз байлыгынын кенендигин, европалык жана кыргызча ой-жүгүртүүнүн синтездешкен формасын тапкандыгына күбө болобуз.

Келечекте Ашыкенин жазуучулук, котормочулук чебер устаттыгы боюнча изилдөөлөр, пикирлер жазылышы шарт. Анын чеберчилиги филология жаатында окулуп, көптөгөн шакирттери чыгаары шексиз.

Улуу устатыбызга быйыл 75 жыл толот. Журналдын редакциясы окурмандарын Ашыкебиздин чыгармачылыгы менен кайрадан кездешүү вазирасын аткарып, айтылуу «Айгашка» аңгемесин сунуш этет.

Редакциядан

АЙГАШКА

(Аңгеме)

I

Элдин көбү менчик ат багып, базар-учарга, айыл-апага алчылантанып минип жүрүшкөнүн, кээ бириники күлүк чыгып, майрам-тойлордо калдыктей таптап, байгеге чаап жүрүшкөнүн көрүп, Кылычбектин көптөн бери бүйрү кызычу. Акыры учуру келген бир жазда, жылкынын наркы кырк тоок болуп калганда жалгыз саан уюн берип, колхоздон кулундуу бээ алды. Жылкы ферманын кулкунуна бирдеме сала коюп, бээни атайы күлүктүгү менен данкы чыккан асыл тукум күрөң айгырдын үйүрүнөн тандады.

Жайды жайлата бээнин кымызын ичти. Келечегинен үмүттөнткөн жээрде чалыш, элик шыйрак, маңдайында татынакай кашкасы бар ку-

лунду болсо «Айгашкам» деп ардактап, аспиеттеп бакты. Бою пас болуп калат деп, тайында түгүл кунанында да үйрөттүргөн жок. Жылкычыга акысын берип, бек дайындап, колхоз жылкысына кошуп, ал жайда жайлоого жиберип алды. Анан бышты чыгарында гана суулук салып, Айгашкасына алгач үзөңгү тепти. Тизгин кактырбай алчактап шар жүрүп, үстү жайлуу, бели бекем элик мүчө жаныбар Кылычбектин үмүттөнгөнүндөй эле көрүндү.

Кылычбектин эмки эңсегени быштынын жүгүрүшүн сыноо эле. Күз башынан баштап адаттагыдай базар күндөрү «көк бөрү» чыга баштады. Бир жолкусунда Кылычбек да кирди. Көнбөгөндүк кылып баш бербей туш келди жулунганы болбосо, «көк бөрүнү» ала качкан атты Айгашка узатпай жүрдү. Кылычбек кымылдап калды. Додого салып кыйнабай, улак талашып белин майыштырбай, бир-эки жолу жандай чаап, быштысынын чамасын байкады да, тизгин тартты. «Кылычбектин быштысы» деп, Айгашка дароо эле оозго илинди. Аны угуп, бир жагы корстон болду, кайра көз тийбегей эле деп кысынды. Ага болбой кийинки базардагы «көк бөрүдө» дагы аралашып, улакчыны жандай чапты эле, тааныш жигит экен, улакты кармата берди. Кылычбек кызып кетти, улакты такымга кысып, баятан чаалыга түшкөн аттарга чендетпей беш чакырымдай айылына чымын-куюн салып келди. Айгашка быштысында мынчалык чыгат деп Кылычбек ойлогон эмес. «Кудай буйруса, ойдогудай күлүк болот экен. Муну дагы жетилтейин. Өткүр неме бир жерде курчтук кылып, мизи кайтарылбасын... Бирөө-жарымдын көзү тийбесин» – деп, экинчи улакка чаппай, сыр катып калды.

Эгин-тегин жыйналып, элдин колу улам жумуштан бошой берген сайын той-тамашалар көбөйө баштады. Чоң-кичине болобу, байге чабыла калып жатты. Кылычбек алардын биринен калбайт, барганы менен кошулбайт, быштысынын келечегин элестетип, эки колдоп ээрдин кашын мыкчып, тамашаны четтен карап турат.

Октябрь майрамына аралаш өз айылы Көк-Булакка чоң тамаша болуп калды. Быйылча жетилтип, байгеси болобу, башкасы болобу, эмки жылы чабайын деп сактанып жүргөн Кылычбек бу жолу кызып кетип, быштысын «кемеге байгеге» кошуп жиберди, Айгашка мурунку күнү базардан катуу келип, түнкүсүн таң ашканы болбосо, кадимкидей тер алынып, суутулган эмес. Бирок «кемегинин» аралыгы ыраак эмес эле, нары болсо сегиз-он чакырым. Ар-ар жерден келген атактуу күлүктөр эртеңки чоң байгеге сакталып, азыр чабуучулардын кубаты чак эле көрүнөт. Быштысынын чындап эрегишип чуркаганын бир көрүүгө кумар болуп жүргөн Кылычбек ушуларды байкап, тобокел деп Айгашканын куйругун шарт түйдү да, он экидеги кенжесин мингизип, кошуп жиберди.

Эртеден бери бүркөлүп турган күн кичине дыбыратып жаап келип, жолдун бырпылдаган чаңын басып, бозоргон өңүнө каралжын түс берип кайра басылды да, леп этип жел жортпой, түнөрүп туруп алды. Булут жылчыксыз чылк каптаган асман жерге жапыстап, туш-тарабы туюкталып, ортодо аба кысылды: дем алууга оор, үн шоокумуна толкубай нык. Чеке нымшытып дымыктырат. Топ турган калың элдин кобур-собур доошу шыпка түнөккө чогулган чымындардын үнүндөй төбөдө гана кыжылдап, терebel кулак-мурун кескендей ың-жыңсыз тунжурап турду.

– Кап, кудайдын күнүн карасаң өчөшкөнсүп... Кылычбек өзүнчө күңкүлдөп кейий элден обочо чыгып, бейшеп ушатты да, бир топко ошо аякта аркы-терки жалгыз басып жүрдү.

Кылычбек илгери жаш чагында өзүнчө таптаган атын биринчи жолу байгеге кошкондо да күн куду бүгүнкүдөй түнөрүп, асман көмкөргөн казандай тумчуктуруп, күлүктөрдүн чуркашына оор болгон. Анда Кылычбектин аты чуркамак турсун марага жетпей жыгылып, мууздоого келбей мүрт кеткен. Узакка чабылганга сууту жетпегендик кылып, каны күйүп кеткен экен.

Ошону эстеп, ошондогу күндү элестетип, Кылычбектин көңүлү уйгу-туйгу болуп турду. Кийинки он беш жыл ичинде менчик аты жок жүргөнү болбосо, азыр пайгамбар жашындагы Кылычбек өмүрүндө далай жолу күлүк чапты. Бирок ошо биринчи жолу менен бүгүнкүдөй болуп, эч качан мынчалык тынчы кеткен эместир.

Айтылуу саяпкер Осмон келип кошулганда элдин арасы козголуп, бир тобу аны тегеректеп калышты. Ар-ар кимиси ат үстүнөн кол сунуп, бажактап учурашып жатты. Осмондун коштоосунда үртүктөлгөн Суркоёну жүрөт. Жону дүңкүйүп, сыртынан караганда кунарсыз бул жаныбар Күркүрөө аймагында алдына ат салбаган күлүк. Ошондуктан эртең байгеге атын чапканы турган кээ бирөөлөр Осмонду ичин тартып, көрмөксөн болуп, жүздөрүн тетири бурушту. Суркоёндун жүгүргөнүн бир көрүүгө куштар болуп жүргөн башкалар кубанды, атты ортого алып, суктана карап жатышты.

Осмонду алыстан эле тааныган Кылычбек да келип учурашты. Суркоёнду тегеректегендерди көрүп: «Айгашкам да ушундай сыймыкка жетер бекен?» – деп тымызын улутунду. Эл сыйына орногон Осмондун баркына сыйынды, анын жанында өзү эч кимдин көңүлүн бурбас бир жан экенине арданды.

Нарытан буурул сакал бир абышка Осмонго тентушсуна тамаша айтты:

– Бу сен Суркоёнун экөөң байге бербес болдуң го, ыя?

– Буйрук... Алладан буйруган насип болсо не кыласың, – деди Осмон жайдары.

Үнүнөн да, өңүнөн да күлүгүн жаман көздөн кысгануунун бир белгиси көрүнбөйт, тескерисинче, сыймыктануу бар.

– Аның ырас, Осеке, – деп алиги киши жыгылыштуу күлүп калды.

«Мындай атка көз да тийбейт, балекет баскыр», – деп ойлоду Кылычбек. Эгер Суркоён бир кырсыкка кабылып, байгеге жарабай калса, аны менен Осмон экөөнүн сыймыгы өзү менен Айгашка экөөнө оошчудай сезилип кетти ага.

Анан бул сезгендерин теренине бекитти да, Осмондун өзү менен сөзгө кирди: мал-жандын эсендигин сурады; ал турган айылда күйөөдөгү кызынын үй-бүлөсүнүн амандыгын сурады; Суркоёнду мактамыш болду; аркы-беркини сүйлөштү...

Кылычбектин бактысына Айгашкасы «кемегеден» чыгып келди. Ал быштысынын чыгып келишин тилеген, бирок көп ишене алган эмес эле. Эми минтип быштысы марадан учуп-күйүп өткөндө көргөн көзүнө ишенбей, обол нес болуп туруп калды. «Алдында башка ат келгенсидиби?.. Же чын эле кудай бердиби»?.. – деп алактады. Анан жана эле ою жетсе да, колу жетпей турган чоң сыймык чындап өзүнө конгонун анык билгенде бүткөн бою ымыр-чымыр болуп, алкышын же кудайга, же Айгашкасына айтарын билбей, эки тизеси калчылдап, мууну бошоп кетти.

– Айланайын журт, аксарбашыл! – деп бакырган бойдон атына боюн таштады. Айгашка күйүккөнүн, Кылычбек өрөпкүгөнүн басып, экөө жанаша турганда Осмон келди.

– Ой, Кылычбек, сыймыгың кут болсун! – деди ал ат үстүнөн заңкылдап. Согуштан уулу келген энедей болуп турган Кылычбек:

– Айтканың келсин, айланайын, – деди адамдардын баары ага жакшы көрүнүп. Эки бети тамылжып турду.

Аңгыча бир топ адамдар тегеректеп калган, Осмон атынан түшүп, Айгашканы айландыра карап келип, булоолонгон ысык омууроосун таптады.

– Жаныбар, таза кандуу мал экен.

Кылычбек сыймыктуу жадырайт.

Осмон Айгашканын сындуу мүчөсүн дагы айландыра карап, тишин ачып көрдү. Анан куйруктан алып, колуна орой кармап, күч менен булка тартты. Айгашка солк этпеди. Ошондо биротоло купулуна толгондой Осмон быштынын соорусун таптап сылап:

– Баралына келгенде ойдогудай эле болор, – деп бу сөздөрдү өзүнө гана айткансып күңкүлдөдү.

Үйүнө жетери менен Кылычбек бир соолук койду союп, тегеректеги аксакалдарды чакырып, батасын алды.

Ошо бойдон ал Айгашкасын бу күздө экинчи чапкан жок, жаш неменин курчу кетип калат деп, асый чыгар кезине сактады.

Кылычбек кээде кеч убак эки колун артына алып, терең ойдо тунжурап, там-ташын айлана басып калат. Тамдын төбөсүнүн бир четине беде жыйылып, андан бош жерине алабата чөп өскөн: шыптарын тооктор тытып, шыркырап төмөн куюлган топурак алдынан чириген эрмендер самсаалайт: баксаланып урулган дубалы шыбалбаганга одурайып, малжан сүйкөнгө жылма майланышып калган. Илгери эл жаңыдан кыштак болуп чогулуп конуп жатканда Кылычбек ушул тамдын дубалын өз колу менен сокконун, үстүн жапканга эрменден өтөрү жок дешкенден улам, атайы жер сугарып, миң тезде эрмен жулуп келгенин (анда күчкубаты ташып турган кези экен), ошентип балдары кызыл эт балапандай бир кылка жаш болуп, жардамдашары жоктугуна карабастан тамды жалгыз өзү бүтүрүп алганын эстейт. Эстейт да, ошого маашырланат (азыр ал кездеги жаштыгы, күчкубаты жоктугун ойлойт да, өмүрдүн тездигине муңаят, бирок бекер өтпөгөнүнө ыраазы болот). Тамдын оң ныптасына туташ бастырма салынган, төбөсүнүн туш-тараптары жабылып, чок ортосу ачык. Муну көрүп, Кылычбек эл чогулуп, колхоз уюшулгандан кийин күрүлдөп кой ферма болуп турганын, өзү бир колек ылай урбай, бу бастырманы ошондо киши жалдап салдырганын, алдыртан жеп-ичип, андан артканына жыйырма чакты жандык курап алганын эстейт. Эстейт да, учурунда мырзадай болуп дуулдап өткөнү үчүн өзүнө дагы маашыр болот. «Колхоз – элдин кенчи эмеспи, аны кимдер жебеген. Жесе биздей жесин, азыркылар эмне, чөпчүлөп...» – деп, өзүнө дагы ыраазы болот. Тамдын сол жак түбүндө төбөсү бурч-бурчунан тешилп, үрпөйгөн тооккана турат. Муну көрүп, Кылычбек баягы согуш бүтөр жылдары отуз кой мойнуна түшүп, фермеликтен шыпырылганын, шыпырылып кала берсе мейли го, аз жерден жоопко тартылбай, колдогу мал-мүлкүн бүт берип, үзөңгүлөш эски досторун ортого салып жатып, араң кутулганын, ошондо зайыбын жибериپ кошуналардан он беш жумуртка суратып алдырып, чолок куйрук жалгыз мекиянына бастырганын, андан чыккан жөжөлөргө деп, ушул тооккананы өз колу менен тердеп-тепчип жатып араң курганын эстейт. Эстейт да, баштагы дуулдаган чоңдук ошону менен бүткөнүнө кайгырат. Анан айлана басып, тамдын алдына келет. Мында катар өскөн беш түп терек турат. Баягы кой ферме Кылычбек катын-баласы менен жайлоолоп жүргөн кездерде тун баласы Сарыбек, анда мектепте окуп жүргөн чагы, чоң энеси экөө кыштакта калып, бул теректерди ошондо сайган. Эми бешөө тең бой тирешип, балакатка жеткен кези. Кийин Кылычбек фермеликтен түшүп, үйүндө отуруп калганда: «Ой, бу теректерди жоготсоңчу, эшик алдына күнөстөп отуруп жер калтырбай, көлөкөсү эле түшүп турат экен. Кесип

ташта, кышында отун болот»,– деп далай жолу балтасын курчуткан. Бирок Сарыбек көгөрүп болбой койгон. Болбосоң мына деп, Кылычбек көрсө да көрмөксөн болуп, теректерди эчкиге да аарчытты, эшекке да кемиртти, түбүнө дайым мал байлап жүрдү. Бирок бой көтөрүп алган теректер зоолдоп өсө берди.

Ушинтип ал теректердин түбүндө бир топко делдейип турат, анан эшик алдындагы сокудай ташка барып отурат. Урабайт да, эскирбейт, күн чубактап отурганга жакшы деп, бул ташты да ушул там салынган жылы атайы тиги кол арыктын кашатынан тоголотуп келип орноткон эле. Таштын үстүндө эски талпак жатканы жаткан. Чарчаган карт жорудай башын ийинине катып, Кылычбек эртели-кеч ушунда отурганы отурган. Айгашкага чейинки мингичи ушул болчу...

Аздан соң жайыттан мал келет. Кылычбек жандыктарын тосуп алып, бастырмага камайт. Желини сүткө толуп, өңүрөңдөп мөөрөп, тайтак мүйүз ую келет. Бээнин Айгашкадан кийинки тайын сатып, уйду алган. Аны тиги беш теректин батыш жаккы биринчисине байлайт. Аңгыча мектептен жаңы кайткан кенже уулу огороддун убатында аркандалуу турган музоону апкелет.

Ал уйдан кийинки терекке байланат. Эртеден бери көрбөгөнгө сагынып калган энеси мээримин төгө музоосунун маңдайын жалап, барбайган эмчектеринен көбүргөн сүтүн келиндин эки тизесине кыпчылган чакага агызып, ийип турганын карап, Кылычбек таш үстүндө дагы бир аз отурат. Анан кенжесин ээрчитип алып, төмөн суу жээгинде аркандалуу жылкысына жөнөйт. Аларды сугара келип, чоң курсак бээни жоош деп, музоонун катарына үчүнчү терекке, анын чунаңдаган жабагысын төртүнчүгө, жабагыдан мурунку жылы туулган тайды бешинчи терекке байлайт. Айгашка болсо, ардакталып өзүнчө тиги терезе түбүндөгү акырда. Анын бөлөк байланышы орун жетпегендиктен эмес, биринчиден, тигилердин катарында кысылбасын деп, экинчиден, үйдө отурганда да дайым көрүнөө турсун деп, жалгыз өзүнө атайы терезе түбүнө акыр курулган. Андай урматты түшүнбөгөн айбан мал тумшугу менен түрткүлөп, эки-үч жолу айнекти сындырды, бул кесепети үчүн ээси кемпиринен да, Сарыбектен да жеме уккан. Бирок Кылычбек анысына кайыл.

Ошентип эшик алдына мал толот. Бала-чаканын чуусу басылып, зайыбы менен келини кечки тамактын камында күймөнүшөт. Кылычбек болсо, малын карап отуруп, таш үстүндө таттуу кыял агытат.

«...Кудай аманчылыкка койсо, бул музоо эмки күздө кунан чыкма кунажын болуп калат. Үстүнө дагы бир торпок кошуп, колхозго берсек, бир бээ аламын. Ошентип, эки бээ... Бу тай да жаман чыкпас, келерки жайда үйрөтүп, акталатып таштасам, айыл-апа, базар-учарга минилет да, Айгашка дайым табынан жанбай турат. Тиги жабагы да ургаачы, энесин тартса жакшы бээ болот. Аны менен үч бээ... Алар жыл сайын аман-эсен кулун берип турса, ошонун өзү бир үйүр жылкы. Жандыктар

го, кудая шүгүр, азыр он беш чакты. Үч-төрт жылда элүүгө чабар. Эртең менен бир короо кой, бир үйүр жылкы короодон чыгып, кечинде тобу менен келип турса, баякта Айгашкам жылдызы көтөрүлүп намыс талашып турса, байлык-мурат деген ошол эмеспи! Иши кылып, колдо бар мал кор кылбайт. Андан көрө журт жакасы тынч болсо экен, жараткан...»

Иңир кирип калган бул учурда колхоздун майда активи болуп иштеп жүргөн уулу Сарыбек жумуштан келет. Аркы-беркени сүйлөшүп, экөө эшик алдында дагы далайга отурушат.

Бир күнү ушундай сүйлөшүүдө Сарыбек мындай сөз баштады:

– Көптөн бери ойлоп жүргөн менде бир ой бар, ата.

Кылычбек унчукпай кулак салды. Сарыбек сөзүн улады:

– Там салсак деп жүрөм.

Кылычбек бурулуп карады.

– И? Бул там чык дедиби!

– Элди көрчү, баары эле маңкыйтып-маңкыйтып жакшынакай там салып жатыры. Биз да эл катары болгонубуз жакшы эмеспи.

Бу сөздүн жүйөөсүнө Кылычбек мууой түштү.

– Илгери өргөө көтөрчү эле, эмки өргөөнөр там эмеспи. Мейлиң.

Атасынын көңүлүн жоошутуп коюп, Сарыбек сөздүн ток этер жерине өттү:

– Быйылтан камынып, эмки жайда тургузуп алгандай болсок. Элди көрүп жүрөбүз, машакаты көп жумуш экен. Быйыл кышы менен тактай, каалга, терезелерин, үстүн жапканга тунуке же шифер дайындап коюш керек. Ишке жарамдуу эки бүлө, экөөбүз тең колхоз жумушунан колубуз бошобойт, жайында тамды өзүбүз кайдан тургузалы, уста жалдайбыз го, анын акысына да каражат керек. Ошону менен бир топ... – Сарыбек кичине токтоло калып, жер тиктеп тунжураган атасын көз кыйыгы менен чалып өттү. – Ушул каражаттарды азыртан топтойлу. Өзүнчө там салгандарга колхоз карыз акча берет, аны алсак. Бирок ал деле жетпейт. Ошон үчүн калганына жандыктардын он чактысын, анан тиги менен Айгашканы сатсак...

Жылан басып алгандай Кылычбектин жүрөгү шуу эте түштү.

– Эмне? Айгашканыбы?.. – деп терс бурула колун катуу силкиди да, этек-жеңин кагынып, ордуна тура жөнөдү. – Тамың менен тамыраң бол! Угузба мага... – Дагы бирдемелерди өзүнчө күнкүлдөп, үйгө кирип кетти.

Байкабай айтып жибергенине Сарыбек өкүнүп калды. Бирок мынчалык сөз баштаган соң, эми чечкиндүү киришүүгө камынды.

Кечки тамактан кийин Кылычбек небересин алдына алып эркелетип, көңүлү жайдары отурганда Сарыбек алиги үзүлгөн сөздү кайра баштады:

– Ата, – деди ал үнүн жумшак чыгарып, – макул, кааласаң Айгашкага тийбейли. Анын ордуна бээни жабагысы менен саталы. Ушинтсек туура болот го? Там салып алсак, бээ табылат. Кандай дейсиң?

Кылычбек аны акшыя бир карап алды. Анан:

– Тамдын мага кереги жок, малга тийбейсиң, – деди да, ушуну менен сөз бүттү деген кызда кайра небересин эркелете баштады.

Атасы чындап сөзүн укпасына көзү жетип, Сарыбек бүгүнчө тиште-нип отуруп калды.

II

Кылычбек канча мөңкүбөсүн, акыры Сарыбек аны жүгөндөдү: бээни жабагысы менен, тайды, булардын артынан он кой сатты. Түшкөн акчага тактай алып, бир уста таап, терезе, каалгаларын жасатып, кышы менен тамдын тунукеден башка керек-жарактарын бүт даярдады. Жаз алды менен дагы киши жалдап, кыш куйдурду. Жайында дубалын тургуздуруп бүттү. Тунукеге акча жетпей, чатыры жабылбады, кум шыбагы бүтүп, бирок акталбады. Кар түшкөнчө кирип алууга Кылычбектен башкалары бүт шашты.

Кылычбек болсо, жаңы тамга кээде гана, үйдөгүлөргө көрүнбөй келет. Ичи-сыртын айлана карайт. Сакалын экчеп, өзүнчө: «Кудай урган, миң асемдегениң менен бу тамың же сүт бербесе, же байгеге чабылбаса, кур эле заңкайгандан эмне чыгат. Мындан көрө жаман да болсо тиги мал табар эски тамым куттуу эмеспи. Ай, тилазар акмак ушу төрт дубалга ушунча каражат жоготуп... Кайран мал...» – деп күңкүлдөп кейий берет...

Акча жоктугу аз келгенсип, тунукенин табылышы да кыйын эле. Акчаны ойлогондо: атам канча туйласа да, акыры Айгашканы сатам го деп ишенип, Сарыбек тыяк-быяктан тунуке иликтеп жүрдү.

Малчылар жайлоого көчкөндө Кылычбек Айгашкасын колхоздун жылкысына кошуп жиберген. Жайлоо отуна не жетсин, арыган ат аптада семирет. Ушуну ойлогон Кылычбек атын күзгү суутунун алдында жакшылап чыңалтып алайын деген. Эл жайлоодон түшөрүнө жарым ай калганда Айгашканы кайра алдырды. Жаканын жашык чөбүн оттоп жүргөн баягы түрү жок, таскыл жүнү жылтылдап, суу жукпайт. Көкүлүн көккө ыргытып ыргыштайт, моюнун ийип, көзүн сүзүп кылыктанып, ойноктойт да эркелейт. Ал анткен сайын, ээсинин эт жүрөгү элжиреп, көкүлүн улам сылайт, улам тарайт, кумары такыр таркабайт. Кыялы да алда кайда учат.

Ошондон баштап Кылычбек аптада бир тер алып, күлүгүн суута баштады. Арам тери улам төгүлгөн сайын кам денеси чымыр тартып, башта салаңдабыраак курсагы ичин көздөй жыйрылып, Айгашка тасмадай

чыналып ката берди. Көптөн күткөн күз да келди. Той-тамашалар башталды. Төмөн Осмондун айылында болгон тойдо Кылычбек Айгашкасын биринчи жолу байгеге кошту.

Айдалып кеткен күлүктөрдүн карааны көрүнбөй калгандан тартып, Кылычбектин көңүлүндө бир сезим жаралды: Айгашкасы чыгып келерине эмне үчүндүр көзү жеткенсип, алдыдагы кубанычка жүрөгү эрте-леп түрсүл кагып турду. Күлүктөрдүн чубалган карааны ыраактан кайра көрүнгөнчө далай убакыт өттү, ошонун ичинде ал сызмадай чубалган жолдон көзүн алган жок. Те алыскы дөңдүн түбүндө жол имериле берген жерден алдыда келаткан аттын серендеген карааны үзүл-кесил көрүнгөндө Кылычбек аны тааный койгонсуду.

– Айгашка! – деп жиберген үнүн өз кулагы укту. – Айланайын кудай, бере көр! – деп, аттын алдын тосо бир топ жерге кулаалыдай калдактап чаап барып токтоду.

Аба жарып, жебедей сызылып келаткан ат Осмондун Суркоёну экен. Аны көргөндө Кылычбек турган ордунда моло таштай селейип катты да калды. Суркоёндо кийин бир кызыл ат, анын артынан күрөң ат өттү. Кылычбек алактап калды. Назарында Айгашкасы ири алдыда келип, аны өзү байкабай калгансыды. Эл кымгуут түшүп жаткан тиги мара жакты эки-үч жолу акмалай карап, Айгашкасын көзүнө чалдыктыра албады. Кайра төмөн карады. Ал ушинтип эсин жыйгыча биринен сала бири чубап, байге сайылган жети ат тең өтүп кетти. Сегизинчи болуп Айгашка көрүндү. Ошондо Кылычбектин үмүт-ишеничи быркырап, жылдызы түштү. Теминип ат бастыруу түгүл, бирдеме ойлоого дарманы келбей, шалдайып жол боюнда туруп калды...

Байгеден аты чыгуунун кубаныч-сыймыгы Осмон үчүн көнүмүш болуп калса керек, Кылычбек анын жүзүнөн анчалык толкундоону көрө албады. Өз өнөрүнүн сырына каныгып, ар кандай ишинен чекилик кетирбесине бек ишенген, ошол артыкчылыгына маашырланган чебер уста сынары Осмон башта кандай жайдары болсо, азыр деле ошол кейпинде. Кылычбек ага суктанды, таңыркады. Анткен менен Осмон алдыртан өз атын Айгашкага салыштырып, ичинен бирдеме сезип калгансыды. Алыс, жакын – ар кандай аралыкка жүгүрүп жүрүп, кандим болгон Суркоёнго бул жолу менменсиген нечен күлүктөрдөн озуу кыйын болуп, ал-кубатын ар бир арыш ташташына эсептеп зарп кылып, жанын аябай үрөгөн окшойт, булоолонгон жан терине киринип, кирпичин көтөрүүгө алы келбей калч-калч эте өпкө кагып, мүргүп турат. Анын жанында Айгашка кулактарын кайчылаштырып тың: жети аттан кийин калганы болбосо өкүм келди.

– Жаныбарды бекер өксүтүпсүң, – деди Осмон капасынан.

– Шордуу жаным, табынын эмнесинен жаңылдым экен?.. – деп, арына сынып турган Кылычбек ага жалбарыңкы карады. Бирок Осмон башка сөз катпады, сыр жашырган бойдон жүрүп кетти...

Айгашка илкий басып, анын үстүндө Кылычбек үңкүйүп, экөө тең үйгө уурулугу кармалган баладай жер тиктеп келишти. Иштин жайын Сарыбек ушундан эле түшүндү. Тунуке табылып калса, атам атын саттырбай кежирленер бекен деп, жүрөкзаада болуп жүргөн ал сүйүнүп калды. Кечки дасторкондо отурганда кыйытып сөз салды:

– Кыш жакындап келатат. Тамга кирип алсак болот эле...

Кылычбек бирдемеден шек туйган кирпичи чечендей түксүйдү, олурая карады.

– Кире бер, сени ким кой деди.

– Киргенде үстү жабылбаса, калпагы жок таздай болуп кантип отурабыз?

Кылычбек үңкүйгөн калыбында ийнин дирт кагып, түнөрүп унчукпай койду.

Сарыбек кайра обдулуп сүйлөмөкчү болду эле апасы эрдин тиштеп, башын чайкады: карыган абышкасын кемпири аяды.

...Жарым ай өтпөй ошол тегеректеги башка бир айылда дагы байге болду. Кылычбек Айгашкасын мында да чапты. Өткөндөгүдө го чоң үмүт, ага учкашкан ишенич бар эле. Бул жолку да жансерек үмүт гана бүлбүлдөп турду.

Шукшурулган Суркоён көкүлүн желпилдетип, марадан биринчи көрүндү-көрүнбөдү, Кылычбектин чың тартылган жүрөк кылы чарт үзүлүп кеткенсиди, жан-серек үмүтү жалп өчтү. Айгашка дагы чыкпай калды.

Эч ким эчтеке дебеди, тийбеди, бирок Кылычбек өмүрүндө мынчалык кордук көрүп, намысы жерге тебеленген жан эмес эле. Чыккан аттарды мактап дулдаган элдин арасынан өлбөгөн гана төрт шыйрагы араң суурулуп кетти.

Жанагы тойдогу калдайган калың эл шылдыңдап күлүп, артынан: «Ой, Кылычбек саяпкер, соогат!» – деп келекелеп кыйкырып келаткансыйт да, жону муздап дүрүлдөйт. Бараткан үйүн ойлосо, Сарыбек эшик алдында ырсыя күлүп табалап турушкансыйт. Кылычбек баруудан заарканат. Барып, Сарыбектин табалаган заар сөздөрүнө кабылгыча көз көрбөс, кулак укпас, башка бир жакка кетип калгысы келет. Бирок аттын башын бура албайт. Талаадан козуларды жамыратып жиберип, үйдөн тил угарына заарасы житип бараткан жетим балача аргасыз кете берди.

Үйдө Сарыбек жок эле. Ал ошол күнү тунуке издеп, шаарга кеткен. Уулун сагынып калгансып: «Эмне көрүнбөйт?» – деп, Кылычбек кемпининен кыйытып сурап, шаарга кеткенин укканда бир балээден кутулгандай жеңил дем алды. Сарыбек кайра келгенче бүгүнкү сынганы эскирип калар деп көңүл жооткотуп, өзүн өзү сооротту. Аябай чарчаганын ошондо сизди да, шалдая отурду.

Бирок Айгашканын кайгылуу окуясы эртесинде эскирип калбастан, Сарыбектин келиши менен кайра ырбап жаңырды. Сарыбек үйгө кирип, көчүк баспай жатып түз эле:

– Айгашканын байгесинен мага калтырдыңарбы?–деп сурады.

Кылычбек жыйрыла түштү, унчукпады.

– Ыя, кудай уруп, дагы чыкпай калган го дейм?– деп күлүп калды Сарыбек.

Кылычбек ызага уукту:

– Ишин болбосун,– деди тултуюп.

– Алда байкуш Айгашка, күнү бүткөн тура...

Чай ичип, кичине дем алган соң ал жай сөзгө кирди:

– Ата, эми сөзгө келели. Мен шаарга бардым. Тунуке табылды. Ошерде темир меш жасаган бир устакана бар экен, тааныш киши салып, сүйлөштүм. Иштин баары эми акча табышта калды. Жолдо келатып, ойлогонум ушул болду. Колдо төрт-беш жандык калды, аларды саткан менен да жетпейт. Уйду сатканда, саансыз калабыз. Айланып келип эле мен ушул... Айгашкага токтодум... Ырас, Айгашка... – Сарыбектин мындан аркы сөзү оозунан учуп кетти.

Кылычбек үн катпастан желбегей чепкенинин бир жеңин кийип, экинчисин таппай түрткүлөп, ордунан тура жөнөдү. Бурулуп жүзүн көрсөтпөдү. Улагада кепичин бутуна сала албай улам апкытын жапшыра тепсеп кичине буйдалды да, эшикке чыгып кетти. Сарыбек ордунда селейе катып, отурду да калды.

«Атаат арман ай, ушул аттын табын таба албадым го» – деп ойлосо, Осмондун баягыда бир: «Жаныбарды бекер өксүтүпсүң да», – деген сөзү кылт эсине келет.

Кээде карыялар топтошуп, бир тойдогу байгени, анда чыккан күлүктөрдү кеп кылып калышса, Кылычбек бир жумушту шылтооломуш болуп, какырынып-түкүрүнүп, этек-жеңин күбүнүп, ордунан тура жөнөйт. Атүгүл, кийинки учурларда эки-үч кишинин башы кошулганын көрсө да: «Айгашканы жамандап жатышабы, мени шылдыңдап жатышабы»,– деп чочулап, же: Мени көрүп калышып эстешпесин, – деп коркуп турчу болду: бирөө жарым такыр башка нерселер жөнүндө сүйлөп калса деле, кокус Айгашкамы эстебесе экен деп, заарканып турчу болду...

Сарыбек кийин шаардагы тунукеге сүйлөштүргөн кишисинен: «Тунуке жок, сатылып кетти» – деген кабар алды. «Ага ошончо убара болдум эле, эми кайдан издейин. Атам да азырынча атын сатар пейили жок. Күз кечтеп калды, тамга быйыл кире албайбыз го. Андан көрө Айгаш-

каны согумга байлап, кышкы чилдеде касап кылсак, жаз алды менен пулун жыйып алып, тунукеге ошондо кам урайын. Атамды ушуга көндүрүш керек эми – деп ойлоду.

Ушул учурда активдердин арасынан «колхоз элден мал сатып алат экен» деген сөз чыгып калды. Муну укканда Сарыбек Айгашканы колхозго эле сатсамбы деген ойго кетти. Бирок Айгашка мамлекет баасы менен канчага өтөрүн, ал эми касап кылганда канчага түшөрүн эсептеп, касапчылык ийги экенин чечти. Эми атасын гана эртерээк көндүрүү калды. Ал үчүн Сарыбек аксакалдарды чакырып, кеңеш курууну туура тапты.

Кылычбек эшик алдына жая салынган таар үстүндө атына жем деген үч кошууч буудайдын ташын терип отурганда таягын белине туура кармап, бүчүлөнбөгөн ичигинин эки өңүрү жер чийип, Турсуналы карыя келди. Саламдашкан соң ал дубалга далысын сүйөй отуруп, жерде жаткан ат тезегин таягынын учу менен серпип таштады да, акырда турган Айгашканы сынап карады.

– Күлүгүндүн табы кандай?

Кылычбек туруп барып атына жем илди.

– Табын жакшы келтире албай жүрөт окшойм.

Кыймыл этсе, жал-куйругу жибектей төгүлгөн Айгашка жем баштыктын түбүн тумшугу менен түрткүлөп, буудайды күртүлдөтө чайнаганын кумарлана карап, бир топ турду. Анан ашкан ынтаа менен үстү-башын куйругунун учуна чейин сылап-сыйпап өттү да, арткы туягынын түбүндө булоолонуп жаткан бир тоголок тезегин абай менен алып, алаканына салып, Турсуналынын жанына келип отурду. Тезекти бармагы менен ушалап, ушандынын арасын тирмийип жатып карады. Коңурсуган жытын искеп көрдү. Шектенгенин таппагандай тезектин ушандысын колунан кагып жиберди, көк ным жуккан колун боз трайке ичигинин шакмарланган өңүрүнө сүрттү.

– Ичинде ысыгы барбы дейм? Тезеги таза эле...

Кылычбектин баятан берки кыймылынан көз айырбай, анын ат бакканга ашкере дилгирлигине таңыркап, ичинен анча жактыра бербей отурган Турсуналы эми аны эмне үчүндүр аяп кетти. Эсирген тигил ат Кылычбекти үзүрсүз мээнетке салып, эзип жүргөндөй сезилди ага. Бирок бул сезгени Кылычбекке жакпасын билип, ачыкка чыгарбай, жөн гана калыстыгын айтты:

– Ысыгы бар мал ушунча семирчи беле. А көрө байгеге эттүүлүк кылып жүрөт го. Жайында жакшылап тер алынбаган окшойт.

– Жакшы эле алынгансыган, ким билет...

– Жаныбар, кубаттуу мал, «кырк жигитке» куп жараар эле.

Кылычбектин кабагына бырыштар катталыша түштү.

– Мындай асылды «кырк жигитке» кор кылып эмне...

Кылычбектин тырчый түшкөнүн сезип, Турсуналы башка сөз катпады. Дулдуюп унчукпай отуруудан Кылычбек өзү да оңтойсузданды. Аттын туяк алдына кирип оттоп жүргөн үкү баш тоокту шылтоолоп «түт» деп, этек-жеңин кагына ордуна турду.

Жемин жеп бүткөн атка Кылычбек чачыктуу жабуусун жаап, басмайыл тартып жатканда эски тумагынын эки кулагын шалпандатып, белинен бек курчанганга куур тонунун көчүк тушун казан көмкөрүп алгандай томпойтуп, Жумагул карыя келди. Оозундагы насыбайын бүркүп, тамагын кыра ачуу какырынып салам айтты да, Турсуналы менен кол алышып, катарына отурду. Ээгине аккан насыбайдын суусу аралаш көк шилекейин жеңи менен сүртүнө көздөрүн кымындатып, атты жалт-жалт карап алды.

– Бу Айгашкан бизди байгеге туйтундурмак турсун өз жемин актабады го, кызыталак! Кылычбектин далысы билинер-билинбес дирт эте түштү.

– Жемин актабаганда сенин беденди түгөтүп жатабы!..– деп корс этти. Түз эле жабылган жабуунун бучкактарын тарткылаган болуп, аттын наркы капталына өтүп кетти.

Жумагул элее калды:

– Үзүрүн көрсөтпөгөн малга беде коротуп мен эмне... Сен дейсиңби!

– Сендей неме баркына жетип ат бага алабы!..– деди Кылычбек аттын далдасынан.

Турсуналы дароо сөзгө аралашты:

– Атта айып жок, саал эттүүлүк кылып жатса керек.

– Эттүүлүгү эттүү... – деди Жумагул башын ийкендетип. – Жаш мал эмеспи, азыртан байласа кышкы чилдеде куп семирер эле. Айныбай беш эли казы чыгар эле ээ, Туке?

Жараттуу буту ташка тийгендей болду Кылычбек. Ичинен:

«О, көзүнө балээ келгир!» – деп сөгүндү да, акырая тиктеп аттын далдасынан чыга келди:

– Башканы бүтүп, эми ушул аттын казысына көз артып калдыңбы?!

Жумагул чочуп кетти.

– И, көз артса эмне экен? Же...

Бирок аны сүйлөтпөй Турсуналы туурадан кара күчкө каткырып жиберди:

– Ай, Жума эке ай, балача сүйлөйсүң да байкабай, күлүктүн этине тишиң өтмөк беле.

Кылычбек менен чаңырышмакка даярданган Жумагул Турсуналынын бул айтканына ала-сала же күлө албай, же ишене албай элее карап, токтоло калды да, анан кошо ырсайды. Турсуналы ушундан пайдаланды: кара күчкө чыгарган күлкүсүн токтотуп, тамашаны койгула деген кыяз менен Кылычбекке суроо катты:

– Сарыбек кайда кеткен, ыя?..

Бул эки чалды Сарыбек чакырганын Кылычбек кийин алдыга эт келгенде билди. Бирок мейман чакыруунун бүгүн ылайыгы деле жок экенин ойлоп, Сарыбектин көңүлүндө эмне максат болгонун ачык баамдай албай, Айгашка жөнүндө болуп жүрбөсүн деген бүдөмүк болжолунан кооптонуп отурду. Чакыртуудагы атайын максатты угушпаган тигил эки карыя болсо, тамак жеп кетсин деген экен го деп ойлошкон. Жанагы кыжың-кужундан кийин Кылычбектин кабагы ачылбай тырчып отурганга ал экөө да үй ээси сүйбөгөн кудайы коноктордон бетер оңтойсузданып, тамакты деле анчалык каалабай калышты. Чакыртарын чакыртып алып, Сарыбек өзү эмдигиче келбей кечиккендиктен эт бышкыча үчөө тең чечилип маек кура алышпады: бири быйылкы күздүн мээримин айтты, берки экөө ага баш ийкешти: бири турмуш оңолгонго эл арасында аш-тойдун да көп болуп жатканына ыраазылыгын билдирди, калган экөө аны кубатташты: бири кудайдан элге тынчтык сурап, балдардын өмүрүн узак кылып, өткөндөгүдөй кыргын согушту журт башына келтирбесе экен деп тиледи, ага үйдөгүлөрдүн баары тилектерин кошту. Бирок муну менен сөз кызыбады, урушуп алган балдарча дулдуошканды өздөрүнө ылайык көрбөй, же кызыктуу кеп ойго келбей эле, ар кимиси өз оюна батып, тымтыре отурушту.

Эт тууралып, шалданып, ал-алга келгенде босогодон Сарыбек көрүндү. Чыдамсыз отурушкан үч абышка тең аны көргөндө аралжы табылгандай жеңилдене дем алышты. Сарыбек жалпы салам айтты да, кончунан камчысын сууруп, каданын боорундагы мыкка илди: пальтосу менен анын сыртынан кийген плащын бирге чечип, керебеттин арткы ийинине арта таштады: анан зайыбы беленденип кармап турган кумгандагы сууга колун жууду да, сүлгүгө чала-була аарчына атасынын төмөн жагына келип, сыңар тизелей отурду. Колхоздун майда активдери кеч маал кайда кармалары белгилүү болсо да, ыңгайсыз жымжырттыкты бузуу үчүн Турсуналы:

– Жыйналышыңар болдубу, кечиктиң го? – деп сурады табакка колун салып жатып.

– Колхоздун жумушу да, башкарманын нарядында отурдук.

– Чондоруңардын арасында кандай кеп-жаңылык бар?

Сарыбек этти бурдуга ашап жатып, башын көтөрбөстөн булдурады:

– Жаңылык деле жок...

Дагы бир аз жеген соң Жумагул салааларынан сарыккан майды жалап, кекейип карс кекирди да, кетенчиктеп чалкалай отурду. Дасторкондун четинде турган пиаладагы сорподон эки-үч ууртады, анан оюна бирдеме түшө калгандай пиаланы жерге койбостон Сарыбекке элейе карады:

– Калкос элдин малын алат дешет, чынбы ыя, ошол?

Кылычбектин куйкасы курушту:

– Кайдагы бир жок сөздү таап алат экен...– деди жер тиктеген боюнча.

– Жок сөз болгондо мен оюман чыгарып алды дейсиңби, элден укканымды айтам да!..

– Биз кандай укпайбыз. Узун кулактыгың ай сенин...

– Ой, сен эмне эле бүгүн аттай чунаңдап калгансың?

Турсуналы кейип калды:

– Койсоңорчу, бала болуп кетесиңерби.

Атасы эки карыяны жактырбай отурганын Сарыбек биле койду.

– Аныгын билбейм, ошондой каңшаар бар,– деди да, карыялардын чакыруудагы оюн эртерээк айтууга камынды.

Дасторкон жыйналып, колдорго суу куюлуп, алдыга чай келгенде Сарыбек оңдонуп отуруп, тамагын кырына сүйлөдү:

– Жумакемдин азыркы айткандарында чындык бар. Бирок колхоз жеке менчик малдын баарын алат деген туура эмес, аттарды гана сатып алат экен...– Кылычбек уулун селт бир карап алды. Сарыбек аны байкамак-сан болуп, сөзүн уланта берди. – Ат жаныбар жем-чөптүн ажалы турбайбы. Азыр элдин баары эле ат багып калыптыр. Ал жакшы го, бирок аттууларга огородуна айдаган беде аздык кылып, колхоздун чөбүнө шерик болушат экен. Анын үстүнө колхоздо жумуш бүтпөй жатса, «көк бөрү» деген балээ башталат. Кыш кирип келатканда иш создугат, айдоо тепселет. Кээде киши да майып болот. Ушуларды көрүп, бир акылга келели да...

Кылычбек калп десе да сөзү чын чыкканга корстон боло түшкөн Жумагул кийиздин четин ачып, насыбайын түкүрдү да, оозун жеңи менен арчый чокчо сакалын экчеди:

– Өкмөттүн күйгөнүндөй эле бар анан калса... Кызыталак балдар өлөртирилерине карабай чабышат го! Жумушту унутуп коюшту, эрмеги арак менен эле «көк бөрү». Калкос эмгекти көп берип, жаман көндүрүп койбодубу. Эмне десең, атадан калган иш барбы, бүтөт деп манчыркайт, кызыталактар...

Кылычбек жер тиктеген бойдон мулжуюп унчукпады. Сарыбектин бул айткандары чынбы, же Айгашка үчүн үчөө башта сүйлөшүп алган митаамдыкпы – кайсынысына ишенерин билбей отурду. Атайын кабар алган кишиче Жумагулдун оозунуп сураганын, анын сөзүн Сарыбек коштоп кеткенин акылында териштирип, бул айтылган «жаңылык» үчөөнүн гана митаамдыгы экен деп чечти. Ал эми болор сөздүн учугун билип калды.

Сарыбек үнсүз үңкүйгөн атасын бир карап алып, тамагын кырына эки карыяга жүзүн бурду:

– Ошентип, колхоз элдин аттарын тегиз сатып алмай болду. Мен муну кечээ уктум. Туке, Жумаке, экөөңөрдү чакырганым да ушул туралуу болучу...

Күткөн сөз чыга баштаганда Кылычбек ачуусун чыйралта берди. Сарыбек сөзүн улантты:

– Кеңешип кескен бармак оорубайт дейт, биздин уруунун аксакалдары деп, мен силерди кеңешке чакырдым... – деп, анан ал Айгашка менен там жөнүндө атасы экөөнүн ортосундагы көптөн берки чатакты жондотуп айтып өттү. Башта Айгашканы сатсак деген ойдо жүргөнүн, бирок сүйлөшкөн тунуке жок калганын уккан соң сатуудан көрө кышында касап кылууну оң тапканын, колхозго сатуу менен колдо союзунун кайсынысы ылайык экенин айтты. Акырында:

– Мен ушуларды айтсам, атам такыр болбойт. Күлүк таптаган да өзүнчө бир түйшүк экен, күндүз тынымы, түндө уйкусу жок. Карыган кишиге бул өзү курулай мээнет да. Андан көрө заңгыраган тамда тынч жатканы жакшы эмеспи?.. – деп сөзүн бүтүрдү да, эки карыяны алмак-салмак тиктеди. Ал экөө Кылычбекти карап алышты.

– «Атам чаңырып сөз сүйлөтпөс бекен», – деп чочулады эле Сарыбек, бирок Кылычбек мулжунуп, жерден башын көтөрбөдү, анда-санда гана ийини булкунуп, түйүлгөн жаак эттери диртилдейт.

Буттары уюган Турсуналы мандашын жазып, чалкалай жай алып отурду да, бир саам тынчтыкты бузуп, кебин салабаттуу баштады:

– Айтып отурса Сарыбектики жөн экен. Жел жүрбөй чөп башы кыбырабайт деген, мынчалык сөз болуп калган соң, колкос аттарды да алышы ыктымал. Алганда бекер тартып албайт экен го, кунун төлөйт. Бирок касапчылык кылсаңар, өзүңөргө шорпо-шилени артат, пулу да колкос бергенден мол түшөт. Кеңешти уксаңар. Сарыбектин айтканына көнгөнүнөр дурус.

– Мен бая эле айтпадым беле, – Жумагул чыкты аңгыча, иштин көзүн таппайсыңар да, кызыталактар деген кыязда комдонуп-комдонуп чаңкылдады. – Айгашка жаш мал, этти жакшы алат. Азыртан байлап, дал кыш чилдесинде сойсоңор бар эмеспи, тамдын ырыскутунун жарымын ойноп эле төлөп берет. Мен ушул акылды жана кечинде эле айтпадым беле, туурабы ыя, Туке?..

Жумагулдун ушул сөзү кичине тымыш калган сууну от ичкериштирип кайра кайнаткандай кылды. Бирок Кылычбек өзүнчө заардуу күлүм-сүрөп, карманды.

Атасы жоошуп отурганынан улам жумшара баштаган экен деп Сарыбек түз сөзгө өттү:

– Эмесе, ушул акылга токтололу, ата, эртеңден баштап Айгашканын мээнетин мен алайын. Ушундай болсунбу?.. – деп, биротоло макулдугун күтүп, атасына бурулду.

Атам азыр эле макул боло коёт деп Сарыбек деле ойлогон жок, жумшарган күндө да кыйылып-кысталарын билип отурду. Бирок жумшарганы чын болсо, эртең кайра айнып кетпес үчүн азыр аксакалдардын көзүнчө бир сөзүн алып калууга ашыкты.

Кылычбек аларды айландыра жай карап, алып, заары үнүнөн билине кыжырлуу унчукту:

– Эмне мынчалык куйтуланасыңар, ыя? Айгашканын этин жегиче атанардын этин жесеңерчи...

Турсуналынын бүткөн бою дүркүрөдү, чыдай албады:

– Кантесиң ой, Кылычбек! Кой, бай болгур, суук сөзүңдү. Биз кептин жүйөсүн айттык, ага эмне кызандайсың, ой жолуң болгур десе... – деп, жүзүн терс бурду.

Кылычбек да колун силкип, тескери карады. Жумагул чыдай албай обдула калып:

– Ой, сен кандай немесиң?! – деп, жаңы эле чаңкылдай баштаганда Турсуналы аны чыканакка түрттү.

– Кой, эмне кыласың...

Жумагул титирендеп кайра отуруп калды. Сарыбек кыжыры келип, кармана албады:

– Же бала эмес, же чоң эмес, ушу да мүнөзбү. Айтпаса адамдын ачуусун келтиресиң. Алжыгандын да эби болот го...

Кылычбек кармана албай кетти, алаканы менен тизесин бир чаап, жутуп жиберчүдөй акшындады:

– Эй, атандын этин жегир, алжып мен сага эмне кылдым?!

Сарыбектин да кабагы түйүлдү.

– Андай болсо, жандыктардын чөбүнө тийбе. Кайда баксаң анда бак. Айгашканды мен биерден көрбөйүн. Болбосо...

Каны ичине тартылып, кумсарган Кылычбек шарт бурулуп, Сарыбекке тике мандай боло калды. Ыйлап жиберчүдөй бети-башы тыржыңдап, үнү туттугуп чыкты:

– Сен... Сен акмак, Айгашка экөөбүзгө жабышкан бир балээ болдуң го? Мынча эмне адамдын жанын кашайтасың, ыя?! Айгашканын эти эле зарылбы сага! Атандын этин жегир, Айгашкага кошуп, мени да сойбойсуңбу! Мынча эмне сен!.. Ушул жалгыз ат сага көп көрүнүп калдыбы? Ыя! Ыя!.. Жүрчү, мен өз колум менен муздап берейин!.. – Курундагы кынын таппай кайсалап, ордуна атып турду. – Жүр! Кыштык куурдагыңды камдап берейин сага... – Калчылдаган бойдон кепичин бутуна салбай маасычан эшикке жөнөдү. Босогого токтой калып, кындан бычагын сууруй бир кылчайды. – Эмне жалдырайсың, жүр! О, атандын көрүн!.. – деп сөгүнө чыгып кетти. Отургандар козголуп калышты.

– Барчы, Сарыбек, кудай урган неме дагы бирдеме кылып жүрбөсүн, – деди Турсуналы.

– Эчтеме кыла албайт,– деди ачуусунун деми менен Сарыбек да камаарабагансып, бирок ичинен сестенип калды.

Баятан берки жаңжалга «булардын бүтпөгөн чатагы да» деп жүн тытып тынч отурган апасы да эми чындап чочулады.

– Тур, барчы... Ушу алжыган атаңа теңелип сен да...

Сарыбек чыгып барып, сырткы эшиктин босогосуна токтой калды да, тыштагы муңканган үнгө кулак төшөдү.

Эси жанына барганда акырмадагы бедени күртүлдөтө чайнап турган Айгашка окуранып тумшугун созду. Атынын анткени «сойбосоң?» деп жалбаргандай аянычтуу туюлуп, Кылычбек чындап сойгону келгенсиген өз түрүнөн чочуп кетти. Бычагын дароо кынына жашырды.

– Жаныбарым... Жаныбарым, кулагың чуулдабасын...– Аттын омуросун сылай күңгүрөндү. Аты анын көкүрөгүн жалмалаганда бийик жалына чекесин сүйөп, буруксуган тердин жытына ачуусу жазыла ырахаттанып турду.

Ушул түнү Кылычбектин уйкусу тынч болбоду. Улам чочуп ойгонот. Баарынан да таңга маалкы түшү катуу чочутту.

Күн кайсы маал экени белгисиз, сырттан аттын ачуу кишинегени, жандалбастаган катуу дүбүртү угулду. Бир шумдук болорун баятан бери күтүп отурган Кылычбек ордунан ыргып тура эшикке атып чыкты. Караса, Айгашка башын асманга чулгуп, оюн сала төмөндө качып баратат. Артынан Сарыбек кууп жүрөт, бир колунда бычак, бир колунда укурук. Кылычбек кыйкырып калды, бирок үнү өзүнө угулбады. Анткен менен Айгашка укту окшойт, кылчайып тура калды да, кулагын жапыра жебедей сызылып, түз эле ээсин карай салды. Сарыбек туурадан чыкты. Айгашка арыктан аттай берерде укурук мойнуна илинди. Ат чарк айланып, тыбырчылап жиберди, аба чапчып так секире эки-үч кишенеп алды да, чалкасынан түштү. Төрт буту асманды карап тыбырап, турбай калды. Сарыбек бычагын жалаңдата жутунду. Кылычбек колун булгалап, кыйкырып жатты. Тамагына томук кептелип калгансып үнү буулуп чыкпайт. Анан томук ыргып кеткенсип, кыйкырыгы катуу чыкты эле, өз үнүнөн өзү чочуп ойгонду... Көзүн ачса, төшөгүндө жатат. Жүрөгү көөдөнүнө батпай лакылдап, чекеси нымшып, муздак. Уктап жатып бакырганынан кемпири да ойгонуп кеткен экен, анын чочулаган суроосуна Кылычбек чындыгын айтып жооп бере албай төшөктөн турду да, чепкенин желбегей жамынып, карбаластап кепичин таап, бутуна коңултак салып, сыртка чыкты.

Айгашка сопсоо ордунда. Таң куланөөк салып калган экен. Тоого кар жааган көрүнөт, муздак жел аркырап, ат кичине чыйрыккансып турат. Ал тумшугу менен ээсинин көкүрөгүн түрткүлөп, жумшак эриндери менен колун жалмалап, окуранып койду. Анысы Кылычбекке: менден кам санаба, эмне мынча тынчың кетти дегендей туюлуп, Кылычбектин ичи элжиреп кетти...

Эртең менен кемпирине:

– Жети чабаты кудайы жасачы,– деди.

* * *

«Бу жоболондуу кабарды эптеп Айгашканы жоготуш үчүн Сарыбек өзү чыгарганыбы, же чынбы?.. Башка колхоздордо эмне сөз бар болду экен?»

Кылычбектин көңүлү тынчыбады. Чыдап үйдө отура албай, күндүн мурду көрүнгөндө төмөнкү кызынын айылына жөнөдү.

Кылычбектин арманы көп. Бирок ичтеги бугун чыгарар сырдашы жок. Ошол үчүн ал кээде ызага аябай бук болгондо кичине пейилин салган киши жолукса да тагдырына наалып, арыз-мунун бүт төгүп берет. Угуп жаткан киши анын сөзүнө анчалык кулак салбаса, же кунт коюп укканы менен, оюна кошулбаса, анда Кылычбек ого бетер ызаланат, бу дүйнөдө Айгашка экөөбүздүн кадырыбызга жетер адам калбай калган турбайбы деп кайгырат. А кокус, бирөө жарым анын көңүлүн улап, сиздики туура деп калса, мына ат баркын, адам кадырын сактоочу киши деп, ал адамдын көзүнчө да, көзү жок жерде да жерге-сууга тийгизбей мактайт.

Кылычбек арманын көбүнчө чоочун кишилерге айтат, анткени Сарыбек экөөнүн чатагын жана Айгашкасы байгеден чыкпай жүргөнүн билген тааныш адамдарга айтууга оозу барбайт: эмнегедир арыз-мунун тууралыгына таяныч жоктой сезилет, «койсончу, чекилик сенде» деген жооп аламбы деп сактанат.

Бирок бул жолу Кылычбек кармана албады, – түндөтөн берки көргөн ызасы ошончолук эле, – жетер замат кызына арыздана баштады. «Карыган байкуш атабызды өз оюнча койбойбу, асан кайгы болуп алыптыр. Сарыбек да аман...» – деп ичинде кейиген кызы үстүнө үйрүлгөндө таламын талашчу киши тапкандай Кылычбектин капасы таркап, жарпы жазылып калды...

Күйөө баласы менен кызынын маңдайында чай ичип отурганда сырттан Осмон кирди. Ал да ушул айылдан эле.

– Ассалоому алейкум! Дасторконго береке! – деди ал заңкылдап.

Кумарлаш кишиси келгенге Кылычбек сүйүнүп кетти.

– Ва алейкума ассалам! – деп жадырай күлүп, тура калып учурашты.

– Кел, Осеке, кел. Кандай мал-жан аманбы?..

– Кудая шүгүр. Өзүнөр эсенсиңер?..

– Шүгүрчүлүк. Жогору өтүп отур, төргө. Ниетиндин актыгын карачы, дасторкондун үстүнөн чыктын.

– Насип да... Көчөдөн өтүп баратсам бу эшик алдында сенин атың турат. Кылычбектин Айгашкасы кайдан келип калган деп кайрылдым.

– Кайрылганың жакшы, – деди атын мактаганга маашырлана түшкөн Кылычбек.

Анан аркы-берки сөздөрдөн кийин Осмон айтып калды:

– Өктөбүр майрамына аралаш жогору Кара-Буурада чоң той болорун билесинби?

– Уккам.

– Уксаң, ошондо чоң байге чабылат. Таластын баш-аягынан бүт тандалган күлүктөр келет. Сен Айгашканды чабасыңбы?

– Кудда кааласа, чабабыз.

– Он бир байге сайылат дешет...

Кылычбек көздөрү кыбыңдап, тамшанып калды!

– Анда, чиркин, нечен күлүктөр келет экен го.

– Куруганда кырк-элүү күлүк айдалат. Байгеси чоң, нары көп. Аттар да алыстан кайтат го, бери болгондо отуз-кырк чакырым жерден... Жүрөксүнбө.

– Жо-о, эмнеге жүрөксүнөйүн... Өзүңчү, кошосуңбу атыңды?

– Мен ошого иңкеним куруп отурбаймбы...

– Ии?..

– Э, жанагы акмак уул мас болуп келип, улакка чабам деп, мен жок элем, суутта турган атты аксатып таштаптыр. Бутуна суу түшкөн окшойт...

Кылычбек эриксизден ичинен табалап алды.

– Кайран атты кызыгын көрөр кезинде бекер өксүтүп алган турбайсыңбы.

– Ошентип алып, эми айлам куруп отурам, – деп Осмон чын кейип сүйлөдү. Анан сыр айта тургансып жүткүнө берди. – Сенин Айгашкаң мыкты ат, ылдам, кубаттуу. Табын келиштире албай аны өзүң эле өксүтүп жүрөсүң. Эгер макул десен, ушул байгеге, кудай деп, Айгашканы мен таптайын... Кандай дейсиң?..

Кылычбек ойлонуп калды, кичине каадаланып унчукпады. Анын көңүлү ийиккени турганын сезе коюп, Осмондун көздөрү жалжылдап кетти, жакын жылып отуруп, жанталаша бат-бат сүйлөдү:

– Намыс үчүн, эй!.. Айгашка ага жарайт, атты бекер кор кылба?

Кылычбек те өз үйүндө кече күнү эки чал менен Сарыбектин Айгашканы кемсинткенин эстеди, минтип чоң саяпкер Осмондун жалынып отурганын ошолор көрсөчү деп ойлоду. Анан Осмонго макулдугун берүүдөн мурун:

– Анан сен... – деп, оюн толук айтпай мукактанып калды.

Осмон кубанганынан шашып кетти:

– Андан камсанаба... камсанаба, кудай абийир берип, ишибиз оңунан чыкса, олжого тең ортокпуз.

– Жок, аны айтпайм... – деп, Кылычбек оңтойсузданып, шашып калды. – Мага Айгашкам намыс алып бергени эсеп. Олжосун өзүң эле...

(«ал» деп айтып жибере жаздады) бил, бай болгур... Сен ишенимдүү адамсың го, ошондо да...

– Ой, мага ишенбей жатасыңбы? – Осмон эки колдоп чокчо сакалын уучтады. – Кудай урган турбайбы, буурул сакал болгондо...

Айтылбай калган осол оюн тигил биле койгондо Кылычбек уялып калды.

– Сага ишенем го, ошондо да дейм да... Болуптур. Иши кылып, кудай абийир берсе болгону.

Дасторкон жыйналгандан кийин экөө эшикке чыгып, Айгашканы айландыра карап сынашып, дагы көпкө сүйлөштү: Осмон Айгашканы асмандата мактап жатты, Кылычбек көтөрүлүп, жыргап угуп турду. Анан колхоз аттарды алар-албасы жөнүндөгү каңшаарды Осмондон түкшүмөлдөп сурады. Ал андай кабар укпатыр. Ошондон кийин Кылычбектин көңүлү биротоло тынчыды. Осмонго Айгашкасын таштап, эки-үч күндө келип кетем деди да, күйөө баласынын кунанын минип, айылына жүрүп кетти.

Байге чабылчу күн качан келет дегенде убакыт жылбай, ушул бир жума Кылычбек үчүн бир жылга созулгансыды. Бирок тагдыр эми буйручудай кубанып жана «кандай болор экен?..» деп толкунданып жүрүп, ушул бир жума кандай өткөнү билинбей да калды.

Ал кайда барарын эч кимге айтпастан аттанып жүрүп кеткенде, адатынча нары-бери бастырып жүрүп кайра келер деп, үйдөгүлөрдүн эч кимиси көңүл бурган эмес. Кылычбек үйгө шоп этип кирип келди, Айгашкасы жок келди. Үй-бүлөсү мына ушуга таң калды, мурунку кечте болгон чатакты эстеп, жаны күйгөн неме атын бир жакка жоготуп келдиби деп чочулашты. Кемпиринин: «Кайда жүрдүң?» – деген суроосуна, ал: – «Ишиң эмне!» – деп мулжундап койду. Сарыбектин: «Айгашка кайда калды?» – деген суроосуна: – «Согумга сатып жибердим!» – деп, табалагандай мыйыгынан күлүмсүрөп койду. Анын бул айтканына эч кимиси ишенген жок, жөндүү жооп бербесин билип, такып да сурашпады.

Эшиктен жездесинин кунанын көрүп, атасынын барып келген жагын Сарыбек айкын билди. Бирок күн тынымынан, түн уйкусунан безип, бапестеп бакчу Айгашкасын аерге тим эле таштап жүрө беришине көзү жетпей, ою ардемеге бөлүндү. «Терс кыял неме мага өчөшүп, сатса сатып жиберishi мүмкүн» – деп ойлоп, эртеси жездесинин айылына барып, иштин дайынын билип келмекчи болду.

Эртеси эртең менен Сарыбек колхоздун сарайынан атын алып, өзү жумуштан суранып келгенде атасы аттанып жаткан эле.

– Кайда жөнөдүң дагы?

Кылычбек:

– Барып, Айгашканын пулун апкелип бербейинби сага! – деп кер сүйлөп шарт камчыланып жүрүп кетти.

«А, болсо-болбосо кече мени кантер экен деп таштап келген экен го, эми чыдай албай кайра өзү кетти» деген ойдо Сарыбек жездесиникине барбай калды.

Эки-үч күндөн кийин келем деген Кылычбек, ошентип, көңүлү түтпөй Осмонго эртеси эле барып, Айгашкасын көрүп кайтты. Атын минип келеби десе, кечеге эле кунанчан келген атасына эми Сарыбек да кер какшык менен кайрылды:

– Кана, Айгашканын пулу?

Кылычбек ошо бойдон Айгашкасын кайда бекитип келгенин үй-бүлөсүнүн бирине айтпастан тымпыйып жүрө берди.

III

Күн улуу шашке болуп калган. Тоо этеги одур-бодур чыбырдын мейкин талаага келип сиңген жерине калың эл кара таандай жабалактап, эң көп. Кары-жаш дебей баары атчан, тигинден-мындан гана кээде эшекке учкашкан балдар көзгө чалдыгат.

Эл топ-топ болуп өз ара дуу-дуу. Үртүктөлгөн топ күлүк калың элден өйдөрөөк өздөрүнчө, эчтемеге көңүл бөлбөгөндөй үргүлөйт. Жөн чактагыдай чакчырылбай баштарын саяндатып турганга кадимкидей сулуу сымбат көрүнбөй, моюндары узарган. Үстүндөгү балдар сыр алдырып койчудан бетер бири-бирине жуук жолобой бириндешет. Ар кимиси «меники күлүк» дегенсип, башка күлүктөрдү этибар албагандай мурчуйган болот. Бирок чыдай алышпайт, биринин мингенин бири алдыртан кызыга тиктешет, «бул канчалык жүгүрөр болду экен» деп, өздөрү башта көрбөгөн күлүктөрдүн купуя сырын тарткылары келет.

Кылычбек бул чоң тойду өзү берип жаткандай карбаластап алган. Кызылдуу жүзү ого бетер тамылжып, бирде Айгашкасын, бирде элди жалжылдай караган көздөрүнөн көңүлүн уйгу-туйгу кылган кубаныч да, калтааруу да көрүнөт. Ал азыр атын тиги күлүктөрдүн арасына койбой элден көз далдоо жылгада кармап, бирок күлүктөр кокус жүрүп кетпесин деп, өзү көрүнөө дөбөгө бир чыга калат, кайра түшөт.

Атын чаба турган болгонун Сарыбек билбесин деп, Айгашканы дайым чаап жүргөн сырдына өз кенжесин Кылычбек бул жолу ала чыккан эмес. Кызынын он төрттөгү уулун Айгашкага мингизип жүрө берген. Айгашканын мүнөзүн билбейт эмеспи деп, ал ээр үстүндө үрпөйүп, бетинен түгү чыккан балага күлүктү кандай чабуунун жол-жобосун айтып

жатат, байкатпай тыңшаган киши-кара жокпу дегендей элендеп эки жагын улам-улам каранат. Бир айтканын кайра-кайра кайталап, шашкалактайт.

Дүңгүрөп калың дүбүрт угулганда Кылычбек жылгадан атып чыкты. Эл толкуп, жапырт бастырып келип, ортодогу дөбөнүн тегерегине топ-толду. Чолок куйрук, көк чаар ат минген кара мурут, кызыл чийкил алыбеттүү адам дөбөнүн чокусуна туруп алып, жоон үнүн корулдата кыйкырып, байгенин шартын айта баштады. Кылычбек да жетип келип, тиги кишинин жарыя сөзүнө кулак төшөдү. Байгенин шарты так эле Осмон болжогондой болуп чыкты: күлүктөр кырк чакырымдай төмөнкү Туюк-Жардан кайтат, алдыга чыгып келген он бир ат байгеге илинет: баш байге толук абзели менен бир ат, бир килем болуп, андан нары кунан, тай, кымбат баалуу түрлүү буюмдар, буларга кошумча акчалай сыйлыктары да бар экен.

Жарыя бүткөндө эл ичи дүңгүрөп кетти, баары айыл-айылга бөлүнүшүп, дөбөдөн тарап туш-тушка топ-топ чогулушту. Баш байгени укканда жаңы ээр-токумдуу аттын чылбыры колуна оролгонсуп, жүрөгү эл-жирей түшкөн Кылычбек турган ордунда бир азга делдее катты да, анан шарт камчылана Айгашкасы турган жылгага чаап кетти.

Алиги той башчы көк чаарын текирең-гаскак салдыра улам бир топко жетип барып, кыйкыра сүйлөп, күлүктөрдүн эсебин алып жүрөт. Осмон Айгашканы каттатты да, үзөңгүгө тик тура калып, тегеректен Кылычбектин караанын издеди.

Жана жай толкуп коюп турган калың элдин ичи кымгуут түштү. Саяпкерлер күлүктөрүн четке алып чыгып, жабууларын сыйрып жыланаптап, токулганы жалаңкаттап, коштоп басмайып тартып, куйруктарын чарт түйүп жатты. Осмон нары-бери желдирип, Кылычбекти издеп шашып калганда анын чаңкылдаган үнү арттан угулду. Бурулса, ал кагазына бирдеме жазып, башка бирөө менен сүйлөшүп жаткан той башчысын жеңден тарткылап, шашкалактап бирдеме айтып турган экен. Осмон жанына жетип барды.

– Ой, Кылычбек, кайда жүрөсүң жоголуп?

– Ыя, Сенсиңби? – Ой, аксакал, менин атымды да!..

– Мен жаздырып койдум! Жүр, ат каякта? Бол, ой!..

Кылычбек алактап, бир аны, бир тигини карайт.

– Ыя, жаздырдыңбы?.. Дагы текшертип коёлу, тактап...

– Ой, жоо алгыр оой!..

– Ыя, мейли анда... Бол эмесе, элдики даяр болуп калды,– деп темине берип, кайра тизгинди тартты. – Эмне деп каттаттың? Кимдин атына?

Осмон өз атына каттаткан эле, бирок тигинин суроосуна түшүнө койдуду.

– Сенин атыңа, сеники... Бай болгур, жүр эми тез!

Кырк үч күлүк марадан чубап өттү. Ичтери кыдыйып, эликтей элтен эте, буттарын тайгандай жеңил шилтеп, мышыктай секин таштайт, кээ бирлери кулактарын тикчийте калып, кайра жапырып, кең таноолорун дердендете кошкуруп коюшат. Айгашка башын өйдө чалып, секин ооздук кемирет. Бүлкүлдөгөн соорусунда чыйрыккандай майда калтыроо бар. Чоң сыноону туюк сезип, куйругун чычайта улам-улам тезек таштайт.

Калың ортодо бараткан Айгашкасынын соорусунан көзүн албай турган Кылычбек күлүктөр узап кеткенде да бир топко кыймыл какпай карап туруп, анан ачышып кеткен көзүн ирмеп-ирмеп алды да, жанындагы Осмонго акырын айтты:

– Канчанчы кылып каттаттың, Осеке?

– Он жетинчи.

– Аттиң, эртерээк камынбай... Алдыраагында болсо да... – деп кыңырылып калды.

Осмон кейип жиберди:

– Кантесиң, ак жолго чыккан аттын артынан күнкүлдөп! Антчү эмес...

Эл жапырт төмөн жайыкка бастырды.

«Мунуку да туура...» – деп, азыркы айтканына кайра өзү өкүнүп, ичинен жараткандан кечирим сурап, Кылычбек да эл артынан теминди.

Жана ала булуттанып турган асманды эми булут чылк каптап, бирок жаабай, дымыктырбай, сыдырым жел туруп, аба ыраса салкын болуп берди. Күлүктөр келгиче деп, эл төмөнкү жайыкка түшүп «кырк жигит» тартмайга кирди. «Кырк жигитке» да тогуз байге бар экен, эл Таластын башы-аягы болуп, эки жаатка бөлүндү. Белдүү аттар тандалып эңишке ыктуу; такымы бек, билеги каруулуу жигиттер чыгып, ызы-чуу, кыйкырык-сүрөөн менен кызуу тамаша башталды.

Улам бир жакка дыр коюшкан жигиттерди карап, өзү эл арасында турганы менен, Кылычбек обол «кырк жигитке» анчалык кызыгып көңүл бурбады, эс-дарты бүт Айгашкасында болду. Көзүнө тиги улакты бири-нен бири жула качып, тыяктан-быякка удургуган жигиттер эмес, байгеден чыгып келген Айгашкасын суктана караган элдин маңдайында кыр менен жетелеп, сыймыктуу жүргөн өзү көрүнөт.

Боз купайкечен жапалдаш сары улан эңишке ыкчыл экен, бирок аты чабалдык кылып, улакты жерден канча алса да же жаатынын бирине кармата берүүгө аргасыз болот, же каршы жааттагылардын бири жулуп

кетет. Тигине, ал азыр да улакты жерден эңип ала койду, бирок такымга баскыча узатпай эки жагынан экөө жетип барып, тартышып калды. Экөө тең каршы жааттагылар окшойт, улакты сары уландан тартып кетишмей болду. Аңгыча көөдөнү кең зор атчан жылаң баш, кара мурут бир жигит сары улан менен анын оң жагынан ээрден ооп түшө жанын таштап кармашкан кара чаар кишинин ортосун күч менен жара кирип барды да, улактын бир шыйрагын колуна тиер замат жулуп алып, такымга басты. Жаатташ сары улан экөө жанаша чаап, макке бет алышты. Бирок жолдон тогоочулар ал экөөнүн аттарын мактен башка багытка буруп, жандай чабышты, такымдагы улакка кол сунушту. Аңгыча арттагылар жете келип, додолонуп калышты. Алиги жылаңбаш жигиттин такымы ушунчалык бекем белем, туш-туштан тарткылагандардын бирине да моюн сунбай, алдын тоскондорду өмгөктөтө мулундап, кайкы бел зор атын теминет. Аты белдүү болгону менен чабышы чабал окшойт, дододон улам суурулуп чыкса деле болбой беркилер кайра жетип баса калышат.

Орону кең коюп, бетме-бет кыркалаша ат үстүнөн жарданып карап турган калың эл дуулдап, тиги жылаң баш жигит дододон улам суурулуп чыга калганда өздөрү кирип барышка бүйүрү кызый кыйкырык сүрөөн салышат. Улакчылар кайра додолоно калса, шамалдуу түндө бирде басаңдап, бирде шоокумдана күчөп угулган чоң суунун шары сымал элдин дуусу да басыла калып, кайра көтөрүлөт. Өз ара жаң-жуң сүйлөшкөндөрү угулат.

- Ой, тиги жылаңбаштанган биздин Керимкул эмеспи!..
- О, ал өлүп баратса бербейт.
- Ох, байкуш, тигил ат очорулуп калды...
- Балбанда Керимкул күрөшкө түшүп жүрбөйбү.
- Ики, байкуш, тиги кодону карасаң додого кире албай чыйпылып жүргөнүн.
- Кыйын экен а да...
- Карачы, Какен дале бербей жүрү.
- Аты күчтүүлүгүнө жараша ылдам болсочу...
- Жо...
- Ана кетти!..
- О-уу, чү де!..
- Чү де! Чү де!..
- Эми таштады го...

Бирок суурулуп качкан Керимкулду бу жолу да узатпай тегеректеп алышты. Додо үстүнөн кара буу көтөрүлөт. Күйүккөн немелер күшүлдөп-бышылдап, бирлери камчыларын алакандан тиштеп, эки колдоп улакка жүткүнөт, башкалары аттарынын жумуру сооруларына камчыларын чыпылдаатып, додонун ортосуна кирүүгө өчөңдөшөт, кышылдашат.

Жанагы кара чаар киши кара көк болуп түтөп алыптыр, үзөңгүлүү буту менен Керимкулдун атын капталынан тээп, улактын шыйрагын чирене тартат. Кабыргасына үзөңгүнүн эмчектери баткан ат өпкөсүн кагып, туштушунан кысылганга деми кыстыгып, дододон суурулуп кетер алы калбай кайышат... Туш келди шилтенген камчынын түшкүнү тийип, же атын башы кагып айрылган кээ бирөөлөрдүн беттеринен тер аралаш кара кочкул кан сызылат. Көкүрөк ачышат, өпкө кысылат. Бирок аны сезген эч ким жок, ар ким атын күчтөп теминет, ортого жүткүнөт. Туш-туштан каршы-терши тартышып, Керимкулдун такымындагы улакты эч кимиси тартып ала алышпады. Аны акыры Керимкул өзү эки-үч жаатташынын коштоосу менен барып, макке таштап кетти. Ээн мейкин, эркинге чыкканга аты таноолорун дердендете ээлигип, кайкып учкан куш сыңары имериле чуркады да, жарданып турган элдин маңдайына келип, тыбырчылап токтоду. Элдин мактоо кыйкырыгына жер дүңгүрөп, кулак тунуп кетти. Өзүн тиктеген жүздөгөн көздөрдүн алдында сыймыктуу Керимкул кашкая жылмайды, эңкее берип, туйлап турган атынын омуросун таптады.

Улам элестүү кыялына берилип кетип турган Кылычбек элдин кыйкырыгы менен дагы ойгонду...

Күлүктөр шартылдай жүрүп баратты. Айдаган адам артта, баятан бери ар бирин көзү менен купуя сынап бүтүп, эми үн чыгарбай тынч. Балдар да биринин мингенин бири көз кыйгыгын сала сынамыш этип келип, эми андан да жадаганда, кай бирлери баштарын шылкыйтып ат жалын тиктесе, башкалары кайра келатканда басып өтөр жолдун ыгын көзөмөлдөп, өйдө-ылдый, арык чуңкурун белгилеп, көңүлүнө түйүп баратат. Сыртнан баары бейкапар көрүнгөнү менен, кайрылтар үн каерден чыгар экен деп кокустукка камынгандай аттар да, балдар да кулак түрүп сак.

Айгашканын үстүндөгү бала башта бир гана жолу ат чаап көргөн, анда да он чакырымдай жакын жерге. Көп күлүк менен ат салышып, мурдагыдан узак аралыкка чыкканга ал азыр чоң эрдик көрсөтүүгө бараткандай өпкөсү көөп алган. Кечээтен бери нечен кайталап айткан Кылычбек таятасынын сөзүн ал унутпады – жолду чалып, алды-артын жакшы эле каранууда. Бирок жүрөгү дүкүлдөп да жана кополдугун ачык айтпай күрөшкө чыгарын чыгып алып, сүрдүү балбанга теке маңдай келгенде чыкканына өкүнгөн, кайра баш тартууга кеч болуп, эмне болор экем деп муун-жүүнү бошогон кишиче калтаарып да баратат. Же коркконунан экенин, же сууктан экенин билбейт, көк-муштум болуп үшүп алган. Канчалык кысса да болбой эки тизеси майда титирейт. Титирөө

бүт денесин силкинттип жиберет да, анан аттын денесине, андан ары жерге өтүп кеткендей бир азга жок боло калат. Бул абалын башкаларга билдирбес үчүн анда-санда беймарал кыяз менен ээгин өйдө көтөрө эки жагын, алды-артын жайбаракат караган болот.

Үзөңгү туш эки колтугу кысылбаганга Айгашка үстүндөгү баланы женил сезет. Балага ишенбей өз камымды өзүм жейин дегендей бирде кулактарын тикчийтип, жолдогу чүкөдөй таштарга чейин тиктейт, бирде кулактарын жапырып, белгилүү үн каерден чыгарын тыңшайт, кокус бирөө жөтөлүп же күрсүнүп койсо, бүткөн бою дирт этип, артына шарт бурула атып жөнөчүдөй болот да, чыккан үн жалган экенин сезип, башка аттар беймарал эле баратканын көрүп, кайра жөн басыгына салат.

Күлүктөр жапырт баары терең сайга түшө бергенде артта бараткан адам тизгин тартып, саал токтоло калды да:

– Оомийин, алло акбар! – деп заңк этти.

Үн чыкты-чыкпады, жанаша бараткан аттар бирине бири кагылыша шарт-шарт артка бурулуп, жер жаңырган дүбүрт менен чаң уюлгутуп, келген багытка кайра атырылып жөнөштү. Ортодо бараткан Айгашка да чукул бурулуп, түйүлө калып, өргө карай атып кеткенде үстүндө байкоосуз бараткан бала ээрден шыпырылып, кырына отуруп калды. Аттын соорусуна түшүп, андан нары жыгылып калат беле, чалкалаган бойдон тизгинди тырыштыра тартып, ат түзгө чыкканда гана тизгиндии күчү менен кайра ээрге оңдонуп минди.

Аттар эки-үч чакырымдай жерге тобун жазбай барышты, анан бара-бара бириндеп, акырында тизилип учкан каркырадай чубалды. Айгашка бир күрөң ат менен жанаша үчүнчү орунда. Жана сайдан чыкканча өксүп калганын жакшылап эселей албай, бир чабым эле камчынын деми жетишпегенсип, мүчүп баратат. Үстүндөгү көчүгү бош өпөндөгөн баланын анда-санда шилтеген камчысы дем кошуп санга тийбей, чандырын ачыштырат. Ага Айгашка суналып арыш таштай албай жыйрыла түшөт.

Жанаша чуркаган күрөң ат озуп кетпесе да өкүм келатат. Обол кулак түптөрү, омуруолору нымшып, бара-бара ден ысып, экөө тең кызыл жүгүрдү. Күрөң аттын үстүндөгү бала алдыга шукшурулуп, көчүгүн ээрге жабыштырып салгандай отурушу бекем. Үстөккө-босток теминип, каргылдана ураан чакырып коёт. Тизгинди бош тартып, анда-санда кара санга камчысын чып-чып чабат. Камчы тийгенде күрөң ат сунала түшүп, ансайын өкүмдөнөт, Айгашкадан моюн улаш алдыга чыга берет. Айгашканын үстүндөгү бала болсо, жолдо туш келген арыктардан ат секирген сайын көчүгү ээрден кошо секирип, кайра отурганда же ээрдин кашын өбөктөп, жалды таянат, же ээрдин аркы кырына минип, тизгинди тартып калат. Ал анткен сайын Айгашканын чымырканган кубаты жанып кеткендей боло түшөт. Бирок ал күрөң атка бастырбады, терин

төгө улам кызый жүгүрүп, тең баратты. Алдыда жүз метрче жерде жеторту экени, же жээрде экени билинбей кара тер баскан бир айгыр баратат. Айгашка менен күрөң бирине бири бастырбай арыш сайын ага жакындай беришти. Чаткаяктуу ал айгыр чарчагандай эмес, доңкулдап жүгүрүшү өкүм. Эки ат айгырга эшик төрдөй жакындап калганда анын арткы бутунан учкан томуктай даңкан Айгашканын үстүндөгү баланын как маңдайына келип тийди. Башы тең жарылып кеткенсип көзүнөн от чагылып, бала онтоп жиберди да, боюн кармана албай чалкалап, байкоосудан тизгинди дагы тартып калды. Эркин бараткан Айгашка күүсүнөн жаңылып, күрөң ат андан моюн улаш суурулуп чыкты. Айгашка кайра онолуп, күүсүнө киргиче күрөң ат басмайыл тушуна чейин суурулуп алды. Айгашка жакшы эле чымыркана түйүлүп атырылды, бирок күрөңгө жанагысындай теңеле албады, мүчүгөндөн мүчүдү. Анткен менен алдыдагы айгырды күрөңгө куйрук улаш басып өттү.

Бир жагы аттын катуу күүсүнөн, каршы алдыдан урган шамалдын эпкининен, бир жагы алиги даңкан тийип, башын зыңылдаткандан баланын көңүлү караңгылап, кабыргасы кайышып, жаны кейиди, канчалык тиштенсе да болбой көзүнөн жаш буурчактап баратты. Анткен соң өзү да карманбады, биротоло өңгүрөдү. Астындагы атынын жай жүрүшүн каалады, бирок токтото албасына көзү жетип, тизгинди бош таштады да, эки колдоп ээрдин кашын мыкчыды. Анын ою эми эптеп чыдап, марага жетиш гана болуп калды.

Денесин чыңалтар камчы чабылбаса да, дем берер кыйкырык-сүрөөн болбосо да, тизгин бошогонго эми Айгашка күүсүнөн тайбады, күрөңгө куйрук улаш жүгүрүп отурду. Ушул калыпта күрөң экөө дагы бир атты басып өтүштү. Ошентип күрөң биринчи, Айгашка экинчи болуп баратты.

Марага аз калды, ашып кетсе беш чакырым жол боюнан ар-ар жерден күлүгүн акмалап карап турушкан сүрөөчүлөр жолуга баштады. Аңгыча алдыдан чоң арык кез келди. Күрөң илинбестен каргып кетти. Артынан сүрө бараткан Айгашка анын далдасынан арыкты убагында байкабай шашып калды, ченемден жаңылып, алыстан секирип алды. Тайыз болсо да кең арыктын аркы кумдуу жээгине алдынкы буту чала илинип, мүдүрүлүп кетти. Үстүндөгү бала ээрден учуп түштү. Айгашка кайра дароо ондонуп, тигинде жумалактанып жаткан балага көз ирмемге кылчайып, окуранып жиберди. Бирок жүгүрүүнүн кызуусуна кирип калган сезим токтотподу, ал алдыга боюн таштады. Артынан баланын чыңырып ыйлаган үнү угулду. Айгашка токтоочудай кулагын жапырып койдуду да, күчөнүп арыш таштады.

Калың кара тер эми куюлду. Денеси жайылып, таноолорун дерденде те канчалык дем алса, өпкө ошончолук кеңигенсип, чарчоо сезилбейт. Бир гана үстү жеңил....

Жана куйрук улаш алда бараткан күрөң эми элүү метрче узап алган. Арттан тебелеп кетчүдөй катуу дүбүрт кулак түбүнөн угулат. Айгашка ансайын чымырканып, туяктарын жерге матырат, шукшурулта мойнун созуп, жер тырмалайт. Башта ушинткенде алга атырылып кетчү ат эми бирдеме жетишпегендей кубатынан кемчил. Жан ачытар камчы жок. Тизгин жыйрылып, желкеде саландайт. Эки үзөңгү эки капталын бош ургулайт...

Мара жакын калды, айдөштү каптаган калың элдин карааны көрүндү. Айгашка көзүнүн үстү менен ал тарапты бир карап алды да, акыркы күчүн үрөп, күрпөң-күрпөң жүгүрдү. Бирок арышы арбыбай күүдөн тая баштады. Арттан эки-үч адамдын жандалбастап кыйкырып сүрөгөн ачуу доошу, эки-үч аттын катуу дүбүртү жакын кирип келди. Айгашка чымырканды. Ач кыйкырык кулакты көзөп, аздан соң жанагы чаткакяктуу айгырдын быр-быр эткен тумшугу, анан жапырылган кулагы, серендеген камчынын учу көрүндү. Сүрөөчүлөр жетпей калды окшойт, кыйкырык артта басаңдай берди. Айгыр да көзүнөн бери биротоло жан терине жуунуп келаткан экен, бирок үстүндөгү бозала чаң баланын өжөрлүгү менен азыркы сүрөөдөн күчөп алыптыр. Айгашка жер тырмалап, айбандык туюк эрегишүү менен жанталашты. Бирок болбоду, айгыр таноолорунан буу бүркүп, акырындап суурулуп отуруп, аркан бою узап алды. Айгашканын күүсү тая түштү. Жол жээгиндеги шыбак, куурайлар кошо жарышкансып, жер көчүп, башы айланды. Каруу кетип алсырап, арышы арбыбай күрпөңдөп баратты.

Ал мара коюлган дөңдүн астына жеткенде элдин кыйкырык-чуусу угула баштады. Осмон ушул жерде турган. Чабандеси жок келаткан атты көргөндө ала-сала тааныбай делдейип туруп калды. Ат жанынан өтө бергенде тааный коюп, ач кыйкырык сала артынан кошо чапты. Тизелери калтырап, өргө текирең салып гана араң бараткан Айгашка каруусуна келе калды. Кырга тың атчан Осмондон куйрук улаш алдыга чыгып барды. Кылычбек кырда тосуп турган эле, төмөндөн атып чыккан Айгашкасы экенин, ал чабандеси жок келатканын көрүп, мууну бошоп кетти.

– Айланайын асылым!.. – деп, буркурап ыйлап жиберди. Сакалына коюлган жашын жашырбай, Айгашкасын жандай чапты.

Үчүнчү болуп үстүндө баласы жок ат көрүнгөндө жарданып турган эл жер дүңгүрөтө чуу салып жиберди. Кулак тундурган кыйкырык-чууга оролгон Айгашканын бүткөн бою чымырап, алдан тайып келатканда сырттан жаңы күч киргендей денеси чыңалып, ооздугун качырата кемирип, Осмонго да, Кылычбекке да жеткирбей бетме-бет жар болуп турган элдин ортосунан күүлүү өттү.

Баланын акыреги чыгыптыр, жолдо ыйлап отурган жеринен ат айдап барган адам учкаштырып келген экен. Бир топ убак кароосуз калганга мүрү менен колу күпчүктөй болуп шишип кетиптир. Ошол айылдагы жөндөмдүү бир карыяга баланы боздотуп жатып, чыккан акырегин араң салдырышты. Акыреги чыкканы аз келгенсип, атка урунуп, денеси аябай жанчылып калган неме апалап сыздап, таң аткыча уктабай чыкты.

Эртеси жолго чыгышты. Эгер бала соо болгондо Кылычбек аны жемелейт болчу, бирок абалын көрүп, кейиши ичинде калды. «Өзүнүн кополдугунан көрсүн» – деди оюнда. «Өз кенжеми эле алып келгенде Айгашка биринчи келмек экен, аттиң...» – деп катуу өкүнүп калды. Анткен менен өкүнүчүнөн кубанычы күчтүү. Башта чыкпай жүргөн Айгашкасы бул жолу байгеге илинип бергени үчүн ал биринчи кудайына, экинчи Айгашкасына ыраазы, анан тагдыры менен Осмонго ыраазы.

Азыр жолдо анын бир ою барып Сарыбекти табалашта, анын жайдан берки асылганы акмакчылык экенин өзүнө сездириште, аябай өкүндүрүштө болуп баратты. Ага мооку канбаса, ылайыгын келтирип, атасы алдында адепсиз шылдыңкор, ошол үчүн күнөкөр уулун жекирип, тилдеп алууну ойлоп баратты.

Кылычбектин көңүлүнүн теренинде дагы бир кичинекей өкүнүч бар. Кече кечинде Айгашканын байгесине тийген бир радиоприемник менен бир тайды, элүү сом пулду бөлүшө албай Осмон экөө бир топ жаңжалдашкан. Ырас, элүү сомду алардын колуна тийгизбей соогат дешип, аракка суусаган жигиттер жулуп кетишкен. Чатак калган радиоприемник менен тайды бөлүшүүдө болду. Осмон айтат:

– Муногу радиону сен ал, балдарыңа эрмек болот, бул жылкы баласын мен мал кылып алайын. Макулбу, ошентели.

Ага Кылычбек көнбөйт, радиоприемникти өлүк буюм деп жактырбайт, тайды көзү кыйбай кыйылат. Анда Осмон:

– Ой, бул өзү кымбат буюм, сатсаң эки тайдын куну болот. Алсаңчы, аттын ээси деп берип жатам сага, – дейт.

Кымбат экенин Кылычбек деле билет, бирок аны сатат элем деп жүргүчө тиги тай көзү бар мал эмеспи, ошого кыйылат. Осмонду сөзүнөн кармап, кыжырлана сүйлөйт:

– Андайын билсең, өзүң не албайсың? Эбин табасың го, ал, сатып туруп бир эмес эки ат аласың.

Бирок Осмон да тайга көзү кызарат, сөздөн алдырганына жооп таба албай мукактанып, колун силкет:

– Ой, жоо алгыр оой, ыраса кежир неме белең. Деги сен алчы баарын, кечтим мен. Чыкпаган атын чыгарып берсе да, көрбөйсүңбү муну... Адамга жакшылык кылып бекер.

Кылычбектин сакалы титиреп кетти:

– Ой, Осмон, доомат кылба сен! Чыкпаган атты деп... Эмне милдеткор кыласың адамды!..

– Милдеткор кылбаганда сеники жакшыбы! – деп Осмон да акшындады. Жулунуп келип тайды ноктодон алды. – Келе бери, ошончолук акым бар менин да...

Кылычбек чатакташууга батынбады.

– Бай болгур, жанжалыңды кой, алчы сен эле, – деп аргасыз жеңилип берген.

Эми жолдо Осмондун жетегинде келаткан тайга улам көз кыйыгын салып, ичи ачышат: Кап, минтип байгеге илинерин билгенде бирөөнү олжого тең орток кылбай, атымды өзүм эле таптабай...

IV

Элдеги менчик аттарды колхоз сатып алары кеч күздө биротоло аныкка чыкты. Кылычбектин айласы ошондо чындап кетти. «Эт планын толтура албай калышат да, элдин менчигине асылышат. Андан көрө өз малдарын жазгы жутка кырып таштабай жакшылап багышпайбы. Бу жорук ушердеги эле чоңдордун чыгарганы...» – деп туталанды. Төмөн казак туугандарына барып келди, аерде да менчик аттар ортого өтүп жатыптыр. «Ошоякта колхоз ат алып жатабы?» – деп, Фрунзеде окуп жүргөн ортончу уулуна кат салдырып, аяктан да ошондой эле кабар алды.

«Мына, алда качан айтпадым беле. Чала болот!.. – деп, бир жактан Сарыбек жанын күйгүзөт. – Ушу куру кежирликти таштабайсыңбы. Бер, азыр да кеч эмес, ат этинен түшө элек, союп таштайын».

Кылычбек нары ойлоду, бери ойлоду, акыры колдон кетер болгон соң деп бир эсептен Сарыбектикин да туура көрдү. Бирок Айгашкасынын кызылала болуп союлуп жатканын, учасын өзү мүлжүп отурганын элестеткенде бүткөн бою дүркүрөп, төбө чачы тик турду, аны көргүсү келбеди, андан көрө көрбөйүн да күйбөйүн, колхоз алсын деди...

Колхоз аттарды четинен алып кирди. Аны көргөндө Кылычбек торго түшкөн балыктай тыбырчылады. «Бул эмне кылганы, тоо эли атсыз кантип күн кечирет, жадегенде Айгашкадай күлүктөргө тийбесе боло!» – деп ызаланды, туталанды.

Бир күнү кечинде Кылычбек таш үстүндө отурган. Сарыбек атчан келди, катуу келди. Атын терекке байлады да, кырда турган Айгашканы

акшыя бир карап алып, атасынын маңдайына токтоду. Кылычбек ага көңүл бурбагансып, жер тиктеген боюнча баш көтөргөн жок. Бууруккансып Сарыбек камчысы менен өтүгүнүн кончун чапкылап бир аз унчукпай турду да, анан:

– Бу Айгашкадан кутулабызбы же жокпу? – деп бак-бак этти.

Кылычбек ушул сөз чыгарын күткөндөй чочуган жок. Жай гана башын көтөрдү.

– И, эмне болуп кетти?

Сарыбек буркан-шаркан түштү:

– Эмне болуп кетти... Элге-журтка шылдың болуп өлмөй болдук! Атың экөөң биерде дүйнөкапар. А мен уят болуп бүттүм! Ким калды? – Сарыбектин атасы калды, – күндө сөз тиет... Намыс артыкпы, ат артыкпы? Ойлосоң боло, быяктагы киши да!..

– Эй, аңырандабай сүйлө,– деди Кылычбек түзөлүп уулуна тик карап. Сарыбек тартына түштү.

– Жо, анан... күндө эле правлениеде айтышат. Элдин баары аттарын өткөрүп бүтүптүр, биз эле... Кежирликтин да чеги бар го. Эмне болсо да эл менен болгон жакшы эмеспи. Жоготчу ушул атты... деги ырыс агып турса да!

Кылычбек эмнегедир жоош тартып, үлүрөйдү.

– Макул,– деп күңк этти.

Сарыбек дагы бир топ сөз айтмакчы эле, айтпай калды.

Кирпик какпай тикирейип жаткан Кылычбек түн бир оокумда акырын суурулуп төшөктөн турду. Кемпири туйбады, тиши жок эриндерин «пуфф...» дедирип, уктап жатат. Кылычбек кепичин киймекчи болуп, тыбыш шекшитип коёт деп, кайра кийбеди. Жегде-дамбалчан, жылаңаяк мышыкча бүжүрөй басып барып, Сарыбектер жаткан бөлмөнүн каалгасына кулагын тосту. Алар эчак уктап калышкан окшойт, эч үн угулбайт. Кылычбек кайра кайрылып келди да, төшөк аягында жаткан кепичин конултак кийип, чепкенин желбегей салынып, сыртка чыкты. Асман чайыттай ачык. Отуруп чыккан ай чоң шашке болуп, үркөр түштөн кыңкайып калган экен. «Убакыт болуп калыптыр», – деп өзүнчө күбүрөдү да, далистеги тегирменге деп таза-лап койгон буудайдан жем баштыкка беш-алты кочуштап салып келип, Айгашкага илди. Анан өзү үйгө кирип, кийине баштады. Ушул учурда кемпири ойгонуп кетти.

– Акырын, унчукпа!.. Тур, – деди Кылычбек бутун маасыга сала албай шашкалактап жатып.

– Эмне болуп кетти?

– Эмнени эмне кыласың, тур, мага куржун даярда. Нан салсаң болду, башка оокатты эми кайдан...

Кемпири эчтемеге түшүнө албай аң-таң.

– Ой, дениң сообу? Жети түндө каякка?..

– Ишиң болбосун. Бол тез...

Кемпири туруп, кемселинин чөнтөгүнөн күкүрт шылдыратып калды эле, Кылычбек:

– Ой, арбак ургур, жарык кылба, – деп ачуулуу күбүрөдү.

Жүрөгү алып-учуп лакылдаган Кылычбек Айгашкага мингенде араң эсин жыйды. Жакасын кармап, «тоболоп» турган кемпирине:

– Кеттим, казакка... Бир айдан кийин өзүм кабар берем. Сурагандарга билбейм де. Кош, аман-эсен тургула, – деди да, тизгин какты.

Айылдан чыкканча уурудай акырын бастырып барып, четки үйдөн өткөн соң атайы элчиликке шайланып чыккандай шанданып, төмөн ээн талааны көздөй шартылдата катуу жүрүп кетти.

Асманда жай каалгыган ай бул сырдуу жолоочуну таңыркай тиктейт. Сүткө жуунгандай магдыраган теремел бирдемеден шек туйгансып, кулак төшөп тунжурайт. Жогору тоодон кардын суук илеби уруп, аба чыйрыктырма салкын.

Артынан куугун келчүдөй болуп, Кылычбек далай жерге чейин өткөн жолун кылчак-кылчак каранып, өрөпкүгөн демин баса албай барды. Айылдан о алда канча узап кеткенде гана көңүлү кичине тынчып, кылган ишине, бараткан максатына акыл жүгүрттү.

«Казак туугандарга барып, бир айча жатып алайын, кантер экен калкосун. Чаап алат дейсинби... Жадаганда кайра өзүмө калтырышар...»

Алчактай баскан Айгашканын үстүндө чайпалып, эки жагын каранды. Ээн талаа тынч түндө дүпө-дүп дүбүрт салган жалгыз өзү экенин көрүп, жан жыргатар эркиндик сезди. Эрдемсине чалкалап, чепкенинин өңүрү менен тизесин кымтылады да, үзөңгүнү чирене тээп, үн чыгара күрсүнүп койду. Туура өткөн жолго жетип калган белем, аңгыча те төмөндө дүмпүйгөн дөбөчөнүн далдасынан балбылдап жанган эки көз жарк этип чыга келди. Кылычбектин денеси муздап, жүрөгү шуу этти. Куугунчу каршы алдынан чыккандай болду. «Кудай өзүң сактай көр» – деп, алдыдан туш келген жылгачага кирип, аттан түшө калды. Машиненин дүрүлдөгөн үнү угулду. Эки көзү чачкан жарык түндү көзөп, качкын издеп жүргөндөй тыякка-быякка соймондойт.

– У, көзүңө балээ келгир!.. – деди Кылычбек күбүрөп.

Эки тизеси майда калтырап турду...

Машине өтүп кетти. Артында дагы бирдемеси келатпасын деп, ал дагы бир азга күтүп турду да, эчтеме көрүнбөгөн соң, анан аттанды. Жанагы жан жыргаткан эркиндик жылгада калып калгансыды. Кылычбек куугундан качып бараткан уурунун абалына түштү. Көңүлү уйгу-туйгу болуп, ындыны өчө баштады. «Кайда баратам?» – деген суроо мына ушунда башына кирди.

Чоң сайдын ичине шоокум салып агып жаткан өзөнгө келгенде Айгашка суу ичип туруп калды. Бууракандап көбүк чачып, түрмөктөлгөн толкундардын кара сур жону ай нуруна жылтылдап, бийик кемерди күр-шар урса, шары кулак тундуруп, суунун көрүнүшү сүрдүү...

Суудан өтүп, Кылычбек дагы бир тай чабым жерге барды да, кичине арыктын жээгине түшүп, атты чылбырына бир буттап тушап, отко койдү. Айгашка чаалыккан деле эмес, бирок өзү бир аз тыным алып, оюн жыйнактамакчы болду. Куржунундагы нандан бир сындырып, арыкта кулдурап агып жаткан сууга малып жеди. Анан кыяча жерге жамбаштады. «Кайда баратам?» – деген суроо оюна дагы келди. «Казакка барганда, аер деле быяктай да... Кайда барып, баш катам?..» – Ал өзүн качкын ойлоп кетти. Бирок канчалык ойлонсо да башына жыйынтыктуу бир акыл кирбеди. Барар жак, көздөгөн максат түн караңгысына чулганып, жол көрүнбөдү. Эмне кыларын билбей айласы түгөнүп, ойсуз-кыялсыз тунжурап жата берди.

Канча убакыт жатты билбеди, бир маалда:

– Оо, ууру-у!..– деген каардуу кыйкырык чыкты.

Кылычбек чочуп кетип, ордуна атып турду. Куугунчулар байкатпай курчап калгандай жүрөгү оозуна тыгылды. Алактап чар-тарабын тегерене карады. Те төмөндө анын барар багытын кесип, чиркелишкен жылдыздуу тамдар жылып баратат.

– Өх, атаң көрү... – деп үшкүрүп жиберди Кылычбек. Боюс турбайбы.

Ал кайра отура албады. Түн чүмкөнгөн ээн талаа да ага жай бербеди. Ал атына минди да, эми кайда барарын билбей делдейип турду...

Канталап кызарып, күндүн көзү көрүндү. Үйдөгүлөр туруп, ар ким өзүнө тиешелүү тирилик менен күймөндү. Кылычбек атын токуп жатты, карбаластап шашканы менен кыймылдаганы алсыз, жай. Көп жылдан бери сандыкта жаткан күмүш жабуулуу көмөлдүрүк, куюшканын алдырып такты. Айгашка алчыланып көркүнө чыга түштү. Кылычбек үч кадам кетенчиктеп, аны бир азга тунжурай карап турду да, анан ийнинен тынды.

Үйдөгүлөр чайга отуруп калышкан эле. Кылычбек кирип, жаңы чепкенин кийди, кадада илинүү турган камчысын алды.

– Күн чыкпай кайда жөнөдүң? Чай ичсеңчи, – деди кемпири.

«Айгашканы колхозго берем» – деп оң эле жооп бермекчи болду ал, бирок каңырыгы түтөп, унчуга албай чыгып кетти.

Айгашканын дүбүртү алыстап барып өчтү. Сарыбек күлүп калды.

– Жарыктык, алжыганын кара. Атты өткөргөнү баратат да, жасалгалап токуп алды. Аны кайра жөө көтөрүп келеби.

– И, баса, жана эмне айтпадың... – деп өкүнүп калды апасы.

Сарыбек жумушуна аттанганы жатканда Кылычбек Айгашкасын минип, кайра келди. Аттан түшүп, чылбырды ыргытты.

– Ме, өзүң алпар. – Үнү каргылдана түштү. – Мен... болбойт экен. Бурулуп карабастан үйгө кирип кетти.

Сарыбек атасынын артынан элее карап кичине турду да, таңдана жылмайды. Анан Айгашканын үстүнөн ээр-токумун сыйрып таштады, атына минип, аны коштоп жөнөп кетти,

Кылычбек алдындагы дасторконго карабады. Азиз жандан бетер тунарған көзүн ирмебей Айгашка турчу терезени тиктеп, селейген бойдон отурду да калды. Бир оокумда ал капилеттен чочуп кетти, алактап ордунан ыргып турду.

– Ой... Ой, Айгашка кете элекпи?.. Сарыбек кана?..

Жооп кайтарууга үйдө эч ким жок эле, ал алдастап эшикке жүгүрүп чыкты. Кемпири нарытан күл төгүп келаткан экен.

– Ой, Айгашка кана? – деп ага жапырылды Кылычбек. – Сарыбек кетип калдыбы?

– Алда качан эле кеткен. Эмне болду дагы?

Кылычбек анын суроосун уккан жок, теректердин түбүндө жаткан ээр-токумду көрүп алып:

– Кудай у-ур!.. Кудай, урганда үшүнтмөк белең?– деген бойдон этек-жеңин далбактатып, Сарыбек кеткен багытка күржүндөп чуркап жөнөдү.

Кемпири дагыраны кармаган калыбында оозун ачып туруп калды.

Күйүккөндөн каны бетине тээп, кара көк болуп түтөп, тери мойнуна куюлуп, Кылычбек Сарыбекке айыл чети көрүстөндөн жетип токтотту. Башка сөз сүйлөй албай күшүлдөп: «Ой... ой...»– дейт.

– Дагы эмнени чыгардың? – деди Сарыбек үлүрөйүп.

Кылычбек анын үлүрөйгөнүнө көңүл бурбады, түз эле келип Айгашканын мойнуна артылып, бир тынымга шалдырап турду. Анан демин баскан соң:

– Кудай урганда, тарс эстен чыгарган турбайымбы, – деди аттын жалжылдаган көзүн тиктеп, аны менен гана сүйлөшүп жаткансып.

– Эмне келдиң? – деп Сарыбек чыдамсыздана кайра сурады.

Кылычбек анын суроосун укса да түшүнгөн жок. Маңыроо түр менен бир карап алды да, Айгашканын башын кучактап, эки манжасын анын уурутуна салды. Ошондо муңкана сүйлөдү:

– Айланайын асылым, кетип баратасың... Ырыс кешигинди таштап кет, асылым...

Аттын шилекейин алып жалады. Анан кынынан бычагын сууруп чыгып, ыйык жалынан бир талын кесип алды.

Сарыбек кабагын чытыды:

– Болдубу? – деп корс этти да, аттын башын бура тартты.

Кылычбек жалдырай тиктеп туруп калды. Көзүнө ысык жаш тегерене түштү.

Сарыбек узап кетти. Арттан машине дүрүлдөгөндөн Кылычбек жол четине чыгып отурду. Машиненин чаңы басылганда соорусу күнгө жалтылдап, куйругу булактап, коштоодо бараткан Айгашка кайра көрүндү. Андан көз айрыбай телмирген Кылычбектин жүзүнөн эки салаа болуп аккан жаш сакалына житип жатты. Дагы бир машине өттү. Анын чаңы басылганда Айгашканын карааны кайра көрүнбөдү.

Тунжураган мүрзөнүн жанында тунжураган Кылычбек отура берди.

V

Кылычбекти ошол күндөн кийин көргөн жандын зээни кейигендей. Адатынча таң заарынан сергек туруу жок, намазга деле көңүлү чаппагансыйт, анын кереметинен түңүлгөндөй. Там башына чыгат да, Айгашкага четинен алып бере баштаган үймөк беденин оюгуна бүрүшүп отуруп алат, күндү ошерден тосот, ошерден батырат. Анда-санда ийнинен тына үшкүрүнгөнү болбосо, терең ойдун түпкүрүндө жүргөндөй тунжурайт да тунжурайт. Кээде айрыны колуна алып, акырга чөп таштамакчы болот. Бирок аерде Айгашка жок. Кээде улагада жаткан атынын токулгасын, жабуусун кармалап, үңкүйгөндөн үңкүйөт. Көптө барып көзүн тунартып, уюган белин таяна өйдө турат. Үй-бүлөсүнүн бирөөнө тырс этип үн катпай сыртка жөнөйт. Эки жакты карап, эшик алдында бир далайга делдее катат. Анан кайра там башына чыгат. Айгашкасына кыштык деп жыйган беденин оюгуна кирип жыйрылган кармүштөктөн бетер тумшугун койнуна катып, бүрүшүп дагы отурат. Анда-санда үшкүргөнү болбосо, тунжурайт да тунжурайт. Же ойлогон ою жок, же барар жак, эрмек кылар иш таппайт. Бардык кубанычы, эрмеги, үмүтү Айгашка менен кошо кеткенсип, ичи эншерилип, көңүлү көңдөйлөнүп коолдойт: турмуш койнундагы мурунку жылуу орду туш-туштан ыркырап суук кирген жыртык алачыктын ичиндей муздагансып бүрүшөт: аңылдаган элсиз сайда калгансып ээнсирейт, жалгызсырайт...

«Айгашканы тамеки бригадири минип жүрү. Кайран аттын баягы кейпи жок, арык, жалтак».

Чөгүп жүргөн Кылычбекти бул кабар оор уйкусунан тикен менен сайып ойготкондой кылды. Айгашкадан ажыраган соң ал жашоонун кызыкчылыгынан түңүлгөндөй болду эле, эми турмушта анын көңүлүн тар-

та турган да иш бар сыяктанды. Жазында жер жылыганда денесине акырындап жан кирип, ченден кыбырай баштаган курттай Кылычбек да беденин оюгундагы ордунан козголду.

Бригадир минген ат качан оңчу эле: жолдон атчан, эшекчен же жөө адам жолукса деле жанаша берип, токтой калат. Көчөдө баратса деле үй-үйлөргө бурула берет. Качан тизгин тартып, каякка бурат деп, үстүндөгү олчойгон ээсинен буйрук күтүп, эркин кадам шилтей албай, атырылып өктөм жүрө албай, так болот. Керели-кечке бир талаага иш үстүндө барса, бир башкарманын конторуна келип, жаны тынбайт. Көчөдө бекер жатып эсирген иттер куйруктан тиштеп асылып кордошот: талаада бут алдында калып жаткан чүйгүн чөптөрдү бир тиштеп өтө албай шилекейи чууруйт. Кечинде келип, кагыраган аттарга кошулат. Алардын баарын атчы айылдын сыртына айдап чыгып, куусаң жерге таштап коёт да, өзү же уктап жатып алат, же кетип калат. Ал жерде эмненин оту, аттар бет алды шимшилеп, туш-тушка тарайт. Айылга кирип, огородго түшсө, уйкусу бузулган ээси жекте-дамбалчан далбактап, колуна айрысын ала чуркайт. Жетсе сайып, жетпесе ташка алып, сөөк какшата сөгүп-тилдеп кубалап жиберет. Колхоздун бедесине түшсө, сорондогон корукчу кууп барып, камап салат. Шордуу ат тепсендидеги чирик саманды кайсалап, кесерген боюнча тура берет. Ошентип, мындай ат дайым кор... О, байкуш Айгашка, сенин тагдырын ушундай беле?! – деп санааркап отуруп, Кылычбектин жаны кейиди. Арка сөөгү аркайып, кабыргасы каржайган Айгашка: «Мени куткар ушул кордуктан!» – деп, аны чакырып жаткансыды. «Атаңдын көрү биргат, мага бир жолугарсың!..»

Эртеси эрте менен ат сарайга келди. Ал келгенде тамеки бригадирдин он төрттөр чамасындагы баласы жайдак Айгашкага тырмышып мине албай жаткан экен.

– Эй, жубарымбек, тур быякка! – деди Кылычбек.

Бала жалт карады да, кара сур чалдын каарданып келатканын көрүп, делдейип туруп калды.

Айгашка тааныды белем, тумшугун созуп, окуранып жиберди. Кылычбектин жүрөгү мыкчыла түштү. Түз эле келди да, аттын башын кучактай маңдайындагы кашкасынан жыттады. Буруксуган тааныш жыт каңылжаарын өрдөгөндө каны ысып кеткенсип, бүткөн бою чымырады.

– Асылым...

Муңканган үндү угуп, бала таң калды.

Кылычбек кетенчиктей берип, аттын тулку боюн жакшылап карады: Айгашка чын эле эттен түшкөн экен. Баштагы жылтылдаган таскыл жүнү үрпөйүңкү. Табында турчу кездеги кындыя тарткан курсагы эми салаңдап, бош. Жал-куйругу суюлгандай, кыскаргандай...

Бала чалдын эриндери титиреп турганын көрдү.

Кылычбек кайра жакындап, аттын омуросун сылап, жалын салаалап тарап, бир топко тунжурап турду. Анан жүзүн буруп, баланы карады.

– Атаң кайда?

– Үйдө, – деп бала бакырайды.

– Атаңа айта бар. Атасынан калган өчү барсынбай башка ат таап минсин. – Дагы бирдемелерди тапшырмакчы болду да, андан эмне кажат дегендей кайра токтоду. Анан баланы буттап мингизип, жөнөтүп жиберди.

Мындан үч күндөн кийин кечинде Сарыбек.

– Айгашканы ууру алып кетиптир. Кечетен бери издеп, таппай жүрүшөт, – деген кабар угузду.

Кылычбек коркуп кетти.

– БИЯ? – деп көздөрү алайды.

– Кече чак түштө эле жок дейт.

Кылычбектин башы төмөн шылк этти да, ошо бойдон үнсүз отуруп калды. Бир саамдан соң кайра башын көтөрдү. Көздөрү кыбындап:

– Чала болот калкосуна, – деди Сарыбекти табалай карап. – Бирөөнүн малы аш болмок беле!..

Аңгыча бирөө кулагына: «Айгашкаң өзүңө келди!» – деп сүйүнчүлөгөндөй болду. Кылычбек кубанып кетти. Мулундаган бойдон эшикке жөнөдү. Сыртта түн караңгы. Терезеден жарык түшүп турган акыр ээн. Кылычбек тамды айлана басты. Айгашка жок. Огород жакты карады. Айгашка көрүнбөйт. Алдап кубанткан баладай Кылычбек умсунуп калды. «Кайдан келсин, андай атты эч ким бошотпос...» – деп ындыны өчүп, эшик алдында көпкө турду.

Жаздыкка башы тийгенден кийин: «Кандай ууру алды экен? Каякка жоготуп кетти экен?..» – деп ойлоп, Кылычбек чындап күйүт тарта баштады.

«Көп жылдан бери турмуш оңолгону ууру деген балекет жоголду эле, кайдагы ууру? Ал бирөө эмес го... Эмне кылат? Соёбу?.. Журт ичи азыр бейпилчилик го... Анда сатабы? Кайда алпарып сатат? Шордуу Айгашка дагы кандай оңбогурдун колуна тиет?.. Кор болот экен го кайран ат. Ай, үйүң күйгөн ууру, сенден көрө ушул калкосто жүргөнү жакшы эмес беле. Эми эмне болот?..» – деп, ичи туз куйгандай ачышып жатып, түн бир оокумда уйкуга кетти.

Эртеси Сарыбек жаңы кабар апкелди:

– Айгашканы ууру албай эле, күлүктүгүнө кызыгып бир бала ушукта бир тойго минип кеткен экен, келиптир. Бригадир өзү минип жүргөнүн көрдүм.

Кылычбек сүйүнгөн да жок, чочулаган да жок. Тек бирдемеден аябай жадагандай:

– Алда байкушум... – деп алды. Анан оор үшкүрүнө өзүнчө күңкүлдөдү. – Ошондон көрө ууру эле алып кетсечи...

«МАНАС» гимни

*Кайың барбы, кыргыз балта чаптаган,
Кыр-жон барбы кыргыз кыргын таптаган.
Кылымдарга аты калбай өчөөрдө,
Кыргыз элин кыраан Манас сактаган.*

Кайырма:

*Астан менен Жериңдин,
Тирөөсүнөн бүткөндөй
Айың менен Күнүңдүн
Бир өзүнөн бүткөндөй
Теңир уулу Эр Манас!*

*Белес-белден беш удургуу өткөн эл,
Арстан болуп ай чапчыган көчмөн эл.
Курандылап, куруп баға жатканда,
Эр Манасты туу карманып өскөн эл.*

Кайырма:

*Манас улуу – кыргыз элдин желеги,
Ата турас – акыл ойдун тереңи.
Түбөлүккө ташка тамга баскандай,
Кыргыз элдин адатзатка белеги!*

Кайырма:

Май, 1994-жыл.

P.S. «Манас – 1000» мамлекеттик редакциясынын өтүнүчү менен жазылган ушул ураан ыр Ашыкенин акыркы чыгармасы болуп каларын болжогон жан жок эле. 1994-жылы июнь айынын башталышында майрамдын сценарийин жазуу үчүн Таласка жөнөйм деп, камынып жатканда капыстан каза тапты. Сөөгү айылы Шекерге коюлган.

Даярдаган **Памирбек Казыбаев**

Поэзия

Меңди
МАМАЗАИРОВА

ЭНЕЛЕР ҮНҮ

*же XXV кылымдагы кыргыз энинин
уулдарына кайрылуусу*

(Публицистикалык поэма)

*Эр эместин!
Эрди тууган энемин.
Эмил үчүн,
Эр өстүрүп келетин.
Эки этегим желек болуп делбиреп,
Эки колум калак болуп суу шилеп,
Ай-ааламга дүрбү болуп карегим,
Айдап келет бул жашоонун кетесин.
Кош карегим сакчы болуп күнү-түн,
Чекте турган уулдарындай энинин.
Санаат ашып, сары убайым жегеним,
Садагасы сары жоргоchon Мекеним,*

МАМАЗАИРОВА Меңди 1943-жылы Кара-Суу районунун Коңур-Жаз айылында туулган. КМУнун филология факультетин бүтүргөн. Эмгек жолун Кыргыз Мамлекеттик телерадиокомитетинде иштөөдөн баштаган. Кыргыз Республикасынын маданиятына эмгек сиңирген ишмер. «Даңк» медалынын ээси.

«Нөшөр», «Саламатсыңбы, Күн!», «Жайдын эң ысык күнү», «Туулуп өскөн үй», «Ак канаттуу чабалекей», «Турумтай», «Кайгыдан тургуздум сага бир эстелик», «Энелер үнү», «Жаңгак гүлү», «Таарынган шаар» аттуу китептери жарык көргөн.

Саат-сабырдан аман болсо дегеним
 Сагалаган серт кабардан селт этип,
 Сыздап алса байыты жок жүрөгүм.
 «Сактагын» – деп жаратканга жалынып,
 Сансыз ойдон санааркай да беремин.
 Санжыргалуу саалайыңдан, Ата Журт,
 Билем сенсиз,
 Таалайым аз экенин.

Эр эместин!
 Эрди тууган энемин.
 Элип үчүн,
 Эр өстүрүп келетин.
 Кылгуут күндө, көңүл кыраа тынчыбай,
 Кырк илээлүү коогалаңды сеземин.
 Көзүм тартса үч түкүрүп ырымдап,
 Жакшылыкка улам жоруй беремин,
 Ушул тапта,
 Көтөрө албай тентектигин балдардын.
 Толуп кетти таи кесеси чыдамдын.
 Энеликтин тактысынан тик туруп,
 Алам бүгүн АКЫЙКАТ СӨЗ кезегин.
 Ал анткени жараткандан кийинки,
 Кудурети АСМАНГА тең ЭНЕМИН!

... Өтмүштөгү бир жоосунду эстеймин.
 «Не бир, не бир
 Чыр-чатакта, кармашта,
 Кырчылдашкан, кыл чайнашкан
 таташта.
 Эрегиште, эл бирикпес талашта,
 А энелер ак жоолугун булгалап,
 Токтотушкан тике кирип кармашка.
 Ак жоолуктун,
 Калыстыктын сүрүнөн,
 Кайра тартып, айбатынан, күчүнөн.
 Жоо-жарагын таиштай салып, баатырлар,
 Энелерге кол куушуруп жүгүнгөн.
 Ынтымакка, жүйөө сөзгө келишип,
 Жаалы журту ЭР ИШИНЕ сүйүнгөн!»
 Деген сөзгө мен да ийилдим,

Жүгүндүм,
Улуу ишке тан бердим да, жыгылдым.
А бүгүнчү?
Арсарсыным турганым,
Андай салтты коңулүно илбеген,
УБАДАГА, СӨЗГӨ маани бербеген,
Энесимин ХХI кылымдын!
...Ооба, чындык.
Чычкан мурду канабай,
Жеткен элек, эзелки эски тилекке.
Азаттыкты зарлап тапкан баладай,
Алган элек жараткандан белекке.
Эмнегедир эт-жүрөгүм болк этип,
Чоочуганмын.
Болбосок деп башка журтка келеке.
Бир мен эмес бардык эне зыркырап,
Атың ыйык Азаттыкка табындык.
Сүйүнгөндөн көздүн жашы тамчылап,
Боосу бекет болсо экен деп сабылдык...
Бирок, бирок... Уулдар чыкты ар, корсуз,
Азаттыктын атын айра жамынып,
Маашыр болуп жашаганга күнкорсуз,
Ойго кирбес ишке кирди жабылып,
Кылым жуугус осол ишке кабылып...

Атаңөрү ээй,
Мекен жалгыз Теңирдей.
Бир четинен кертип-кесип, келирбей,
Арал колду койсоң боло тийгизбей.
Четке кетти алтын, күмүш, темирлер,
Рухубуз кошо кетти агылып...
Арал колду койсоң болмок салбастан,
Урпактардын убалына калбастан.

Мекен жалгыз,
Көктө Көкө Теңирдей.
Кил эгерде сатса Журтун, Мекенин,
Ал Мекенсиз калаары анык экенин,
Кылым жууп кетири алгыс кесири,
Өз башына, тукумуна жетээрин,
Көрдүк мына, тарых күбө баарына.

*Ата Журттун кусуру уруп кетерин,
Ким эгерде сатса Журтун, Мекенин!*

*Дагы бир уулга айта турган акылым,
Алар болсоң ЭНЕ сөзүн жадыңа.*

*Табийгаттан буйруп сага берилген,
Темирди үзөөр жигитсиң ээ, керилген?
Кайратыңды, колдо болгон түлкүңдү,
Неге аяйсың, сени өстүргөн элиңден?
Чындык сөзгө тике багып карайлы,
Элиң жалпы аксап турса жашоодо,
Сенин жалгыз жыргаганың жарайбы?
(Эл болбосо ошончо түлкү колуңа,
Кайдан келди, кайдан толду койнуңа?)
Канча бөбөк чала тоют, илмийип,
Аз кандуулук каптап турса элиңди.
Сенин болсо ток курсагың жер чийип,
Кутурдуң го, чыгара албай желиңди.*

*Казинодо кумар ойноп кечкисин,
Бир район элди багаар акчаңды
Сайып коюп, уттурсаң да тейлисиң.
Ойго келбей элдин түлкүн чачканды,
Сага чыдап, үмүт кылган өз элиң,
Күтө берип, кара көзү чакчайды.*

*Салып койгон кафелериң, саунаң,
Сан пайдасын берип турса сага улам,
Желсөөң толуп, көздөрүңдү май басып,
Андан башка дүнүйө чыкпай санааңдан.
Арам акча коюулантып каныңды,
Адал ишке сарып кылбай жаныңды,
Алкылдаткан ажыдаардай арааның,
Арбап барат ойлоруңду, акылды.*

*Өлүк дүйнө, арам оокат айынан,
Падыша да УБАДА, АНГТАН тайыган.
Ана ошентип,
Укурукка тойнун тосуп бир күнү,
Ажыраган алтын таажы, тагынан.
Куру калып, тууган жерден, баарынан.*

Акча, алтын ойлогонун жай, кышы,
Арбап барат сенин тойбос алкыңды.
Жаның сабап, тыртышасың бийликке,
Сакташ үчүн байлык деген «бактыңды».

Эсиңдеби?

Карынбайды жер жуткан,
Бири калбай жер жайнаган малынан.
Адалды эмес, көр дүйнөнү пир туткан,
Бир жакишлык келбей сапаң колунан.
Буйрубастан өзгөгө да өзүнө,
Тойгон дешет топуракка көзү анан.

Карынбайлар этне болду бул күндө?
Жетиштиби, байлыгынын түбүнө?
Алтын башын окко алдырып тынышты,
Кимге, качан оопа кылган дүнүйө?

...Ооба, бүгүн,
Балдар башка.
Талаптары күчүркөп,
Четти туурайт, уктаса да түшүркөп.
Кызыктырып бөтөн турмуш, жоруктар,
Карегинде эч нерсе жок бош көздөр,
Улууларды чолуй карайт бүшүркөп.
Булар дагы коомдогу бир каттар,
Эстегенде эт-жүрөктү канатаар.
Сыфты окшош улутума,
Ичи этне?
Чала жандар,
Зарлап тапкан баладай,
Эркиндиктин акыбети ушулбу?
Булар дагы чачты эчен агартаар.
Этнеликтен бүгүн күнгө кептелдик,
Таянычы такыр жоктой теңселдик,
Теңдик күндө теңчиликке ээ болбой,
«Бай», «Кедей» – деп, барга-жокко экчелдик.
Жугуму жок сөзүнүн да, ишинин,
Ар, кору жок пенделерге теңселдик.

Рухума доо кеткени жалганбы?
Кыргыз Ата арсыз болду баркы жок.

Уңгубуз деп сыйлабаган балдары,
 Кыргыз Эне баасыз болду санда жок.
 Ыйык конуш Ала-Тоомдун койнуна,
 Жалаң гана чөөлөр толуп алганбы?
 Энсирейт чөлдө жалгыз калгандай,
 Ултулсам да өргө карай кол сунуп,
 Тил албаган балдарыман корсунуп.
 Калайтанды душман башка салгандай,
 НАМЫССЫЗДЫК, АРСЫЗДЫКТЫ чогултуп,
 Бала сытал өзүп тууп алгандай!

Эй, балдар ай!
 Эң биринчи көкүрөктү өйүгөн,
 Адал барбы, Ата Журтун сүйбөгөн?
 Улутум деп улутунуп,
 Суугуна тоңбогон да,
 Ысыгына күйбөгөн?
 Этне даркер адалзатка баарынан?
 Кантип эле өз башатын, рухун,
 Түп атасын, туругун.
 Наркын, салтын, насилин,
 Адал барбы?
 Аздегим деп көкүрөккө түйбөгөн?

Эң биринчи Мекен даркер пендеге,
 Үстүңдө үйүң,
 Кутуң, жытың билгенге,
 Тарыхың да, таржымалың, өтүрүң,
 Улуу иштер ушул жерден башталат.
 Өлсөң жайың: асыл, адал Мекенде,
 Башка элдердей өрттөлбөстөн,
 Топуракта аздектелген баш калат.

Өлсөң дагы, тирүүңдө да турагың,
 Эч нерсеге алмаштыргыс –
 Өтүр сууң, булагың.
 Анан тынча кайдыгерсиң этнеге?
 Алтын тактуу, туулуп өскөн Мекенге?
 Эх, Мекенил, Ысык-Көлсүң чалкыган,
 Кышың, жайың ак кетеси калкыган.
 Ала-Тоомсуң ак калпагың башыңда,
 Сары-Челек, Ак-Сай, Арпа кайкыган.

Жайнап жаткан Ошумсуң сен, билгенге,
Ырыскысың, ыйыксың сен көргөнгө.
Сырттан келген ар бир адал суктанат.
Алтын туфпак, бейиш, ыйык жеримден,
Кантип гана аксым чыгат, кел чыгат?

Анан этне,
Чабалактайм чөлдө жалгыз калгандай,
АЧ КӨЗДҮКТҮ, ТҮРКӨЙЛҮКТҮ чогултуп,
Бала сытал өзүм тууп алгандай!

Кечээ этне?..
Азыргечен, акыл-эсти жыя албайм,
«ЭР» – деп тууп мен өстүргөн балдарым,
Ыдырашып, ынтымакка келе албай,
Бири-бирине душман болуп калганын,
Кайсыл эне чыдап, түтүп көтөрөт?
Байлык, бийлик кандаштарды кас кылып,
Эки жээкке эки бөлүп салганын.

Ушунчаңда, эсиңе кел, тообо де!
Түндүк-түштүк бүтүн бир баш, бир дене.
Эки ийинилде – кош канатым кыргызым,
Жаакты баштан айрыйсыңбы, сен этне?
Ансыз деле бир ууч гана таруудай,
Аз калкыңдын убал, сообу кимге эле?

Сезимиңе кайдан келди бөлүнүш,
Жүрөгүңө кайдан келди бузук иш?
Эки көзүм – Түндүк менен Түштүгүм,
Бир көзүңдү олуп алып,
Бир карегим соолутуш?
Жүрөк ооруп, жүрүм сыздайт болмушка,
Бабалардан калган сабак, бир нуска.
«Бөлүнгөндү бөрү жесин, бөлүнбө,
Бузулганды Кудай урсун, бузулба!»

Акыл жетпейт ач көздүктүн чегине,
Айтчы кимге? Оона кылган дүнүйө?
Ата Журттун айдычынан байлыгын,
Артык болуп, АСМАН болуп кеттиби?
Мекениңдин беделинен бийлигин,

*Бийик болуп, КӨККӨ башың жеттиби?
Өз элиңдин таңдайынан ким сүйөт?
Жарды-жалаң калган журтка ким күйөт?*

*...Ноябрдын калдыгыбы...Тытызын,
Салгылашуу жүрүп жатат жең ичи.
Бир бирине ичтен кайрап кылычын,
Жанын берип, бийлик менен байлыкка,
Кээлер жүрөт келтире албай өңүтүн.*

*Ооба, чындык, –
Куу чөп менен аарчыбайын оозумду.
Жеңилимди жерден алып,
Колдон алып оорумду.
Бейтаал соккон борошодон калкалап,
Нечен уулдар,
Уук болуп, ороп турат боорумду.
Керегемди кеңитишкен –
Келиндерим, кыздарым.
Кыргыз Эне салтын кармап,
Өчүрүшпөй жылуу сактап,
Келатышат очогумду, отумду.
Ошондуктан чатгарагым астандан,
Көк башына тийип тек.
Түндүгүмдөн нур төгүлүп,
Кыргыз Өлкөм бара жатат бийиктен!*

*Улутумду улут кылган,
Кор өмүрдү унут кылган.
«Кыргыз» деген көөнө калкты,
Башы бийик БУЛУТ кылган,
Рухумду тунук кылган,
Чыгаан уулдар,
Ар-намыстын ээлери,
Эрдигиңер, эмгегиңер жөнүндө,
Башка убакта, башка кеп.
Аңыз кылып урпактарга
Айтып берчү кез келет!*

*Эр эместин,
Эрди тууган энетин,*

Элим үчүн, эр өстүрүп келемин.
Эр өстүргөн уулдарым «бийлик» – деп,
Жан сабаса элди унутуп, «байлык» – деп,
Ак калпактуу Ала-Тоодо ким сактайт,
Түрдүү келгин турушпайбы ырсактан,
Калп макташып, төрүмө өтүп дардактан!

Бүгүн мына,
Ак жоолугум булгалап,
Энелердин жолун жолдоп «Аллалап»,
Алдыңарга чыктым арга болушка.
Ата Журттан ашкан ыйык этне бар?
Ынтымагың ыдырабай,
Ичиңерден кекенбей,
Кечиргиле, бириңерди бириңер.
Карап турсам: бириңерден бириң эр.
Мекен бирөө!
Кыргыз Ата уулдары,
Кыргыз Эне балдары,
Кезек келди колтук ачпай бөтөнгө.
МЕКЕН үчүн, КЫРГЫЗ үчүн биригээр!
Кадам коюп Жаңы Күнгө,
Кыргыз үчүн кыргыз күйүп,
Түйүнчөккө жанды түйүп,
Баштоо үчүн Жаңы Дүйнө,
Жаңы иштерге башты сайып,
Күн астында туругуңду,
Чачып албай уругуңду.
Мекен үчүн, Кыргыз үчүн,
Мезгил жетти жүгүрөөр.
Эрди тууп, эр өстүргөн,
ЭНЕ ошондо сүйүнөөр.

А эгерде...
«Жоо-оок» десеңер үйрүп жүздү,
Бүлүндүрүп бүтүндү.
Бейбаштыкты баштасаңар,
Сыздатсаңар жүлүндү.
Кыргыз ЭНЕ каргап салат,
Ыкка көнбөс балдарын.
Жети туунуңа жетишиээрлик,

*Кара КАРГЫШ алганың,
Жараткандын түбөлүккө,
Каарына калганың!*

*Эр эместин!
Эрди тууган энемин.
Элим үчүн,
Эр өстүрүп келетин.
Эки этегим желек болуп делбиреп,
Эки колум калак болуп суу шилеп,
Ай-ааламга дүрбү болуп карегим.
Ак жоолугум БИНТЫМАККА жол сурап,
Жакшылыктан үзүлбөстөн үтүтүп,
Айдап келем,
Бул жашоонун кетесин!*

Конкурса

Эңилчек

КӨГҮЛТҮР АВТОБУС

(Аңгеме)

Ой-гоону ортолоп, айылдан-айылды кыдырып, шаардан бери келген чоң жолду эл – кан жол дейт. Ал адам өмүрүндөй урунттуу улама из сыяктуу: кээде ал бир далай узак созулса, кээде учкул үмүттөй өтө өкүнүчтүү кыска да болот...

Карайган түн каракчысы түрүлүп, таңкы таттуу уйку көз чырмап жатканда көгүлтүр автобус шаардан калдырап-шалдырап, мейли кыш же жаз болсун, мейли жай же күз болсун, ушу Чоң-Сайдын боюна күнүгө эки жолу келип кетет. Айыл-апа үчүн бу да өзүнчө бир саат санагындай мезгил көнүмүшү болгон эле...

Жол сапарын кууп, өзүнчө күү күүлөп, күн мурду чачырай баштаганда Чоң-Сайдын боюна көгүлтүр автобус бүгүн да салып уруп кирип келди да, күркүрөгөн өзөнгө кере салынган бийик көпүрөгө жете келип токтоду. Көпүрө жак ээн, жол караган эч ким жок.

Автобус көп буйдалбай көпүрөдөн өтүп, тоо жакалай конгон томуктай айылдарга жол улап кете берди.

Чоң-Сайдын өйүз-бүйүзү кенен жайылып, калдайган караган-бута, токойлуу чер, обо кыйган кыраң бел да жашаң тартып, көктөм көлбөөрүп чыккан кез эле.

Жаздын мелүүн жели кулакка дуулдай тийип, өзөн суу көбүрүп-жабырып, Чоң-Сайдын шоокумун шамал шаркырата дуулдата берет.

Чоң-Сайдын куту ошол даңгыр чоң жолдун таманына бак-шактуу кыштак ыгып жатса, өзөндүн өрдөшүн дагы бир дүпүйгөн айыл караан тутат.

Эми күн чыгып, тиричилик башталган соң жогорку айылдан да, төмөнкү айылдан да жер жаңыртып чыккан тракторлор чоң жолго түшүп, талаа жумушуна шашыла кетип жатышты.

Кечээ эле армиядан кайтып келген Көкүл кыналган солдаттык формасын кийип, төмөнкү айылдын кырка тереги тирелген тынч көчөсүндө жай келаткан эле.

– Эй, солдат! Эй, Көкүл! – деп чачы бапсыйган курбалы Тынчы трактордун кабинасынан баш багып кыйкырды. – Кел, отур... Солдоюп бош жүргөндөн көрө, жүр мени менен жер айдаш...

– Барам деген соң сөзсүз барам, – деди Көкүл кол шилтеп. – Кете бер.

Көкүл көпүрө жакка басты. Жүргүнчүлөр али чогула элек. Кара шляпасын колуна алып, жалгыз гана аракеч Таштан көпүрөнүн кырына сүйөнүп чайкалып турган экен.

– Ой, Көкүл... Көкүбай... – деп, кызуу Таштан кубанып кыйкырып жиберди.

– Ой, кулайсың, Таштан аба! – деп Көкүл чыны менен чочуп аракечти колдон алды. – Автобус келгиче, жүр, тээ суу жээгине олтуруп туралы...

– Коркпо, Көкүбай... Куласам ушу кандуу суу алып кетер, – деди кызуу Таштан Көкүлдүн жетегине баш ийип. – Сен аскерден келгени Көкүбай, агаң болуп туруп, сага бир кыямат сый кыла албай жүрөм... Катыным качып кеткен...

Таштан чөнтөгүнөн бир бөтөлкө арак сууруп чыкты.

– Жо, ичпейм, аба... Тим эле кой, – деди Көкүл аракты көрүп ичиркенип.

– И-ии, – деп кызуу Таштан сөз жүйөсүн ойлоп, мойнуна ала сүйлөдү. – Айтканың ак сөз. Туура. Бирок ичкен арагымды мен жөн гана ичем да, эч кимге кыянатчылык кылбайм...

– Соо жүргөнүңдө өзүң тим эле алтын адамсың, – деди Көкүл дагы жеме айтып, – эмнеге көп ичесиң, түшүнбөйм...

Аракеч Таштан жашып, көзүнө жаш алды да, аракты кайра чөнтөгүнө салып, күңкүлдөп койдү:

– Мен ушу арактан куурап жүрөм, Көкүбай...

Көкүл улгайган кишинин көз жашын көргүсү келген жок. Өзөн суу көк ирим болуп, чабылып аккан агымы серпилет да, жээкке мөлтүр тамчы чачырайт. Самсаалаган жапайы талдын жалы көк шурудай мөлтүрөп, агымдын күүсүнө ыргалып турат.

– Э, Көкүбай... – кызуу Таштанга кайра тил кирип, жаш уландын кооптонгон көз карашы менен туйлап чыккан азоо жүрөгүнөн шек алгандай кыяр үн катты: – Калп айтпасам сен, тээ жогорку айылдан келаткан кыз-кыркынды кылтыйып күтүп турба, ыя?..

Көкүл кызара түштү. Ал чын эле бир тааныш кыздын келишин тымызын күтүп турган эле. Жалгыз аяк жол менен жоон топ кыз-келин суу

бойлой шарактап көпүрөнүн жанына токтоп, автобус күтүп калышты. Көкүл күткөн кыз алардын арасында жок эле.

Көгүлтүр автобус да тоо жактагы айылдардан бат эле кайра тартты.

– Көкүбай, жүрбөйсүңбү, шаарга барып келели, – деди аракеч Таштан.

Көкүл баш чайкады. Анын сабыры суз эле.

Көгүлтүр автобус салып уруп, кайра шаарга жөнөп кетери менен көпүрө ээндей түштү.

Көкүлдүн арзыган алоо жүрөгүн өкүнүч өйүп жиберди. Талдын чырпыгын шарт жулуп алып, аны бет алды шилтеп, кайра илээлей тынч көчөнүн таманына түштү. Анын үңкүйгөн кейпинде куду кичинекей баланын жашык кыялы бар эле.

– Эй, салдат! Фискульт прибет! – деп орусча корс эткен далдайган дуом кара Казыбай трактору менен Көкүлдүн алдын торой чыкты. – Ой, сен тиги көгүлтүр автобустан келатасыңбы! Бир ак саргыл чебичти көргөн жоксунбу, ыя!

Көкүл жок дегендей кол шилтеп, тескери басты. «Бу зөөкүр кайсы ак саргыл чебич деп адырандайт? Же тиги, жогорку айылдан келип кетчү баягы ак саргыл кызды айтып жатабы?» – деп Көкүл эки анжы болуп, дүкөн жакка баш бурду.

«Трактор айдаган балдарга барыш үчүн дүкөндөн бир бөтөлкө вино алып алайын, – деди Көкүл оюнда, – антпесем, болбойт го...»

Көкүл кең жайыкка жөө келди. Өзөндөн тартып, кашкайган кашатка дейре катуу жаңырык тарап, тербел чатырап, жазгы кош айдоо кызуу башталган эле. Агарып көрүнгөн аңызда тракторлор каршы-терши күч үрөп, жазгы көпшөк жерди эңшере тилип, салаа-салаа кара тилке түшүп жаткан.

Күр-шар этип жер титиреткен кубаттуу дабыш Көкүлдүн боюн козгоп, кулагын чуулдатып жиберди. Армияда танкист болуп жүргөн Көкүл өзүн энөө, жүнү бош, жазгы айдоону аралай адашып жүргөн чоочун адамдай көрдү.

– Келгениң ырас болбодубу, кечке маал бир кызык тамаша болот, – деди бая эртең мененки, чачы бапсыйган тракторист Тынчы. – Колуң бош, эригип жүрөсүң го...

– Ал эмне тамаша? – деди Көкүл көп түшүнө бербей.

– Оболу тиги бөтөлкөндөгүнү куйгун. – Тынчы тамшанып трактордун кабинасынан калай кружканы алып чыкты. – Мага арнап алып келгениң чын болсо, тез куюп жибер, салдатым...

– Мен армиядан келгени жаз да келди. – Көкүл кагазга ороп алган винону сунуп тилек айтты. – Эмесе, ишиң илгери болсун...

Тынчы бир кружка кара кочкул винону тартып жиберип, көзүн жуумп рахаттанды:

– Ба-ах, түндө да аябай ичкен элем... Баятан бери башым жазылбай зыңгырай берди эле...

Винодон Көкүл да ичти.

– Тфу!.. – деп ачуурканып чакап кетти.

– Өзүң алып келген винодон өзүң чакайсың да, – деп Тынчы калжалактап какшык айтты: – Арак алып келгенинде мен жыргап, ушу жерде баш көтөрө албай жатмак экем да...

– Ушу арак-винону дайыны жок ичкенден не пайда? Мисалы, мен иче албайм...

– Сен мектепте окуп жүрдүң, анан армияга кеттиң... Ичер маалың боло элек да...

Көкүл кабак чытыды:

– Сен аябай ичип алыпсың, Тынчы. Мен армиядан келгенче ушунча өзгөрүпсүң го...

Тынчынын туурулган бетине кан дүргүй түшүп, курбусунун орчундуу айтылган сөзүн байкоос албады.

– Кетпегин... Мобу өзөндүн боюна олтура тур. Колуң бош да, – Тынчы тракторун от алдырып жатып дагы дардаңкүүлүк менен эскертти: – Бүгүн жер айдаган балдардын тамаша ынтымагы болот...

Көкүл дагы кабак чытыды:

– Ынтымагыңар, дагы ичмей да...

Чоң-Сайдын боюна жазгы күндүн жылуу алаканы тийип, айланада агылжым мунарык кылкылдап агыла баштаган эле.

Көкүл өзөндү жээктеп, тал-табыр, караган-бутаны аралай басты. Көк жамырап чыгып калган эле. Күн көзүнө тикие караган ак байчечекей жабыла жайнап, Көкүл жакындай басса, ак көпөлөктөй канат жайып, учуп кетчүдөй сезилди.

Айдарым жылуу жел жортуп селбисе, көз ачып ойгоно калган ак байчечекей, жазгы дүйнөнүн өзүнчө бир назик жарашыгы эле. Бажырайган таажысы – ууз кыздын ак саргыл апакай ирежин элестетет. Көкүл бир тал байчечекей гүлүн үзүп алып, бирде кош жанарына жалгап, бирде мандайына серептеп, көпөлөк кармагандай маашырлана берди. Көкүл карай берип, көзү талыктыбы же карегине тунук тамчы таамп селт эттирдиби, айтор, көзү жашылданып, ак байчечекей, баягы көгүлтүр автобуста кездешкен ак саргыл бейтааныш кыздай көрүндү. Ойлуу мүнөзү, үлбүрөк кыялы эсине кылт этти.

Түпсүз көк дүйнө көөлгүгөн ободо, жер медерин безеп сайраган торгойдун шыңгыр үнү Көкүлдүн айланасына чубуруп төгүлүп жатты. Көкүл винодон аз ичсе да, көз карашы бүлбүлдөп, көөнү оошуп, ойлой берди:

«...Бу да бейкутчулук кез экен... Табият да адам сыяктуу жандуу нерсе окшойт... Кышты-кыштай бою талыкса же чарчап-чаалыкса, ушундай жыргал көктөм убакта магдырайт да, мемирейт...

Табият адамга суудан да тунук күзгү белем... ошо жаратылыштын өзү так эле адамдын ой-кыялындай: ойлонсо ойлонуп, кайгырса кайгырат да, рахат сезсе, кадимкидей рахат сезет...»

Көкүл чалкасынан түшүп, колун жазданып жата кетти. Кол сааты безилдеп чакылдап, анын оюн дагы шаштырды.

«...Мезгил жүрүшү ушу го... Жан-жаныңдын баары кыймыл, аракет, зымыроо... Чуркасаң да кыймылдайсың, чуркабасаң да кыймылдайсың... Жер жазданып жатсаң да оюн шашат, кыяматтын жолуна түшөсүң... А көгүлтүр автобус да так менин кол саатымдай дайыма так жүрөт. Ал да өзүнчө жүргөн төрт дөңгөлөктүү чоң саат белем... Зыпылдап жүргөнү жүргөн... Эл ташыйт... Демек, өмүр жолун улайт... Тагдырдын оор жүгүн ташыйт...»

Ошо көгүлтүр автобус шаардагы чоң базардын жанына токточу да, базарчылап айылдан келгендер ушу жерден жарданып аны күтөр эле. Көкүл армиядан жаңы эле келген кез болчу. Ошондо элден бөлүнүп, обочо жерде жалгыз бой бир бейтааныш кыз турган эле.

– Чоң-Сайга баруучу автобус ушу жерге токтойт бекен, сиз билбейсизби? – деди Көкүл.

– Ооба, ушул жерге токтойт, – деп койду бейтааныш кыз. Анын ак саргыл ирени жылдыздуу, татынакай эле.

– Анда сиз да ошол автобусту күтүп турган чыгарсыз, – деди Көкүл кызга кызыга көз үйрүп.

Бейтааныш кыз ошондо терең ойдо турган экен. Аскер кийимчен жаш уландын чоогоол ысык деминен илеп туюп жалт карады да, кабак түйүп, бир заматта сумсая түштү. Колундагы чоң кара сумкасы гана татынакай кызга жарашпагандай өөн көрүндү.

«Капалуу ой гана адамдын маанайын басат го, – деди Көкүл өз оюнда. – Ушу келишкен ак саргыл аруу кызда кандай сары санаа болду экен? Кара сумканы жоктон тапкансып көтөрүп алганын карасаң...»

Ошондо көгүлтүр автобус бат эле келип, жүргүнчүлөр жыкжыйма толуп түшөрү менен ал шаардан суурулуп чыгып, айылдан-айылды аралап келаткан эле. Орун жок кысталышта Көкүл да, бейтааныш кыз да тикесинен тик туруп, элдин дуулдаган кыжы-кужусу аралжы болгондой өз ара унчугушпады.

Көкүл чоочун кыздын татынакай ажарын көрүп, жүрөгү дүрбөй берди. Ал канчалык ыңгайын келтирип, канчалык ыраттуу ышкы сөз айттайын дегени менен көзгө көрүнбөгөн кандайдыр бир өжөр сезим экөөнү эки жакка бөлүп турду.

– Деги кайсы айылдан болосуз, карындаш? – деди акыры Көкүл үн катып.

Бейтааныш кыз таң кала түштү.

– Карындаш дейсиңби?.. Кызык... – деди ал улгайган аял сыңары калыбеттүү үн катып, кабак чытыды.

«Бу, балким, өз тагдырынан жабыр тартып жүргөн жаш жубай болбосун... – деп ошондо жаш улан Көкүлдүн оюна муздак күнөм кылт этти. – Өзү ушунчалык келишкен неме болгону менен мынча сумсайганы эмнеси?..»

Көгүлтүр автобус Чоң-Сайдын боюна кирип келери менен бейтааныш кыз да ушу жерден түшөт деп Көкүлдүн түк оюна келген эмес. Кара сумкасын көтөргөн бойдон ал суу бойлоп, жалгыз аяк жол менен жогорку айылга карай жөнөдү.

«Мына кызык... Бу кымпыйып кайда баратат десе, жогорку айылга бараткан тура... Ушул эле биздин Чоң-Сайдан болсо мурда неге көрбөдүм? Же башка жактан келгенби?»

Көкүл ошондо ак саргыл ойлуу кызды биринчи ирет кезиктирген эле.

Көкүл өзүнчө элес элестеп, ой чубатып өзөндүн боюнда жатканда, трактору менен бадалды жөөлөтө келип, Тынчы төрт бүктөлүп жерге араң түштү да, килейген өтүгү менен жер жайнаган ак байчечекей гүлдү тепсеген бойдон ичин басып бадалдын түбүнө жата кетти.

– Ө-өх, башым айланып, жер асты-үстү болуп чыкты, – деди Тынчы ооналактай онтоп. – Тракторду өчүрүп сал, Көкүл... Ой, жаным ай...

– Айдоо эмне болот? – деди Көкүл шаштысы кетип.

– Эмне болсо ошо болсун... А кааласаң, сен айдай бер...

«Не себептен Тынчы күн-түн ичип калган? – деп өзүнө өзү Көкүл суроо берди. – Же армияга барып келгенден бери мага өөн көрүнөбү... Деги бетөлкө көрүнгөн жерден кыя өтпөй калган го...»

Эми Көкүл Тынчынын тракторуна олтуруп, кең жайыкта айдоо айдап чыкканына бир канча убакыт болду.

Мотордун ачуу үнү менен кара жерди каңтарып бараткан кубаттуу күчүн даана сезип баратып, Көкүл дагы ойлонот: «...Көгүлтүр автобустай бул трактор да өзүнчө бир кубаттуу чоң саат белем. Жүрүшү өтө күчтүү, жан түтчүдөй эмес өзүнчө өжөр күч. Адам акылына салып жер эншерип, тоо томкоруп жатса, адамдын күчү улам артат. А кокусунан адам акылынан тайыса, мисалы, Тынчыдай арак ичсе, бу тилсиз жоо майып кылмак түгүл, майдалап салары маалым го... Мобу колумдагы коёндун көзүндөй безилдеген кичинекей саатым гана урунарга жеңил, эптүү. Бу тили жок өжөр күчкө сак болуу керек го...»

Көкүл мас Тынчынын ордуна отуруп, жер айдай берип, баягы ак саргыл кызды кайра эскерди.

...Көкүл экинчи жолу бейтааныш аруу кызга дагы болжошпой, ушу, эл автобус күткөн Чоң-Сайдын көпүрөсүнүн жанынан кезикти.

– Саламатсызбы? – деди Көкүл өң тааныштай саламдашып. – Дагы автобус күтүп турасыз го...

Ак саргыл аруу кыз мурдагысындай ойлуу турган. Көкүлгө жалт карап алып, токтоолук менен улгайган аялдай улутунду да:

– Шүгүрчүлүк, – деп койду.

Колунда кармаганы баягы чоң кара сумка.

– Сиз, кыязы, тиги жогорку айылдан болосуз го, – деди Көкүл ичинен кыйналып-кысталып. – Мен төмөнкү айылдан болом... Деги, атыңыз ким болот, карындаш?..

Ак саргыл кыз дагы жактырбай кабагын салды:

– Эмне үчүн мени карындаш дейсиң?..

– Кечиресиз, атыңызды билбейт экем...

– Карындаш дебегилечи, жаман угулат экен...

Көкүл кагуу жегендей кызарып кетти:

– Кызык... Неге жаман угулат эле?..

Көгүлтүр автобус да убагынан калбай келери менен кайра жыкжый-ма эл толуп, Көкүл да, ак саргыл кыз да тикесинен тик туруп камалышып шаарга келатышты. Экөөнүн ортосунда дагы эле дүргөйлүк сезим, баягы эле сүйлөшүүгө оңтойсуз коошпостук дүлөй мамиле калындай берди.

Жүргүнчүлөрдүн арасында шылкылдап бараткан бир мас киши күтпөгөн жерден ак саргыл кызды шап колдон алып, аркырай кетти:

– Сен эмне акырая карайсың, ыя, мага?.. Мен аял аттуунун суук көзүн көтөрө албайм... Жаман караган ургаачыны жазбай тааныйм...

Көкүл баягы аракеч Таштанды дароо үнүнөн тааныды.

– Ай, арактын жыты, ай... Тфу! – деп алиги кыз колун силкип алып, окшуп жиберип, бетин басып калды.

– Арактын жыты дейт... – кызуу Таштан дагы оолукту. – Сага окшогон жаман кыздар аракты ичмек тургай, жытын да көтөрө албайт.

Автобус ичинде дуулдаган кооптуу шабырт басыла калды.

– О, кокуй, о-ой... Жеткен кокуй киши экенсиң!.. – деп созолонду бир аял Таштанга акшыя бир карап.

– Айыбы жок кыз баланы элдин көзүнчө эмне акаарат кыласыз? – деди экинчи аял салмактуу үн катып. – Милицияга кармап беребиз, сизди...

– Ай, Таштан аба, болбодубу... Кой дейм! – деди Көкүл ак саргыл кызды акырын колу менен сүйөп. – Дайым мас жүрөсүң... Ичсең арагыңды жөн ичпейсиңби?..

– Ай, иничек Көкүбай... – деди кызуу Таштан бир аз үнү басаңдап. – Сен да короздой үрпөйбөй бери кара... Аялзат жаман көзү менен кара-са, мен түк көтөрө албайм... Кагып жиберем... Аялдын жаман көзү эркекти дайым майып кылат... Сен али билбейсиң...

Таштан кызуулугу менен сүйлөсө да, эми анын көкүрөктөгү эски күйүтү арактын жыты менен Көкүлгө да таамай тийди. Ал да иренжип, терс бурулду. Эми ак саргыл кыз кызуу Таштандын сөзүнө эмнедегир абайы ооп, көз ирмеп, баамдап карап калды.

– Мына, эми эле иренжиген неме да менин сөзүмө ой салып уга баштады, – деди кызуу Таштан жоошуп сүйлөп. – Сөзүмдү эми түшүндү окшойт...

Арактын жаман экенин өзүм да билем, садагасы. Бирок мага жаман көз менен карабай жүр, айланайын. Сага эч жамандыгым, кыянатчылыгым жок. Өзүмчө арак ичип жүргөнүм менен эч зыяным жок адаммын...

Бейтааныш кыздын ажарына кайра ой көлөкөсү түшүп, тынчып, сумсайып калды. Көкүл кызга көз багып, кайрадан жүрөгү ойгонуп, дагы өзүнчө ой багып, каниет кылды: «Уруксат этсе, сизди бир аз узатып коёюн дейин... Шылтоолоп айтып көрөйүн... Шаарга келиптирбиз эми, макул көрсөңүз киного баралы дейин...»

Көгүлтүр автобус чоң базардын жанына токтоп, эл түшүп жатканда кызуу Таштан каскактай болуп Көкүлдү колтуктап алды:

– Көкүбай, иничегим... Менден жана автобуста келатканда бир чекилик кетти көрүнөт, кап этпе... А бирок аялзатынын кыяр көзүнө түк жаман көрүнбө... Басынба... Мейли мас бол, мейли соо бол... Андай жаман көздөн кыя өтпө... Кагып өт...

Көкүл буйдала түштү. Эл кымгуут болуп, бака-шака шашылыштын айынан ак саргыл кыз кай жакка баш койгонун байкабай калды.

– Деги, Таштан аба, ушу шаарга көп келесиң, – деп Көкүл кабак түйдү. – Эмне жумуштап убара болуп жүрөсүң? Арак ичиш үчүнбү?

– Арак айылда деле бар, – деди Таштан мурчуюп. – Чын эле сырымды билгиң келсе, катынымдын азабын тартып жүрөм... Кетип калган болучу... Ошону базардан издеп жүрөм...

– И-ии, – деп жиберди Көкүл.

– И-ии, болсо ошол, – Таштан сөөмөйүн чычайтып, Көкүлгө көз үйрө сүйлөдү. – Билсең, жанагы автобуста сени менен кошо келаткан мотурайган ак саргыл кыз... Ушу кудай билет... Аракчел адамдан аябай бир жамандык көргөн жайы бар... Ошо мотурайган кызды таанысаң, акырын чегип сыр сурап көрчү менин сөзүм чын чыгат...

– А, койчу болбогон сөздү, – деди Көкүл такыр жактырбай.

– Ээ, качан катын алганда билесиң, – деди аракеч Таштан шылкыйып. – Ошондо бир караган менен аялдын ички дартын бүт билесиң.

Күн санап Көкүлдүн ой-кыялын дүрбөткөн ошол ак саргыл кыздын ойлуу уяң мүнөзү Көкүлгө билинбей жүрүп жүрөгүнө таамай тийген күчтүү таасир эле. Ошо сырдуу шойком анын жан турпатын бийлетти, көөнүн көкөлөттү.

Ак саргыл кыз дагы бир жолугарда, Көкүл кайрадан ушул чоң базардын жанынан көгүлтүр автобусту күтүп жатып адегенде жылтыраган чоң кара сумканы көзү чалып байкаган эле. Ак саргыл кыз мурдагы кейпинде ойлуу турган.

Көөнү дегдеп, арзып жүргөн Көкүл алпкаарый түштү.

– Саламатсызбы, карындаш? – деди дагы олдоксон унчугуп.

Ак саргыл кыз терең ойдон ойгонуп, жал-жал көз ирмеп бүшүркөп калганда, Көкүл дагы энчилип, өзү да байкабай баш кийимин ала койду:

– Кандай, карындаш, саламатсызбы?

– Жөн эле учурашпайсыңбы, карындаш дебей, – деди ойлуу кыз бир аз жылмайып, көптү көрүп көзү каныккан аялдай үшкүрүп улутунуп. – Эми айылга эрте жетсек, жакшы болот эле... Түгөнгүр, автобус кечикпей келсе экен...

– О, көгүлтүр автобус кечикпей калсын, – деди Көкүл көзүн ойнокто-туп.

– Кээде элди аябай жалдыратып кеч да келет, – деп кыз оор санаага үргүлгөндөй дагы телмире үшкүрдү.

Муздак күнөм Көкүлдүн көөнүнө бу жолу да урунт болду: «Деги ушунун үшкүрүгү шумдук... Мүнөзү да кызык... Бир туруп өтө жашык, уяң өндүү... Бир туруп оор ойго жеңдирет... Ошентсе да жылдызы кандай жаркын, ажары ачык...»

Ошо күнү кечке маал көгүлтүр автобус эмнегедир өтө кечигип келди. Көпчүлүк зарыгып, кечки сапарга көңүлсүз чыкты да, демейдегидей кыжы-кужу жок, шалкы бош дымырап келатты.

Көкүлдүн гана көөнү ташып, көзү ойноктоп, ак саргыл кыз менен жанаша олтуруп келатса да, ойлогондой ой ката албады. Автобус зуулап термелип, кыз ойго тунуп, бет алдыны карап мелтирейт. Үргүлөп кетип, кайра туюнуп, үшкүрүп жиберет.

Каш карайып Чоң-Сайдын боюнда күүгүм кирип, көөлгүп калганда көгүлтүр автобус көпүрөгө келип токтоду.

– Кеч кирген тура, – деди Көкүл автобустан түшүп жатып кыздын колунан чоң кара сумкасын алып, – Сиз жогорку айыл жакка барасыз го? Узатып коёюн... – Өзөн боюндагы жалгыз аяк кара жол күүгүм талаш ээн эле.

Агын суу гана күркүрөп, жээкке чарпылып жатты.

– Деги атыңыз ким болот? – деди Көкүл.

Кыз кулагы эч үн катпагандай унчукпады. Жогорку айылдын бак-дарагы шоо тартып жакындап калганда, ойлуу кыз токтоло калды:

– Мындан ары өзүм эле кетем... Рахмат...

– Деги атыңыз ким болот? – деди Көкүл деми буулугуп.

– Кой, айланайын, – деди кыз улгайган аялдай кагуу айтып. – Сени менен жай сурашып, шапар тепкидей алым жок...

– Эмесе, мобу сумкаңызды көтөргөн бойдон азыр сиз менен кошо үйүңүзгө кирип барам, – деди Көкүл ойдо жок жерден кежирлик кылып.

– Маа тийиштик кылба дейм... Сенин тамашанды көтөрмөк тургай, башым ооруп араң жүрөм!..

– Эмне эле сиздин дайыма эле башыңызды ой чырмап турат... – деди Көкүл деми буулугуп.

Бейтааныш кыздын мууну калчылдап, үнү каргылданып ыйлап жиберчүдөй аянычтуу чыкты:

– Келе сумканы дейм...

– Азыр атыңды айтпасаң, өзүңдү ала качам...

Кыз делдейе түштү.

– Бакырып-өкүрсөң да сүйрөп кетем, – деди Көкүл ого бетер тиштенип.

– Атым Бегайым, – деди кыз калтырап. – Кой антпе, айланайын, шерменде болом...

– Качан шаарга барасың? – деди Көкүл такып.

– Эртең...– деп кыз ыйлактагандай сумкасын ала коюп, айылды көздөй энтелеңдей басты.

«Бул эмне, ыйлап кеттиби?.. Эмнеге бышактайт, деги? – деп жандүйнөсү жанып чыккан Көкүл эки ача ойдо калды. – Мен өтө чаап кеттим го... Чын эле аны катуу кагып таарынттымбы... Эмне болуп кеткенине өзүм да түшүнө албай калдым...»

Эртеси ал кыз көрүнбөдү. Анын эртеси да келбеди. Көкүл көгүлтүр автобусту күтүмүш болуп, көпүрө ченге убара болуп келип жүрдү. Андан бери бир топ күн өткөн эле. Көкүл кээде колун жазданып ойлоно кетсе, кайра кол сааты безилдеп чакылдайт да, кайрадан анын ой-кыялында төрт дөңгөлөктүү чоң саат – көгүлтүр автобус зыпылдап, күү созуп жолго чыгат. Кайрадан ак саргыл кыздын жылдыздуу жүзүнө ой көлөкөсү түшүп, эл автобус күткөн жерде ал жападан жалгыз сумсайып тургансыйт.

Кээде Көкүл мас курбалы Тынчынын ордуна тракторун айдап, өзүн өзү алаксытайын десе да болбой, ак саргыл ойлуу кыз көз алдынан бүлбүлдөп көрүнө берди.

– Ө-өх, эми араң жаным жай алды, – дечү Тынчы өңү кумсарып, чачы уйпаланып бапсыйган бойдон. – Ушу убажение деп балдар сунуп калат... Ичип ием... Не кылам... Көкүл, жүр эми балдарга баралы. Күтүп калышат, – дечү Тынчы.

– Дагы иче турган болсоң, барба, – деп Көкүл жаман көрчү. – Деги бөтөлкө көрүнгөн жерден кыя өтпөйт экенсиң да...

– Балдардын ынтымагынан кантип чыгасың...

– Иши кылып, эптеп эле ичмейдин айласы да...

Кашаттын алдындагы эки-үч түп тал өскөн алыштын боюнда тракторист балдар түшкү дем алышка дагы чогулган эле.

– Тынчы менен Көкүл да келди! Ура! – деди даңкылдап далдайган кара тору чоң улан Казыбай.

– Жанатан бери тоголонуп жатып, силерди кыйбай келдим, – деп Тынчы арыктын боюна кайра сулап калды.

Далдайган кара Казыбайдын ак жакасы бакжайып, ак калпагы жепирейип, кызарып-татарып, топко арак куюп жатты.

– Арактын оорусун арак гана айыктырат, – деди далдайган кара тору Казыбай бакылдап, ак калпагын оңдоп коюп, – о, танкист баатырга орун бергиле...

- Кел, Көкүл, ортого өт...
- Элден мурда Көкүлгө сунгула...

Көкүл ичер же ичпесин билбей туруп калды. Балдар дагы жаалап жибершти:

- Алып кой, Көкүл...
- Ой, бу насип... Ырым... Жазгы айдоо башталды...
- Армияда жүрүп арак ичкенди көрө элек да...
- Эмесе, ишинер ийгиликтүү болсун, – деп Көкүл арактан аз ооз тийимиш болду.

- Ачуунду калтырба!
- Түп катыра үйлөп кой, Көкүл...
- Бол, баарыбызды жалдыратпай кагып жибер...

Көкүл көзүн жумду да, стакандагы аракты түп көтөрө жутуп жиберди. Ичи өрттөнгөндөй ачышып, бүткөн бою дүүлүгүп, бара-бара жан сергиткен жыргал сезим сезиле баштады.

– Ме, Тынчыбай, жыт албай туруп, илеп тарт – деди ак калпакчан далдайган кара тору Казыбай Тынчыга арак сунуп. – Кудай буюрса, бүгүн Тынчы же Көкүл менин ордума жер айдаганы турат!

– Ичпейм да, айдабайм да... – Тынчы жерден баш көтөрбөй күңкүлдөдү. – Арактын айынан өрөпкүп өлгөнү жатам...

– Сенден эч жакшылык жок, бачагар! – деди далдайган дүйүм кара Казыбай. Ошо замат жаалы чыгып, тишин кычырата чайнап: – Сыйды билбейт экенсиң да... – деди.

Ал стакандагы аракты бир шилтем менен өзү ооз ортолой кагып жиберди да, олтургандарды тегерете басты:

– Кечке маал өтө зарыл ишим чыгып жатат. Ким менин ордума калып, жер айдайт?

– Кечиндеби же алтүндөбү? – деди трактористтердин бирөө кытмыр күлүп.

– Алтүндө! – Далдайган кара улан мурдун көтөрө бак этти. – Бир кызга кезигем...

Балдар көз оорутуп, жер тиктеп калышты.

- Ильяс, сенчи?
- Мен таң эртеңден бери трактордо олтурам го...
- Та-ак... Эрик, сенчи?
- Менин да таң аткандан бери жаным тына элек...
- А Керим, сенчи?

Эч ким үн катпады.

– Таалайка... – Казыбай дагы арак куюп, четте олтурган калпакчан бозум түлөк балага сунуп, жалынгандай суранды: – Таалай, ушу сен бир ишке жарап койчу...

– Атам арак ичкенимди көрсө, теримди тескери сыйрыйт, – деди кентчиктеп жаш улан жалооруп. – Кечинде атам атчан келет да, атына учкаштырып кетет... Анан түн ичинде трактор айдагандан корком...

Балдар жапырт каткырып калышты:

– Ха-ха-ха...

Көкүл күлбөдү. Казыбайдын кебетесинде бир жанкечтүүлүк белги жанатан бери карарып чыккандыгын байкаган эле.

Трактористтер бир-бирден жылып кете баштады.

– Мен... Мен үчүн бир да бириң кечке кала албайт экенсиңер да-а!..

Эми дуулдап олтурган жоон топтон эч ким калбады. Далдайган дүйүм кара силкинип туруп, бөтөлкөдөгү арагты бир шилтем менен ирмеп салды да, бөтөлкөнү ташка чапты.

Ал буту чалыштай баш чулгуп, тракторуна барып жөлөнүп калды.

– Э-эй, Тынчы! – деди ал арыктын боюнда көмкөрөсүнөн жаткан Тынчыга. – Кезегиң келер, бала... Кезек эки, кудай бир...

Далдайган дүйүм каранын бети-башы тырышып, аябай түтөп мас болуп чыккан эле. Көкүрөгүнө катуу кек түйүп, ыктытып да жиберди.

– А кайсы... албарсты, түнү сени азгырган?.. Же, көгүлтүр автобус менен келип-кетчү ак саргыл маржан болбосун, ыя? – деп кытмыр тапан Таалай чегип сурады.

Көкүл өрөпкүй түштү:

– Аты ким? Атын атачы, мен түнү тракторунду айдайын... – деди.

– Сен анын атын аракка чылап ичет белең? – Далдайган дүйүм кара ичиркене балп этти. – Же сен да анын алаасын аңдып жүрдүң беле?

– Атын атачы дейм! – деп кызууланып калган Көкүл дагы такый сурады, – айт дейм! Көгүлтүр автобустан келип-кетчү ал ак саргылдын атын айт дейм!

Кыйды Таалай да кызуулук менен экөөнүн ортосуна дагы от жакты:

– Андан көрө, экөөң тең ак саргыл ак маралды талашып калдынарбы!

Күтпөгөн жерден Казыбай Көкүлгө мастыгы менен тарс этти:

– Эй, танкист, эгерде сен... – Ал кашаттын бет жагына кол шилтеди, – ушу бет өйдө трактор айдап чыга алсаң, ак саргыл ак маралдын атын айтам... Чыга албасаң, анда сен түнү бою ордума жер айдайсың... А мен ак маралга чалма салам...

Көкүл кызуулана тракторду от алдырып, дароо эле кашат өйдө айдап тик багып жөнөдү.

Аңгыча Тынчынын айкырган үнү кашатты түп көтөрө жаңыртты:

– Балда-ар!.. Карагыла-а! Карагыла, тетиги Көкүлдү... Өлдү эле, өлдү!..

Кашаттын тик бети өйдө кош таман трактор күйүп-түтөп жармашып чыгып бараткан эле. Олчойгон темир жандуу күчтүү неме адам сыяктуу өжөрлөнүп, күркүрөп-шаркырап, таштуу урунчукка кептелди да, кара түтүн булатып, кош таманы менен өйдөлөнүп, жер тыгып калды.

Тынчы безеленип, айласы куруп, тик бетке карай кол серепчилейт:

– Кулап өлөт дейм! Кармагыла-а...

Туш-туштан чуркап келген трактористтер эмне кыларын билбей се-
лейип карап калышты.

Таштуу урунчукка кептелген трактор жер тыта берип, күчү тайыган-
дан кийин кетенчиктеп, кашат ылдый кайра шарактап баратты.

– Эй-э-эй, токто дегиле тигини...

– Кармагыла эми...

Тракторист балдардын эки-үчөө чуркап жетип, трактордун кабина-
сынан Көгүлдү сууруп чыгышты. – Кезек меники! – Далдайган Казыбай
мастыгы ашынып, тракторду от алдырып, жармашкан балдарды топчо
ыргытып, кашат өйдө дыркырата жөнөдү.

– Тфу! Мындай иттерди ким көрүптүр, ыя! – Тынчы окшуп кусуп,
өкүрүп жиберди. – Ой, өлөттөрдүн өлөрү бүгүн беле, ыя...

Далдайган мас кара Казыбай кайра катуу тиштенди. Кош таман трак-
тору бүт күчүн жыйнап, күркүрөп-шаркырап, кайрадан тик бетке жар-
машты. Таштуу урунчукка кайрадан кептелип, ызасы ашыгандай солкул-
дап, титиреп кош таманы жер тыта берди.

– Бул эмнеге жин тийип, тик бетке жармашып жатат, теги?

– О, жанагы жарпындын жазыла элек азабы, оой...

Ошол учурда өжөр трактордун күтпөгөн жерден мотору өчүп, жаагы
жап болду да, төмөн карай арты менен шарактап калдаңдап жөнөдү.

– О-о, секир эле секир-ир!.. – Тынчы кумсарып, жандүйнөсү калчыл-
дап үн катты. – Өлдү-ү, кокуй...

Көгүлдүн көзү ымыр-чымыр болуп, кулагы үн эшитпей керең тарт-
ты.

Тик ылдый шарактап бараткан трактор эми оңкочук атып
көмөлөнөрүндө далдайган мас кара далбак этип секиргендей болду.
Трактор ала салып, калдаңдап барып туурасынан кулап түшүп, түтөп
калды.

Масчылыктын кыяматынан ошо тынч жаткан кашаттын бетинде көз
ачып-жумганча өмүр менен өлүм чарпышып барып, эми эле арагтын
күүсүнөн шарактап олтурган күрдөөлдүү балдар тилден калгандай жал-
дырашып, эч кимиси тиги жан кечти мас уланга басып барган жок. Дал-
дайган дүйүм кара бозала болуп, бүгүлө түшкөндөй, чачы саксайып, ак
жакасы карала май болуп, көзү тумандап калган. Жанатан бери кан кы-
зытып ичкилик менен жан караткан көкүрөктүн ачуусунан тракторист
балдар эми гана көзү ачылгандай дымырай түшүштү да, ар кимиси өз
алдынча унчукпай күнөө тутуп, кош айдоо жакка илкий басышты.

Коркунучтан жүрөгү түйүлө калган Көгүл да томсоруп кашаттан
түшүп келип, Тынчыга карай кагуу айтты:

– Ушинтип мас болуп, ичим деп, карачы, кандай акмакчылык...

Далдайган мас каранын ак калпагы жерде чаң болуп жалпайып тебеленип жаткан. Көкүл ак калпакты алып күбүп, тиги үңкүйүп олтурган жан кечти Казыбайга ыргытты:

– Мобу тик бетке эмне болуп экөөбүз жармашып жүрдүк!? Сен да, мен да жан кечти неме көрүндүк го...

Далдайган дүйүм каранын ындыны өчүп, кара жерге көз матайт.

– Кашаттын үстүндө айдоо бар, – деди эсенгиреген мас Казыбай. – Бүгүн түнү жер айдамак элек... Мен кечке дейре айдап салайын деген элем... Кечинде зарыл ишим бар дебедим беле...

– Бир стакан аракты көтөрө албайсың, – деп Тынчы жерден башын көтөрбөй Көкүлдү жемеледи. – Мен сыяктуу ичсең эмне болмоксун... Трактор менен куламаксың да-аа... Сен да өлөт белең...

Көкүл да ала күү кызуу болуп, эски кыя жолуна түшүп, кашат өйдөлөй, өзүнчө бөлүнүп басты.

Өзөн боюна асмандан күн түшүп келгенсип, кылкылдап мурдагыдай ак мунарык агылып жаткан эле.

Көкүл да мууну калчылдап көгүлтүр автобусту ойго алып, ак саргыл кызды кайгыра элестетип баратты: «Көгүлтүр автобус... Аптап агымынан да күлүк, тынбай жүргөн төрт дөңгөлөктүү бир чоң саат болду го... А менин кол саатым канчалык чыкылдап безилдесе да сага теңеле албайт го... Сенин арымың да, зуулдап күүлөнгөн дабышың да башкача...»

Көкүл кашаттын кыры менен жай басып келатты. Эки жак ээн, эч ким жок. Асман чымкый көпкөк. Бир үзүм ак буладай булут ободо каалгып, күн көзүн тосо калат. Көкүл кайра кол саатынын безилдеп жүгүргөнүн кулагы чалат да, асманда аалам кезип бараткан табияттын татына учкул көрүнүшү да Көкүлгө эми эч дабыш билгизбей зымырап учуп баратты.

«Жок, ак булут шашпай эле, мен өзүм шашып баратам го... Ой-кыялым шашып баратат... Көгүлтүр автобус да келип калар бекен эми. Ар бир адам кээде таштан да оор, кээде абадан жеңил... Сенин жүгүң – тагдырдын жүгү... А бүгүн ак саргыл арууга кезигер бекем?.. Аны айылдан сала кетип, кайрадан шаардан сала келчү элең го...» – деди Көкүл оюнда. – «Мына, күлүк күндөр көгүлтүр автобустай зуулап өткөн ак тасмадай чоң даңгыр жол. Ой-кыялдан орун алган бул чоң жол ак тилектин ак шоола изиндей алыскы шаардан билинер-билинбестей бүлбүлдөп келет го...»

Кечки сапарга чыккан көгүлтүр автобустун карааны ошо жолдун кылда учунан көрүнгөндө Көкүл а дегенде байкабады.

Автобус чаңызгытып келип, так эле Көкүлдүн туура тушуна тык токтой калганда жылтыраган кара сумкасын көтөрүп ак саргыл кыз автобустан шашыла түштү да, түз гана кашаттын кырына салып, жогорку айылды көздөй бет алды.

Көкүлдүн бүткөн бою чымырап, көзү ала чакмак боло түштү. Апкаарып терең дем алса, өз деминен өзү арактын ачуу жытын сезди.

«Бу кымтыйган неме эмне көрүнбөй калды десе, оң өйүзгү кашаттын кыры менен келип-кетип жүргөн тура...» – деди Көкүл оюнда катуу демигип.

Кыр өйдө кеткен жалгыз аяк жолдо ак саргыл кыз кылчайбай караан үзүп баратты. Көкүл чуркап жетип, энтигип сүйлөй албай, баш ийип, жылмайып, учурашайын деди. Ойлуу кыз да жалт карай берип катуу чочуй түштү. Дүкүлдөп соккон жүрөгүнүн дабышын баса албай, ак саргыл кыз бир аз көз кадап туруп, күтпөгөн жерден атырылып, арзып турган уланды беттен алды:

– Сен эмне эле мени аңдып... Тооруп... Артымдан чуркап калдың, ыя? Сага эмне керек деги, ыя?..

Бетке муздак суу бүрккөндөй учуп-күйгөн Көкүл суук сөздөн селт этип ичиркене түштү.

– Шаардан да артымдан калбайсың... Автобустан да жабышасың... Көпүрөдөн андыйсың... Жада калса ушу ээн талаадан жолум тороп жөн койбойсуң...

Мурда уяң көрүнгөн ак саргыл ойлуу кыз, эми жаркын жылдызы өчүп, калтырап-титиреп, ичтеги заары көмөкөйүнө кептелип чыкпай, өңү бузулуп, кара тер бетинен кара мончоктой себиле түшкөн.

– Сизге эмне болду? Сиз менен сүйлөшөйүн дедим эле... Кызык, – деп жиберди Көкүл шагы сынып.

Жаш уландын деминен арактын кескин жытын искеп, алкынган тиги ак саргыл заарканып окшуп жиберди:

– Ай, арактын жыты, ай... У-ух... Аракеч... Жашабай жатып арак ичишет...

– Жаңыдан жер айдоо башталып, тракторист балдар менен анча-мынча ичтик эле... – деди Көкүл тартынып.

– Мас болуп трактор айдагандарбы, ыя? – Тиги аңкылдап ачууга аябай ачыгып, заар какшап, дагы итирендеди. – Арак ичип өлөр-тирилерине карабай тоо ичинде трактор айдагандарбы, ыя?.. Аны мага эмне үчүн айтасың, ыя?..

Көкүл оозунан сөзү түшүп, көз ирмеп жалдырап калды. Көп күндөн бери көңүлүнө чөккөн таттуу кыялынын эми кээри чыгып жатканына да ал кайыл эле. Өзгөчө, тиги тили заар бүркүп, кыз кейпинен кеткен, турмуштун ачуу-таттуусуна ачыгып турган жаш жубайды эми гана көрүп, көзү ачылгандай болду. Ой-кыялында күн-түн көз алдына жамырап келип жаткан татына элестер алда кайда кумдай чачылгандай болду.

– Көөп жүрсөң, башы-колу бош кыздарга тийиш, – деди ал дагы Көкүлдү зекип. – Мага тийиште! Мен сага кылыктанган кыз эмесмин... Сен мени күнү аңдысаң, дагы жан кечти неме... Далдайган кара аракеч

түнү андыйт... Эшикке чыккандан корком... Автобууска түшкөндөн корком... Арактан көзүңөр ачылбайт... Көр сокурсунар...

Жамандыктын жагымсыз белгисиндей кара сумка кайрадан Көкүлдүн көзүнө урунду. Тиги итиректеген неме ошо кара сумканы көтөргөн бойдон кыр өйдө шартылдай басты.

Көкүл жүрөгү өйүп, чекесинен муздак тер кетип, ташка селейип отуруп, арактын кээрин бүрктү: «Эхе-е... Эми көзүм ачылдыбы... Жанагы жан кечти Казыбай да оолугуп, каралуу жаш жубайга тийишмек турсун, чебич деп көтөрө качмак эле да... Нак айтты го... Арактан көзүңөр ачылбайт деп...»

Беш-алты кой-эчкисин жайып, таш үстүндө таяк таянып олтурган бөкчөйгөн кемпир шыпшынып калды:

– Ай, балам, ай-ээ... Тиги каралуу ак жоолукка бекер шоктук кылып, акыл-оюн алаксытып койдун... Айланайын, өзүң аскерден жаңы келипсиң... Чүрөктөй жаш бала экенсиң... Кыязы, укпасаң керек, тетиги келин биздин жогорку айылдын келини. Өзү жаралуу жан. Былтыр күзгө маал чолпондой болгон күйөөсү жанагы трактир басып каза болду, катыгун... Секелек кызы менен калды. Мас болуп, трактир басып өлдү, айланайын... Көзүң жамандык көрбөсүн... Тээтиги жерден, тээ өйдө бассаң, ушу кашаттын тээ баш жагында, жылас болгур, агын суу жеп кеткен терең коо бар. Ошо коодон мас болуп трактир менен түшөм деп, кулап өлдү, айланайын... Нени айтайын, көзүң жамандык көрбөсүн... Арак ичип майып болду, катыгун...

Куду айылдан какастап чыккан жалгыз-жарым караандай болуп, Көкүл кыр өйдө жалгыз аяк жолду төтөлөй басты.

Шылдырап аккан жылга суу түбүнө чөккөн терең коонун кыры, ураган эски коргондун дубалындай жылмакай тик эле. Бир убакта болгон мүшкүл кырсыктан кылча из калбай, терең коонун ичи керең тартып, кара көлөкө каптап күңгүр этет. Коонун түбүндө ийни солкулдап, жат адамга туюлгус ичтеги кайгысына кайыгып, ак саргыл жаш жубай бүк түшүп олтурган эле. Көкүл анын мындай аянычтуу жүзүн көрө элек болчу. Жалооруй караган жаш баладай бышактап, ак саргыл аруу иреңине дайыма көлөкө болуп түшкөн көкүрөктөгү катылуу кайгысы эми ысык жаш болуп куюлуп турганда, Көкүл ага бет бага албай, өзүнүн кабаккашынын алдынан күнөөлүү салмак сезип, шылкыйган бойдон коонун кырына солдоюп туруп калды. Кыязы, ак саргыл жаш жубай жанатан бери далысын кагып, көз жашы салаа-салаа болуп кайнаган бугу чыгып отурса керек, Көкүл келери менен ал бышактап буулугуп ичке чыйырга түшүп, жогорку айылга бет алды.

Көкүлдүн бүткөн бою эми оордоп, коонун кырында олтура берди. Колун жаагына таянса, кайрадан кол сааты безилдеп чыкылдап, оюн бөлүп шаштырды.

«Бу жер чын эле үстү түшкөн көр сыяктуу, көрөр көздөн далдаа жаткан кара жолтой жер экен... Адамдан арман тилеген өтө опурталдуу жер экен... Бу жерден трактордун дөңгөлөгү мындай турсун, адам буту тайгаланчу тайгак тура...»

Кеч курун кыярып батып бараткан күндүн көзү тээ батыш жактан Көкүлгө тике карап чачырайт. Тээ энкейиште Чоң-Сайдын бою жайылып, өзөн суусунун ак жалы агарып шоокумданат да, айыл-апанын арасына кыймыл кирип, көк түтүн булап жатты.

Кашаттын кырын кыдырып созулуп жаткан жалгыз аяк жолдо Көкүл ойлуу келатып, кайра кашаттын баш жагына кылчайды. Көмүскөдө калган кара жолтой терең коо эми көрүнбөй, тиги тоо этегинде чөгүп жаткан калың коргон Көкүлдүн көзүнө чалдыкты. Дүлөй эстеликтер кечки күндүн нурунда агарып арбайып, шоо тартып соксоюп, дымырап калган эле. Ошондо Көкүл ууз сүйүүсүнөн өксүп калган жаш жубайдын ак саргыл жүзүндө салаа-салаа болуп көз жашы мөлтүрөп калганын кайра элестеди...

– Жогорку айылдан ким трактору менен учуп өлдү эле? – деди Көкүл эртеси Тынчыдан. – Сен аны таанычу белең?

– Былтыр күзүндө болсо керек, бир тракторист бала мас болуп, тээ тоо жактан кулап, өз трактору басып өлгөн болучу. Өзү мобу жогорку айылдык бала эле...

Көкүлдүн кабагы бүркөө, көзү киртийип, иреци өчүнкү тарткан.

– Аны кайдан угуп жүрөсүң? – деди Тынчы бүшүркөп.

– Кыскасы, ал арактын саатынан күм-жам болгон дечи...

– Өзүң да көрүп жүрөсүң, арак тилсиз жоо тура...

– Ошо трактор басып өлгөн баланын келинчеги бар беле?

– О-оо! – Тынчы үнүн созуп кейиген болду. – Болгондо да шаардык татынакай кыз болчу. Ал эми бул жерге турмак беле, кайра шаарына кетти да...

Көкүл кабак бүркөп, тээ алыста тоо этегинде бүлбүлдөп элес-булас болуп агарып көрүнгөн калың коргон жакка дагы көз салды. Жазгы күн кайрадан жадырап, ободо торгой сайрап жатты.

– А сен эмне эле такып сурап калдың? – деди Тынчы. – Кокустук болду, өлөр бала өлдү да...

– Билбептирмин, уксаптырмын... – деди Көкүл.

Көгүлтүр автобус болсо дагы эле эрежесинен жаңылбай кайрадан шаар жактан сапар улап, күнүгө эки маал Чоң-Сайдын боюна келип-кетет. Көкүл ойлогондой ал автобустун жүрүшү ыкчам, өзүнчө бир токтобой ойкуп-кайкып жүргөн тагдырдын чоң сааты сыяктуу. Ал сапарын улап жүргөн чоң дангыр жолдун баш-аягы түгөнбөйт да, өкүнүч менен кубаныч, мүдөө менен кара каскак ар бир жүргүнчүнүн кадамын өлчөп, бу кыямат жол да кээде адам өмүрүндөй узак, кээде үзүлгөн үмүттөй өтө кыска болуп келет.

«Ошо жолдун узак же кыска болушу да өзүбүздүн колубузда го... Ага көрөгөч көз, тунук акыл-ой керек го... – дейт Көкүл ой кылып. – Опурталдуу кадам шилтесен, өзүң гана эмес, башканын да убалына каласың го... Узун жол ошондо кыска болот го...»

Көкүл да кээде көгүлтүр автобууска түшүп, көпчүлүк жүргүнчүлөрдөй өмүр жолун улап, шаар жакка жүрүп калат. Бирок быйыл жазга жуук ошо автобустан кез болуп, күн-түн көңүлүн дегдеткен, аруу жаштыкка арзыткан ак саргыл ойлуу жаш жубай, ошо бойдон көрүнбөй калды...

Конкурса

Азат

Сенектин

*Ушунчалык тебелендим, кордолдум,
уу-тикенек уюктары болду ордум.
Сезимимде оюктар бар, орлоф бар,
сел кетсе эле ага барып толгондур?*

*Антсем деле баш көтөрүп бир демеп,
албан топко келип алдым илбээлеп.
Молдо куран окуп кирди кафеде,
топоем мен келдим эле кимге деп.*

*Таптым, ооба, атасы «өтүп» неменин...
тартып бойго: «Кайрат кыл, дос...» – дегемин.
Үнсүз көңүл айтышкансыйт мага не –
үшкүрүнө бергенимди эледим.*

*Куран узак окулганда, оо, мынча,
кургуйга бой урган тура ой-ынтаа:
«Опей, жалгыз калыптырмын кашайып
оолтийинге колду сунган боюнча».*

*От-сезими кагыраган сенектин,
олтурсам да оркойгон бир теректин.
Эп келгенин көрчү элдин тамакка,
э, койчу ары, этинесин желектин?*

*Жакпайт жалмандагандары эт жулуп,
жарытпайтын же болбосо кепти угуп.
А көрөкчө арак коюп койбойбу,
алып иет элем: «Уф-фу!» – деп туруп.*

*Кабыр-күбүр... кайкалайм мен тунжурап...
качантадан канттын түсү муңдуураак?
Катарым не карайт десем – табакка
кашыгымды жатыптырмын ургулап.*

Тизгин

*Ооз-көбүктөн өнүп чыккан баштанып...
ооздуктун дал өзүнө ашталып...
Ойду-келди жазылган «О» тамгадай –
ошол тизгин менен турчу башкарып!*

*Капысынан тизгин силккен убакта
каргып-каргып жорголоп да, чурап да!
Тизгиндин ал бар экени сезилип,
тилеле андан келчү дайым кубат да!*

*Тизгин менен атка сезим кирчү эле,
тил тура албай туйлап-туйлап ийчү эле.
Оозун өйдө каккан кезде кайталап –
очорулбай оп секирип, бийчи эле!*

*Тизгин менен акыл кирип олжолуу,
тил билги эле оңгобу да, солгобу.
Какайткан да, кашайткан да так ошол,
калчы деген караан... караан... болгону.*

*Ээрде олтуруп уктап кетүү жазыкпы?..
Эсеп-ченсиз байлык ээрде ашыкпы?..
Шагыр-р-р этип!.. Ат чычактап!.. Талп түштү –
ша-арт эткенде колдон тизгин качыпты...*

*Ат башынан тизгин түштү сомоюп...
анын жерде касиети жоголуп...*

*Атты кайра жүжүндөттү, аксатты
ал ансайын бутка илинип оролуп.*

*Бул тагдырдын өзүн улуу түшкүл де,
буттан дароо чыгаралы биз бирге!
Көөлү өйдө ат башынан ашырып,
коку-уй, бул ат сие электе тизгинге...*

*Ооз көбүктөн өнүп чыккан баштанып,
ооздуктун дал өзүнө ашталып...
Ойду-келди жазылган «О» тамгадай
тизгинди алып турсун бирөө башкарып!*

*Жашап атып шарпасында жазыктын,
жазган ушул ырыма сыр катыпмын.
Кызыл кайыш ат тизгинин ырдайт – деп
Кыргызстандын көйүн ырдап жатыпмын!*

Май, 2010

Издейм сени

*Мезгилге куйрук-улаш түшүп алып,
мен сени издеп келем утуру арым,
күч берээр бакытымды, таалайымды
100 грамм шарап сымал жутуп алып...*

*Изделип жүрүп өзүм кийик болуп,
издейтин ийне-жибиң билип толук,
калчылдап бут шилтенбей калган кезде
кайгымды канттай чагып, шитип коюп.*

*Издейтин, таап бүтүп, жаным, дагы!
Издөөгө өлүрүмдүн кайыл баары!
Табылып, колтукташып жүргөндүгүң –
болгону, дарегиңдин табылганы!*

*Сени мен издеп келем мекенимдей!
Сезимдер далбалактап этегиңдей!
Издебей калган ошол мүнөт-саатта
из-тозсуз бул дүйнөдөн кетеминби-эй?!*

*Кашкайган тиштериңдей – каткыфыгың,
кайрылып бир карасаң катты кылым.
Ийниме бул ааламды илип алып
издеген үчүн сени бактылуутун!*

Ой

*Күчүгүмсүң, күчүгүт,
күтөн сенин үшүүрүң.
Келгин, ооба, тиштеп кач
кепичимдин үзүгүн.*

*Кулжуң, этип сыфактай,
кубуласың, сымаптай.
Жөн турбайсың ойдолоп
жонуңдан бир сылатпай.*

*Кыйла офундуу кекейми,
кыйын болсоң – жет, өбүш.
Эн талаада эрикпес
экөөбүзбүз, экөөбүз.*

*Кээде сүзүп тике эле,
кээде артка итере...
сен балакет окшойсуң –
секиресин, тизеле.*

*Ачуу эмеспи тырмагың,
айырбастан тырмагың.
Этил калды көрүнүп,
эй-эй, этне кылганың?!*

*Сандан ары тепчүбү
сага окшогон кескини!
Кулай жаздап турасың –
курсак ачып кеттиби?*

*Мына, ме, ме, талагың,
мыйдай жалман-жалагың.*

*Тамак берсел талпынып
такыр калбайт жан-алың.*

*Соргогум-ай, соргогум,
сороктоду колдорун,
Жоо деп санап баарысын,
жолотподун, коргодун...*

Мойдогу келиндер

*Келе-беги, мен жасайм деп чыгышкан
келиндер-эй тойдо кызмат кылышкан –
келди толук кыла турган армия
кетселчен да, кепкүүрчөн да, кылыкчан!*

*Жок булардын үстөлү да төшөгү,
жок жалкоолук, жок анан да өчөйүү!
Тоонун жүгүн көтөргөндөн оорураак
тойдун жүгүн, тойдун жүгүн көтөрүү!*

*Бир кылчайып жарк эттире шок немең
бирөөлөргө жооп ыргытат чок менен!
Канча келин канча жумуш бүткөрдү
катаарында тең алоолоп от менен!*

*Тез-тез каттай берип сулуу тентек жол,
тепилдетей, лепилдетей элпек кол!
Келиндердин кепичинче иш кылбай
керсейген да, торсойгон да эркек мол.*

*Тамак толо табактарды карма, бас,
кандай кыйын тайтаңдабай алгалаш.
Көңүл отун көтөрбөсө келиндер
көп самоордун чайлары да кайнабас.*

*Шай жоолугу кыйшайса да жарашып,
шашылганда аттап итти каратып...
Түгөнгүр-ай, илип кетти анан да
түшүп калган бир конфетти баратып.*

*Оо, тейманды утурлаган келиндер –
ой-ийи, кандай эриндер де... эриндер...
ой-ийи, кандай күлкүлөр де, сөздөр де...
ой-ийи, кандай дасторкон де керилген...*

*Жасайт тебе жалаң гана жумушту,
жаркылдаган келиндер, чын, улук бу –
саясатчы төбөлдөрдөн жакшыраак
сактап турат кыргыз деген улутту!*

Булбул ыры

*Булбул жыл сайын жумурткасын тууган
күндөн баштап, балапанын учурган күнгө
чейин гана сайрайт. Балапанын учурган күнү
тили катат.*

*Булбул сайрайт, булбул сайрайт – бул... бул... бул!
Буулуккан бир көңүлүңдү бур... бур... бур?!
Ооруп жатып, онтоп жатып энеси
оо, баласын этизгени тур кургур.*

*Элбип-селбип энекеси тур кургур
этизет деп, этизет деп уулун бул.
Буулуккан бир көңүл-дитин бурдуруп
булбул сайрайт, булбул сайрайт – бул... бул... бул!*

*Булбул сайрайт, булбул андан баласаак –
бул мындай деп, ал андай деп карасак.
Жумурткасы туулаар замат баштайт ал,
жуп ошондон безеп-сайрап баратат!*

*Ырдайт булбул башка ырларды тен албай,
ырлары өзүн, өзү ырларын жеңе албай...
Береги эне сакайса да онтоодо
бешик ырдан беи сап айтып бере албай.*

*Булбул гана болсун менин балам – деп,
булбул болбой калса кокуй, арам – деп*

*сайрайт булбул, сайрайт бурбай өз тилин,
салат дилге алыс-жууктан салам-кеп!*

*Ырдап айтса ыйык сөзүн тумардай –
ырасында ким коё алат тил албай!
Ооруп-онтоп жаткандан да оорулуу
онтогондор бешик ырын биле албай...*

*Булбул ырын уккун дайым, ук таңда –
буюгуп бир уккун келет уксаң да!
Баары бүтүп – тили катат булбулдун
балапаны канат күүлөп учканда...*

*Айланайы-ын, ырыс ыр бул, кешик ыр,
апкелүүдө сезбегенди сезип ыр!
Бүт ааламды багындырган өзүнө
булбул ыры – бар болгону бешик ыр...*

*Ырдап айтса ыйык сөзүн тумардай –
ырасында ким коё алат тил албай!
Ооруп-онтоп жаткандан да оорулуу
онтогондор бешик ырын биле албай...*

Конкуфска

**Зарлык
ШАМЫРКАНОВ**

ӨГӨЙ ЭНЕ

Үй-бүлөдө эки жардын ырыстуу, ынтымакта жашоосу жараткан өзү буюруп берген перзентке көз каранды экенин кийин билдим. Өзүмдүн балалык күндөрүм асманы ачык заманага туш келип, эл сыйлаган очор-бачар үй-бүлөнүн колунда эр жеттим. Биз ата-энебизден эки бир тууганбыз. Менден төрт жаш улуу эжем турмушка чыккан, үч баланы төрөп, жездем бала-чакасы менен адам суктангандай урмат-сыйда жашашат.

Жараткан өзүмө жарашыктуу чырайды, бөлөктөрдүкүнөн кем эмес акылды, таза адамгерчиликти бергени менен келечегимди түйшүктүү, нары кунарсыз жазып койгон экен. Кайын атам болбосо мүмкүн азыр көрдө жатмакмын. Браматылык апакем жаратылышынан акылдуу, иштүү адам болгондуктан, эс тартканы үй-бүлөлүк жашоонун аки-чүкүсүнө үйрөтүп, ысык-суугун мүшкүл башка түшсө жеңил көтөрүп, жеңиш үчүн баа жеткис кеңештерин берсе деле, баарынан данакери тукум улоочу бала тууралуу аз сөз кылуучу. Анысы кыязы, өзүндө эркек баланын жоктугунан болсо керек. «Башка түшсө байтал жорго», же «кыз баланын таалайы, агынан эмес багынан» дегендей, турмушка чыгып, күйөөм менен жети жыл ынтымактуу жашасам да, Алла Таалам этегимден жалгабай, балалуу болсом дегенде ак эткенден так этип, нечен ирет эркимди, аң-сезимимди капага алдырып теңирден уул тиленип мөгдүрөдүм. «О кудай эмнемден жаздым, өзүмдүн курбу кыздарымды карачы? Алды үчтөн, арты бирден төрөп, үйлөрүнө көрк берип, санаасы жок этектеринен жалгап жашоонун таттуу даамын ынтымактуу татып жатышат. Күнөөм болсо кечир жараткан, жардам кыл, мен деле көпчүлүк аялдар сыяктуу эне болуп, бала мээрин жыттоого акылуумун...»

Арадан беш жыл өткүчө баш кошкон жарым экөөбүз бир тилекте, бири-бирибизди терең урматтап жашадык. Анткени Султанбек экөөбүз бири-бирибизге берилип сүйүп үйлөнгөнбүз. «Балалуу үй – базар, баласыз үй – мазар» дегендей чогуу жашай баштаганы үйлүү-жайлуу болуп, кызматыбыздан зоболобуз көтөрүлүп, баарына жетишип, кааласак чет өлкөлөргө барып эс алып келип, экөөбүз эки машина минип, кийинген кийимибиз көптөрдү суктантып, сыртыбыздан өтө бактылууудай көрүнчүбүз.

Ошол балалуу болбогонубуздан, бири-бирибизди дагы эле аруу сүйсөк да, ортобузга от койгондордун айынан бир топ ирет ажырашып кете жаздадык. Ыркыбызды кетирип, өзгөчө мени муңга чөктүрүп, көз жашымды көлдөткөн, өз апамдай эле терең сыйлап жүргөн кайненем болду. Баарына чыдап теңиримдин батасы тиер деп көрүнбөгөн табыбым, көзү ачыктар, дубасы бар кемпир-кезектер калбады. Мазарларга да көп бардым. Күйөөм терең билимдүү, түшүнүктүү адам болгондуктан, алгачы менин түйшөлүүмө, капалануума кошо кейип, көп ирет көңүл жооткотуп: «Али жашпыз, буюрса бизге да кудай берээр», – деп капамды тең бөлүшүп жүрдү.

Көңүлүмдү катуу калтырган окуя мындан эки жыл мурда болду. Иштен кармалып үйгө кечирээк кирдим. Менин келгенимди алар байкашкан жок.

– Башың ошо тукумсузга байланып калса да, эртерээк ойлон, балам. Сен эми жаш эмессин. Туубаган неменин этегин карманып жүрө берсең как баш болосуң, – деген кайненемдин ачуу сөзүн угуп, бирөө башка чапкандай селейип, же ичкери кире албай, же сыртка чыга албай далисте дымып калгам. Кайненем да тынып, кайра сөзүн улады.

– Келинди жаман деп айталбайм... – Кайненем оор үшкүрүнүп алды. – Бирок Алла Таалам тукумсуз жаратып койгондон кийин, ажырашып алганың эле оң. Багыңа төрөп берип, карыганда атаң экөөбүздү кубантып, асыроочу бирөө табылаар. Тукумсуз жашап өткөн адам шордуу баш...

Калган сөзүн укпай, бутумдун учу менен кайра эшикке чыгып, ээн бакчага жетип, буркурап боздоп ыйлагам. «Эмнемден жаздым жараткан? Канча жалынып, жалбарып, табыпка да барып жүрөм, бир перзентти ыраа көрбөдүңбү? Кудайым ай?!»

Эс-учумду жыйып, үйгө келсем кайненем кетип калыптыр.

– Каякта жүрдүң? – Күйөөм кабагын чыттай кенен орундукка олтура кетти. Көңүлүнүн чөгүнкү экенин өңүнөн байкадым.

– Иш көп болуп кармалып калдым. Жуунуучу бөлмөгө кирип кетип, бир топко муздак суу менен бетимди жууп, бардык эркимди жыйып, оор ойлордон арылып, дене боюмду иреттеп чыктым.

– Э, Назгүл? – Саамга Султанбек унчукпай калды. – Бери келчи, сүйлөшө турган сөз чыгып калды. – Энеси жанын койбой ажырашууга көндүргөнүн сездим. Бет маңдайына келип, диванга аяк бастым.

– Билесиң өзүңдү кандай сыйлаарымды. – Ал жөткүрүп алды.

– Ал түгүл ушу күнгө чейин сүйөм. Бирок... – токтоло калды. – Бала көрбөгөндөн кийин чогуу жашоого болбойт окшойт. Сен мени кечир да, туура түшүн. – Үшкүрүнө манжалары менен орундуктун тактайын черте унчукпай ордунан турду. Өзүмдү колго алып, бул жерде анын күнөөсү аз экенин билип, кээдегидей үн көтөрүп кан кайнатпай, жай жооп берүүнү ылайык көрдүм.

– Сен ошондой деп чечсең айла канча? Толугу менен түшүнөм. Кудай баладан айтпагандан кийин аның да туура. – Алкымды ачуу ыза бууп, ысык жаш көзүмдөн ошол учурда кантип чыгып кеткенин баамдабай калдым.

– Мейли, сен айткандай эле болсун. Чарчап турам. Калганын эртең чечишели.

Бөлөк бөлмөгө кирип барып, эшикти ичинен жаап алдым. Ойлорум уйгу-туйгу чыгып денемди муздатып, жаздыкты кучактай эчкирип ыйлап, ары-бери ооналактадым.

Ошентип жети жыл чогуу жашап алып Султанбек экөөбүз ажырашмай болдук. Апам төрт жыл мурун көз жумуп кеткендиктен, атам менен улуу эжеме кабар бермей болдум. Түнү бою түйшөлүп уктабай да чыктым. Бөлмөгө жарык толуп ордунан тура жуунганы баратсам, Султанбек көчө кийимчен, ишине жөнөп кетпей, өзүмдү күтүп олтуруптур.

– Назгуля... туруп келип колумдан алды. – Сен кечир мени. Кечээ туура эмес иш кылыптырмын. Кечээ атам телефон чалып аябай ачууланды. «Ажыраша турган болсоң экинчи мага жолобо», – деп кейиди. Догдурга көрүнүп, себебин билбей эле ажыраша бересиңби, сенде мээ барбы, – дейт. Кайнатам менен атам экөө илгертен дос адамдар болуучу. Чекилик менден кетиптир. Зээндүүсүң кечир... – кучактап мойнуман өптү.

– Макул болсоң догдурга барып көрүнөлү, мүмкүн бир айла болуп калаар?

Ошентип күйөөм экөөбүз кайра жарашып, догдурга көрүнө баштадык. Без ширелерибиздин маңыздарынын деңгээлин аныкташты. Ичтен салып көрмөй аппараттардан өттүк. Кан бердик. Султанбек дагы да өзүнө тиешелүү кошумча текшерүүлөрдөн бүтүп, бир жумадан кийин гинеколог профессордун кабинетинде олтурдук.

– Туура кабыл алып, түшүнө аларыңыздарды жогорку билимиңерден билдим. Убактым аз болгондуктан ток этер жерин айтайын. Күйөөңүздө кине жок. – Көз айнекчен буурул чач адам мени кыя карап калды. – Сизде экинчи деп аталуучу тукумсуздук бар экен. Ал мектеп жашында жасалган, ириңдеп кеткен сокур ичегиге байланыштуулугун көрсөтмө аппарат, ичтен кароо так аныктады. Ошол ириң оорудан, чел берчи пайда болуп, ал жамбаш ойдуңундагы урук түтүкчөсүн бууп калыптыр, эки

жагынан тең. – Көз айнегин ала алакандары менен кычыктарын сүрө берип сөзүн улады.

– Сизде бөлөк патология жок.

Султанбек чыдамы түгөнө сурап калды:

– Айтыңызчы, келинчегим төрөсө болобу?

– Болот. Ал үчүн жатын түтүкчөлөрүн ошол бууп калган берчтерден бошотуу талап кылынат.

– Операция жасаш керекпи? – Күйөөм үмүттөнө карады.

– Ооба, антпесе боюна бүтпөйт.

Султанбек эми мага бурулду:

– Өзүң кандай дейсиң Назгуля?

Кичине эс ала түшкөм, таптакыр тукум курут экен деп айтат го деп коркуп тургам.

– Мен макулмун. – Күйөөмдү карадым.

– Андан айла болбосо дагы бир ыкма бар. – Экөөбүздү алмак-салмак тиктеди тиги адам.

– Кайсы айла? – Чочуп кеттим.

– Чочубаңыз, ал табигый ыкма жардам бербесе, колдонулуучу айла.

Операция да жардам бербей калса, анткени келинчегиниз жыйырма алтыга чыгып калыптыр, түтүкчөнүн ичи жабышып, ачылбай турган болсо, эгерде силер макул болсоңор, экөөңөрдүн клеткаңарды пробиркада өстүрүп, түйүлдүктү кийин энесинин жумуртка уясына олтургузуп, кош бойлуу кылып төрөтө албасак, ошол эле түйүлдүктү бөлөк донор аялга олтургузуп төрөтсө болот.

Алгачы Султанбек экөөбүз түшүнбөй, ал киши акы-чикисине чейин түшүндүргөндөн кийин гана андай өз балалуу болуу үчүн өгөй эне таап, биздин урук түйүлдүктү ошол аялга олтургузуп, ал боюна көтөрүп, анан төрөтүп алат экен. Тилекке каршы, андай ыкманын биздин өлкөдө жоктугу өкүнттү бизди. Андай көндүрмө өгөй эне аркылуу өз баланы адаттагыдай эле кош бойлуулукту мөөнөтүнө чейин жеткирип, төрөгөндөн кийин табигый ата-энеси багып алышат тура. Мындай балалуу болуунун түйшүгү – мыйзамды кылдат сактоо, болочок боюна кармап төрөп берүүчү аялды табуу, аны ыраазы кылып, иш жүзүнө ашырууда да бир топ каражат сарптоо зарылдыгында жатыптыр. Күйөөм экөөбүз ага туугандар менен сүйлөшүп, алар операция жасоого да, андан айла болбосо төрөй алуучу аялды таап, Алматыга барып өзүбүздүн уруктан «кош бойлуу» болуп келүүгө да макул болушту. «Тобокел» – деп бел байлап, гинекологиялык ооруканага жатып, аз өтпөй операция жасатып чыктым. Жакшы жери илгеркидей ичимди чоң кеспей, үч кичине тешик аркылуу аспаптар менен киришип, берчтерди бөлүп, оорулуунун жаны кейибей сакайып кеткени, бүгүнкү илимдин жетишкен жаңы ийгилиги экен. Операциядан үч ай өткөндөн кийин кайрадан текшерилип, баягы берч

челдердин жатын урук түтүгүмдө негизинен жоктугун, аз-маз эле ичке челдери калганын түшүндүрүшүп, аны аздап эзип жоготуучу физиодарылоо, эритүүчү дарыларды ичүү курсунан өтүм. Биринчиси кудай, экинчиси врачтар, – деп эми буюрса экөөбүздүн тилегенибиз келет деп үмүттөнө күтүп жүрдүк.

Ар бир жарым айда заарамды, канымды кош бойлуу болуп калдым-бы деп текшертем. Жыйынтыгы дамамат «терс» чыгат. Кайрадан чүнчүп, санаага батып жүрдүм. «Кудай кылса кубарыңдын акысы барбы» дегендей өзүмө кош бойлуулуктун буюрбаганын андан аз өтпөй түшүндүм. Бая айтып өтпөдүм беле, кайнатам терең билимдүү киши эле деп. Бул сапар да ал кишинин кийлигишүүсү менен ага туугандар акча топтоп, күйөөм экөөбүз иштен отпуска алып жолдомо кат менен Алматыга жөнөдүк. Бул саам да атайын изилдөөлөрдөн өтүп, жыйынтыгында Султанбек экөөбүздүн клеткаларыбызды атайын шартта өстүрүп, өзүмдүн жумуртка уяма салмай болушту. Аны иш жүзүнө аткаруу көп машакатты, убакытты талап кылгандыктан, үйгө бат-бат келип турдук. Экөөбүздөн алып атайын шарттарда өстүргөн уругубузду мага эки курдай олтургузуп көрүштү. Дагы зарлап күттүк, улам эле текшерүү көрсөткөндөй жыйынтыгы «терс» чыгып, эңсеген тилегибиз ишке ашпай, андан да айла болбоду. Догдурлардын кеңеши боюнча жашы жыйырма бештен ашпаган төрөөчү келинди издей баштадык ошондо. Бул жашыруундукту, өтө этияттыкты талап кылгандыктан, биздин чечимибизди жакын туугандарыбыздан бөлөк эч ким билүүчү эмес. Баягысындай эле кайненем ачык айтпаганы менен ичинен наалып жүрдү. Кийин укутум. Уулуна ээн калганда кейип айтчу экен.

– Кудайга жакпаган, ата-бабабыз укпаган ишке барып... Бирөө боюна көтөрүп төрөгөн бала да бала болучу беле. Кой ажыраш, балам.

Анткен менен кайненем байынан, күйөөм атасынан корккондуктан айла жок макул болуп жүрүшүптүр. Султанбек дароо көнүп, кайненем кыйылып макул болуп, өзүбүздөн алынган урукту өгөй эне таап, анын боюнда өстүрүп тогуз ай көтөртүп төрөп берүүчү келинди издей баштадык. Айтканга оңой болгону менен аны табуу биз үчүн арзанга турган жок. Макул болгон бешөөнүн ичинен врачтар текшерсе, бирөө эле андай энеликке жарамдуу болуп чыкты.

Врачтар атайы текшерип тандап алган келиндин эки баласы бар экен. Күйөөсү менен ажырашып кетип жалгыз энеси, балдары менен чогуу тураарын билдик. Келин макул болгондон кийин өз ара келишим түзүп, юрист менен документтерди күбөлөндүрүүчү калыстарга коюп зарыл шарттарды аткара баштадык. Алматыга алып барып, Султанбек экөөбүздөн өстүрүлгөн түйүлдүктү өз ара келишим түзгөн келиндин жумуртка уясына олтургузуп, эми денеси кабыл алабы, же бөлүп салабы деп санааркап келечегин күттүк.

Көзүнүн кареги менен тең айланып, каалаганын аткарып, оор иштеринен бошотуп, оокаттан кем кылбай чүйгүндөп бактык. Жыйынтыгы жарым айдан кийин билинмек. Келишим боюнча ал келинге бир бөлмөлүү үй алып берип, аман-эсен төрөгүчө кийим-кечек, тамак-аш менен камсыз кылып турмакпыз.

Жарым айдан кийинки үмүтүбүз өчпөй баргандагы текшерүү, келиндин күйөөм экөөбүздөн жаралган түйүлдүктү кабыл алганын, кош бойлуу экенин текшерүүлөр ырастап, жакшы кабарды укканда аябай сүйүндүк. Эми өз балабызды тогуз ай көтөрүп, көзүн аман-эсен жардырып бермей болгон келинди «алдап-соолап» көңүлүн алып, өзүбүздүн дили таза үй-бүлөлөрдөн экенибизди далилдеп, бир бөлмө үй алып берип, кийим-кечек, тамак-аш менен камсыз кылып, сыпаттап бага баштадык. «Чоочун клетка бөлөк адамга көп жага бербейт, талгактан уулануунун белгилери өнүксө зыян, аяр карагыла», – деп эскертишкен эле. Ошондон чочуп, күн сайын барып ахвалын сурап турдук. Кир жууп, оор иш жасай коюп шорубузду катырбасын деп жуугуч машинаны үйдөн алып келип, эжебиздин бой жеткен кызы кирип жууп, үйүн тазалап, өзүм да иштен кийин тиричилигине кол кабыш кылып, оокатын жасашып жүрдүм.

Төрт айдын мөөнөтү өтө баштаганда талгактын белгилери башталып, келиндин тамакка табити чаппай кусуп, ичи ооруп жатып калып, бизди аябай коркутту. Өзүбүздүн врачтарга ишене бербей кайра Алматыга алпарып гинекология бөлүмүнө жаткырдык. Акыры тилегибиз, өзгөчө менин көз жашым жаратканга жеткенби, дары-дармектин күчү менен Тамара келинибиз оңолуп кетти. Кайненемдин кеңеши боюнча өзүм ичине жаздык тагына баштадым. Анын себеби бирге иштегендер, коңшу-колоңдор, тааныштар өзүмдүн кош бойлуу экендигимди көрүп билишсин деген амал эле. Эми иштен, көчөдөн жолуга калганда, үйдөн да бүт эле баары: «Кош бойлуулук кандай өтүүдө?» – деп ахвалымды сурашат. Бетим кызарып чыкса да, томпоюп турган ичимдин аягын сылап: «Буюрса жакшы эле», – деп жооп кайтарам.

– Көптөн бери кош бойлуу болбой жүрүп кеч бүткөндүкү оор өтөт. Абайла, оор иш жасаба. Тез-тез врачка барып көрүнүп тур, ийгилик болсун, – дешип ак дилдеринен жакшылык каалашып, кеңештерин беришет. Күйөөм экөөбүз эки-үч курдай жакшы санаалаштарыбыздын түлөө тоюна бара коюп, аз жерден уят болуп кармалып кала жаздаган күндөрүм да болду. Бир курдай илгертен жан бирге курбалым бир тойдун танаписинде басып келип, экөөбүз өткөн кеткенден сүйлөшүп олтурганда, капилеттен менин ичимди басып койду. Секирип чочуп кеттим. Тиги «жаздык» экенине баам бербеди окшойт, үнүн басаңдата чочуй сурады.

– Ким экен. Оорута бассам кечирип кой?

– Ким экен дегениң кандай? – Суроосун анча түшүнө бербей ичимди басып калдым, дагы да кармалап баамдап калып шерменде кылбасын деп.

– Эркек бекен, же кыз балабы? Ичиндин чондугуна караганда кыз окшойт. Кыз балдарда ич дайыма чонураак болот. – Курбалым кунт коюп мени карап калды.

– Кудай жалгап эркек экен. Аны УЗИден көрүп билдик. – Өзүбүз жалдап алган келин боюнда көтөрүп жүргөн өз перзентибиздин эркек бала экенин эчак эле билчүбүз. Аны угушканда күйөөм, өзгөчө кайнатам аябай кубанычка бөлөнгөн. Бир гана өзүм сыйлаган кайненем түшүнсө да, жактырбагандай биздин балабыз экенине ишенбегендей, экөөбүзгө суп-сак мамиле жасап, дагы эле наалып жүрдү.

– Ошо өзүңөрдүкү экенине көзүңөр жетеби, мен ишене албай турам? Мейли, бала силердики дейли. Бөлөк аялдын жатынында кандайча өсүп жатат? – Жакасын кармана башын чайкоочу. Шыпшына башын чайкоочу. – Ой, тобо... Эмне болуп баратат. О кудай, шумдугуң курган ишти кечире көр, Султанбек муну текшерген илим, анан калса юридикалык көзөмөл бар экенин, өсүп келаткан түйүлдүктөрдү өз көзүбүз менен көрүп, бул «иш» экөөбүздүн катышуубуз менен өткөнүн айтып бергенде да таң калып: «Капырай», – деп башын чайкоочу. Ар кандай жерде бирөө жарым ичимди кармалап жиберип кармалып калбайын деген чечимде, ошондон кийин чакырган жерге да барганды койдум. Күйөөм жалгыз барып: «Табы айнып жатат» – деп кечирим сурап коюучу менин атымдан. Төрөтүү маалынан эки жума эрте врачтардын кеңештери боюнча, өзүбүз таап, макулдугун алып балабызды көтөрүп, жүргөн келинди жазында Алматыга кайра алпарып сактанууга жаткырдык. Күйөөм экөөбүз эртели-кеч, алмак-салмак жанында болуп, Тамара келинге кайрат берип, көз салып турдук. Бир курдай өзүбүз жашаган мейманканада санааркап олтурсам, кеч бешимде күйөөм телефон чалып калды. Кечинде барып, аны алмаштырып, жанында өзүм калмакмын.

– Назгуля, бол тезирээк келе кал? Толгоосу келдиби, айтор, ичи ооруп, догдурлар Тамараны бөлөк бөлмөгө алып кетишти. Сурасам: «Сыртта күтө туруңуз, жообун көрүп текшергенден кийин айтабыз», – деп ичкери киргизишпей коюшту. Ыргып туруп, шашыла кийинип, сыртка чуркап жөнөдүм. Таксиге олтуруп төрөт бөлүмүнө жетсем, Султанбек чыдамы түгөнө сыртта күтүп туруптур.

– Эмнеге кармалдың? – Саатын карады.

– Бул шаарда машинанын батпасын өзүң көрүп билип турасың да, сурайсың. Улам токтоп жатып араң келдик. Андан көрө Тамара кандай, ошону айтчы.

– Төрөткөнү жатышат. Өзү эле төрөйт дешти. Бизге көрүп турууга уруксат экенин өзүң билесиң. Жүрү, жанында бололу? – Экөөбүз экинчи кабатка көтөрүлүп, дабагерлер бөлмөсүнө барып, кийинип чыктык. Байкасам Султанбек да толкундап, апкаарып калгандай.

– Жараткан колдоп аман-эсен төрөп берсе экен эми? – Күйөөмдү колдуктап, төрөттү кабыл алуучу бөлүмдү бет алдык.

Ошондо көрдүм төрөт деген эмне, анын кандайча өтөөрүн. Жүрөгүм опколжуп согуп, өңүбүз бозоруп, аздан кийин төрөтчү бөлмөдө, Тамаранын баш жагында олтурдук. Жүлүнүнө оорутпас дары жибергенден кийин аял кыйналбай, жаны көзгө көрүнбөй эле көз жарып коёт экен. Ырас, өзүм калтырап коркуп жатып, Тамаранын ыйынганын, кара терге чөмүлүп антиккенин көп байкабай калыптырмын. Маска менен берип жаткан кислород түтүгүн кармап, жарык күйгөн төбөбүздөгү ысык лампалардын аптабынан тердеп, экөөбүз алмак-салмак куулган келиндин терин аарчып: «Чыда айланайын, ыйын, буюрса аз калды», – деп кайрат берип жатканыбызды даана билем.

Бир оокумда: «Мына чыкты, кан акпай жакшы төрөдү, азамат», – деген үндү угуп, ордуман козголо жабылып турган шейшептин үстүнөн карай берем деп, бети-башы кыпкызыл, бүт денеси канталап, иймейген колу-буту бырышып-тырышкан ымыркайды көрө коюп бакырган боюнча эсимден танып калыптырмын. Суу бүркүп, жака бүчүмдү бошотуп, нашатыр эритмесин жыттатып атып эсима келтиришсе керек. Көзүмдү ачсам, Тамара жаткан палатага жатып калыптырмын. Жанымда медик келин менен күйөөм олтурат.

– Бала кандай? – Көзүмдү сүзүлтө берип сураганым ошол болду. Башы-көзүм дагы эле айланып жатканын сездим.

– Унчукпай жата туруңуз? – Медик келин муздак нымдалган сүлгү менен чекемди сүрттү.

– Балаңыз аман төрөлдү. Салмагы төрт килограмм эки жүз грамм. Өзүңүздөргө окшош татынакай экен.

«Балаңыз, ал кайсы бала», – деп сурап жибере жаздап барып, акылым кайрылып, эстей коюп унчукпай калдым. Эсима толук келгенде: –Көрсөм болобу, – деп өтүндүм. Бала азырынча балдар бөлүмүндө, бир аздан кийин эмизгени алып келебиз, ошондо көрүңүз. Ахвалымдын калыбына келгенин көрүп тиги келин: «Келип айтам», – деп чыгып кетти. Өйдө болдум, жата тур дегенин укпастан.

– Сага жактыбы, жакшылап көрдүңбү?

Көз жиберсем ал ийнин куушуруп, көздөрү алайып олтурат.

– Билбейм... кыпкызыл эле бирдеме экен. Бети-башын да байкабадым. Дапдаарып турам...

– Ким болсо да эми ал экөөбүздүн азап чегип тапкан балабыз. Кудай жанын аман койсо экен... салмагы көп эмеспи?

– Таң. – Күйөөм ордуан турду. – Мен каяктан билем, догдурлар эң жакшы салмак дешти. Ахвалыңды кара. Баары калыбына келсе жүрү, барып көрөлү.

Жолдош келиндеримден, тааныштардан көп уккам: «Ар бир төрөлгөн ымыркайлар биринчи күндөрү шишип-көөп, өңү-башы суук болот, кийин татынакай болуп кетишет», – деп.

– Толук оңолдум. Кой баралы. – Ымыркайлар бөлүмүн бет алдык.

Уулубузду Тамара эмизип жатканда каптал тарабынан кунт коюп өңү-башын карадык. Кайнатамдын эле кичирейтип койгон кейпин көрүп таң калдык.

Султанбек да: «Атама куюп койгондой окшош экен», – деп шыбырап койду. Догдурлар дене-башын тазалап жууп койгондуктанбы, көзүбүзгө жакшынакайдай көрүндү. Үч күндөн кийин балдар врачы ымыркайды кандайча карап, кириптип, жалаякка ороп, багуунун ыкмасын үйрөтүп жатып, уулубузду жыңалачтап, башын кандайча кармап кулак-мурунун кантип тазалоо, көздөрүн жуу сыяктуу эрежелерин үйрөтүп жатканда, ымыркайдын өңү-башы калыбына келип, бул сапар чоң атасына кошула, Султанбекке да окшоштугун байкадык. Төрөлгөндөн кийин жети күн өткөндө баланы үйгө алып келип, мурунтан сатып алып даярдап койгон керебетине жаткырдык.

Өзүм бала багуунун оңой эмес шарттарын билбегендиктен, алгач Тамараны эле жалдап алалы, эмизип турсун, – деп кайра ал чечимден чочудум. Балага берилип алса эмне болот? Жагып калып, эне сезими ойгонсо, меники, – деп жанжал чыгарса бетибиз түгөнүп калбайбы? Күйөөм экөөбүз кеңешип туруп, убактылуу эжемдин каралашып туруусун ылайык көрүп, мурунтан такталган келишим боюнча Тамарага ыраазычылыгыбызды билдирип, ырахматыбызды кайта-кайта айтып, күйөөм үйүнө узатканы кетти. Мындан ары уулубуз менен Тамара эч качан көрүшмөк эмес. Өзүмдүн атам, кайнатам, кайненем, эже-жезем жакын туугандар, чогуу иштешкен кесиптештерибиз келип, жентек той бердик. Эмдиги түйшүктүү маселе эне сүтүн таап, баланы багуу оорчулугу болду. Кудай жалгап андай сүт сатуучу оорукана бар экен, ошондон алып турдук. Тамарадан алып тургандан чочудук, талашып кирбесин деп. Күн сайын кириптип, жылуу күндөрү кол арабага салып алып, абага чыгып, серүүндөп келебиз бир маал. Тамара да күн алыс телефон чалып, Амантурубуздан (аталарыбыз ошондой ат койгон) ал-ахвалын сурап турду.

Сүтү ташып жатканын, мүмкүн келип эки маал эмизип турайын дегенине биз көнбөдүк. Врачтар айткан: «Эгерде өгөй энеси эмизе баштаса, эне мээри бүт дилин ээлеп, жаратылыштагы тубаса ыйыгы жеңип, мээри жанып, өз баласындай көрүп талаша баштайт. Сотко берсе да ал аялдыкы туура чыгат, баладан айрылып калышыңар мүмкүн». Чочулаганыбыздан кээде барып тамак-аштан, кийим-кечеден жардам берип жүрдүк.

Уулубуз жети айга карап, алдыңкы тиштери чыгып, бардыгыбыздын сүйүүбүз артып, ар кимибиз колго ала коюп, өөп жыттап, ал да тырнактай колун бизге сунуп, бирин-экин сөздөрдү түшүнүп калганда,

күтүлбөгөн жерден бир күнү үйгө Тамара келип калды. Жүрөгүм «шуу» дей, денем муздай, өзүмдү колго ала чочулаганымды билгизбей, болушунча өңүмө жайдарылыкты жыйып, жылуу кабыл алдым.

Ал-жай сурашып, кайненем менен тааныштырып болоор менен Амантурду көрсөтүүмдү суранды. Ичим ачышып, көрсөткүм келбей турсам да, аргам жок, бөлөк бөлмөдө уктап жаткан уулума алып бардым.

– Билгемин, ушундай татынакай болоорун.

Ал жанына олтура калды. Ошондо тиги келин эңкейип, кой дегиче болбой уулумду көтөрүп ала коюп бооруна кысты.

– Сонун жигит болуп калган турбайбы? – Карасам чопулдатып бети-башынан өпкүлөп жатат. Кызганычым ташып, чуркап барып уулумду колунан тартып, өз боорума ала койдум.

– Жетишет Тамара, сүйлөшүп, келишпедик беле? Бизди да кыйнаба. Чыныңды айт, эмнеге келдиң? Кан соргуч болом деп ойлобо. Биздин колдоочу адамдарыбыз көп. Эгерде адамдыкты сактап, ачык айтсаң, колдон келсе жардамыбызды аябайбыз.

Турмуштун далайын көргөн кайненем кийлигишпей, сөзүбүздү четтен угуп турган.

– Баланы талашайын деген деле оюм жок эже. Алгачын айтсам, түшүмө көп кирет. Сагынып жүргөнүм ырас. Силерге чоң ырахмат. Коркпогула, балага тийишпейм. – Майыша токтоп калды.

– Апам экөөбүз акылдашып, өзүңөрдөн дагы жардам сурайлы дедик эле?

– Кандай жардам? – Бети жоктук кылып, биздин айлабызды түгөтөөрүн сезип кесе жооп бердим.

– Баары-жогун мыйзамды сактап сүйлөшүп, келишип албадык беле. Сураганыңды алдың. Андан да көп бербедикпи. Эгерде сен бизди чириген бай экен деп ойлосоң, жаңылышасың. Азыр биздин андай шартыбыз жок. Өзүң көрдүң го, канча каражат сарпталганын...

– Кечирип коюңуз, эже, – мукактанды. – Болуптур, экинчи жолобоюн, миң доллар бергиле.

Жеңилдей түштүм. Ал сураганын таап бере алмакпыз.

– Уулум менен (атайы белгилей айттым), сейилге чыгаар убакыт болуп калды, Тамара. Сен үйүңө бара бер. Күйөөм менен сүйлөшүп, кечинде жообун айталы. – Келин ордунан жылбай туруп калды.

– Дагы өтүнүчүң барбы? – Өзүмдү араң карманып, чектен ашып баратса түртүп чыгарып иейин деп, чымыркана ачуумду токтоттум.

– Сен кандай шайтан келинсиң, я. – Унчукпай турган кайненем ачуулана сөзгө аралашты. – Бетин барбы деги сенин. Назгүл балам, жашаган дарегин бер, апасы менен сүйлөшүп көрөйүн, болбосо бети жокторду генерал жээниме айтып каматып салайын.

Келин коркуп кетти.

– Андай кыла көрбөнүз, энеке? Эки балам бар. Өзүм иштебесем, энем оорулуу болгондуктан, айла кетип ишенгенимден кайрылып жатам.

– Сен эмне, буларды акчасы ташыган көпөстөр деп турасыңбы? Булар деле сендей өп-чап оокат өткөрүп жатышат. Бала багуу деген оңой бекен. Кана, ошол көкүткөн энеңе баралы, оюңар арам болсо, тим эле өлбөгөн жерде калам...

Барып кайненемди кучактадым. Чынында да кайненемдин жээни ички иштер министрлигинин башчысы эле.

– Апа, сабыр кылыңыз? Ачууга алдырбай, жай сүйлөшүп, такташып алалы. – Тамарага кайрылдым. – Өтүнүчүңдү кыйналсак да аткарып берсек жолобойсуңбу? Кудайдын алдында чыныңды айт.

– Жок. – Тамара аландай кайненемди карап калды. – Буюрбасын, экинчи жолобойм.

– Анда үйүңө бар, өз колуң менен өмүрү жолобойм деп тил кат бер. Юрист менен барабыз. – Кайненем шерденге койгонуна улам үнүмдү көтөрө сүйлөдүм.

– Ушул бизди соргонуң акыркы жолу болсун. Болуптур. Мындайыңды билгенде бөлөктү таап алмакпыз. Өзүң көрдүң го, канча өзүң сыяктуу келиндер макул болгонун. Абийирдүү, таза экен деп тандап алсак, кылаарың ушулбу? Түшүңдүңбү мени?

– Түшүңдүм, эже. – Тамара көзүнө жаш алды.

– Ушул акыркы өтүнүчүмдү аткаргыла, жолосом мени кудай урсун. Соттотпогула?

– Ме, жол кирең. – Акча сундум. – Эми жакшылап ойлон. – Үнүмдүн көтөрүлгөнүн байкадым.

– Эми чыгып кет үйдөн. Катыңды даярдап, күйөөмдү күт. Эсиңе салып коёюн, эгерде дагы бир жолу ушундай ишке барсаң, өзүңдү жаман кылабыз. Апамдын айтканын уктүң го...

Баш ийкей, келин чыгып кетти.

– Дарегин берчи, барып энеси менен сүйлөшүп көрөйүн? Ап-еей, бети жогун кара. – Кайненем ачууланды. – Өлүгүңдү көрөйүн шерменделерди каматып жок кылам. Жээниме азыр барам.

– Кой, апа. Бул ишти өзүбүз эле чечип алабыз. Мен Султанбек менен сүйлөшүп көрөйүн? – Кайненем ойгонгон Амантурду өөп-життап, жалынып-жалбарып бөлөк бөлмөгө алып кетти. Султанбек макул болду. Ишенем, – деди телефондон эми анын дооматын артып кайра келбесине. Убадасынан танса бөлөк айла да бар. Коркуп кеттим.

– Кой андай жоругүңдү. Көшөрө берсе киши жалдап жазалатам, – деп көп айтып калчу. Кечинде күйөөм юрист менен барып, тил катын алып, акыркы жолу суроосун аткармай болду. Кайрадан дене-башым дүркүрөп, кудайга жалбардым. «Ушунча аракет кылган, жалбарган ти-

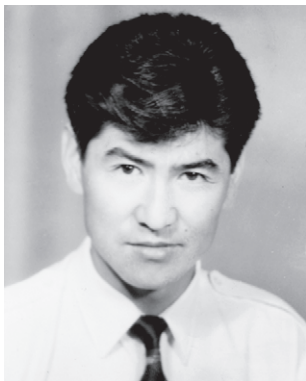

легибизди аткарган кудай, эми Тамарадай өгөй энесинен сактай көр, мээсине түңүлүү апкеле көр, экинчи жолото көрбө уулума». Эмнегедир муунум бошоп, эт-жүрөгүм менен уулума берилип, төрөбөсөм да эне мээримди ойгонуп, Амантурду колума алсам, боорума кыссам, денем балкып рахатты сезчимин.

Күйөөм экөөбүздүн ортобузда мурунку ыйык сезим кайрадан ойгонуп, турмуштун даамын кайрадан бөлөкчө сезип, бакыттын делчи ырыскысын татып, бейпилдиктин кутуна термеле баштаганбыз. Жүрөгүбүздүн үшүн алган биздин, болгондо да күйөөм экөөбүздүн азапты чегип каныбыздан жаралып, айла жоктон таап алган өгөй эненин боюна көтөртүп, кийин төрөп берген жанагы Тамаранын улам бир нерселерди суранып келе бергени эле. Бул саам кайненем айткан генералдан чын эле коркуп, чочуганын ачык байкадым. Экинчи жолобосуна да ишендим. Жаратканга ыраазычылыгымды билдирип турдум.

Ошол маалда уулубуз Амантур дарылдап ыйлап калды. Эне сезимим дароо ойгонуп, денем оор жүктөн бошонгондой жеңилдей, эт-жүрөгүм алып-жалеп боло ички бөлмө тарапты бет алып чуркап жөнөдүм. Убакыт өтүп, кийин соң Амантурубузду боюна көтөргөн өгөй энеси кайрадан бейкут тынчылыгыбызды бузуп, кайрылып келип тынчыбызды алганы жок.

Поэзия

**Болотбек
АЛЫКУЛОВ**

*Мекеним — менин сүйүүм
Кыргызстан*

*Алмуздактан мекендеген элим кутман,
Ала-Тоом, аскасында бүркүт учкан.
Коюнун аркар, кулжа аралаган,
Мекеним, менин сүйүүм – Кыргызстан!!!*

*Эң ыйык, киндик каным талган жерим,
Таштарың алтын, сууң дары сенин.
Таза абаң, касиеттүү Ысык-Көлүм,
Мекеним – Кыргызстан, сүйүүм менин!!!*

*Жашап келет азыктанып денеңен,
Топурагың алтын сенин Жер энем.
Башка жерлер болсун не бир керемет,
Бир өзүңдү эч бирөөнө теңебейм!!!*

*Кар жатпаган касиеттүү Кочкорум,
Бир мен үчүн кооз жана сопсонун.
Мен өзүңдөн алыстасам бир күнгө,
Кусалыктан ооруп калат окшодум.*

АЛЫКУЛОВ Болотбек Тилекматович – 1963-жылы Нарын областындагы Кочкор районунун Кызыл-Дөбө айылында мугалимдин үй-бүлөсүндө туулган. КМУнун филология факультетин ийгиликтүү аяктагандан кийин, өзү туулуп-өскөн Кызыл-Дөбө орто мектебинде кыргыз тили жана адабияты мугалими болуп эмгектенүүдө.

*Кызыл-Дөбөм кичинекей мекеним,
Эң бир кооз чоң шаарлардай сезетин.
Киндик каным тамган алгач бул жердин,
Эч ким билбес тага кытбат экенин.*

*Меймандос, пейили кенен кыргыз элим,
Жашайбыз талга жайлуу, алтын жерин.
Баарынан жүрөгүтө жакын көргөн,
Өркүндөт өсө бергин зор Мекеним!!!*

*Дүйнөнү дүңгүрөтүп Манас чыккан,
Сыпайы, сыйлуу кыргыз эли кутман.
Ак калпак элим үчүн энчиленген,
Мекеним – менин сүйүүм Кыргызстан!!!*

Сөөгүлдүн суусу мүрөк, таштары алтын

*Сөөгүлдүн суусу мүрөк, таштары алтын,
Абасы кышта жылуу, жайда салкын.
Кар жатпас кара Кочкор бир керемет,
Билгенге, билбегендер билип калсын.*

*«Дары суу» тескейинде «Жылуу-Булак»,
Дал эле таңдайында «Мазар» турат.
Далбастап жандап өткөн жүргүнчүлөр,
Дайыма ак жол сурап, тилек кылат.*

*«Үч-Эмчек» жүрө түшсөң сапар улап,
Заңкайып астан тиреп күтүп турат.
Чыңырып кулундары желесинде,
Өзөндө козу-кою, жарында улак.*

*«Кара-Там» кыштоосу бир шамал тийбес,
Бир көргөн адам көңүл салып сүйбөс.
Шарытбек агам аны мекендеген,
Бар окшойт, бир чоң сыры адам билбес.*

*Саздар бар чоң аталар мекендеген,
Санаасыз өмүр бою өтөт деген.
Алыкул, Шоро, Абдылда, Жетигендер,
Там куруп байза менен бекемдеген.*

*Азыр да ошолордун нуктары бар,
Аларды билбегени, укканы бар.
Азыр чал, ал кезекте бала болсо,
Ак эччек апалар, кыздары бар.*

*Жери укмуш, кышы-жайы талга жайлуу,
Жылаңач болсо да жок карагайы.
Азыр да айрымдары кыштап-жайлайт,
Жолоочу түшсө даяр каймак-майы.*

*Балапан, ачыла элек кендери бар,
Мен дагы өзүм билбейм элден угам.
Суусунда алмазы бар «Сандыгында»,
Бар дешет, божомолдон алтын, уран.*

*Суусунда бар керемет арыктагы,
Өзүңүз текшериптир барып дагы.
Дааты таңдайыңда калат татып,
Даамдуу бир башкача балыктары.*

*Сөөгүт – туулган атал, асыл жерим,
Сөз кылсаң тактоого арзыйт кайсыл жерин.
Сиз билбес, мен да билбес, адам билбес,
Сайрандашаар урпактар ачып кенин.*

Жаштар үнү

**Болот
КӨЛБАЕВ**

АКЫРКЫ КӨҢГҮРӨӨ

*Ишенген эмес түк эч ким,
Мындайды көргөн эмессиң,
Айныды дүйнө акылдан,
Балдардын жанчыл денесин!*
(Уюлдук телефондогу ыр)

Салам, кымбаттуу апа, ата, жөжүрөгүм Фарида! Иштериңер кандай? Мен абдан зеригип атам. Биерде телевизор да, компьютердик оюндар да жок. Көңүлсүзүрөөк. Апа, сен эмне ыйлап атасың? Сыягы, мобул кара тасманын айынан го. Ооба, эчтеке эмес, бу болгону тасма да. Биерде көңүлсүзүрөөк, а калганы жакшы болгону үчүн да кейип-кепчип атасың го дейм. А шам чырактын эмне кереги бар? Биер ансыз деле жарык. Анан калса, биерде жыл бою жай болуп турат, тамагы да дурус. Мобул суу ошондо керекке жарамак. Каныбыз катып турган эле. Мен аны Ленкага бермекмин.

Жакында бизге 7 «а» дан Алик келет деп атышат. Ал азыр кыйналып жүрөт, бирок бизге келгенден кийин кыйла оноло түшөт. А силер, апа, ата, жөжүрөгүм Фарида, зерикпегиле, мен дагы зерикпейин. Мага биер жагат. Биерде окубайсың.

* * *

Ошентип, күздүн биринчи күнү да кирип келди. Бул күн – кимдир бирөөлөр үчүн жылдын эң кубанычтуу күнү, а башкалар үчүн кезектеги тайрандамай окуу жылынын башталышы...

Руслан бул күндү чыдамсыздык менен күткөн. Түнү бою кирпич какпай, таңдын эртерээк атышын самап жатты. Акыры, таң да атты. Ата-энеси али уйкуда болчу, а Руслан саатты караганы залга чуркап кирди. Али эрте экен. Мектептеги жыйналыштын башталарына эки саат калыптыр. Руслан өз бөлмөсүнө барып, күзгүгө карана баштады. «Мен киши боло баштапмын. Ээгиме сакал-мурут чыга баштаптыр. Боюм да узара түшүптүр. Ушу жайда беш сантиметрге өсүпмүн. Эми Ленка мени айныбай сүйөт», – деп ойлоду Руслан күзгүнүн алдында боюн түзөп. Ангыча Русландын бөлмөсүнө баш баккан апасы: «Уулум, сен эмне мынча эрте туруп алдың?» – деп калды. «Эмне үчүн эрте? Бир аздан кийин эле мектепте жыйналыш башталат да», – деп бурк этти Руслан. «Сенде бир өзгөрүү бардай. Мурда эч качан бүгүнкүдөй болуп мектепке мынчалык шашчу эмессиң», – деп сөзүн жалгады апасы. Руслан болгону ийнин куушуруп, кайрадан күзгүгө кадалды.

Апасы Русландын бөлмөсүнөн чыгып, эртең мененки тамакты жасарганы ашканага жөнөдү. Тамакка кирише электе аркы бөлмөдөн үйдүн көкүрөк күчүгү Фариданын ыйлаганы угулуп калды. «Руслан, уулум, баланы ала турчу», – деп үн катты апасы ашканадан. Руслан балдар бөлмөсүнө барып, карындашын колуна алды. «Фарида, жөжүрөгүм менин, сен качан чоңоёсуң? Сен мектептеги эң татынакай кыз болосуң», – деп карындашын сооротуп жатты Руслан. Бөйтөйгөн наристе агасынын айтканын түшүнгөнүсүп ыйлаганын токтотуп, борсулдап күлө баштады. Анын төрөлгөнүнө болгону бир эле жыл болгон. Руслан колунан келишинче карындашын ойнотуп жатты: кебетесин кубултуп, жөндөн-жөн каткырып күлүп, керебеттин артына жашына калып, айтор, карындашын алаксытуу менен алек болду.

«Руслан, кел тамактанып ал, даяр болуп калды. Фариданы биякка ала кел!» – деп ангыча ашкана жактан апасы кыйкырып калды. Руслан ашканага кирип келип, Фариданы апасына берип, а өзү тамактана баштады. «Уулум, шашпай жесең», – деди апасы. «Апа, саат тогуз болуп калбадыбы, бир сааттан кийин жыйналыш башталат», – деп күңкүлдөдү Руслан, бөлкөнү чай менен сугунуп жатып. «Бирок үйдөн мектепке чейин кол сунсаң эле жетесиң да. Карачы, терезеден баарын көрө аласың», – деди апасы. Руслан апасынын сөзүн аягына чейин укпай, бөлмөсүн көздөй жүгүрдү. Кирип эле мурда даярдап койгон кара шымын, ак көйнөгүн кие баштады. Көйнөгү такыр топчуланбай койду. Көйнөк жапжаңы болчу, ошондуктан илмектерин тешүү керек эле. Бул чыдамы жок сегизинчи класстын окуучусу Русландын кыжырын кайнатты. «Апа, илмектерди тешип бери!» – деп кыйкырды Руслан. Апасы устараны көтөрүп бөлмөгө кирип келди да, уулунун каалаганын көз ачып-жумгуча орудатты.

Акыры көйнөгүн бүчүлөнүп алып, Руслан үйдөн чыккыча шашты. Бирок аны жаңы эле ойгонгон атасы токтотуп калды. «Кана, уулум, ата-

на бир көрүнүп койчу. Мына, накта жигит!» – деп мактап койду атасы. «Ата, коё берчи, жыйналыш башталганы калды», – деп нааразы боло күнк этти Руслан. «Апаңды күтө тур, ал сени менен бирге барат», – деди атасы. «Мен эми чоңойбодумбу, жыйналышка жалгыз барышым керек», – деп, кескин жооп кайтарды Руслан. «Сен канчалык чоңойсоң деле, биз үчүн ар дайым баласың. Апаң сени мектептеги жыйналыштан көргүсү келип жатат», – деп күпүлдөдү атасы. Руслан бир аз жоошуй түшүп, эми апасын шаштыра баштады. Руслан мектепке ушунчалык баргысы келген эле, ал Ленканы ушунчалык көргүсү келип жаткан...

«Мына, он мүнөт өтпөй жатып, мен даяр болуп калдым», – деди апасы Русландын көңүлүн жубатып. «Жүрүңүз батыраак!» – деп шаштырып жатты Руслан. Акыры, Руслан, апасы жана карындашы Фарида үчөө көчөгө чыгып, мектепке жөнөштү. Алар лыпылдап басып баратышты, Руслан басыгын ылдамдатты...

«Апа, биз кечигип атабыз, окуучулар чогулуп, катарга тизилип калышты», – деп күңкүлдөдү Руслан. «Уулум, кабатыр болбо, биздин дагы он беш мүнөт убактыбыз бар», – деп жооп узатты апасы. «Болгула эрте!» – деп кыйкырып алып, Руслан жүгүрүп кетти.

* * *

Апа, а ошол кепкапчан кишилер жазасын алышты. Алар бизди абдан кордоп, пол жууган челектен суу ичүүгө мажбурлашты. Ал эми суу түгөнгөн кезде, кийиминерди чечкиле деп кыйнашты. Биз чечинген кезде, бизди кийимибизге заара ушатууга мажбурлашты. Биз алардын айтканын жасадык. Али гана тил албай, өкүрүп-бакырып, ыйлап кирди. Кара кепкапчан киши аны бет талаштыра согуп жиберди. Али көпкө жатты, ошол бойдон козголбоду.

Андан соң үч киши кийимдерибизди кир челекке салып жууганга мажбурлашты. Анан челектеги сууну ичкиле дегенге өтүштү. Биз челектеги ни ичтик, анткени каныбыз катып турган эле. А Ленкага эч нерсе артпай калды. Бирок ал баары бир бул жугундуну ичмек эмес. Ал акырын ыйлап жатты...

* * *

«А Ленка кайда?» – деп сурады Руслан өзүнүн классташтарынан. Ал апасы менен ээрчишип мектепке кирип кеткенин айтты Миша. «Көпкө кармалышар бекен? Бу шайтан алгырдын жыйналышы бир аздан кийин башталат болду бекен?» – деп ойлоп койду Руслан. Аңгыча кандайдыр

бир тарсылдак-турсулдактар угулуп калды. Үйлөмө шарлар жарылып аткан го деп ойлошту баары. Бирок бардыгы ойлогондон да алда канча оорураак болуп чыкты...

«Мектепке киргиле! Баарыңар мектепке киргиле! Айтканды укпасаңар, шорунарды катырабыз!» – деп өкүрүп-бакырып жатышты кара кепкапчан кишилер. Ызы-чуу түшүп калды. Руслан аламанда апасы менен карындашын жоготуп алды. Кепкапчан кишилер элдин баарын мектептин ичине сүрүп киргизишти. Руслан жүздөгөн адамдар менен кошо спортзалдын ичинде камалып калды. Аламандан апасын издеп таба албай койду. Бирок каршысынан 8 «б» дагы Ленканы көрүп калды. Ал алакаңдары менен жүзүн жаап, ыйлап жиберди...

Руслан жашыган жок, ал апасын табууну гана самап жатты. Апасы Русландан ары оң жак бурчта отурган эле. Ал үрөйү учкан бөйтөйгөн Фариданы бооруна кысып алып ыйлап жатыптыр. «Апа!» – деп кыйкырып жиберди Руслан тапканына сүйүнүп. Бирок кепкапчан кишилердин бири бери басып келип: «Жап жаагынды! Тынч!» – деп бакырды. Үрөйү учкан бардык балдар менен чоң кишилер чуркурашып, аларды коё берүүсүн өтүнүп жалынып-жалбарып ийишти. Бирок тигилер: «Жаагыңарды баскыла!» дегенден же сурдангандан бөлөк жооп кайтарышпады.

* * *

А, баса, апа, сенден сурайм деп унутуп калыпмын. А кара кийимчен аялдар эмне кылышты эле? Алар колдоруна ийне сайынып алып сыртка чыгышкан. Анан мен көчө жактан жаңы жылдык фейерверктин жарылганына окшогон кандайдыр бир табышты эшиткем. Тиги аялдар ошол бойдон кайтып келишпеди. Сыягы, аларды кармап алышты окшойт. Алар жаман, жаалдуу адамдар эле...

* * *

Русландын таңдайы кургап жатты. Кепкапчан кишилер пол жууй турган челектеги сууларды ташып келип, ар бир кишиге бир чөйчөктөн суу беришти. Бирок ал жетишсиз эле. Спортзалдын ичи үп болуп чыкты. Бардыгы тердеп-кургап, үндөрүн баспай боздоп-сыздап атышты...

Руслан апасынын жанына баргысы келди, бирок тилеги таш капты. Бут коёрго жер жок болчу. Анын үстүнө кепкапчан адамдар да тап жылдырбайт. Түндө Руслан апасына жакыныраак барайын деди. Бирок анын бардык аракетин текке кетип жатты...

Эртең менен кара кепкапчан кишилер бардык аялдар эмчектеги балдарын алып спортзалдан чыгышсын дешти. Башка аялдар менен кошо Русландын апасы да сыртка чыгып баратты. Ал ошондо гана Русланды көрүп: «Уулум!» – деп бакырып жиберди ыйлап ийчүдөй болуп. Бирок кишилер аны автомат менен далыга ургулап, спортзалдан түртүп чыгарышты. Ушул учурда Руслан биринчи жолу жашып кетти. Апасы менен карындашын кайда алып кетишкенин ал билген эмес эле да...

Эми Русландын бүткүл ой-санаасы Ленкада болуп калды. Ленканын жанына барып, аны соороткусу келди. Ал кечээтен бери ыйлап атпады беле. Руслан буга абдан кабатыр болуп жатты. Өзү ыйлап атса да, Ленканын жанына баргысы келип жатты. Бирок өткөн жолкудай болуп, ою ордуна чыкпады. Күндүз да, түнкүсүн да...

* * *

Апа, а эмне үчүн башыбызга балээ үйүлдү? Көп күнөө кылганыбыз үчүнбү? Кудайдын каарына калдыкпы? Эмне үчүн элдин баары спортзалдан чыга качышты? Кудайдан качып да, жашынып да кутула албайт эмессинби. А адамдар эмне кылышты? Мен дагы качып чыктым. Бирок мен Кудайдан качып кутула албадым.

* * *

Үчүнчү күнү кырдаал курчугандан курчуп баратты. Кепкапчан кишилер эртели-кеч өкүрүп-бакырышып, автоматтардан аткылап жатышты. Көчө жактан да автоматтардын атылганы, жарылуулар угулуп жатты. Капыстан спортзалга бир нерсе ыргып келди да, спортзалдын үстү урап түшүп, ичиндеги адамдарды басып калды.

Руслан эмне болуп жатканын түшүнгөн жок. Ал эсин жыя албай жатты. Бырыксыган чандын арасынан Ленканы көрө албады. Баары чыга качышты. Руслан алардын артынан жүгүрдү. Тыгылышып, жыгылып туруп, чуркап баратты. Мектептен чыга берерде ал чуркап бараткан Ленканы көрө калды. «Ленка! Ленка!» – деп кыйкырды Руслан. Бирок тиги муну уккан жок. Кырдаал Руслан ушунчалык жактырган америкалык боевикти эске салып турду.

Руслан Ленканын артынан чуркап баратты. Ал ага эң башкы сөздөрүн айткысы келген эле. Бирок Руслан эмнегедир жыгылып кетти. Жок, ал мүдүрүлгөн жок, өйдө боло алган да жок. Далысынын сыздатканы кыймылдаганга, жада калса башын көтөргөнгө дарманын келтирбеди.

«Кайдасың, апа?» – деп акырын шыбырады Руслан.

* * *

Апа, болдучу эми, ыйлабачы! Ата, эми сен баштадыңбы! Ыйыңарды токтоткулачы! Жада калса жөжүрөгүм Фарида да ыйлабайт. А силер биерде кейип-кепчип атасыңар.

Ыйлабагыла! Мен жакшы бала болууга убада берем. Ар дайым улуулардын тилин алып, мындан ары бейбаштык кылбайм. А силер экинчи ыйлабайбыз деп сөз бергиле. Мейли эмесе, мени биякта чакырып атышат. Жакшы тургула! 8 «б»дагы Ленкага салам айтып койгонду да унутпагыла. Анан да мен аны абдан жакшы көрөрүмдү ага айтып койгулачы...

Которгон **Самат ТОЯЛИЕВ**

---

*Документальный
повесть*

**Виктория
ЛАВРОВА**

СРЕДИ МИРОВ

Письма из Америки

Первое письмо из Америки

Привет, мои родные. Ну вот, я решила описать свои впечатления о дороге. Все началось, как вы помните, с рейса в Стамбул. В самолете я еще не почувствовала, что уезжаю, причем надолго. Да еще и в такую далекую другую страну. Там было много наших, к тому же знакомых (Тима из нашего университета). Когда приземлились в аэропорту в Стамбуле, он помог мне получить багаж. А потом мне пришлось брать такси до отеля. «Ambassador Hotel» – небольшая гостиница, довольно милая и тихая. Как только за мной закрылась дверь моей комнаты, на меня вдруг навалилось одиночество. И хотя до этого я не собиралась выходить в город, я поняла, что если не выберусь из этих четырех стен, то умру. Вот я и пошла гулять. Благо, отель мой в двух шагах от исторической части города (Blue Mosque, Aya Sofia – символы Стамбула). Город меня почему-то не впечатлил. А может, просто не то настроение было. Я купила карточку, позвонила домой, поговорила с вами и с Димкой, и сразу повеселела. Потом поплутала по Стамбулу, разумеется, заблудилась (а там это довольно неприятно – такое впечатление, что вокруг одни мужчины, что заставляло идти быстро, опустив глаза). С грехом пополам я добрела до отеля, успев до темноты.

Создалось впечатление, что за этот месяц, пока я готовилась к отъезду, я абсолютно не понимала, что со мной будет, была не готова разлу-

читься с близкими людьми, и быть предоставленной только себе самой. Если бы я знала, как это будет тяжело... Словом, тосковала.

Рано утром меня разбудили по моей предварительной просьбе по телефону. Машина в аэропорт уже ждала. И так я покинула Стамбул. Полет Стамбул-Париж был, пожалуй, единственным действительно приятным моментом путешествия: во-первых, мне пришлось лететь бизнес-классом. Было прикольно находиться среди пузатых, лысых мужчин и нананикюренных дам в мехах, в глазах которых читался вопрос: «А ты кто такая? дочь турецкого магната? или французского бизнесмена?» – «Нет, ошибаетесь», – хотелось ответить, – «я – обычная студентка из страны, название которой вы даже не сможете выговорить!»

Я пересела на свободное кресло. Стюардесса принесла женский журнал «Elle». Еда была великолепной. Потом подали белое «Chardonnay». В голове вертелась строчка из «Ironic»: «It's a black fly in your Chardonnay...». Если это письмо будут читать девчонки, то они поймут. И еще мне удалось увидеть Париж. Правда, сверху. Так как мы летели авиакомпанией Air France, то французы не удержались и сделали два круга над Парижем, за что я им безмерно благодарна. Мне удалось увидеть Сену с ее мостами и изгибами, деловой центр Парижа – островок небоскребов, Эйфелеву Башню, и, по-моему, даже Собор Парижской Богоматери (по крайней мере, две огромные готические верхушки из тумана, надо полагать, он). Жаль, что все было окутано туманом, и он здорово мешал обзору.

Аэропорт Шарля де Голля в Париже разглядеть не успела. Поняла только, что он огромный. Люди утонченные, хорошо одетые. Те бутики, которые на ходу успела краем глаза заметить, тоже выглядели как-то по-французски.

Наш рейс задержали на час из-за забастовки французских поставщиков продуктов в самолеты. Полет Париж-Атланта был долгим (9 часов) и трудным: самолет был забит до отказа. Спать невозможно, есть тоже. Из-за забастовки подавали холодную бурду вроде каких-то бобов, которую я не ела. Но я не знала, что это только начало трудностей. Аэропорт в Атланта большой и в принципе ничем не разочаровывающий внешне. Долго пришлось ждать багаж, потом его перерегистрировать на следующий рейс. Когда прошла паспортно-визовый контроль и нашла терминал для следующего самолета (для чего пришлось ехать в метро в другой конец аэропорта), то выяснилось, что мой рейс задерживается на четыре часа. Я, конечно, расстроилась. Но потом взяла себя в руки и начала искать возможность сообщить о задержке в Индиану. Тут подвернулись добрые американцы – пожилая пара, с которыми я разговорилась в ожидании рейса. Оказалось, что женщина закончила тот же университет, куда я поступала, словом, так я им понравилась, что они предложили мне

воспользоваться мобильным телефоном, чтобы позвонить в Индиану. Потом они улетели другим рейсом, а я вдруг с ужасом обнаружила на табло, что мой рейс отменен. Я глазам не могла поверить. Пришлось отстоять огромную очередь человек в пятьсот (отменили еще несколько рейсов), чтобы потом упасть в ноги диспетчерам и попроситься на ближайший рейс в Индианаполис. Мне просто чудом повезло – перепало последнее место на самолет, который отправлялся утром. Потом пришлось отстоять еще одну очередь, чтобы поесть – на весь терминал был открыт только один ресторан, куда все устремились. Потом ехать в другой терминал, и там ждать и ждать.

Мне казалось, что я никогда не попаду в Индианаполис. Но я все-таки улетела, в Инди меня встретил таксист, которого за мной послали, и через полтора часа мы были в Манси – городок, где находится мой Ball State University.

Меня отправили в центр для иностранных студентов, где покормили ланчем, и где я познакомилась с Кирком Роби, главным в этой конторе. Он показал мне городок и отправил устраиваться в общежитие. Мне досталась хорошая комната на 4-м этаже с соседкой японкой Кайо. Сейчас 6 часов утра, и мы с ней вместе не спим, так как не можем никак привыкнуть к местному времени, – у меня разница с домом 10 часов, у нее – 14.

Вчера Кирк вместе со своей женой возил нас в супермаркет Walmart. Я ехала на ее «Фольксвагене Жуке», ой, какая хорошая машина! Потом ужинали в ресторане быстрого обслуживания. А сегодня вечером я общалась с ребятами из СНГ, кроме наших, из Киргизии, которые еще не приехали с каникул. Не могу дождаться, когда начнется учеба, чтобы было чем заняться.

Мамочка, папочка, я вас очень люблю и скучаю.

Ваша Вика.

7 января 2002 года. Милый мой папочка, поздравляю тебя с днем рождения! Будь здоров и молодец с каждым днем. И давай-ка к моему возвращению подтянись, и чтобы полностью все недуги прошли. Чтобы потом с внуками мог так же забавно играть и легко ловить их со шкафа, как и нас в детстве.

Люблю тебя, целую и обнимаю. Твоя дочка.

И с Рождеством вас, мои дорогие! Пусть Господь хранит вас!

Моя новая жизнь день за днем

Сегодня иду регистрироваться на занятия, если мне это позволят сделать без эдвайзера, так как он еще не приехал. И еще планирую открыть счет в одном из местных банков. Я здесь не одна, мне все помогают. Вер-

нулась в Манси с каникул моя однокурсница и подруга Медина. Очень радостная была наша с ней встреча. Правда, она все больше с американцами общается. Но здесь есть другие ребята, в том числе и из Кыргызстана, и я надеюсь, что они меня будут поддерживать. Обо мне не беспокойтесь.

9 января у меня начались занятия в университете. Сегодня была всего одна пара: «Политика Европейского Союза», мне очень понравилось. А вчера присутствовала на лекции по «Политическому Анализу», – это обязательный предмет. Пока ничего сложного. Так что учеба еще не напрягает, а скорее наоборот. Здесь солнечно и довольно тепло.

Мне снился дом. Как будто я выхожу замуж, но мы ничего не успеваем, ни платье найти, ни приготовиться. А еще мне почему-то приснился Зяма, наш кот. Как будто мы его давно закрыли в шкафу и забыли, а потом я его выпустила. Ну, это все глупости, я понимаю, – просто очень по вам всем скучаю.

Прошло уже почти две недели, как я здесь. У меня все хорошо, еще и благодаря вашим весточкам. Спасибо за них, они все такие хорошие, особенно твои, мамочка. Вы все как сговорились. Ты, Димка Поляков, Алина и тетя Света написали мне очень добрые и смешные письма. Я так над каждым смеялась. В такие дни, как сегодня, 14 января, хочется оказаться дома. Потому что у нас здесь, разумеется, никакого Старого Нового года не отмечают. Свечки в комнатах жечь нельзя, так как срабатывает пожарный сигнал. Мандаринов здесь тоже почему-то нет. Зато вот бананов полно.

Сегодня в International House (это центр для иностранных студентов, то есть для нас), будет какой-то фильм. Кажется, о положении курдов в Турции. Потом будет маленький фуршет, и мы наверно пойдем туда. Еще, может быть, с Мединой поужинаем в тайском ресторане. Хочется поесть нормальной пищи.

Вчера я полдня занималась оформлением документа по социальной защите. Здесь бюрократии еще больше, чем у нас. Особенно трудно приходится тем, кто приехал из страны, название которой заканчивается на – стан. Понятно, что и я попадаю в эту категорию, и поэтому они мучают меня и так и сяк. Но надеюсь, эта беготня с оформлением документов когда-нибудь закончится. – Пока это единственное, что меня здесь напрягает. Сегодня была пара «Политика Азии». Ведет этот предмет профессор-китаец. Говорит по-английски – ничего не понятно. Всю пару силишься понять, что этот шифровальщик пытается сказать. Пока ничего нового у него на лекции я для себя не узнала, кроме того, что пиццу придумал Марко Поло. А когда, почему, как, и вообще, какое отношение эта история имеет к политике Азии, никто в классе не понял.

Началась новая учебная неделя. Занятий пока немного. Большой упор здесь делается на самостоятельную работу и чтение, чем я и занимаюсь большую часть своего времени.

Время досуга здесь тоже приносит массу новых эмоций. Только что я вернулась с баскетбольной игры. Ребята из нашего Ball State – университета играли с другим университетом, и наши выиграли. Это было нечто! Я, конечно, знала, что американцы любят устраивать шоу из всего, но в очередной раз поразились масштабами происходящего. Зал огромный, на несколько тысяч человек, в прекрасном состоянии, весь раскрашен в цвета университета (красный, черный, белый) и с символикой – птицей-кардиналом (то ли угод, то ли дятел какой-то). Что там вытворял оркестр и группа поддержки! Словом, для меня это действо было полно новизны и какой-то беззаботности и легкости, отчего получила приятные впечатления.

Вчера весь день был очень занятой. Вот только что распечатала работу, над которой корпела весь вчерашний вечер и часть ночи: задание по «Политике Азии», и поскольку оказалось, что наш компьютер весьма некстати оказался в нерабочем состоянии, пришлось вместо завтрака бежать в другой корпус и искать исправный, чтобы сделать распечатку. Зато вот есть еще немного времени до пары, чтобы вам написать.

Позавчера ходили с Мединой, Диди и Лорой (новыми знакомыми девочками) в мексиканский ресторан. Мне очень понравилось, просто супер: вкусно, уютно, приятно.

Наконец-то я получила чек на свою стипендию, но банк будет закрыт аж до вторника, так что придется еще ждать, хотя я хотела в выходные поехать за покупками. В тот же день получила по почте свою банковскую пластиковую карточку MasterCard и уже сегодня через автомат обновила часть суммы.

Милые мои родные, любимые, как же мне радостно получать от вас такие теплые, интересные и подробные письма о доме. Когда читаю их, все себе так живо представляю: и дом, и домочадцев, и родственников, и живность нашу: усатую мордочку вальжной и своенравной кошки и добродушного нашего пуделечка Изюмку, всегда готового быть тебе самым лучшим другом. Дорогие мои мамочка и папочка, я с вами душой и мыслями постоянно.

На днях у нас в гостях были наши бывшие АУКовцы – ребята, которые учатся в Bloomington, это город на юге Индианы, где находится другой университет, тот, что крупнее нашего. Мы очень хорошо провели время под музыку «Лучших песен русского радио» и киргизского «Элеса». Я наслушалась родной киргизской речи (была одна русская). Рассуждали о том, что будем делать в АУКе, когда вернемся. Нас же целое поколение молодых преподавателей теперь через некоторое время будет в нашем университете.

Только что вернулась с «Политики Евросоюза». Этот предмет мне пока нравится больше всего. В отличие от «Политики Азии», который пока ничего нового не дает, кроме навыка понимать английский язык с жутким китайским акцентом. Третий предмет, «Анализ Общественной Политики», тоже довольно содержателен и интересен. Правда, контингент студентов на занятии – одни американцы, причем мы с Чингизом там самые молодые и единственные, кто говорит с акцентом. Поэтому я часто стесняюсь участвовать в обсуждениях в классе. К тому же, речь чаще всего идет о внутреннем устройстве и социальных проблемах США. А я в этом пока абсолютно ничего не смыслю, поэтому за ними явное преимущество. Но если мне удастся попросить разрешения проводить исследование и делать презентации по вопросам общественной политики другой страны, к примеру, России, тогда, я думаю, все будет нормально.

Сегодня и вчера меня опять просто забросали письмами: вы, Дима Поляков, тетя, все друзья с бывшей работы и из Bloomington. Теперь вот надо разобраться. Вы спрашивали, как я передвигаюсь по городу. Если иметь в виду университетский городок, то на shuttle (бесплатном автобусе), ну а если в цент города, тогда уже или на машине, или на автобусе.

Мамуля, меня тут на днях осенила одна «гениальная» мысль по поводу темы моей дипломной работы на филфаке КГУ. Правда, я до сих пор не могу сформулировать ее название. Короче, хочу исследовать разницу в употреблении и восприятии одних и тех же слов в русском и английском языках. Например, многие жаргонные, и особенно ругательные слова неуместны и неприемлемы при общении в интеллигентной среде и в официальной ситуации в русскоговорящем обществе. Преподаватель не может позволить себе на занятиях употребить слово, простите, «задница». А вот аналоги такого рода слов запросто используются в подобной ситуации в английском языке. Это, так сказать, проверено эмпирически. То же самое в английских песнях. Некоторые американские песни в переводе на русский звучат настолько глупо и бессмысленно, что поражаешься, как вообще такое приходит в голову «творческим людям», а потом еще и воспроизводится другими. Здесь можно развить целую дискуссию по поводу воспитания и вербального восприятия людей, говорящих на русском языке и англоязычных.

Я тут вообще стала бредить русским языком, культурой, историей и литературой. Дай мне волю, сейчас бы стала преподавать русский, и никакая политика мне не нужна. Медина тут давеча откопала в библиотеке целую кипу русской литературы на русском и на английском языках. Сгрэбла все и принесла, что могла донести. Теперь у нас есть 3 тома Пушкина, 2 томика Лермонтова и еще Некрасов, Тютчев и Фет на русском, и Солженицын на английском. Я хочу, как только насладимся оригиналами, найти Пушкина на английском и сравнить. Сейчас я взяла

себе поэмы и драматические произведения Пушкина, это – такой кайф! А моя Кайо просто поразилась, когда узнала, что я такое читаю на досуге. Говорит, – ты слишком умная. А я смеюсь и говорю: «да это очень легко, все про любовь!» Но она все равно не верит, что можно поэзию и драму читать на досуге и добровольно. Еще она мне не верила, что я добровольно читала Акутагаву и Сей-Сайногон. Говорит: «нас в школе заставляли, и то я не читала». А о Пушкине она и слыхом не слыхивала. И тут Диди говорит, что они Пушкина в школе проходили. Я так обрадовалась, а она потом спрашивает: «А Пушкин – это мужчина или женщина?» Словом, не соскучишься с этими интеллектуалами. Мама, ты читала «Гавриладиу» Пушкина? Я вот только здесь ее прочитала – мама дорогая! Я там и краснела, и хохотала. Это совсем другой Пушкин.

Сегодня воскресенье, планирую убраться и помыть пол, если найду швабру. Моя соседка по комнате, Кайо, похоже, это никогда не делала и не собирается. Еще надо много читать, но пока никаких особых заданий. Вчера в университете был прием, организованный президентом университета для всех студентов-иностранцев. Прием проходил в большом зале, в студенческом центре, где стояло штук 20 больших длинных столов. А потом все переместились вниз, где была организована дискотека. Народу было человек 400, не меньше. И все – разные, со всех концов света. Насмотрелась и на пестрые сари, и на яркие китайские шелковые платица и даже на африканские бубу. Немного удивлялась, глядя на оголенные плечи раскованных японских девушек (кимоно у них неактуально), и на всякие разные наряды и вечерние платья. Наслушалась различных языков и акцентов, перезнакомилась с представителями почти половины населения земного шара, правда, почти ни одного имени не помню. Но было очень здорово. Танцевали, слушали популярную музыку со всего света. Особенно в фаворе был Таркан, хотя турок у нас не так уж и много. Игнали даже одну русскую песню. Но какую-то дешевую попсу. Уж не знаю, где они такое достали. Думаю, что перечислять, с кем я познакомилась, нет смысла, все равно всех не упомянула.

Еще я сегодня получила стипендию, и теперь главное – не потратить ее раньше времени. Здесь приходится учиться распоряжаться деньгами.

Пап, если будет время, напиши отдельным письмом, что сейчас происходит в России и у нас, я имею в виду политику, конечно же. А то у меня нет возможности за всем следить, а отставать от жизни не хочу.

Спасибо вам за интересное информативное письмо. Я рада, что мамина ученица японка Акико Кюроиши будет жить у нас, в моей комнате. Кстати, на меня что-то нашло в последнее время, я уже несколько раз Кайо по ошибке назвала Акико. Скажите ей, что я ее помню, и передайте большой привет. Ура, я рада, что вы наконец-то получили газеты с

нашим интервью японскому корреспонденту Мураками! Я рассказала об этом Медине, она так удивилась. Теперь обязательно пришлите мне эти газеты. Я хочу показать их Кайо, да и самой интересно. Медине я привет передала. Даже дала лично прочитать ту часть письма, в которой говорится о ней. Ей было жутко приятно, она сразу накинулась на меня с объятиями и тоже просила передать вам большой привет.

На каникулах я думаю поехать с Мединой в Канзас. Может, уговорю тамошних ребят свозить нас на машине в Grand Canyon, это в соседнем штате Колорадо. Насчет путешествий в Мексику и Канаду, – это, в общем-то, реально. Но я думаю, что мне еще и в Штатах есть что посмотреть. Так что пока не увижу Чикаго, Нью-Йорк, Вашингтон, Калифорнию, Флориду, я не успокоюсь. Но вообще-то для всего этого нужны деньги, поэтому я планирую со следующего семестра начать работать. И тогда уже можно будет говорить о путешествиях.

По поводу конференции – это тоже реально. Более того, поездку на одно из таких мероприятий нам оплачивают, и это точно. Но проблема здесь в том, что наши преподаватели не особо это дело поощряют, так как приходится пропускать их пары, чего они не любят больше всего на свете. И потом довольно трудно нагонять материал, потому что чем-нибудь обязательно грузят каждый день. И если все это копить, то очень трудно будет справиться потом. Но время покажет...

Сегодня я впервые увидела «живые» банкноты евро. Преподаватель по Политике Евросоюза принес на занятия несколько купюр. Дизайн меня не впечатлил, но сам факт существования такого рода валюты, конечно – достойное решение для стран Евросоюза.

Со здоровьем у меня все в порядке, не волнуйтесь. Сплю довольно много, особенно трудно не спать после обеда. Здесь все спят в это время, как в детском саду J. Представляете, в эту субботу будет месяц, как я здесь. Время проходит относительно быстро, может потому что всегда есть, чем заняться. Спасибо за беспокойство насчет филфака Киргизского национального университета. Я очень жалею, что придется многое пропустить. Надо сказать, что, несмотря на заочное обучение на филфаке, я получила там немало полезного в профессиональном и общеобразовательном плане благодаря хорошим преподавателям.

Сегодня купила карту США и уже повесила на стенку. Но мечтаю изучить эту страну не только по карте. Хочу еще найти по интернету хорошую политическую карту мира.

Уже думаем о том, как провести весенние каникулы, куда поехать. Продолжаем планировать поездку в Канзас. Там у нас старые хорошие друзья из АУКа. Они уже давно зовут к себе. Остаться здесь не имеет смысла, так как все разъезжаются и все закрывается. В буквальном смысле негде поесть и не с кем общаться. А Кайо зовет в Мексику.

Дорогие мои, не устаю благодарить вас за такие теплые и интересные письма. Что бы я без них делала? И не волнуйтесь обо мне, у меня все здесь складывается хорошо. Для ответов на ваши письма я всегда буду находить время, тем более что писать вам мне и приятно и необходимо.

Учеба, учеба, учеба

У меня все стабильно – учеба, учеба, учеба. Сегодня написала вторую текущую контрольную работу по Политике Евросоюза. Надеюсь, что нормально. Завтра уже нужно браться за новое задание – это письменная работа по Анализу Общественной Политики. Для этого надо прочитать 3 большие главы из книги «Перл Харбор», после чего написать анализ прочитанного и свое мнение. Там речь идет об Enola Gay – самолете, с которого сбрасывались бомбы на Хиросиму. В книге изложены дебаты о том, является ли он исторической ценностью и должен ли он выставляться в музеях (что уже неоднократно было). Вот придется ломать голову, как бы так по дипломатичнее обойти острые углы в этом вопросе.

Сегодня днем Кайо потащила меня на второй этаж на кухню, где они вместе с другом Юки готовили японскую еду. Так что пообедали японской кухней, попили японский зеленый чай (наш лучше) и обновили навык владения палочками. Теперь с нас с Мединой взято обещание на следующей неделе угостить их борщом и каким-нибудь киргизским блюдом. Так что, мамуля, срочно пришли рецепт борща и еще чего-нибудь вроде плова, а то опозоримся тут. Да, кстати, посылаю вам фотографии, которые мы вчера нашлапали с Кайо с помощью ее друга Юки. Где Кайо, где я, думаю, разберетесь.

Надо сказать, что с каждым днем учебная нагрузка увеличивается. Но сейчас я озабочена проблемами не только учебного характера. Один из основных вопросов в повестке дня – поиск летней практики. Хочется попасть в Вашингтон, куда-нибудь поближе к дипломатическим структурам, хотя это, конечно, довольно сложно.

Насчет вашего предложения взять в качестве темы для исследования фактор «присутствия» американцев в Кыргызстане, и вообще в Центральной Азии, – это просто замечательно. Я как раз искала себе тему для финальной исследовательской работы по курсу «Анализ Общественной Политики». Курс этот вообще-то об американской внутренней политике, но я уже получила разрешение преподавателя писать работу по Центрально-азиатскому региону, и вот как раз думала, что бы такое выбрать. Так что вы с этой идеей очень вовремя. Думаю, это как раз то, что нужно, и почти уверена, что преподаватель одобрит, поскольку тема более чем актуальная в Кыргызстане и к тому же непосредственно касает-

ся Америки. И вы мне очень поможете, если будете присылать материалы прессы и телевидения, касающиеся вопроса о том, как это может отразиться на внутренней политике Кыргызстана, и какие социальные проблемы и мнения поднимает это самое присутствие американского военного контингента и наличие военной базы в нашей стране. Интересно мнение журналистов, политиков, просто людей с улицы, вас лично, – все важно. Есть в этом деле один безусловный плюс, и заключается он в том, что у многих наших киргизских девушек возрастает шанс выйти замуж за иностранца J. Ну а если опять всерьез продолжать эту тему, то я буду стараться сама регулярно смотреть сайт «Вечерки», но и «мнение» «Дела» и «Комсомолки», мне интересно. И еще, конечно, то, что пишут об этом в российской и зарубежной прессе и говорят по ТВ. Так что будем учиться вместе J. Спасибо вам заранее за помощь, я это очень ценю.

И еще большая и очень срочная просьба: папа, вышли мне, пожалуйста, мое резюме. Оно находится в папке Мои Документы, там есть несколько вариантов, вышли тот, что на английском.

Мои дорогие и любимые мамочка и папочка, здоровы ли вы и как ваши дела? У меня все хорошо. С сегодняшнего дня уже пользуюсь мобильным телефоном и Интернет-связью прямо дома. И еще я сегодня получила стипендию и ходила в банк обналичить чеки. Потом ездили за мелкими покупками.

Неделя эта довольно напряженная. Кроме многочисленных заданий надо еще решать другие проблемы: продолжать поиски места летней практики и решать вопрос о дальнейшем контракте с общежитием или другим местом жительства на следующий семестр. Я все-таки хочу переехать на квартиру, если получится, так как все наши из общежития разъезжаются на квартиры. Потому что так удобнее и можно сэкономить деньги.

На следующей неделе уже первый экзамен по политике Евросоюза, правда, преподаватель сказал, что волноваться мне не о чем, так как у него сложилось впечатление, что я всегда готовлюсь и все знаю. Его бы устами – да мед пить. Я, например, далеко не так уверена в своих силах. Вчера получила большое удовлетворение от пары «Анализ общественной политики». Там была очень интересная дискуссия на ту же тему – Перл Харбор и Хиросима. То есть мы как бы резюмировали все то, что прочитали и написали ранее на эту тему. Дискуссия получилась очень живой и эмоциональной, особенно в конце, когда все разогрелись. Я поначалу молчала тихонько. Во-первых, все-таки стесняюсь – на этой паре много народу и все взрослые, и все – американцы. Только мы с Чингизом – маленькие иностранцы J. Но потом и я не выдержала и ввязалась в спор. Может, даже где-то эмоциональней, чем хотела. Но теперь уж меня точно запомнили. Особенно преподаватель. Кстати, он – от-

личный профессионал: блестяще умеет спровоцировать дискуссию, и в то же время очень дипломатичен и интересен. По крайней мере, таково мое впечатление от того, как он провел вчера занятие, которое, хотя и длилось почти 3 часа, но пролетело незаметно.

От занятий по Европейской политике я тоже получила удовольствие, чего не скажешь о моем третьем предмете – Политике Азии, в котором я все больше разочаровываюсь, что, пожалуй, даже мягко сказано. Вот вчера профессор Чанг, читающий этот курс, дал мне какие-то Поправки к Конституции республики Тува за 1993 год на русском языке на 10 страницах и говорит: «Переведи, а я тебя от курсовой работы по этому предмету освобожу». Оказывается, в прошлом году он побывал в Российской Туве и встречался с Президентом этой республики. И теперь на каждом углу об этом рассказывает. Причем ни слова о том, что эта республика находится в составе Российской Федерации. Смех, да и только.

Зимнюю Олимпиаду смотрю фрагментами. К сожалению, нет времени. Вчера час прождала, когда будут показывать фигуристов, но не дождалась и пошла заниматься. А потом мне позвонили и сообщили, что россияне взяли «золото» в парном катании. Ура! А по поводу наших, киргизских спортсменов Чингиз пошутил сегодня, сказав, что один из них взял почетное 41-е место из 50-ти по прыжкам с трамплина J. Но я всерьез думаю, что и это неплохо для нашей маленькой страны (хотя гор и снега у нас много). Больше всего медалей, конечно, пока у американцев. Я смотрела конькобежный спорт – они и там лидируют, даже японцев оставили позади. О других результатах не знаю, но стараюсь следить.

Я сегодня сдала большой экзамен по Политике Евросоюза. Он был довольно сложный, и основная сложность его состояла в нехватке времени – всего 50 минут на 5 вопросов, три из которых – эссе, а два – определение и дефиниции, всего – 10 штук. Не успеваешь ни подумать, ни нормально построить предложение. Пишешь первое, что приходит в голову, лишь бы успеть. А ведь он наверняка отметит, что не все описано. Но как же объяснишь профессору, что на эту работу надо по крайней мере часа полтора. Словом, я не очень довольна собой, но будь, что будет, главное, чтобы в голове что-то осталось. Хотя я уверена, что знаю больше любого из студентов, которые сидят вместе со мной на этой паре.

Здравствуйте, мои дорогие! Спешу поделиться приятной новостью: только что узнала свою оценку за экзамен по Политике Евросоюза. Так вот, что вы думаете? Я умудрилась набрать самый высокий балл во всем классе. Когда получила свой результат, еле сдержала себя, чтобы не вскопить и не начать выписывать кренделя от радости! Но это только первый экзамен, а у меня еще их будет видимо-невидимо.

И еще немного о ярких впечатлениях. Вчера, в день Святого Валентина, университет устроил студентам и преподавателям классное шоу. В

огромном зале университета давала представление настоящая бродвейская труппа со знаменитым мюзиклом «Рек-Тайм». Ну, шоу, я вам скажу! Это было просто нечто. Три с половиной часа великолепной постановки. Живой оркестр, чудесные декорации, прекрасный звук. А как они пели! И все – живьем, и не запиночки, все на одном дыхании. Исполнительница одной из главных ролей не уступила бы Уитни Хьюстон. Как жаль, что у нас такого нет. Да и вообще, почему у нас не популярны мюзиклы? Я обожаю этот жанр и могу себе представить, что делается на Бродвее, если в среднем американском университете могут себе позволить такие постановки! Словом, «один восторг и два упоения!»

Смотрели хоккей вчера? Если бы не этот предатель Ткачук, наши бы выиграли. Но это был самый лучший исход матча. По крайней мере, для нас здесь, так сказать, – с точки зрения политики этот счет благоприятный. Еще до матча Медина успела поругаться со своей подругой-американкой из-за фигурного катания (здесь все только и говорят про этот скандал с судейством в парном катании, и канадская пара чемпионов с нашими фигуристами Антоном и Еленой уже неделю не сходят с экранов). А во время хоккейного матча у нас тут страсти накалились до предела. Трансляцию мы смотрели в комнате Медининого друга Джейсона, тоже американца. Нас было двое за Россию и двое за Америку. Так вот, во время матча Медина, которая очень горячо и эмоционально болела за наших, успела два раза разругаться со своими друзьями, один раз уйти, хлопнув дверью, потом остыла, вернулась, и дальше все продолжилось в той же напряженной атмосфере. Визгу было, когда забросили шайбу россияне! Так что хорошо, что закончилось ничьей, иначе бы не избежать нам кровопролития J. Но наши все равно играли гораздо лучше американцев, правда?

Отвечаю на ваши вопросы. Папа, ты интересовался о составе моей учебной группы и о системе контрольных оценок, – здесь она такая же, естественно, как и в нашем Американском университете в Кыргызстане, в котором я проучилась, как ты знаешь, 4 года. Здесь нет постоянных групп т.к. расписание у всех студентов разное из-за того, что каждый учащийся сам его составляет в зависимости от тех курсов, которые выбрал. Есть набор обязательных курсов, но каждый студент может взять их в любом семестре и в любое удобное для себя время. Таким образом, сколько предметов ты берешь, столько и групп у тебя. Я беру три предмета, и на каждом абсолютно разный состав групп. Например, на Политике Азии всего двое американцев, остальные – «азиаты»: филиппинец, две китайки, узбечка и мы с Чингизом. На паре Политика Европейского Союза – все американцы, кроме меня и еще одного парня. По их системе некоторые курсы можно брать и бакалаврам, и магистрам вместе. Кстати, эта группа ленивая и не особенно активная. На занятиях препо-

даватель в основном общается с тремя-четырьмя студентами, я в их числе. Анализ Общественной Политики (АОП) – предмет, обязательный для магистратуры, и бакалавры на него не допускаются, поэтому в группе средний возраст – 30 лет и старше. Мы с Чингизом самые маленькие и самые иностранные. Эта наша группа – самая большая и серьезная, поэтому в нее было труднее всего интегрироваться.

Что касается оценок и контроля – это определяет каждый преподаватель. Как правило, если предмет уровня только магистратуры, то здесь упор больше делается на самостоятельную работу, участие в классных дискуссиях и исследованиях. И оценка в основном определяется по результатам многочисленных письменных работ. На предметах смешанного уровня, как мой Европейский Союз, упор делается на экзаменационный контроль. У меня по этому предмету запланировано три экзамена и несколько промежуточных контрольных работ, плюс еще в конце надо сдавать письменную работу. По нему я уже написала две контрольные работы и первый большой экзамен, по которому получила высший балл.

О еде. На бананах, йогуртах и гамбургерах я не сижу, что, наверное, удивительно для Америки. На обед и ужин здесь горячая еда, есть выбор. Обычно я беру пюре картофельное, салат, ну и что-нибудь мясное. На обед даже иногда бывают супы. По выходным ездим за пределы кампуса, в город, в какой-нибудь ресторан. Вчера были в китайском. Там система «буфет»: платишь определенную сумму (обычно 7–8 долларов) и набираешь себе еды столько, сколько твоей душе угодно. И чего там только нет! И все вкусное! Словом, объелись мы так, что потом было плохо. На обратном пути в машине я стонала и охала, как папа после лаптевского застолья. Эта система «буфет», да еще и в китайском варианте – медленная смерть для посетителей, т.к. остановиться невозможно, пока все не попробуешь. Короче, мы так подумали, что таким образом китайцы решили извести Америку изнутри, и это у них получается J.

Коротко насчет сна. С этим туго, хотя стараюсь спать на выходных. И хотя бы час – после обеда. Вчера я первый раз в жизни заснула за учебником и проспала целых полчаса. Чувствую себя настоящим студентом!

Мои дорогие и любимые мама и папа, здравствуйте!

Несмотря на занятость, вчера выбралась на русский вечер, который здесь устраивал наш университет. Сначала в большом зале был концерт трио: фортепиано, скрипка, виолончель. Виолончелистка была русская, двое других – преподаватели университета. Исполняли Свиридова и Рахманинова. Играли неплохо, довольно экспрессивно. Потом под аккомпанемент рояля пела русское сопрано, зовут Валентина. Я тут же всем

сообщила, что так зовут мою маму, и что мама тоже занималась вокалом. У певицы был очень хороший и чистый голос приятного тембра. Из трех исполненных ею произведений я узнала только «Не пой, красавица, при мне». После перерыва студенты балетной школы нашего университета представили отрывок из «Лебединого озера», на что американцы смотрели с умилением, а наши – еле давили скептические усмешки, глядя на это, можно сказать, комическое зрелище. Девушка была несколько массивна, и когда бедный ее партнер героически пытался поднять ее, у всех замирали сердца. Кроме того, балерина была без пуантов, хотя и в такой балетной пачке, которой могли бы позавидовать в лучших театрах. Да еще и ее убогое стояние на цыпочках не особо вдохновляло искушенную нашу публику. После «лебедей» еще один студент-американец в красных шароварах и синем кушаке (как и положено!) лихо отплясывал нечто вроде традиционного трепака, чем сорвал бурные овации. Так как нет зрелища более приятного для американского глаза, чем видеть, как «русские» приседают и машут ногами а-ля казачок. Потом читали со сцены стихи малоизвестных русских авторов. И завершилось все небольшим приемом с чаем из самовара, но я к тому времени уже ушла, т.к. надо было заниматься.

Крепко обнимаю вас! Всегда мысленно с вами!

...Лариса и Брюс

Чем дальше, тем больше я укрепляюсь во мнении, что Задорнов со своими шутками по поводу американцев и русских здесь более чем прав: у них как-то больше все для желудка, для тела. Не для души. Я вчера нашу «Спящую красавицу» на льду смотрела и чуть не плакала. А моим друзьям-американцам – хоть бы что. Посмотрели, как простое шоу. Костюмы, правда, похвалили. А то, что музыка потрясающая, что пластика, техника, красота наших артистов достойна самых высоких похвал – это просто мимо прошло. Представление давал Санкт-Петербургский государственный балет на льду. Повторюсь, что это было великолепное зрелище. Фантастически прекрасные костюмы и декорации, замечательные артисты, а какая музыка! Меня просто распирало от гордости.

Ну ладно, теперь все по порядку о том, как провела выходные. Мои новые знакомые Лариса и Брюс пригласили меня в гости. Лариса – из Молдавии, преподает русский язык в Индиана-Академии, это что-то типа элитной школы для самых лучших учеников штата. Живет здесь 7 лет, замужем за американцем Брюсом, который преподает криминальную психологию и дает консультации на дому. У него куча образований (магистр по политологии и истории, доктор по психологии). Живут они в

большом доме в три этажа, в нем только туалетов – штук пять и все мрамором или малахитом отделаны. Два камина, несколько компьютеров, телевизоры на каждом углу, домашний кинотеатр, даже телескоп. Короче, всего не перечислишь. Есть также большой двор, где Брюс играет в гольф. Маленькая оранжерея, джакузи во дворе, офис, винный погреб, «дача» – маленький деревянный домик во дворе, три машины и много чего еще. Есть огромный датский дог Мишка и кошка Кити-Кэт. Весь дом напичкан красивой мебелью, часами, картинами и сувенирами из России.

Ну вот, теперь от описания обстановки постепенно перехожу к описанию времяпрепровождения. В пятницу в обед за мной заехала Лариса и мы сначала поехали в мол – большой магазин одежды и обуви, где ей надо было что-то купить. Потом отправились к ним домой. Дома у Брюса были пациенты. Лариса показала мне дом, и потом мы с ней начали готовить оливье, – как я соскучилась по этому занятию! Потом клиенты ушли, и Брюс, решив, что Лариса показала дом недостаточно, снова начал водить меня по всем апартаментам и показывать, что у него есть. Хвастун тот еще, но хвастать есть чем. Потом мы с ним заспорили не на шутку на политические темы (куда же я без этого), потому что он начал «наезжать» на СССР, Россию и все, что с этим связано, включая пресловутую тему «кто выиграл вторую мировую». Хотя, как я понимаю, он больше меня нарочно провоцировал на споры. Словом, спорили мы часа два или три. Потом сели ужинать. Перед этим они потащили меня в винный погреб и предоставили мне право выбора вина. Я выбрала бутылку красного немецкого вина 1995 года розлива под мясо на жаровне. И даже за ужином Брюс продолжал меня доводить своими шуточками про коммунизм и еще на всякие пикантные темы, как бы тестируя меня на выдержку и чувство юмора. Как мне кажется, я продержалась достойно, парировав все его шутки и неожиданные вопросы и не теряя при этом самообладания и вежливости. А вообще человек, который является ярким поклонником Буша, уже вызывает подозрения. Правда? J Ну вот, потом мы смотрели фильм и домашнее видео с Рождества. У них много друзей, все в основном из разных стран. Также у них было уже три студента по обмену из России, Украины и Молдовы. Сейчас вот решили меня обрабатывать J.

К ним во двор приходят разные животные, потому что дом их окружен лесом, рендьюким таким, правда. У них для животных и птиц стоят многочисленные кормушки, я сама видела вчера енота, и еще дятел прилетал. Да, еще я, наконец, увидела птицу-кардинала (символ нашего университета). Никогда в жизни не знала, что есть такая птица, очень красивая! А на домашнем видео запечатлены олени, которые тоже иногда приходят к их дому.

Утром поехали в их кондоминиум. Это что-то типа дачи, где-то в часе езды от дома. Дача находится на берегу довольно большого озера. Там есть очень хороший крытый бассейн, который они делят с соседями. Но вчера никого не было, так что мы купались одни, плюс еще подруга Ларисы – украинка Анна с мужем и венгерская пара с детьми. После бассейна грелись в джакузи, а потом – снова в бассейн. Летом они купаются в озере и катаются на моторной лодке и двух водных мотоциклах. Словом, их семья – типичные представители американского среднего класса.

А сейчас – о важном деле. Мой преподаватель по тому предмету, по которому я собираюсь писать исследование о размещении в Кыргызстане американской базы, посоветовала мне взять интервью на эту тему у кого-нибудь из наших чиновников. Я сначала загрузилась, а потом подумала: зачем далеко ходить, если дядя родной больше чем просто чиновник? И просто шикарный источник для интервью. Так что в следующий раз, когда увидите дядю Борю, спросите у него предварительного согласия, а то может он еще и не согласится интервью мне давать. Хорошо? Узнайте его e-майл, а я сама ему напишу и вопросы пошлю. И спасибо вам заранее за неоценимую помощь.

Февраль – зимний месяц

Милые мои, дорогие, любимые родители, вы даже не представляете себе, как я была потрясена известием о гибели дяди Тилека и Айсулуу. До сих пор с трудом удерживаюсь от слез. Передайте, пожалуйста, мои соболезнования родственникам Маразыковых и Ильяске (бедный мальчик!). Спасибо вам, что, несмотря ни на что, вы написали доброе и теплое письмо, что интересуетесь моими делами. За меня не беспокойтесь, у меня все хорошо. Конечно, я не могу умолчать о своих печалях и переживаниях о моем единственном и любимом брате. Особенно в эти февральские дни. Знаю, как все эти годы страдаете вы. Какое невыносимое испытание выпало на долю всей нашей семьи. Невыносимо думать о том, что произошло с Костенькой. Хотя бы знать – что? Где он? Что делать? – Никак не нахожу ответа. Прошло уже 7 лет... Сегодня Костеньке исполнилось 27. Простите, что ничем не могу помочь ни ему, ни вам. Не могу помочь себе. Пожалуйста, берегите себя, будьте осторожны, заботьтесь о здоровье. Для меня это так важно. И знайте, что я люблю вас больше всего на свете.

Сейчас попытаюсь отвлечься сама и отвлечь вас. С Ларисой я познакомилась, когда попыталась воплотить в реальность свои филологические амбиции. Около месяца назад я пошла на кафедру современных языков, пробилась к декану и заявила, что вот я, мол, хочу преподавать рус-

ский язык. Он со мной очень вежливо поговорил, взял мои координаты и обещал подумать. Гораздо позже я поняла, насколько нелепой и самоуверенной была моя попытка устроиться в университете в качестве преподавателя. Хотя бы потому, что я не имею сертификата на разрешение преподавательской деятельности. К тому же русскоязычных специалистов по языкам здесь предостаточно, и у них наверняка есть выбор. Словом, от этой идеи мне пришлось отказаться.

Но одну полезную вещь декан все-таки сделал – написал e-мэйл Ларисе, которая преподает русский в Индиана-Академии. Она мне потом позвонила и пригласила зайти к ней в офис, что я и сделала уже на следующий день. А потом Лариса пригласила меня к себе домой. Вот так я и познакомилась с этой семьей. Насчет их возраста: это классика. Ей лет 35, ему – за 50, как и положено американо-советской паре J. Она – симпатичная темноволосая смуглянка-молдаванка с красивой фигурой. Он – лысый, очень пузатый, но совершенно без комплексов.

Вот я насочиняла **вопросы для анкеты-интервью**. Некоторые из них очень общие. На них очень важно получить мнение официального лица из правительственных органов или же какого-либо заметного политика Киргизской Республики.

Антитеррористическая операция в Афганистане считается законченной. Какова цель дальнейшего пребывания ВВС США и Франции в Кыргызстане?

1. Чем обосновано именно такое количество воинского контингента, размещаемого в КР (3000 военнослужащих)? Почему местом дислокации войск выбран гражданский аэропорт «Манас», а не военные аэродромы Фрунзе-1, Канта и Токмака?

2. Как это может отразиться на безопасности и социально-экономическом положении прилегающих к аэропорту «Манас» сел, города Бишкек и КР в целом?

3. Решение о размещении антитеррористических сил принято фактически без учета общественного мнения. Может ли парламент КР дать отказ в дальнейшем пребывании на территории КР НАТОвским военным? Если да, тогда к каким последствиям могли бы привести такие действия?

4. По мнению многих СМИ, американцы (и в меньшей степени французы) ведут себя довольно бесцеремонно и по-хозяйски в стране пребывания. Известно ли вам о каких-то условиях, ограничениях, предписаниях со стороны киргизских властей по пребыванию воинского контингента в «Манасе»?

5. Каково официальное и неофициальное отношение Москвы и Пекина к тому, что происходит в «Манасе»? Были ли заранее согласованы

условия пребывания военных НАТО в нашей республике или это было самостоятельное решение нашего правительства?

6. Что, если Россия тоже изъявит желание расквартировать свои войска на территории Кыргызстана, мотивируя это участием в борьбе с терроризмом, согласится ли наше правительство на это?

7. Кыргызстан приобрел всемирную известность как «новая военная база США». Соответствует ли такая формула действительности? Как долго может продолжаться пребывание в КР этого «ограниченного контингента»?

8. Ваш прогноз: как события последующих месяцев (размещение дополнительных военных сил на территории КР), могут повлиять на расстановку сил в регионе?

С глубокой благодарностью! – Виктория Лаврова, студентка магистратуры Болл-стейт-университета, штат Индиана, США.

Сегодня профессор-китаец пригласил нас на встречу с лектором из Монголии. После его доклада была, как всегда, еда, которую в этот раз приготовила девушка-студентка, тоже из Монголии. Так вот что я вам скажу. Монгола этого от киргиза ни за что не отличишь. Прекрасно говорит по-русски, тоже с каким-то до боли знакомым киргизским акцентом. Еда была вся «советская», лишь с некоторыми вариациями: оливье, но только с ананасами и кукурузой; морковный салат точь-в-точь как делает мамуля: тертая морковка с грецким орехом, майонезом и чесноком. Так что от меня несет чесноком на километр. Сейчас я сыта и довольна собой, день прошел хорошо и, несомненно, с пользой J.

По поводу интервью. Меня устраивает любая точка зрения от любого официального лица (думаете, здесь моим профессорам не все равно?). Мне как раз и нужно официальное мнение, и никакие секреты меня не интересуют.

Ура! Наконец-то я получила ваше долгожданное письмо по почте. Это было самым главным событием не только дня, но и недели. Я была просто счастлива. Газету показала Кайо. Та чуть с кровати не свалилась от удивления. Перевела мне в общих чертах, говорит, там даже есть моя цитата. Но просить ее перевести статьи дословно я не стала, как-то неудобно загружать. Фотографии повесила над кроватью, уже притащила Медину и Диди и показала им. Самая смешная фотография та, где Путина по телевизору видно, я Кайо так эту фотографию показала: это, говорю, моя мама, это родители моего парня Димы, а это – президент России. Долго потом смеялись вместе.

Сегодня позвонил мой друг, журналист Огата-сан из «Киодо-Цусин». Просил помочь ему узнать, как изменилось положение арабских студен-

тов в нашем университете после 11 сентября. Он пишет статью на эту тему. Я все для него разузнала, вернее, свела с нужными людьми и послала нужные материалы. В ответ намекнула на практику в американском бюро их информагентства. Но он сказал, что они берут только японских студентов. Для других там работы практически нет, тем более для тех, кто не владеет японским. Но мне уже пробивают практику в Вашингтоне. Сейчас вот я отослала своему координатору все необходимые документы. Если возьмут, то начну работать уже с 17 июня и до августа, а там уже и учеба начнется во второй половине августа. Так что свободным будет только май и первая половину июня, поэтому если буду планировать поездку домой, то только на это время.

В Европу, скорее всего, не получится в этом году поехать, потому что у меня проблемы с визой. По моей визе мне разрешено въехать в США только один раз, а чтобы получить право многоразового въезда, мне надо ехать в Бишкек и заново оформлять в американском посольстве новую визу. Но я еще буду выяснять этот вопрос, поскольку это предварительная информация.

Я сейчас особенно переживаю за вас. Пожалуйста, берегите себя.

Папа, насчет магистерской диссертации ты пока поспешил. Я сейчас работаю не над диссертацией, а пока над финальной работой по одному из важнейших предметов, что не менее важно. Насчет диссертации я еще не решила, буду ли писать, тем более что программа моя этого совершенно не требует, но если все-таки решусь, то непременно возьму именно эту тему. Здесь сегодня выпал первый настоящий снег и погода похожа на зимнюю, хотя дело уже к весне идет. Люблю вас, обнимаю, думаю о вас. Большой-пребольшой привет всей родне! Ваша дочь Вика.

Весна 2002 года
Огата, Питсбург, Индианаполис

Дорогие мои, с первым днем весны вас!

Здесь весна была весь февраль, а вот сейчас опять мороз и снег. Надо надеяться, это ненадолго. У меня все нормально, до каникул осталась одна неделя, промежуточный большой экзамен будет только один – по Политике Евросоюза. Сейчас вот только что вернулась с Политики Азии. «Развели» с китайцем, чтобы он не устраивал нам промежуточный экзамен, несмотря на то, что он заявлен в учебном плане. Так что одной проблемой меньше. Снова звонил Какуя Огата. Он приезжает на выходные, хочет опросить здесь студентов из Азии и Ближнего Востока, что они думают об 11 сентября. Так что все выходные мне придется помогать ему в организации интервью, сначала представив его нашему координатору по международным студентам (он тоже изъявил желание пообщаться с Огатой).

Я вчера скачала из интернета портрет Путина и повесила на стенку. Потом подумала и скачала Акаева тоже, чтобы, чего доброго, в шовинизме не обвинили J. Теперь висят у меня фотографии двух президентов, обозначая мою этническую и гражданскую принадлежность. Путин на портрете исключительно симпатичный. Кстати, по опросам русского интернета, Путин лидирует как секс-символ России, далеко опережая всех звезд кино и эстрады J. Но я его портрет не по этой причине на стенку повесила, а исключительно из глубокого уважения J.

У меня все хорошо. Сегодня у нас на паре по Политике Евросоюза была маленькая симуляция конференции Европейского совета (один из важных органов Евросоюза). Было классно. Мне по жребию досталось представлять Португалию. Сегодня, как всегда, по возможности старалась часто высказывать свое мнение, например, по моей инициативе решили написать официальную ноту протеста в адрес США в связи с их готовящейся атакой на Ирак (это на самом деле так, у Буша совсем крышу снесло). Еще обсуждали такие вопросы: расширение Евросоюза, терроризм и общая внешняя политика. К сожалению, не хватило времени затронуть остальные вопросы из намеченной программы (безработица и экология). Занятие прошло замечательно. Хотя поначалу никто толком не знал, с чего начать и что делать. В такой ситуации очень важен опыт преподавателя, его умение почти незаметно и ненавязчиво управлять процессом урока. В апреле планируется поездка в Индианаполис, где будет уже настоящая большая игра-симуляция Евросоюза, в приближении к реальной работе этой политической организации. Там мы представляем Нидерланды. К этой обучающей игре надо будет серьезно готовиться, поскольку, кроме нас, там будут представители десяти университетов со всей центрально-западной части США. Вот такие у меня дела.

Сегодня после обеда ходила в интернациональный центр на встречу с нашим директором профессором Кирком. Говорила с ним по поводу приезда Огаты (он Кирка уже достал, заставил его организовать несколько встреч J. Вот настырный человек все-таки. На обратном пути зашла в банк, где обналачила чек со стипендией, которую получила сегодня. Сейчас вот собираемся поехать куда-нибудь в город, в ресторан. Очень кушать хочется! Потом, может, сходим в кино или в бар. Выходные все-таки.

Люблю вас! Всем мои приветы! Ваша Вика.

Мои любимые, дорогие, самые лучшие в мире родители! Как ваше здоровье? Что нового в семьях родных?

У меня сегодня день прошел хорошо. Утром поспала подольше, потом у Медины в комнате посмотрели фильм с Робертом де Ниро и старым Марлоном Брандо. Потом позвонил Огата. Он сообщил, что уже

прилетел из Вашингтона и находится в аэропорту Манси. Я ему долго объясняла, как добраться до моего общежития. Вот сейчас только что вернулась домой после нашей с ним встречи. Мы сидели в итальянском ресторане, пили итальянское вино и ели мидий и другие вкусности. Разговаривали обо всем: о политике, об Америке, о Европе, где он провел очень долгое время, будучи шефом берлинского бюро «Kyodo news», о его путешествиях и о его и моей жизни. Конечно, вспоминали нашу совместную работу (мой первый опыт работы в качестве переводчика) три года назад в Бишкеке. И то, как мы познакомились. Вспоминали Сигэюки Есиду, шеф-корреспондента московского бюро японского информгентства Киодо Цусин и весь наш бишкекский офис этих двух японских информационных агентств. У Огаты феноменальная память, и он помнит все в мельчайших подробностях, вплоть до имен и географических названий: Ош, Кызыл-Кия, Бишкек и т.д., наши поездки в горную местность на юге Киргизии, где находились в заложниках у террористов японские геологи. Он совсем не изменился за эти три года. Завтра мне предстоит организовать ему пару встреч со студентами из нашего региона. Хочу познакомить его с девушкой-журналисткой из Узбекистана Навбахор и, наверное, еще с Мединой или Чингизом. А в понедельник уже наш координатор по международным студентам Кирк займется организацией встреч со студентами-арабами. Это основная задача Огаты здесь.

Сегодня хочу пораньше лечь спать, чтобы отоспаться перед трудной неделей, последней перед весенними каникулами.

Я скучаю по дому и по всем вам. Люблю вас! Ваша Вика.

Огата в Muncie

Ура! Получила посылку. Как раз почти к 8 Марта. Спасибо большое. Мамуля, туфельки очень хорошие. Сразу видно, что настоящие, итальянские. Спасибо за большое количество шоколада, очень кстати. Я всех сразу же угостила. Посылку получила в тот момент, когда мы всей компанией шли на обед. И, конечно, всем сразу стало интересно, что мне прислали. И как-то стало всем не до обеда. Еще спасибо за колготки, теперь, наверное, на целый год хватит. Димка тоже вложил открытку и письмо, и немецкие шоколадные конфеты. Полдня сегодня провела с Огатой. Организовала ему интервью с Навбахор, студенткой из Узбекистана, и с японкой Кайо. Хотя из нее он много не вытащил. Сказал потом мне: «Как и любая нормальная японская девушка, она совершенно не интересуется политикой». Очень проникательно. С Навбахор он беседовал довольно долго. Оказалось, что ее парень работал в World Trade Center, то есть в одной из башен-близнецов. И только по счастливой случайности ему уда-

лось избежать катастрофы: он выходил из метро по дороге на работу как раз в тот момент, когда второй самолет протаранил вторую башню. Еще они много говорили о политике вообще, о базе США в Узбекистане, о том, каково быть теперь мусульманином в США и т.д. Она вроде бы девочка неглупая, но допустила небольшую оплошность. Видимо, желая сделать что-нибудь приятное Огате и Кайю, в конце беседы с жаром воскликнула: «Японцы – такая мирная нация!», на что Огата с присущим ему «черным юмором» ответил: «Да уж... понадобилось две атомные бомбы, чтобы мы стали мирными» J. В общем, с ним не соскучишься. Потом он изъявил желание поговорить с американцами, и я пригласила пообщаться Диди и Джейсона, а заодно и Медину. В общем, в нашей маленькой комнатке собралась большая толпа народу, и все с благоговением смотрели на Огату, который периодически как бы невзначай отпускал комментарии типа: «Общался я тут давеча с Колином Пауэллом» J. Особенно была впечатлена Кайю, которая потом долго строчила на компьютере письма своим друзьям. О продолжении визита Огаты в наш Muncie (Манси) напишу завтра, а сейчас пойду продолжать готовиться к завтрашней паре по Политике Евросоюза. Всю следующую неделю придется посвящать исключительно этому предмету, так как по нему в пятницу экзамен. У меня все хорошо, стараюсь экономить деньги, поэтому одежду пока не покупаю, хотя хочется! За последний месяц ограничила себя покупкой рюкзака, и еще надо купить легкую куртку для весны. Очень хочется борща. Но нет времени на готовку совершенно.

Вчера за ужином мы с Огатой долго разговаривали. Он раскрыл мне глаза на многие стороны американской политики. О некоторых из них я и не подозревала. Может, как-нибудь поделюсь. Не по почте. Например, один маленький момент: почти все американские морские пехотинцы связаны с ЦРУ, в то время как большинство простого народа считает их всего лишь солдафонами с промытыми пропагандой мозгами. На самом деле – это люди со сложными и часто засекреченными миссиями.

Теперь мне многое стало понятно, кем, возможно, в действительности был мой друг Брайан Н. и почему он, будучи простым морским пехотинцем и неся службу при Американском Посольстве в Кыргызстане, по интеллектуальному развитию и обличью похож был скорее на студента престижного университета. Кроме того, как вы знаете, он был выходцем из очень приличной и симпатичной американской семьи. И еще пользовался каким-то особым покровительством Посла США в Кыргызстане Джона О'Кифа и его супруги, что распространялось в некоторой степени и на меня, что я не раз чувствовала, например, во время посольских приемов. Стало понятным также, почему разность наших с ним взглядов на события в Югославии свели на нет наши такие хорошие и нежные отношения.

Но вернемся к Огате-сан. Вообще я вчера весь ужин сидела с широко открытыми глазами и слушала этого уникального человека. За какие-то два часа я узнала столько, сколько, наверное, не узнала за последний год. О политике СМИ, о готовящихся информационных и технологических революциях, о политике США и Евросоюза (он и об этом все знает). Об американской Армии, и даже мимоходом о Службе безопасности Госдепа и Белого дома. Не говоря уже о самой работе Огаты, о его личных контактах и связях, о тех кругах, в которых он вращается и как строит свою работу. Да он похлеще любого шпиона, скажу я вам. Не знаю, почему он мне доверяет. А может, он и не сказал ничего секретного, такого, что могло бы ему навредить. Хотя, в конце концов, он – свободный журналист, а не работник Правительства США.

Папа, я, честное слово, не знаю, на каком уровне над морем находится Манси. Знаю одно: куда ни глянь, здесь сплошь кукурузные поля и штат сам плоский, как блин. Ветры здесь задувают постоянно. Сейчас вот есть опасность штормов и даже торнадо.

Люблю вас очень! И привет вам от Огаты. Ваша Вика.

...Вчера я сдала последний экзамен. Результат будет только в начале второго семестра. Но я думаю, что все нормально. Так что у меня начались долгожданные каникулы. Начала я их со стирки. Сейчас вот загрузила белье сразу в две машины. Вот пока оно стирается, пишу вам. Еще хотела сделать уборку, хотя вообще очередь Кайю убираться. Но она и не думает. Уже куда-то намылилась. А завтра уезжает в Мексику строить церковь. Словом, у меня начинается райское время – ни тебе Кайю, ни учебы. Запланировали на эту неделю поездку в Индианаполис и в Чикаго. Хочу в Чикаго. «Большие города, пустые поезда...» Если получится, то, может, даже завтра поедем. Это от нас в 4 часах на машине. Как до Каракола. Так смешно звучит – до Чикаго как до Каракола. А сегодня договорились тоже куда-нибудь пойти, отпраздновать 8 Марта и начало каникул. Хотим снова в китайский ресторан, уж больно хорошо там кормят.

Жизнь вносит свои коррективы

Дорогие мои мамочка и папочка, к сожалению, некоторые обстоятельства вынудили меня поменять планы поехать в Чикаго. Но завтра мы с Мединой и Джейсоном уезжаем в соседний штат, в Пенсильванию, где живет семья Джейсона и их с Мединой друзья. Там мы решили провести оставшиеся дни каникул. Пожалуйста, не волнуйтесь за меня, не скучайте. Люблю вас больше всего на свете, ваша Вика.

Привет, мои дорогие!

Извините, что пропала – действительно не было возможности написать раньше. Вот сейчас только что вернулась из Питсбурга и сразу – за компьютер. Я вообще-то не совсем планировала ехать ни в какой Питсбург, но в последний момент – все-таки решилась, потому, что надо было срочно куда-то вырваться. У меня есть для вас очень серьезные новости. Я даже не знаю, как начать, честное слово. Я не написала вам раньше, так как даже не знала, как это сказать. Да и не было никаких сил.

Мама, папа, у меня с Д. все кончено. И о моей с ним помолвке теперь просто нужно забыть. Он оказался совсем не тем человеком, каким я его видела. Я не хочу писать никаких подробностей. Просто знайте, что я не могу терпеть рядом с собой такого человека. Он, возможно, будет убеждать вас в том, что это все неправда и что его оболгали. Это не так. Как выяснилось, он очень искусно умеет лгать и притворяться. Я понимаю – все это трудно представить и осознать. Именно поэтому мне пришлось срочно уехать, чтобы все обдумать и прийти в себя. Мое решение однозначное. Пожалуйста, не надо паниковать, со мной все в порядке. Если вы хотите дальше поддерживать связь с его родителями, я не возражаю. Они хорошие люди, и никакого отношения к случившемуся не имеют. Только знайте, что я о Д. ничего не хочу слышать. Постарайтесь мне о нем ничего не писать, как бы он ни просил. Меня не интересует его жизнь, и я не собираюсь с ним делить свою. Мне его жаль. Судя по всему, он очень переживает, но он сам виноват во всем.

Я очень жалею, что настолько доверилась ему. И когда прошедшим летом мы вместе были на Иссык-Куле, я даже раскрыла ему свои печали, можно сказать, свою душу. Я рассказала ему о своем любимом брате, который пропал без вести, и что мы безуспешно столько времени уже ищем его. Рассказала о нашем с Костенькой детстве, о том, как, несмотря на пятилетнюю разницу в возрасте, мы были с ним дружны. И какие интересные и добрые письма Костя писал мне из Москвы, когда уехал туда учиться. Как я гордилась им, когда он поступил на такой серьезный факультет криптографии, связи и информатики и успешно там учился. И как потом все поменялось в его судьбе после контузии на военных занятиях. Как он страдал и тосковал потом по Москве и по своей учебе, после того как был комиссован. И как после возвращения домой скучал по друзьям-одноклассникам из своей 61 школы, которые разъехались по всему миру. Как я люблю брата и как тоскую по нему, ничего не зная о его судьбе. Тогда Д. сказал мне, что всю жизнь будет оберегать меня и никогда не обидит. И вот после этого моего откровения он так мог поступить. Это мне особенно тяжело осознавать. Кроме того, он предал и наши отношения.

Дорогие мои, я не сомневаюсь, что вы меня поймете. За меня не беспокойтесь. Здесь у меня есть друзья и подруги, которые могут отвлечь

от переживаний и поддержать в трудную минуту. Я вас очень люблю. Ваша Вика.

Университет в Питсбурге

Привет, мои дорогие, спасибо за звонок утром!

Так приятно было слышать ваши голоса и чувствовать вашу поддержку. Я, как и обещала, расскажу вам вкратце о поездке в Питсбург. Дорога туда заняла 6 часов на машине. Мы проехали через весь штат Огайо, включая его столицу Колумбус, и часть штата Западная Виргиния, прежде чем добрались до Пенсильвании. Питсбург – довольно большой и старый город, больше, чем Индианаполис и намного старше. Например, крупнейший университет Питсбурга был основан еще в 18 веке, когда Индианаполиса еще и не существовало толком. Мы посетили этот поистине уникальный университет.

Уникален он тем, что, во-первых, его главное здание построено в готическом стиле в виде огромного католического собора. Во-вторых, по высоте здание Питсбургского университета – второе в мире после МГУ (что я не без гордости узнала). Там так и написано: мол, второй по высоте университет после Московского Государственного Университета. Меня, как всегда, от гордости распирало. Правда, надо признать, что архитектура Питсбургского университета превосходит по красоте суровость здания МГУ как по внутренним интерьерам, так и снаружи. Еще это здание примечательно тем, что в нем около 30 так называемых национальных комнат. Т.е. каждая комната построена и оформлена в стиле какой-либо народности мира, представители которой живут или когда-либо жили в Пенсильвании. Разумеется, есть там и русская, и украинская, и армянская комнаты. Армянская и еврейская мне понравились больше всего. Украинская комната почему-то обставлена и оформлена гораздо богаче и красивей русской. Словом, всего увиденного в этом городе в двух словах не опишешь, т.к. только в университете мы провели не меньше 4 часов, пока обошли все его достопримечательности.

На следующий день поехали в крупнейший в этом регионе Музей естественной истории. Чтобы обойти примерно треть этого музея, у нас ушел почти целый день. Это просто замечательно! В музее великолепные коллекции минералов и драгоценных камней. А еще там выставлены скелеты настоящих динозавров и египетская мумия. Еще мы были в зале истории американских индейцев и Аляски, а также в залах классической архитектуры и скульптуры. Всего не перечислишь. На живопись у меня уже не хватило сил, хотя говорят, там неплохая коллекция классических и современных картин.

Сделала массу фотографий. Потом катались по центру Питсбурга и его окрестностям. Что примечательно – город весь расположен на холмах, нет ни одной прямой плоской дороги. Чтобы добраться до большинства домов и зданий, нужно подниматься по склонам часто под углом больше 45 градусов. Посмотрели и бедные, и богатые районы города. Ну и, разумеется, походили по местам молодежных тусовок. Так что мне нужно благодарить моих друзей Медину и особенно Джейсона (это к нему на родину мы ездили). Благодарить за то, что устроили мне такой замечательный отдых и увлекательное путешествие. Я уже оклемалась и «готова к труду и обороне» в следующей части семестра.

Сегодня узнала результаты экзамена, к которому так долго готовилась до каникул. Кто угадает результат, тому пять долларов. Вторая попытка – один доллар. Третьей, надеюсь, не будет. Какие новости в Киргизии, в мире? Пишите мне. А то я с этими каникулами да сердечными своими переживаниями совсем от жизни отстала. Спасибо вам за то, что вы у меня есть.

Здравствуйте, мои самые лучшие в мире родители!

Спасибо за ваше письмо, такое теплое, доброе, мудрое, родное. Я не устаю повторять, что для меня нет на свете людей дороже, и что каждая весточка от вас делает меня счастливой. За меня не волнуйтесь – у меня голова на плечах есть и, как папа совершенно правильно подметил, – легкий характер (есть в кого). Он мне и вправду больше от папы достался. Поэтому я уже почти оклемалась. К тому же скучать мне здесь не дают. Снова началась учеба и мелкие заботы. Например, сегодня решила заняться стиркой, потому что в выходные этого сделать не смогу, т.к. мы приглашены в Блумингтон (папа, где твоя карта?). Это город на юге Индианы, где проходит обучение большая часть наших студентов из АУКа. В эти выходные туда съезжаются все студенты и преподаватели АУКа, которые сейчас разбросаны по всей Индиане, чтобы вместе отпраздновать Нооруз. Нас заберут в пятницу вечером, а вернемся домой в воскресенье.

Насчет беспорядков на юге Киргизии, – знаете, от кого я узнала эту новость? От Огаты! Последнее время я совершенно ничем не интересовалась, не читала новости. Поэтому была не в курсе. А он позвонил из Вашингтона, когда меня не было дома, и сказал Кайо, чтобы она передала мне, что у нас в республике какие-то беспорядки и есть жертвы. Я открыла Интернет – и действительно, так и есть. Вот как работает международная почта и шпион Огата. Что там сейчас слышно? Я обеспокоена, как бы это не переросло в еще большие беспорядки и политический кризис. Насколько это серьезно? Ну, на сегодня все.

Всего вам добро, родные мои! Ваша Вика.

Привет, мои дорогие!

Мамочка, приняв во внимание твои советы, я сделала себе подарок: наконец-то купила весенние туфли и курточку, вернее, пиджачок из светлой кожи хорошего качества. Вот теперь я прилично и по-весеннему одета. Хотя только стоило мне купить его, как похолодало. Завтра опять придется облачаться в порядке уже надоевшее пальто.

Еще несколько приятных для меня событий за сегодняшний день: только что получила письмо от нашего координатора, который сообщил нам, что мы приняты на практику по программе Американского университета в Вашингтоне! Это значит, что с 17 июня по август мы будем проходить практику в столице США, что удастся далеко не всем. Правда, что это за практика – еще пока неизвестно, надеюсь, что-то стоящее.

Сегодня на паре по Евросоюзу преподаватель объявил нам роли, которые каждый из нас будет исполнять на апрельской «симуляции» Евросоюза в Индианаполисе. Напомню, в апреле мы со своим курсом и преподавателем будем представлять Нидерланды в числе других университетов западно-центральной части США, симулируя работу Евросоюза. Там все будет почти по-настоящему. Как на настоящем съезде Евросоюза, и у каждого своя роль. Так вот, мне досталась очень престижная роль – министра иностранных дел Нидерландов. Это вторая по престижности роль после премьер-министра. На роль премьера я не хотела претендовать и не подавала заявку, потому что она самая ответственная и трудоемкая. И просто не для меня, поскольку языковой барьер не позволил бы мне чувствовать себя достаточно уверенно в этой роли. А вот роль министра иностранных дел – это то, о чем я мечтала. Меня сегодня все поздравляли. Я буду представлять внешнеполитические интересы целой страны, тем более, в силу последних событий, этой сфере будет уделяться самое большое внимание. Так что хоть и не по-настоящему, хоть и недолго, но мне доведется побыть «министром иностранных дел»!

И последняя новость: я получила контракт на маленькую 2-комнатную квартиру на следующий учебный год, так что в следующем году я уже точно буду жить самостоятельно. Вот такие новости. Надеюсь, они так же порадовали вас, как и меня.

Папа, как работа? Напиши, пожалуйста, что там у нас на юге происходит. У меня сейчас пока нет времени читать газеты. На этой неделе завал с заданиями.

...Спасибо за письмо и за полезную информацию. Через два часа за мной уже заедут, чтобы везти в Блумингтон, так что мне надо срочно бежать собираться. До этого собраться времени не было, так как меня задержал в университете преподаватель по Политике Евросоюза. Он по-

просил выступить на другом его классе по предмету «Сравнительная политика» для студентов, которые изучают сейчас политику СССР и России. Выделил мне целую половину лекции, и я там выступала перед довольно большой студенческой аудиторией (35-40 человек). В конце получила свои заслуженные аплодисменты и рукопожатия. Было приятно, что греха таить.

Ну, а теперь самая главная новость: только что по почте я получила билеты на самолет Нью-Йорк-Москва-Бишкек. Я не говорила вам, что все это время думала и хлопотала, как бы мне вырваться на каникулы, и искала приемлемую цену на билеты. И нашла, разумеется, в «Аэрофлоте». Так что ждите домой в скором будущем. Билет у меня на 9 мая. (Люблю я это – с корабля на бал и наоборот). А обратно надо будет лететь уже в начале июня, т.к. 17-го у меня начинается практика в Вашингтоне. С 8 на 9-е буду добираться до Нью-Йорка, еще не решила как, скорее всего, на машине или на автобусе, потому что на самолете дороговато. Надеюсь встретить свой день рождения уже в Нью-Йорке, а не в дороге. У меня замечательное настроение и поднятие духа. Уже через месяц с небольшим я вас всех увижу, а пока впереди – веселые выходные. Люблю вас, целую, ваша Вика.

Пересылаю вам вчерашнее письмо, оно очень важное, но почему-то не дошло до вас в самый необходимый момент. От сегодняшнего дня хочу лишь добавить, что мне утром звонил Д., но ничего вразумительного сказать не мог. Хочу попросить вас – не надо требовать объяснений ни у него, ни у его родителей. И еще один вопрос у меня к вам: знает ли Д. пароль на ваши е-мейловские ящики? Об остальном читайте во вчерашнем письме. И когда вам телефон починят? Я уже второй день вам дозвониться не могу и думаю – ну где они ходят? А у вас он, оказывается, сломался. У меня все хорошо. Заполнила анкету на практику в Вашингтоне. С друзьями обсудили все вопросы предстоящего лета и следующего семестра. С учебой все хорошо, со здоровьем тоже более-менее. Так что не беспокойтесь.

Папа, в прошлом письме ты спрашивал насчет установления контактов с местными специалистами в твоей области. Вынуждена тебя разочаровать, но здесь таковых нет. Насколько я знаю, здесь нет технических факультетов, кроме архитектурного.

...Путешествие в Блумингтон было просто замечательным и продуктивным. Познакомилась с массой новых людей. Заполнила анкету на практику в Вашингтоне. И обсудила все вопросы предстоящего лета и следующего семестра. Мы приехали туда в пятницу вечером. Нас поселили в шикарную комнату в общежитии, похожем на отель. Мы остави-

ли вещи и пошли к нашим блумингтонским друзьям, у которых и посидели большой и шумной компанией до поздней ночи. На следующий день праздновали Нооруз. Всех людей из Центральной Азии, а также из Азербайджана, Ирана, России и всех желающих из других стран собрали в большом зале, где устроили праздничный концерт. От каждой страны были и песни, и пляски, и очень смешные сценки. Наши ребята лихо играли на комузах и даже великолепно читали Манаса. Но и другие студенты подготовились не хуже. Был праздничный обед из национальной кухни и выставка. Потом снова веселье – уже дома у наших знакомых ребят.

И вот здесь не обошлось без эксцессов: противные соседи вызвали полицию, потому что мы, видимо, сильно шумели. Здесь такое стукачество очень развито. Полицейские сначала приехали, нас напугали и уехали. Потом еще несколько раз звонили (хотя было уже не шумно). А потом, когда все уже собрались уходить, полицейские явились снова, и арестовали двоих из наших ребят – хозяев этой квартиры. Вот так, прямо как в кино: поставили к стенке, надели наручники и увели. Пришлось нашим двум беднягам, которые даже ничего не пили, т.к. хлопотали весь вечер на кухне, готовили еду и обслуживали всех, провести целую ночь не то в вытрезвителе, не то в КПЗ. Говорят, там так же мерзко, как и у нас.

Наутро их отпустили. И что вы думаете: ведь и вытрезвителем дело не обошлось. На следующий день ребятам было предъявлено обвинение и штраф в 700 долларов на двоих, плюс еще два дня каких-то исправительных работ. И это за то, что гадкие соседи продолжали капать в полицию на нас, хотя мы и не шумели-то слишком. Плюс к тому – в выходной день. Мы решили теперь скинуться по возможности, чтобы хоть как-то помочь ребятам выплатить штраф. Словом, вот такие приключения.

В последние дни занимаюсь, в основном, учебой. Развлечений не очень много. Вчера выиграла у Леша-белоруса два раза в шашки. Он почесал «репу» и сказал, что будет брать реванш. Завтра пойдем на день рождения сразу к двум студенткам: Анне из Дании и Ро Де из Тайваня. Они устраивают совместную вечеринку. А в воскресенье мои новые знакомые Лариса и Брюс пригласили меня отпраздновать с ними Пасху. Они каждый год устраивают у себя праздник в честь Пасхи и приглашают всех друзей. Вот я возьму в охапку Медину и Джейсона, и поедем. Куличей у них, конечно, не будет, а вот шоколадных яиц – море. Вчера в столовке были куриные котлеты по-киевски, которые так и назывались *chicken kiev*. Еда, кстати, меня здесь уже потихоньку доставать начинает. При всей моей любви к картофельному пюре я просто не могу уже на него смотреть. Зато с другой стороны – оливки, апельсины. Бананы с мороженым тоже ежедневно и сколько угодно. Эх, борща бы. А еще пос-

ледние два дня я мечтала о черной икре и маминой рисовой запеканке, причем степень хотения и того и другого была абсолютно одинаковая. Мам, когда я приеду, сделай мне много рисовой запеканки, пожалуйста. И еще приготовь борщ, оливье и драники. И торт с клубничным кремом. Больше мне ничего не надо.

Мамулечка любимая, как там твои студенты, как здоровье? Что там мои собаки и кошка? Изюмка, поди, совсем уже оброс. Не нашли ли ему нового парикмахера? На этой оптимистичной ноте закругляюсь.

Мои милые, дорогие и любимые!

Такие у вас письма хорошие, так мне сразу настроение поднимают. За меня не переживайте, у меня даже сердце уже не екает по поводу разрыва отношений с Д. Я давно стала относиться к этому как к уже пережитой мною темной полосе. У меня блестящие перспективы и блестящее будущее. Я буду вам поддержкой и опорой и постараюсь сделать так, чтобы у вас был повод мною гордиться, честно-честно.

В Манси потихоньку приходит весна, и хочется надеяться, что больше не будет холода и снега. Вчера было тепло, правда, вечером полил дождь. Но сегодня уже по-весеннему. Только тучки нет-нет набегут. Вчера были на двойном дне рождения. Моя Кайо сделала мне интересную прическу. Я надела свою новую блузочку и ожерелье и была одной из самых красивых девочек на вечеринке. Постоянно ощущала на себе восторженные взгляды. Было очень приятно.

Завтра поедem на Пасху к Ларисе и Брюсу. А сегодня еще надо заниматься, потому что приближается конец семестра и наступает самая горячая пора. Я все больше склоняюсь к мысли писать дипломную работу. Уже по электронной почте посоветовалась с профессором Хансенom из нашего АУКа насчет выбранной темы. Он одобрил мой выбор, но еще предложил очень разумный вариант – напрямую связать мою тему с политикой России. Например, сформулировать так: «Отношение России к размещению баз НАТО в Кыргызстане». Или «Политика России в свете размещения базы НАТО в Киргизстане». Это тем более рационально, что моя роль по возвращению в АУК будет заключаться в специализации по политике России. Хансен и Асгат, нынешний глава кафедры, это уже решили даже без моего давления. Я думаю, что это замечательно и меня это вполне устраивает. Что вы думаете по этому поводу?

...Сегодня был хороший весенний день. После обеда поехали на празднование Пасхи к Ларисе и Брюсу. Там было довольно много народу, в том числе и русскоязычные. Я подарила хозяевам киргизский флажок и маленькую картинку из тех, что покупал папа. Они остались довольны. Брюс, как всегда, отпускал свои шуточки на пикантные и политические

темы. Но Медина была предупреждена мною заранее, и никто не воспринимал его уколы всерьез. Мы угощались, пили молдавское вино, шутили, разговаривали, катались на мини-тракторе. Словом, наслаждались гостеприимством Ларисы и буржуйством Брюса.

В последнем письме вы засыпали меня вопросами. Сейчас постараюсь на них ответить. Вы спрашиваете о финансах. Не беспокойтесь, мне ничего не пришлось занимать. С каждой стипендии я откладывала некоторую сумму, плюс еще у меня было немножко денег с собой. К тому же я нашла очень дешевый по местным меркам билет, за что спасибо родному «Аэрофлоту». Если бы не низкие цены на их билеты, возможно, моя поездка домой могла бы и не состояться. С финансами у меня проблем особых нет, просто стараюсь не раскошелиться особенно. Хочется купить очень многое, но держу себя в руках. К тому же в следующем учебном году предстоят большие расходы при переезде на квартиру, т.к. там надо будет покупать буквально все, начиная с постельного белья и заканчивая мебелью и компьютером. Я уже подшустрила и договорилась с нашими девочками, которые в этом году уезжают, чтобы они мне продали свои вещи по дешевке. Например, диван мне обойдется всего в 20 долларов. Столько же будут стоить столик и три стула, и еще они согласились продать мне компьютер за 200 долларов. Разумеется, когда я буду уезжать, я все это тоже буду продавать, но уже дешевле, конечно.

По поводу темы магистерской диссертации (по-английски – «тезис»). Вы пишете, что первая тема кажется менее трудоемкой, а вторая – «Политика России в свете размещения авиабазы НАТО в КР» – более солидной. Я согласна. Вот только надо будет четко определить, что именно подразумевается под словом «политика» в данном случае: внешняя политика вообще или по отношению к какому-нибудь региону Центральной Азии или же относительно США. По вопросу об отражении мнения киргизстанцев, которое изложено в предложенных мною анкетах и в материалах прессы, – сделаю это обязательно. Это слишком ценный материал, чтобы его никак не использовать. Над этим тоже надо подумать.

Апрель теплеет...

Привет, мои веселые родители! Ох, ну и посмеялась же я вчера над вашими первоапрельскими шутками и над тем, как вы всех разыграли. Мама, твоя шутка про нашего песика Чарлика, будто оказавшегося беременной собачкой Чарлихой, конечно, очень смешная. Но я на нее не купилась, чего не скажешь о совершенно убойном розыгрыше папы про Усаму Бен Ладена. На какие-то 5-10 минут я действительно в это поверила, но потом вспомнила, какой сегодня день, и поняла, что верить та-

ким сенсациям нельзя. Но ты знаешь, пап, этот твой розыгрыш нашел продолжение. Я им надурила всех своих друзей, знакомых, и половину общежития. Больше всего мне понравилась реакция моего координатора Джули. Она мне и всем остальным, кому я разослала эту «утку», написала следующее: «Да, это правда. Я тоже об этом слышала. Киргизская разведка вместе с армией осаждали Усаму в течение нескольких часов, пока он не сдался. Виват киргизским секретным службам!» Вот молодец! Так замечательно подыграла. После чего вообще все поверили. Все на ушах стоят от такой новости!

Я наконец-то занялась своим здоровьем. Вчера ходила в спортзал. Думала, что сегодня буду болеть с непривычки. Но ничего подобного: вполне комфортное состояние. На радостях сегодня пошла в бассейн. Медина, правда, отказалась. Пришлось мне идти с соседом Лешей. Он оказался хорошим пловцом и наяривал в бассейне по дорожкам туда-сюда. А я в это время спокойненько себе поплавала и, познакомившись, пообщалась с преподавателем из Москвы, который живет здесь и преподает на кафедре математики. В бассейне мне понравилось, очень чисто и народу немного. Правда, до сих пор пахну хлоркой, несмотря на то, что уже два раза принимала душ. Потом почитала в зарубежной прессе новые материалы о военной базе США в Киргизстане. Это нужно для моей работы. В перерыве играли в шашки все с тем же белорусом. Он все никак не успокоится, что я его в прошлый раз обыграла два раза. Теперь он решил взять реванш, в результате чего общий счет 3:3. Ну, а потом отправилась писать свою работу: мыслей и информации больше, чем я думала.

Завтра надо пойти в мед центр, взять свои данные по иммунизации, откопировать и отправить координатору в Блумингтон. Это нужно для нашей будущей страховки во время практики в Вашингтоне.

Подруги из Европы

Намедни у Медины в комнате устроили просмотр фильмов. Посмотрели «Планету обезьян» (типа сказки, но я такое люблю) и «Турбулентцию». Второй – очень напряженный и динамичный. Этот фильм вышел незадолго до 11 сентября, и такое впечатление, что он пророческий. Только вот заканчивается он более-менее хэппи-эндом. Что отличает его от реальных событий, которые были несравнимо страшнее и печальнее. Сейчас буду заниматься, а вечером пойдем на вечеринку по случаю дня рождения к студенту из Франции по имени Руди. Только что мне пришлось отвлечься от письма к вам, поскольку меня вовлекли в разговоры об этом Руди. Здесь, в компьютерной комнате, собралась группа дево-

чек из разных стран: я, Анна из Дании, Петра из Австрии, Вика из Болгарии и еще одна девочка из Испании. Обсуждали несчастного француза Ж. Я его знаю всего неделю, а они знакомы давно и все хором говорят, какой он вредный и эгоцентричный. Но на день рождения я все-таки пойду, как бы там ни было, тем более что приглашают в итальянский ресторан (и за свои деньги).

Звонил Огата. Спрашивал, когда я приеду в Вашингтон, и где планирую остановиться. Оказалось, что мы будем жить совсем недалеко друг от друга, где-то в 15 минутах езды на машине. Еще вчера по почте я связалась с Викой Кривоносовой, сказала, что лечу в мае домой через Москву, где у меня будет перерыв между рейсами часов пять как минимум. Она отнеслась к этому с большим энтузиазмом и пообещала приехать в аэропорт, во что бы то ни стало и в любое время дня и ночи. Я тоже буду очень рада ее снова увидеть.

...Сегодня уже 11 апреля. У нас здесь прекрасная погода. Так хочется погулять или покататься на велосипеде. Но не могу, надо закончить работу по Политике ЕС: «Внешняя политика Нидерландов по отношению к ЕС». Разумеется, она связана с моей ролью министра иностранных дел на симуляции в Индианаполисе. Сейчас идет активная подготовка к этой масштабной ролевой игре. На заседании «правительства Нидерландов» я, как «министр иностранных дел», внесла предложение о создании Центра исследований Ближневосточного мирного урегулирования (по-русски как-то коряво звучит). Предложение прошло без поправок, хотя и с некоторой оговоркой «министра финансов», заявившего, что на самой симуляции он еще подумает над этим предложением, так как оно требует очень больших затрат из бюджета.

И еще один момент. Сейчас самая большая проблема в этой стране – беженцы, люди, ищущие политического убежища, и просто желающие жить там. Страна-то замечательная. А настоящий министр иностранных дел у них очень даже импозантный и представительный господин. Вот теперь и мне надо держать марку. С друзьями я лажу, правда, с Джейсоном была небольшая размолвка, но мы уже помирились. Все-таки этот капитализм людей портит, и мы друг друга во многих вещах просто не понимаем Ж. Как говорит Медина, – во всем виновата система Ж.

Привет, мои дорогие! Спасибо за такое домашнее и смешное письмо. У вас удивительно точно получается воссоздать картину дома и всех его обитателей, по которым я так скучаю. А мое воображение уже дорисовывает детали.

В субботу у меня было много интернационального общения, днем к себе в комнату на кофе пригласила девушка из Австрии Петра. Сидели у нее вместе с датчанкой Анной и болгаркой тезкой Викторой. Болтали, сплет-

ничали про всех обитателей общежития (но, в основном, они меня просвещали). Обсуждали любимую тему: а как здесь, в Америке? Я опять убедилась, насколько все же мы ближе к европейцам, и, несмотря на разность многих традиций и привычек, менталитет у нас один. А американцы и азиаты (не считая азиатов нашего региона) – они другие.

Вечером пошли к французцу Руди, который пригласил на вечеринку. Сначала многонациональной толпой (из 17 присутствующих было две американки, остальные из разных концов света) – посидели в итальянском ресторане. А потом, как обычно, отправились в бар, где замечательно провели время. Я подружилась с француженкой Кариной, очень забавной девочкой, и после бокала моего любимого джина с тоником я осмелела и даже пыталась болтать с ней по-французски. Ну а потом оставшуюся часть вечера провела за написанием своей большой письменной работы, на известную вам тему, и, наконец, закончила ее. Получилось на 12 страницах. Теперь надо еще раз прочитать и все проверить.

«Зеленая, зеленая трава...» И магнолия

Милые мои мамочка и папочка! У меня все хорошо. Началась новая рабочая неделя, большую часть которой мне придется здорово напрягаться, т.к. надо написать еще одну большую работу по Политике Евросоюза. Как вы там, мои дорогие, как здоровье? Если вам нужны какие-то лекарства отсюда, я привезу. Здесь есть очень хорошие средства, особенно от простудных заболеваний, буквально волшебные. Я так скучаю по вам, по дому, по моим любимым животным. Вы так смешно описываете их проказы, я каждый раз смеюсь до слез и ужасно скучаю, так что привет моим усатым и лохматым, а также тюльпанам и сирени в нашем палисаднике! У нас в Манси сегодня очень тепло, по всему кампусу трава зеленая. Здесь много птичек всяких, и они все наперебой начинают голосить, как только солнышко выглядывает.

Уже закончила свою работу по ЕС, так что на этих выходных можно будет отдохнуть. Осталось только перевести текст Конституции Туву для профессора Чанга, в этом же классе сделать презентацию, написать одну контрольную и два экзамена, ну и, конечно, хорошенько постараться на симуляции ЕС в Индианаполисе. И поскольку я сейчас усиленно изучаю внешнюю политику Нидерландов, мне очень захотелось побывать в Голландии, в Амстердаме. Думаю, это осуществимо. Несмотря на «планов громадьё», испытываю большое облегчение от завершения двух больших письменных работ.

Весна у нас основательно вступила в свои права. За считанные дни распустились цветы и деревья, еще немного, и кампус будет благоухать,

и пестреть всеми цветами. Я впервые в жизни вчера увидела магнолию, которая считается национальным цветком Америки. Оказывается, это довольно большие деревья, цветущие огромными красивыми нежно – розовыми цветами, причем сначала распускаются цветки, и только потом – листья. У меня пока не было возможности подойти и рассмотреть поближе и понюхать их (как же без этого), но обязательно это сделаю.

Вчера вместо пары по политике ЕС у нас был круглый стол на тему «Европейская политика после 11 сентября». Было очень интересно, делали доклады преподаватели из разных университетов, политологи и специалисты по разным регионам. Например, были доклады о политике Греции, Турции, России, Германии и Британии. Доклад по России был замечательным, хотя читал американец. Впервые у меня не осталось неприятного впечатления после того, как услышала чье-то мнение о политике Российской Федерации. Доклад по Британии делал чопорный англичанин, который немного на меня обиделся, когда я сгоряча сказала, что Тони Блэра частенько называют министром иностранных дел Буша. Так ведь это правда. Но потом все уладилось. Не понравился мне только турок, а все остальные молодцы, особенно молодая женщина – политолог из Греции, у нее был великолепный рассказ о том, как реагировали в Греции на события 11 сентября. Я с удивлением узнала, что у них в Греции было очень распространенным и откровенным мнение общественности о том, что в том, что произошло в Америке 11 сентября, отчасти есть и вина самих американских политиков. И такие настроения в Греции, судя по всему, были даже более распространенными, чем в нашем регионе. Ну, я, конечно же, как всегда живо участвовала в дискуссии. Мой преподаватель был вроде доволен. Послезавтра на занятии узнаю его реакцию.

Вчера мы все-таки решились приготовить плов, правда, из курицы. К нам приехали друзья по нашему Американскому университету в Кыргызстане, которые сейчас живут в Америке. Мы устроили целый пир на третьем этаже нашего общежития. А потом до глубокой ночи весело и интересно общались.

Я вчера много думала о дяде Боре Полуэктове, мне как-то тревожно за него. Вы там его постарайтесь поддерживать по возможности. Передайте ему, что я его люблю и что он мой самый лучший дядя. Его Настусе письмо я напишу, как только найду время. Часто ли она звонит ему из своей Москвы?

Мамуля, насчет одежды на симуляцию саммита ЕС я думаю уже давно, наверняка возьму свой серый костюмчик и на всякий случай свое маленькое бордовое платье. И еще если будет время, куплю себе официальную блузку. А по поводу моей недостаточной дипломатичности и склонности к критике не переживайте, я держу себя в рамках. За советы спасибо, я ценю.

Привет, мои дорогие! Уже середина апреля, у нас совсем тепло и совсем весна. Все студенты, как муравьи, повывползали на улицу и целыми днями шум, крики, песни и все такое. Настроение весеннее, и вся атмосфера этому способствует. Правда, в этом есть один минус: если раньше днем было заниматься трудно, то сейчас вообще практически невозможно. Но к вечеру все более-менее утихает, так что можно посидеть за своими делами. К тому же здесь есть маленький официальный закон: с 27 апреля по 3 мая – тихие дни. Сессия. В этот период запрещено громко кричать, устраивать вечеринки и громко включать музыку, даже у себя в комнате, иначе чревато, по крайней мере, штрафом. А сейчас пока все наслаждаются хорошей погодой и показывают свою дурь, как только можно. Девушки все дружно переоделись в коротенькие шорты, юбки, открытые топики и босоножки. И так ходят на занятия. У меня чувство приличия не позволяет этого делать, поэтому, по-прежнему, хожу в джинсах или в своей юбке до колена.

Вчера мы все-таки попали в Индианаполис, хотя и не планировали. После обеда позвонил Макс (наш новый знакомый) и предложил что-нибудь «замутить», потому что «грех сидеть дома в такую погоду». Нам с Мединой надо было в магазин, я запланировала купить блузку для конференции, поэтому мы его застроили отвезти нас в Инди в большой торговый центр. Поездка заняла очень долгое время, т.к. толком никто не знал дороги. И на шопинг ушло всего 2 часа – очень мало по здешним меркам. Посмотрели ночной Индианаполис, он меня не особо впечатлил, – Питсбург мне понравился гораздо больше.

На днях у Чингиза в очередной раз смотрели «Брат-2», как всегда с удовольствием, а теперь еще и с особым чувством, осознавая, что мы в Америке. Кстати, о Питсбурге: там в одном месте фильма его показывают, это когда Данила Багров едет из Нью-Йорка в Чикаго (помните?) В один момент он проезжает дорожный щит, на котором написано: «Добро пожаловать в Пенсильванию!», а потом на заднем плане встают очертания небоскребов. Я сразу узнала Питсбург, так что в одном из известных городов Штатов я уже побывала. В другом – Нью-Йорке – я буду уже через каких-то несколько недель, ну а за «гангстерской» столицей – Чикаго дело не станет, она в каких-то 4 часах езды от нас. Надо просто найти время и машину.

...Сегодня день прошел спокойно. Утром сходила на пару к китайцу, чуть не уснула со скуки, как всегда. Потом проверила почту и почитала Пушкина. Прочла «Арапа Петра Великого» и тут же решила, что это теперь одна из любимых моих вещей. Потом начала фрагментами читать Онегина, как всегда, в удовольствие. После ужина пойдем с Меди-

ной в бассейн, а уже потом сяду заниматься. Работы сейчас немного, но решила кое-что сделать заранее.

...Ну вот, уже почти завершены все приготовления к поездке в Индианаполис. Утром на паре получили инструкции от профессора. Немного волнуясь, но не больше, чем все остальные, даже как-то не терпится, скорей бы уже съездить.

На «Саммите ЕС» в Индианаполисе

Привет, мои дорогие! Сегодня 22 апреля, и мы еще в Индианаполисе. Наконец добралась до компьютера, целый день здесь было забито. Сразу же хочу вас уверить, что у меня все замечательно, масса впечатлений, новых знакомств, информации и положительных эмоций. В одном письме всего не опишешь, поэтому все подробности о «саммите ЕС» расскажу по приезду домой. Сейчас опишу все в общих чертах.

В симуляции Саммита ЕС участвовали 10 университетов из 5 штатов США. Такая игра – симуляция – уникальная и единственная в своем роде. И проводится она уже в 10 раз. Организатор и отец ее – британский политолог и профессор Джон Маккормик, по учебнику которого учатся многие, кто изучает ЕС и США. Существует аналогичная студенческая игра-симуляция ООН, а вот симуляция ЕС пока единственная.

Все было как по-настоящему. В течение тех трех дней было много работы, но она приносила только положительные эмоции. Ежедневно с 9.30 до 5 вечера мы собирались по своим секциям. Я практически все время проводила с «министрами иностранных дел» стран ЕС». На ланчах и кофе-брейках мы тоже собирались вместе, дабы обсудить дела в «неформальной обстановке», в подражание европейским и всем остальным политикам мира. Теперь мне понятно, как устанавливаются связи и формируются коалиции на разных уровнях, в том числе и на самом высоком. Два раза мы собирались с нашими «преьерами» на общем заседании Европейского Совета. Ассистировали им и координировали свои действия. Было все довольно правдоподобно и захватывающе. Ребята были все как один умницы, по крайней мере, на нашем «высшем» уровне, те, кто играли роли министров иностранных дел и премьеров. Вначале чувствовался сильный дух соперничества, но потом об этом постепенно забыли и сконцентрировались на делах.

Нашей задачей было рассматривать предложения, инициативы и новые законы, исходящие «снизу», от европейской комиссии, принимать или отклонять их, либо отправлять назад за поправками и разъяснениями. Всего мы рассмотрели порядка 30-40 новых законов и инициатив. Некоторые вызвали большие противоречия и занимали массу време-

ни, особенно те, которые касались ситуации на Ближнем Востоке; другие же принимались или отклонялись в течение 10 минут. Особенно много противоречий и споров вызвало предложение о немедленном признании ЕС государства Палестина.

Некоторая сложность в исполнении роли, например, министра иностранных дел состояла в том, что необходимо было играть роль именно того политика, чью страну ты представляешь. Другими словами, даже если у меня есть свое личное мнение по какому-либо вопросу, я должна забыть о нем и думать только о том, что сказал бы и как бы повел бы себя мой прототип, мой политик. Я старалась, как могла, хотя частенько было трудно вживаться в роль министра Нидерландов и идти против своих личных взглядов. Но именно это и было самым интересным моментом в моей роли высокопоставленного политика Нидерландов, – позиция дипломата-посредника, призванного сглаживать острые углы и находить компромиссы в решении особо спорных вопросов в политике ЕС. Кроме того, разумеется, мне надо было не забывать об интересах «моей» страны и действовать согласно ее политике и имиджу. Словом, это была очень интересная образовательная игра, ну а о пользе общения и обмена полезной информацией я уже не говорю. Единственное, что немного подпортило впечатление в конце игры, – это то, что нашу делегацию и работу многих наших представителей несправедливо обошли при голосовании и вручении наград. Но тому были свои подводные причины, которые мы завтра в подробностях будем обсуждать на занятии. О «подводных камнях» и «политических интригах», без которых не обошлось в этой игре, я расскажу вам в следующем письме.

В перерывах между заседаниями и по вечерам мы общались с теми же «министрами иностранных дел», что было поощрено моим профессором. Несмотря на то, что со своей делегацией за это время я практически не общалась (кроме нашего «премьера», с которым у нас были регулярные встречи по утрам перед заседаниями), я успела все же вместе со всеми посмотреть Индианаполис. Мне он показался интересным, хотя и не очень большим по американским меркам городом. (Наш Манси еще меньше, и возвращаться туда почему-то не хочется).

Здравствуйте, мои дорогие! По возвращении из Индианаполиса я получила вашу посылку, и это мне доставило столько радости. Мамуля, зачем же ты потратилась на дорогие сережки, хотя, конечно, я ахнула, когда увидела их и платочек, который просто очаровательный. Большое вам спасибо! Вчера еще и позвонил Огата. Он только что вернулся из Израиля и Палестины, куда ездил вместе с Колином Пауэллом. Как всегда, узнала от него последние новости из самых «первых рук». Он говорит, что Пауэлл – самый нормальный из всех политиков во всей президентской администрации во главе с Бушем. Жаль, что этот разго-

вор случился не до моей конференции в Инди, я была бы гораздо более информированной о реальной ситуации на Ближнем Востоке. Ну, это ничего, все равно польза от общения с Огатой огромная.

Ну и напоследок еще одна новость: **меня приняли на работу на следующий год в качестве ассистента преподавателя** на нашей кафедре! Я вам не говорила, что подала документы на эту работу еще месяц назад, потому что, честно говоря, у меня была слабая надежда, что меня возьмут на эту должность. Слишком мало меня еще знают на кафедре, только три профессора, двое из которых дали мне хорошие рекомендации (третий в тот момент отсутствовал). Третью необходимую мне рекомендацию дал профессор АУКа Хансен, за что я ему очень благодарна (прислал оперативно на следующий же день после моей просьбы, чем очень выручил). Я прошла отбор, и меня приняли. Это, конечно, дополнительная нагрузка, но и очень хорошая вещь для моего резюме и репутации как будущего преподавателя на кафедре в АУКе. Я еще не знаю, к какому профессору меня здесь прикрепят (а может, и не к одному), и какие у меня конкретно будут функции, но я очень хотела получить эту работу, поэтому мне все равно.

Так что работой на следующий семестр я обеспечена, за которую, разумеется, положена зарплата. Теперь я смогу откладывать на путешествия и другие важные вещи, и для этого мне не надо будет экономить стипендию. Вот сразу столько для вас новостей в одном письме. Сейчас мне осталось подготовить еще одну презентацию и два экзамена и все, – свобода! До нашей встречи остается немногим более двух недель. Разве это не здорово! А мне еще предстоит поездка в Нью-Йорк!

Целую, люблю, жду встречи! Ваш будущий политик.

Дорогие мои! Спасибо за письмо. Мне приятно, что своими успехами я радую не только себя, но и вас. И мне всегда так приятно и радостно читать ваши отзывы и чувствовать вашу поддержку.

Сегодня беседовала с деканом кафедры политологии, и была приятно удивлена его реакцией и отношением ко мне, хотя я с ним разговаривала в первый раз. Он сказал, что на них большое впечатление произвели мои документы (а именно, резюме и письмо-прошение, в котором я описывала свою прошлую учебную и профессиональную деятельность, а также говорила о своих целях). Еще он сказал, что в этом году был особенно большой конкурс, на это место подавали магистранты даже их других университетов Америки. Все это меня приятно удивило. Еще пока неизвестно, к каким двум преподавателям меня определят, но, скорее всего, к профессору по политике России и Евроазиатского региона (я еще не встречалась с ним), и к моему профессору по Политике ЕС – доктору Франкланду. Последнее означает, что в следующем году, возмож-

но, я снова поеду на симуляцию ЕС, но уже в качестве ассистента и помощника. Этот профессор не даст мне скучать, т.к. он считается одним из самых требовательных. Я общалась с его нынешним ассистентом, и тот сказал, что проф. Франкланд его достаточно активно нагружает, но он об этом не жалеет, поскольку опыт приобретается неоценимый. Завтра у меня презентация по Политике Азии, речь будет о Шанхайской шестерке. Сейчас пойду готовиться.

Мамулечка, я так рада, что последний аккорд в твоём путешествии в Россию был именно таким. Я тоже была очарована Москвой и Подмосковьем два года назад, когда там была. Еще тогда замечталась о таком домике в Подмосковье для вас, вроде того, что ты описала. И спасибо москвичам Сероусам за их гостеприимство, и особенно Антону за утреннюю экскурсию для тебя по Москве. Будешь им писать, передай им мой привет.

Жду ваших писем! Целую! Ваша Вика.

Домой на каникулы через Нью-Йорк и Москву

Наконец-то я разделалась со всеми своими экзаменами. Свобода! Китаец не подвел, все было нормально, хотя некоторые вопросы на экзамене ввели нас в недоумение. Например, такой: «Перечислите все страны Азии в алфавитном порядке». А это 49 стран плюс еще и в Океании 14. Но справились, хотя и коллективными усилиями. Благо, ранее, еще в начале семестра, китаец нам давал задание выяснить, сколько стран в Азии и сдать ему весь этот список. Так что пришлось вспоминать, что было в том списке. Еще вопросы были такого характера: перечислить основные международные азиатские организации, наиболее крупные международные конфликты 19-20 столетий, имевшие место в Азии, перечислить участников Шанхайской шестерки, ну и все в таком духе. Словом, несложно.

После обеда я поспала чуть-чуть и поехала делать покупки. Потом связалась по телефону с Виталием, моим другом из Нью-Йорка, который пообещал меня встретить. Он, судя по всему, не меньше меня радуется моему приезду в Нью-Йорк. Соскучился по родным лицам, и уже даже запланировал культурную программу. Так что будет чем заняться в Нью-Йорке. С завтрашнего дня уже по полной программе начну подготовку к отъезду и займусь решением мелких жизненных проблем, связанных с выездом из общежития. Долгожданная свобода радует, а вот погода – не очень. Постоянно идут дожди. Я все никак не могу поймать подходящий денек, чтобы сфотографироваться в нашем студенческом городе. Даже не верится, что уже через неделю я буду дома. Алинка, Ажара и

Галя хором пишут, что считают дни до моего приезда. Так приятно! А уж как я по вам соскучилась!

Сегодня был хороший день, правда, много кутерьмы и бюрократии с оформлением места жительства на лето. Настроение, правда, было несколько омрачено тем, что, поскольку я получила должность градуате-ассистента, и буду получать зарплату, мне сильно урежут стипендию, – таковы правила. В этом мало логики, я потом объясню, почему, но ничего не поделаешь. Так что я зря надеялась на значительное прибавление к своему бюджету. Ведь все же это не главное, важнее опыт, который я приобрету на этой работе. Только что пришла с вечеринки, которую по случаю окончания семестра устроили на нашем этаже общежития. Хотя, на мой взгляд, народ рановато начал праздновать каникулы, ведь еще у большинства экзамены на носу. Но повеселиться всегда приятно и полезно: играли в настольный теннис, мини-баскетбол и бильярд, танцевали и, конечно, не обошлось без застолья за счет университета. Мне немного грустно расставаться со многими из тех, с кем вместе жили в общежитии. Все разъезжаются или заканчивают учебу в этом году.

Извините, что не ответила на вопрос о визе, просто забыла. Все уже улажено и все документы готовы. Спасибо за предложение оплатить новую визу, но я надеюсь, что у меня будут на это средства. Мелкие организационные вопросы, связанные с местом жительства на лето, пока еще не все решены, поскольку, как выяснилось, я не имею права жить в общежитии, если не беру летом классы. А мне надо будет где-то останавливаться перед практикой в Вашингтоне, после того, как я вернусь из поездки домой. Но это все решаемо.

Размышления на тему...

Информацию об уничтожении Хаттаба в горах Чечни я прочитала в интернете. Жаль, что таких злостных и мерзких «хаттабов» и их прислужников там еще немало. А вы слышали, что творится во Франции? Я имею в виду результаты первого тура президентских выборов. Конечно, во втором туре победит Ширак, но настораживают эти тенденции. Это все равно, что если бы в России во втором туре прошел такой одиозный политик, как Жириновский.

Папуля, не расстраивайся по поводу переезда старых друзей. Я понимаю, как это тяжело, но ведь есть еще родственники, которые, слава богу, пока никуда не собираются в ближайшее время. И потом – если все-таки придется, в конце концов, и нам переезжать, то легче будет оставлять это место. Мне жаль, что в Киргизии все так плохо и бедно, потому что

у власти сидят казнокрады и близорукие политики. Оппозиция – сплошь националисты, которые тоже рвутся к власти, мучимые завистью к властителям и жадной обогачения, и среди них нет достойного и трезво-мыслящего лидера. Насчет того, что у нас нет богатых природных ресурсов, на что многие ссылаются, я бы с этим не согласилась. Они есть. Есть золото, и сами чудесные горы с неисчерпаемыми источниками электроэнергии и чистой воды, и много чего еще. Только надо с умом всем этим распоряжаться. А у наших политиков и правителей, мне кажется, просто нет способностей серьезно заниматься будущим страны. Те, кто сейчас у власти, просто используют богатства, которые лежат на поверхности, в целях, в основном, личного обогащения, на что и тратят всю свою энергию. В такой ситуации нам остается надеяться на чудо или на переезд. Хотя мне бы не хотелось покидать эту страну, друзей и обжитое место. И в ближайшее время мне это все равно не светит, поскольку мою учебу в магистратуре надо будет отрабатывать 3 года именно в Американском университете в Кыргызстане, так что пока будем жить по-старому.

Я думаю, что когда наберет силу более молодое поколение людей, среди которых, я знаю, есть немало наших выпускников – настоящих патриотов и талантливых молодых специалистов, в том числе и в политике, жизнь в Киргизстане начнет улучшаться.

К сожалению, в нашем поколении есть и такие «подающие надежды политики» как некий Байсалов. Этот тип заслуживает особого нелестного комментария по поводу своих потуг подвизаться в политике. Я знаю его давно. Он учился в нашем университете, но, кажется, его не окончил. Скверный тип, который ради карьеры и денег готов на любые подлости, который откровенно рвется к власти всеми способами, сейчас заявляя себя как ярый оппозиционер. Мне Медина на днях переслала его измышления, где от первого до последнего слова все пропитано национализмом. Откровенно антироссийская и проамериканская статейка. И ни для кого не секрет, что он хорошо подкармливается из источников от разного типа НПО. И отсюда же растут и его «убеждения». Разве такие люди действительно способны думать о судьбах страны?

И все же не стоит оставлять надежд на то, что рано или поздно у власти в этой маленькой красивой стране будет больше политиков и высокопоставленных чиновников с чистой совестью, неподкупных и принципиальных, способных вернуть людям веру в лучшее будущее.

...Сегодня **последний день апреля**, и примечателен он тем, что мы сходили на концерт главного городского симфонического оркестра Манси. Это было просто замечательно. Нас пригласил туда наш друг, смешной грек Йоргас. Он скрипач и играет в этом оркестре. Изюминкой концерта была знаменитая американская пианистка, к сожалению, не помню ее

имени. Она приехала по приглашению нашего университета и давала фортепьянный концерт Равеля для левой руки с оркестром. Удивительно – она отыграла целый концерт одной левой, причем в прямом смысле! Я такой техники еще не видела. Словом, все мы получили массу положительных эмоций, в том числе и мои друзья Диди и Чингиз, которым я предложила пойти на этот концерт. Потом мы с Кайо пошли на вечеринку к ее другу Алексу (вообще-то он китаец из Гонконга и, разумеется, у него другое, сложно произносимое имя). Так вот, у него был день рождения. Мы хорошо провели время, правда, я посидела всего часок. В остальном день прошел, как обычно, в подготовке к экзаменам и в наблюдении грозы, которая бушевала за окном.

Сегодня по интернету купила себе билеты до Нью-Йорка, откуда у меня самолет до Москвы. Джейсон согласился довезти меня до Питсбурга, и потом автобусом до Нью-Йорка. Это сэкономит и время, и деньги. В Нью-Йорке меня должен встретить Виталий, мой старый друг из Бишкека. Это будет 8 мая, в день моего рождения. А на следующий день полечу домой. Мамочка, ты мне сегодня снилась, я так скучаю. Я сообщу вам дополнительно о сроках своего приезда.

А пока я усиленно готовлюсь к очередным экзаменам. Самый трудный из них – во вторник по Политике Евросоюза. Кстати, я написала в наш Американский университет проф. Хансену о своем опыте участия в симуляции работы ЕС в Индианаполисе и предложила сотворить то же самое по моему приезду в АУКе с участием других вузов республики. А то, может, и за ее пределами. Хансен идею с энтузиазмом поддержал. Ну ладно, поживем-увидим. Экзамены здесь проходят только в письменной форме, у всех один вариант. Но такого понятия, как шпаргалка, здесь нет, и списывать тоже не принято. Но я по старой привычке пишу себе маленькие заметки и конспекты – так легче учить. Второй экзамен (он же последний в этом семестре) – по Политике Азии будет в четверг.

...Я сегодня часа два провела в интернете на российских новостных сайтах. Узнала подробности двух основных новостей: о гибели генерала Лебеда (ужасно!) и о смерти Хаттаба. Независимые источники говорят об отравлении (получил отравленное письмо, после которого скончался в течение 5 минут). А федеральные источники настаивают на том, что смерть его была результатом спецоперации ФСБ. Я смотрела по компьютеру кадры, где сообщалось об этой новости, а также кадры с похорон «Черного араба», которые не оставляют сомнения в том, что его нет в живых.

Папуля, я с огромным удовольствием прочитала твою статью в «Вечерке». Просто отличная. И стиль, и идея, и содержание – все замечательно. Мамуля, спасибо за теплые слова. Я так хочу всего домашнего, и в Ала-Арчу, да и просто домой, к вам. Мы тут недавно хотели приготовить окрошку, да вовремя спохватились, что ни кефира, ни кваса здесь

нет и в помине. Хотя можно приготовить квас дома, но опять же – нет черного хлеба. Папа, спасибо за интересные истории и новости.

Моя Африка

Экзамен по Политике Евросоюза сдала хорошо. Оценки еще не знаю, но думаю, что не меньше «А» (5). На экзамене сидела и писала до последнего. Все уже ушли, и наш градуате-ассистент, (т.е. тот, чье место я, возможно, займу в следующем году, он всегда сидит у нас на экзаменах), так вот, бедняга Джон изнывал: «Ну когда ты уже закончишь? Ради тебя одной приходится тут торчать». А потом говорит: «Слушай, я пойду, прогуляюсь. Ты же не будешь списывать, правда?» А я и не думала этого делать, потому что в этом не было никакой необходимости. Кто бы мне поверил из наших студентов?! Ж. А ведь – правда.

После обеда перебрала все свои бумажки, получилась очень внушительная стопочка. После этого заслуженно поспала два часа, а потом пошла в интернэшнл-хаус – пристанище иностранных студентов. Как всегда по вторникам наш добрый дядя Кирк, директор по международным студентам, готовил ужин. По вторникам у него всегда собирается одна и та же компания: пятеро из Кыргызстана, белорус, армянин, узбечка, украинка и русский. Ну и плюс еще Кирк с женой Мари и сыном Маттеусом. Кирк – прекрасный повар, и кулинария – его хобби. Поэтому он всегда на всех готовит, но приходят обычно только те, кого я перечислила.

Я тоже бываю у них время от времени, но в этот раз не могла пропустить. Во-первых, потому что это был последний ужин в этом семестре и перед отъездом, а во-вторых – там чествовали майских именинников (нас оказалось аж четверо). В честь чего Кирк сделал курицу с карри по своему рецепту и большой торт. Вот так спокойно и провели время. Первомай наши здесь не отмечают. Все заняты только сессией. Так что я бы и не вспомнила о том, какой сегодня день, если бы не ваше письмо. Еще сегодня по почте получила свой интернет-заказ на книги. Решилась на такой шаг, чтобы не умереть со скуки, трясаясь в автобусе по пути до Нью-Йорка. Обошлось недорого, одна книга – всего три доллара, плюс еще небольшие расходы на доставку. Это новый роман Шелдона 2000 года издания. Ну не могла удержаться. А магазин мне прислал в подарок вторую книгу – детектив «Умельцы» современного русского писателя Константинова (по его произведениям был снят сериал «Бандитский Петербург»). Папа, возрадуйся, ибо хотя бы одна из этих книг доедет до Бишкека и перейдет к тебе в собственность. Я дала себе обещание сейчас книги не читать, оставить на дорогу, но разве возможно удержаться?

Тем более что так соскучилась по современной русской словесности. Пушкин – это, конечно, славно, но 4 месяца подряд читать одного Пушкина тяжело. Короче, читаю детектив и еле от него оторвалась, буквально заставив себя отправиться в компьютерную. Сейчас попробую еще раз пройтись по лекциям по Политике Азии. Хотя не уверена, будет ли толк.

Привет, мои дорогие! Сегодня уже 5 мая, и я одной ногой уже дома. Но еще полно хлопот в связи со сборами в дорогу. Кайо мне притащила большую коробку, куда я сложу все то, что оставлю здесь. В основном это книги, материалы для учебы, а также обувь и все прочее. Коробку я потом отвезу к Джейсону, который сегодня переехал из общежития на новое место – в одну из университетских квартир. Он там будет жить со своим другом Джереми (последний по совместительству является парнем нашей Татьяны из Украины).

Сейчас вот устраивали им маленькое новоселье. Просто собрались у них, посмотрели кино про африканских львов. Ну, я, конечно, не удержалась и рассказала, что целый год жила в Африке. Правда, львов не видела, зато видела много всякого интересного, и воспоминания о Мали в моей памяти очень даже живо и ярко сохранились. Помню нашу виллу, огромные манговые деревья и пальмы, которые ее окружали, свою подружку Дэсси и мальчика Мадибо, с которыми мы катались на лианах, и то, как я однажды пошла с ними в школу для малийских детей, где учитель шлепал ребят линейкой по рукам. А еще – институтский кинотеатр, в котором не было стен, и поэтому по вечерам было всегда прохладно, несмотря на множество малийских любителей советского кино, среди которых были и папины студенты с тетрадками в руках, и студентки с замысловатыми прическами из великого множества косичек. И как мы с Дэсси читали (вернее, я ей читала) «Легенды и мифы древней Греции», а потом сочиняли свои сказки, как ходили купаться на Нигер, где неподалеку находилось семейство бегемотов. Помню банановые растения с плодами и деревца с плодами папайи.

А еще мы там каждую неделю ездили в Бамако в советское Посольство по папиным делам (на его территории была огромная черепаха, на которую меня пытались усадить покататься) и делали покупки в большом французском Малимаге. Нам с Дэсси было тогда по 6 с половиной лет. Интересно, где она сейчас? Может быть, во Франции? Думаю, что если бы она училась в РУДН в Москве, то папин ассистент Амар Сымпара знал бы об этом, ведь он сейчас там работает. Запомнились мне, маленькой, длительные перелеты с континента на континент в душных самолетах, непривычно красная почва и необычайно крупные звезды на черном ночном небе, и стройные черные девушки с корзинами фруктов

на изящных головках. А еще – душистые жевательные резинки, вкусное мороженое и ледяные напитки в нашем убежище от сорокаградусной жары – «банановой вилле» в Бамако. И еще – стайки попугайчиков на старом баобабе недалеко от нашей виллы, группа любопытных обезьян, которую мы видели по дороге в Бамако, огромные термитники и сезон дождей.

Ну вот, возвращаемся к сегодняшней реальности. Утром мы ходили в университет на церемонию выпуска. (Ну помните, как это у нас в АУКе было. Очень похоже). Как я поняла, у них уже испокон веков одна и та же традиция чествования выпускников, которую наш АУК благополучно перенял. Правда, добавил свои культурные особенности (например, приглашение муллы и православного священника, – это то, чего в американских университетах никогда не увидишь). А в остальном очень похоже, только масштаб больше. Сегодня мы поддерживали троих наших выпускников – Эльмиру, Мехригуль и Ирину Яковлеву, которые в этом году закончили Ball State и летом возвращаются в АУК.

Дорогие мои и любимые мамочка и папочка, уже совсем скоро мы с вами увидимся! До встречи! Ваша Вика

лето 2002 года.

Практика в Вашингтоне

У меня такое впечатление, будто я и не уезжала из Манси. Но оно очень обманчиво. Поскольку на самом деле я скучаю по дому едва ли не больше, чем в первый мой приезд. Остается только ждать, когда поедем в Вашингтон. Там нас ждет много еще непознанного и интересного, и встречи со старыми и новыми друзьями. А пока мы еще здесь, надо подумать об обустройстве нового жилья, чтобы по возвращению с практики иметь меньше хлопот.

Сегодня от нечего делать покрасила волосы. Мамуля, не пугайся, не в темный цвет. Получается, что на расстоянии маму слушать легче. Папа, теперь ты не напрягайся, – я не похожа на крашеную блондинку. Просто стала немного светлее, причем с переливами. Неплохо получилось, всем окружающим нравится. Ближе к вечеру вместе с Мединой пошли к нашей землячке Эльмире, которая этим летом уезжает домой и распродает свою мебель и все остальное. В результате торгов и оценки имущества мне достались хороший диван, который можно использовать и как кровать, компьютер, принтер, столик под компьютер, журнальный столик, телевизор и магнитофон. И еще довольно много посуды (нам с Медей она достается просто в наследство). Спасибо вам за рецепты. Если будет время и настроение, буду травить своей стряпней Медину, Джейсона и

Джереми. Целую, люблю, скучаю, всем привет. Алиночке – удачи на защите дипломной.

...От безделья и скуки хочется себя чем-то побаловать, поэтому вчера с Джейсоном набрали в супермаркете экзотических фруктов, которые здесь довольно дешевы (например, манго – 1 доллар, ананас – 3). Так вот, мы взяли ананас, дыньку, манго, три киви, фунт персиков и одну маленькую гавайскую папайю (1.5 доллара). Представляете! Жаль, что не могла с вами поделиться, ведь последний раз папайю я ела 15 лет назад. Хотя малийские папайи все равно вкуснее, чем гавайские. Как оказалось, Джейсон никогда раньше не ел манго и папайю. Едят здесь всякую фигню, которая гораздо дороже и вреднее. Например, большой пакетик противных чипсов стоит, как манго. Вчера готовила драники. Мамуля, напиши мне рецепт блинчиков, только все подробно. Но не присылай рецепты макарон и овсянки. Потому что здесь их в готовом виде сколько угодно. И приправ к ним. И еще напиши, как готовить овощное рагу и грибы.

Послезавтра уже летим в Вашингтон. Нас там встретят наши друзья, а потом уже надо будет заниматься вопросами обустройства. Из Вашингтона напишу вам при первой возможности.

Вашингтон. Это было со мной

Дорогие мои, как вы знаете, я уже в Вашингтоне. Нам только что установили телефон, и я сразу начала домой звонить. А сейчас вот нашла и компьютерное помещение. Надеюсь, будет возможность пользоваться интернетом. Папочка, как ты сейчас себя чувствуешь? Пожалуйста, поправляйся, я так за тебя волнуюсь. Скажи, может, тебе какие-нибудь лекарства привезти или переслать? Мамулечка, я так рада была слышать твой голос сегодня. Жаль, что не было «Бублика» рядом.

Вчера вечером гуляли допоздна, познакомились с городом. На первый взгляд ничего особо впечатляющего. Какой-то приземленный, нет устремленности ввысь. Город небольшой, есть несколько красивых зданий, но в остальном дома какие-то квадратные, без особых архитектурных изысков. Здание Белого дома небольшое и такое знакомое по иллюстрациям. А вот монумент Линкольну, напротив, – огромный, и монумент Вашингтону («Карандаш»), тоже. Госдепартамент – вообще громадная коробка в стиле соцреализма. Вашингтон показался мне чем-то похожим на один из советских городов, но допускаю, что это первое впечатление, да к тому же полученное ночью. Поживем – увидим. Еще будет шанс рассмотреть и изучить этот город лучше. Хотя вообще все, кто здесь

живет из моих знакомых, от него в восторге. Так что, вероятно, я чего-то не разглядела пока. Единственное, что мне здесь, безусловно, понравилось – это метро, очень чистое, комфортное и какое-то уютное. Завтра с утра у нас ориентационное занятие, где мы должны получить информацию о том, что здесь и как. А после обеда первое знакомство с организацией, где предстоит работать.

Всего вам доброго! Целую и желаю здоровья! Ваша Вика.

Практика в Jamestown Foundation

Привет, мои дорогие! Состоялся мой первый рабочий день на практике в Вашингтоне. Познакомилась с президентом организации, который мне и еще одному практиканту рассказал немного о том, чем они занимаются. Организация называется Jamestown Foundation. Вначале она мне не понравилась, и я стала мучительно думать, что делать. Сейчас объясню, почему. Но, забегая вперед, хочу вас заверить, что сейчас все хорошо. И не потому, что я переменила мнение об этой организации, а потому что решила, что мне будет полезно здесь поработать. Дело в том, что это крайне консервативная организация (имеется в виду партийный аспект США: демократы и консерваторы). В данный момент они на своем сайте и в нескольких печатных изданиях публикуют новости и политические статьи о России, постсоветском пространстве и Китае. Новости эти альтернативны официальным источникам, то есть, когда они делают подборку новостей, то ориентируются не на государственные, а в первую очередь оппозиционные источники. Например, у них на сайте есть целый раздел про Чечню, созданный для того, чтобы показывать не только ту сторону конфликта, которую дают российские источники и «пропаганда», а другую сторону войны, как то: «нарушение прав человека в Чечне». В начале 90-х годов такие организации в сотрудничестве с ЦРУ способствовали развалу Советского Союза. Они активно поддерживали всевозможные «демократические» партии и движения, имея в их среде своих друзей (типа Новодворской), а еще ранее, в 80-е годы, они помогали диссидентам и тем, кто искал политического убежища на Западе, публиковали их книги и так далее. Короче, теперь вы понимаете мое первоначальное настроение. Последней каплей чуть не стало высказывание моей шефини (которая, в общем-то, неплохой человек) о том, что она крайне негативно относится в Путину, не любит и не доверяет ему. Ну, шутки шутками, а вообще все это было мне, мягко говоря, неприятно, и помогать такой организации не хотелось. Поэтому я чуть было не позвонила своему координатору (профессору из Американского университета в Вашингтоне, по программе которого мы сейчас здесь) и не сказа-

ла, чтобы он подыскал мне что-нибудь другое. Но потом подумала и решила, что мне полезно будет поближе узнать, чем занимаются такие организации и как они работают. Как сказал один из здешних моих знакомых, нужно попробовать отключить свои чувства и эмоции и не ввязываться ни в какие беседы и споры, а просто выполнять свои обязанности. Сейчас я занимаюсь тем, что ищу в интернете сайты подобных организаций (их конкурентов), составляю список этих сайтов с кратким описанием организации или сайта. Работа нетрудная, интересная и полезная для меня же самой, потому что я имею дело не только с сайтами новостей, но и с теми, которые занимаются политическим анализом и публикациями, среди которых попадаются весьма стоящие. К тому же офис находится совсем рядом с домом, буквально в пяти минутах ходьбы, и мне не надо тратиться на метро.

После работы собрались с ребятами и посидели в тайском ресторанчике, а потом покатались на машине по городу. Наконец-то он начинает мне нравиться. Конечно, этот город нельзя назвать мегаполисом, но он очень симпатичный и местами даже очаровательный. Удивительно все-таки, что я нахожусь сейчас в столице главного государства мира. Может, и президента Буша на лужайке увижу. И почти невероятно то, что местом моей магистерской практики оказалось, можно сказать, «антисоветское логово». Сейчас подобные организации и их фонды финансируют и наших, киргизских «правоборцев», которые маршируют по югу страны из Кербена в Джалал-Абад и Ош. К сожалению, на мой взгляд, в интересах США дестабилизация политической обстановки в Кыргызстане и активная поддержка антиправительственной оппозиции, которая, на мой взгляд, жаждет обогащения за счет передела государственной собственности. Но такие смуты ничего хорошего народу дать не могут. Что-то в «центре мира» взъелись на Акаева, видимо, за то, что он не теряет дружбы с Москвой. Вот договорились о размещении в Канте летной эскадрильи из России, – это в противовес американской военной базе в Манасе. И хоть министр Иванов и сказал, что «мы и американцы делаем одно дело», но понятно, что у каждого свое дело на уме и свои интересы.

Ну вот, теперь надо идти в свою комнату, с минуты на минуту должны привезти холодильник в мое вашингтонское жилье. Люблю вас, целую, обнимаю. Всем привет, Ваша Вика.

...Я провела просто замечательный уик-энд. Всех впечатлений не опишешь, разве что самые яркие: а это поход по музеям, и в первую очередь – в Национальный музей изобразительных искусств, где я впервые своими глазами увидела в оригинале то, что все свое детство разглядывала в альбомах по искусству. Подлинники Ван Гога, Тициана, Рембрандта,

Рафаэля, Пикассо и даже одну картину Дали. У них просто замечательная коллекция французских импрессионистов: Ренуара, Моне, Тулуз-Лотрека. Это мне понравилось больше всего. Мне было приятно чувствовать себя образованным человеком, когда я переходила от одной картины к другой, издали узнавая их. Жаль, что мы опоздали на выставку Гойя, коллекцию картин которого привозили из Мадрида две недели назад. Но все равно впечатлений масса. Вчера ходили в кино, на французский фильм «Пианистка» с Каннского фестиваля этого года. Французы такого наснимали! Ну что ж, надо и такое тоже смотреть. Иногда полезно даже.

Вскоре у меня, возможно, еще наклонится вторая работа в Фонде IFES (Международный фонд выборных систем). Это мой профессор-координатор мне подкинул такую возможность работать еще и там. Ну, тут уж будет зависеть все от моей шефини на нынешней работе. Если она мне позволит, скажем, два дня в неделю бегать на другую работу, то тогда я убью сразу двух зайцев. IFES – контора намного больше, чем Джеймс Таун Фаундейшн, где я сейчас работаю. И находится в самом центре города. Кстати, они сейчас активно занимаются Центральной Азией и Кыргызстаном в частности. Я вообще-то была в их офисе в Бишкеке и даже с ними сотрудничала, когда работала студенческим координатором в АУКе и организовывала выборы и поездки в горы для «сенаторов». Так что я примерно имею представление об этой организации. Во второй половине дня были на лекции по межкультурным взаимоотношениям очень известного профессора и ученого Дж.Вайвера (J. Weaver). Лекция была очень интересная.

(Продолжение следует)

---

*Муратаалы Күрөңкөевдин
туулган күнүнүн
150 жылдыгына карата*

**Балбай
АЛАГУШОВ**

УЛУУ ШАЙЫР, УКМУШТУУ УСТАТ

Өзүнүн алгачкы аткаруучулук чыгармачылык шыгын алым сабак чертишүүлөрдөн баштаган Муратаалы Күрөңкөй уулу 1860-жылдын жай айларынын биринде Ысык-Көлдүн күнгөйүндөгү Талды-Булак деген жерде төрөлөт. Ал Көл аймагында 1930-жылдарга чейин жашайт. Андан кийин Чоң-Кеминдеги Кайыңдыга келип туруп калат. Муратаалы отурукташкан жерин:

Комуз, кыяк сүйлөткөн,
Оң колумдун салаасы,
Жердеген жеримди айтайын,
Чоң-Кеминдин талаасы –

деп, конур үнүн комузунда коштоп, жердеген жери менен сыймыктанган.

Муратаалы үч-төрт атасынан бери комузчулукту, чоорчулукту, сурнайчылыкты, кернейчиликти кесип кылган өнөрлүү үй-бүлөдөн чыккан. Анын түпкү ата-тегинен бери кедей болушкан. Ошондуктан, алар табыйгат берген өнөрчүлүк менен эл аралап, жан багышкан. Күрөңкөйдүкүнө белгилүү эски ырчылар, комузчулар, эл куудулдары, жомокчулар да келип-кетип үйүнөн киши өксүчү эмес экен. Күрөңкөй Муратаалыны жакшы көрө турган. Ага эртели-кеч комуз чертип берип, эл арасындагы ар кыл санжыраларды айтып, наристенин көңүлүн көркөм дүйнөгө байлоого аракеттенет. Боорун жерден көтөргөндөн болочоктогу шайыр ата-энесине күйүмдүү, улууну урматтап, кичүүнү сыйлаган эзэндүү болуп өсөт. Алтыдан-жетиге кадам койгондо ата-энеси үйдө жокто комуздун кулагын толгоп, өзүнчө чертип жүрөт. Атасынын жана залкар шайырлардын черткен күүлөрү анын комузга болгон ынтаасын күчөтөт.

Кантип комузду үйрөнөм деген ой жүрөгүн өйүйт, тынчын кетирет. Уйкудан бездирет. «Аракет кылсаң берекет» дегендей, көптөгөн аракеттенүүнүн аркасында кайруулары жеңил майда күүлөрдү черте баштайт. Үч жыл ата-энесине жана башка айыл адамдарына билгизбей уурданып чертет. Бирок он жашка чыкканда анын жашыруун сыры ата-энесине, айыл арасына билинет.

«Балага ата сынчы» дегендей келечекте атагы алыс тараган комузчулардан боло турганын байкаган атасы жана айыл аксакалдары Муратаалыны аш-той-

лорго, шерине жешкен түнкү отуруштарга ээрчитип барышып, комуз черттирип, бетин ачат.

Кечээки уурданып чертип жүргөн Муратаалы бара-бара калк арасына салабаттуу комузчу катары таанылат. Элдик ырларды аткарат. Айыл аралап атактуу ырчылар, комузчулар, эл куудуларды менен таанышат. Алардан көптү көрүп, көптү угат, билбегенди билет. Акыл-эсин, ички дүйнөсүн байытат.

Түн түшүнөн, күндүзү колунан түшпөгөн комуз чертүүнүн, ал турсун кыл кыяк, сурнай, чоордун дагы артынан сая түшөт. Анын залкар комузчу болушуна биринчи иретте атасы, экинчиден Көл, Нарын, Чүй өрөөндөрүнөн чыккан айтылуу шайырлар Боккөтөн, Чыңгышбай, Турдукожо ж. б. өзгөчө таасир этет. Тилекке каршы, жакырчылык турмуш жаш таланттын дагы белин мертинтет. Жокчулуктун запкысынан күлгүндөй өмүрүнүн көбү айылдан-айылды аралап, элден-эл кыдыруу, ач-жылаңач болуп, көрүнгөндүн эшигинин алдында жүрүү менен бай-манаптардын малын багып, отунун алып, суусун куюп, малай болуп каргашалуу күндөрдү башынан өткөрөт.

Ал малайлыктан башы чыкпаса да, өнөрүн өркүндөтө берген. Муратаалы бала чагынан эле нукура табигый көп жактуу талантка ээ болгон. Ал бир эле мезгилде комузда, кыл кыякта, чоордо, сурнайда, кала берсе темир комузда угуучу-көрүүчүлөр суктана танданышкандай чеберчиликте черте, тарта, кага да билген. Ошону менен бирге элдик кенже дастандардын мыкты айтуучусу да, жамакчы, ырчы да, уккандарды уюткан санжырачы сөзмөр да болгон. Ал колун кармап ойногон музыкалык аспаптын бардыгында:

Комуз менен кыякка,

Ак бөкөндөй жойлодум.

Эч бир күүсүн койбодум! –

деп өзү ырдагандай устаттыкта ойногон. Ал мындай касиетке көшөрө эмгектенүүнүн, назарлануунун натыйжасында жеткен. Муратаалыда табигый зээндүүлүк менен бирге музыкалык көрүү, угуу сезимдери, нагыз чыгармачылык кыялдануу мол болгон. Ал өзүн курчап турган айлана-чөйрөнү, көрүнүштү, турмушту кылдат баамдап, музыкалуу кабылдаган.

Калкыбыздагы музыкалык таланттуулуктун, тажрыйба менен билимдин чыныгы казынасы аталган Муратаалы комуз, кыл кыяк, чоор, сурнайдын «эч бир күүсүн койбой» ойногон. Ал биринде бере же жеткире албай калган оюн экинчисинде, ал эми анда терең ача албаганын үчүнчүсүндө ачкан. Муратаалы ар бир аспаптын тилин, сырын мыкты билген. Ошондуктан ал аспаптарга кандай күүлөрдү чыгаргысы келсе, каалаганындай чыгармаларды жараткан.

Муратаалынын чыгармачылыгындагы эң башкы орунду — комузчулук ээлейт. Ал «Күүнүн башы Камбаркандан» баштап, комуз музыкасындагы бардык жанрларды, түрлөрдү черткен. Алардын негизинде, ондогон күүлөрдү да чыгарган. Ал өзүнүн чыгармачылыгында комуз музыкасындагы эң башкы, эң татаал жанр (залкар) күүлөрдү өнүктүргөн жана негиз салуучуларынын биринен болгон. Залкар күүлөрдө айтайын деген ой, берейин деген идеясы бүтүндөй терең, ойлуу кайрыктар менен баяндалып, кол чакмак алгандай ойнолбостон тең салмактуу, өтө сабырдуу аткарылат. Аларда бөтөнчө темаларды ар түркүн добушта түрлөнтө өнүктүрүү кеңири өскөн. Булардагы негизги өзгөчөлүк — аткарылып жатканда араларына ыр же сөз кошулбайт. Тигил же бул күү чертилердин алдында гана эмнеге арналганы, кандай окуяны сүрөттөгөнү, б.а., маңызы (мазмуну) кара сөз же ыр менен айтылат.

Муратаалынын черткен элдик жана айтылуу шайырлардын, өзүнүн күүлөрүнүн көпчүлүгү программалуу келип, тарыхтары айтылып аткарылат.

Алсак, ал элдик «Шырдакбектин Боз жорго» аттуу күүнү чертердин алдында... «Илгерки өткөн заманда кыргызда Шырдакбек деген хан болуптур. Анын Боз жорго аттуу атыккан жоргосу бар экен. Жорго салыштырганда, Боз жоргонун астына эч бир жорго чыкпаптыр. Байгеде Боз жорго бир дагы күлүккө алдырбай, баш байгени дайыма алчу экен. Той-тамашада Боз жоргону минип, баатырлар нечен жолу жортуулга да чыгып турган. Иши кылып Шырдакбектин Боз жоргосун минген киши кууса жетпеген, качса кутулган. Ошентип, Шырдакбектин Боз жоргосунун даңкы таш жарып, атагы кыргыз жергесинен ашып, Анжыян менен Аркага угулат. Казак менен Өзбектин нечен чиренген байлары, мырзалары Шырдакбекке: «Жоргону бизге сат!» – деп келишет. Бирок Шырдакбек Боз жоргосун эч кимге сатпайт. Ошол кезде Нойгут элинин Жаңыл мырза аттуу баатыр кызы колго түшүп, бир карыяга күндүккө берилип, туткунда жүргөн кези экен. Бир жылы жайлоодогу көп эл жыйналган чоң тойдо кымыз ичип, кызып алган жаш уландар: —Жаңыл мырза бизге келип кыз кезиндеги өнөрүн көрсөтүп берсин, сен барып, Жаңыл мырзага айт! – дешип, Абыл аттуу жигитти жиберешет. «Небак унутулган нерсени эске салбагыла» – деп, Жаңыл мырза Абылга тил албай коёт. Кымызга кызып, ээлигип алган боз уландар Абылды экинчи жолу Жаңыл мырзага дагы жиберет. Ошондо Жаңыл мырза:

– Андай болсо, мурдагы өзүм кийип келген жоо кийимимди, курал-жарагымды бүт алып келгиле жана Шырдакбектин Боз жоргосун токуп бергиле. Көп эл жыйналган майданда ким эркек, ким ургаачы экенин сынашып көрөлү – дейт.

Жаңылга эр кийимин кийгизип, Шырдакбектин Боз жоргосун токуп мингишиет. Колуна мурда өзү алып жүрчү курал-жарагын беришет. Жаңыл мырза Боз жорго менен сыздырып, көп эл жыйналган топко келет да Абылга кайрылып:

– Кана, эми тебетейинди өйдө ыргытчы – дейт.

Абыл тебетейин көккө ыргытат. Тебетей жерге түшкүчө, Жаңыл мырза тебетейди бир нече ирет атат. Анан жерге түшкөн тебетейди эңип алып:

– Ме, башыңа кийип көрчү! – деп, Абылга берет. Абыл тебетейин кармап көрсө, анын төбөсү калбыр болуп тешилип, кырбуусу гана калган экен.

Жаңылдын бул өнөрүн көргөн калың эл, анын ченемсиз мергендигине айран-таң болуп туруп калышат.

– Кош кайним, бизге уруксат болгон чыгар! – дейт да Жаңыл мырза Боз жоргону сыздырган бойдон жолго түшөт. Эгер Жаңыл мырза качууга бет ала турган болсо, аны менен өлбөгөн жерде калышабыз, сазайын колуна беребиз дешип, дөгүрсүп турган намыскөй жигиттер орундарынан козголбой кала беришет.

Бейбактан тукум алып калбай колдон бекер чыгарып жибердик – дешип, жыйналып турган көпчүлүк өкүттө калышат. Өз учурунда Шырдакбектин Боз жоргосунун астына эч бир күлүк озуп чыккан эмес экен. Мына ошол Боз жоргонун күлүктүгүнө, жүрүшүнө атайы арналып «Шырдакбектин Боз жорго» аттуу күү чыгарылыптыр. Ал комузчудан-комузчуга өтүптүр» – деп, баянын айтып аткарган. Ал эми музыка таануучу А. Затаевич жазып алган вариантта башкачараак маңызда айтылат. Муратаалынын аткаруусундагы күүнүн негизине кенже эпостун сабатмалуу обону алынган. Аны ал чалкыган ойду камтыган кеңири өнүккөн кайрыктарга бай кара күүгө айландырган күүнүн кайрыктарынан Боз жоргонун жүрүшүн, Жаңыл мырзанын жаркын элесин туябыз. Залкар шайырдын репертуарындагы тарыхый элдик күүнүн бири – «Кет Бука». Ал жанрдык жагынан комуз музыкасында өтө сейрек жолуккан табышмактуу

алым сабак күүлөрүнө кирет. «Кет Буканын» негизин каардуу мүнөздөгү эпикалык обон түзөт. Аны ар бир комузчу өз алдынча кооздоп, кайрыктарына кайрууларды улап, кээси аткаруучулук устаттыгына, жөндөмдүүлүгүнө жараша алымча-кошумчаларды кошуп, өзүнө ылайыктап ар түрдүүчө чертишкен. Ошондой эле алар күүнүн жалпы чыгыш тарыхы бир мазмунда болсо да, айрым жаңылоолорду, көркөмдөөлөрдү, сүрөттөөлөрдү кошуп, тереңдетип, кенейтип да айтышкан.

Муратаалы өзүнүн репертуарындагы салт күүлөрдү ар кандай жанрларга, түрлөргө, топторго да бөлүп черткен. Ал комуздун кекиртектен жагынан кайрылып чертилген аспаптык чыгармаларды моюн күүлөр деп атап, он башылаган «Камбаркандардын» ар кандай үлгүлөрүн аткарган. «Күрөңкөйдүн Камбарканы», «Даниярдын Камбарканы», «Байгазынын Камбарканы», «Сейилкандын Камбарканы», «Асанбайдын Камбарканы», «Терме Камбаркан», «Сартбайдын Камбарканы», «Кененбайдын Камбарканы» шекилдүү ар кайсы мезгилде жашап өтүшкөн шайырлардын чыгармаларынын да кыябын таба черткен. Айрыкча, Муратаалы ар башка аткаруучулук чеберчиликтеги: стилдеги, манерадагы, мүнөздөгү чертмекчилердин күүлөрүнө өзүнчө өң, түс, кооздук, мукамдык берип ойногон.

Муратаалы «Бел күүлөр» деп, комуздун моюнунун орто ченинен чертилген ондогон ар кыл мазмундагы чыгармаларды да аткарган. Алардын негизин «Күрөңкөйдүн ботою», «Боккөтөндүн ботою», «Кудайыrbектин ботою», «Мусанын ботою», «Чыңгышбайдын ботою», «Сейилкандын ботою», «Акбаланын ботою», «Эсенамандын ботою», «Тилендинин ботою» аттуу күүлөрү түзгөн. Аларды да ал терең сүйүү, зор урматтоо менен черткен. Муратаалынын аткаруусундагы ар бир «Ботой» аттуу салт күүлөрдүн мазмундарынан ар кыл мезгилде жашап өтүшкөн шайырлардын жалпы чыгармачылыктарынан кабар алабыз. Ошону менен бирге Муратаалы абалкы шайырлардын мурастарынын жайылтуучуларынан, сактоочуларынан да болгон. Ал Сейилкан, Кудайберген, Кудайыrbек, Чыңгышбай, Муса, Акбала, Эсенаман, Тилен өңдүү комузчулардын «Ботойлорунун» ар биринин ажарларын ача, маңыздарын байыта авторлоруна жалпы мүнөздөмө берип аткарган. Маселен, «Тилендинин ботою» аттуу салт күүнү чертерде: «Сокулуктан чыккан айтылуу комузчу «Тилендинин ботою» деген күүнү черткен. Муну атаман үйрөнгөм. Тиленди өз заманынын чыгаан комузчусу болуптур» — деп, айтып черткен. Ал эми күүнүн музыкалык маңызына үңүлсөк не бир назик, жумшак бөтөнчө угумдуулуктагы обон күүгө күбөдөр болобуз. Муратаалы чыныгы берилүү, эргүү менен аткарган. Муратаалы бел күүлөрдүн түрлөрүнө кирген «Чоң кер толгоо», «Орто кер толгоо», «Кичи кер толгоо», «Чайкама» деген күүлөрдү да аткарган. Комузчунун «Кер толгоолорду», «чон», «кичине», «орто» деп бөлүп чертиши дүйнөлүк музыканын кенен өскөн түрлөрүндөй программасыздыкка ээ болушуна да жол ачкан. Бул болсо комуз күүлөрүнүн бийик деңгээлге көтөрүлгөнүн, көп жактуулугун айгинелейт. Ушундай эле Муратаалы бел күүлөрдүн түркүмүндөгү «Орто кербез», «Кичине кербез», «Кененбайдын кербези» деген түрүн, «ортолугун», «кичинелигин» авторун көрсөткөн «Кербездерди» да аткарган. Эгерде «Кербездин тегин териштире келсек, ал эне тилибизде «кербез», «кербездүү», «кербезденген» деген адамга таандык бир гана терс маанини түшүндүргөнүнө күбө болобуз. Ал эми музыкада «Кербез» көп жактуу ар түркүн мааниге, мазмундарга, түрлөргө ээ экенин көрөбүз. Маселен, Токтогул менен Муратаалынын чыгармачылыктарынан ар кандай мазмундагы, түркүн жүрүштөгү көптөгөн «Кербездердин» бүгүндөй галереясын жолуктурабыз. Алардын бири жандуу, шайыр, экинчиси салтанаттуу, үчүнчүсү кусалуу, ойлуу мүнөздө аткарылат. Демек, «Кербез» эне тилибиз-

де бир маанини, музыкада ал көп жактуу маңызды түшүндүрөт. Мына ушунун өзү эле салт күүлөрдүн кандайча өскөнүн айгинелейт. «Кербездер» да башка салт күүлөр сыяктуу программалуу жана программасыз болуп өнүккөн. Алардын андай ар тармактарга бөлүнүшүн анын техникалык аткаруучулук, көркөмдүк жактан кеңири жана күчтүү өскөнүн күбөлөйт.

Муратаалы «моюн», «бел күүлөрдүн» түрлөрүн чертүү менен бирге «Аяк күүлөрдү» да (комуздун моюну менен капкагынын бириккен жеринен кайрылып чертилиши), «Чоң шыңгырама», «Күрөңкөйдүн шыңгырама», «Кичине шыңгырама», «Салтанат шыңгырама», «Табышмактуу шыңгырама», «Кызыл чок шыңгырама», «Майда шыңгырама», «Кызыл жоолук шыңгырама» деген салт күүлөрдү аткарган. Булар башка аспаптык чыгармалардан чертилиши (кварта менен квинтага) күүлөнүшү, көп мазмундуулугу менен айырмаланган. «Шыңгырамаларда» башка салт күүлөрдөй эле кимге таандыгын, эскилигин, узактыгын, назиктигин, салтанаттуулугун, кичинелигин, чоңдугун мүнөздөгөн «кичине», «салтанат», «эски», «чоң», «табышмактуу», «майда», «кызыл чок» деген ж. б. кошумча сөздөр менен жармакташып аткарылат.

Ошондой эле тигил же бул «Шыңгыраманы» чыгарган комузчунун аты да кошо айтылып чертилет. Мисалы, Күрөңкөйдүн, Муратаалынын «Шыңгырамасы» шекилдүү. «Шыңгырамалардын» жардамчы аттарды жармаштыра айтылышы анын программалуу жана программасыз болуп тармакталып кеткенин көрсөтөт. Муратаалынын репертуарындагы «Шыңгырамалардын» көпчүлүгү профессионалдык музыканын кооз түрлөрүндөй түрүн көрсөткөн, программасыздык касиетке да жеткен. Бул болсо «жалпы эле «Шыңгырамалардын» кеңири өнүккөнүн, ойлорунун тереңдигин, ыкмаларынын, штрихтеринин байлыгын, көркөм аткаруучулуктун көкөлөп өскөндүгүн айгинелейт. Ал эми «Шыңгырамалардын» бир кыйласы комуздун башка күүлөрүндөй эле конкреттүү темага багышталып, б. а., программалуу чертилет. Аларда элибиздин басып өткөн өмүр жолу, турмушу, тарыхы, таалайлуу заманды эңсеген ой-тиктерин, баатырдыгы ж. б. жактары да камтылган.

Муратаалынын «Ботой», «Кербез», «Шыңгырама», «Камбаркан» өңдүү элдик жана айтылуу комузчулардын салт күүлөрүн аткарышы репертуарын арбытып, чеберчилигин арттырат. Анын музыкалык жандүйнөсүн байытып, өз алдынча чыгармаларды жаратууга дем берет. Ал эски салт күүлөрдүн үлгүсүндө «Муратаалынын ботою», «Муратаалынын кыз кербез», «Муратаалынын чоң шыңгырама», «Муратаалынын кер толгоо», «Муратаалынын ботою», «Муратаалынын кичине кербез», «Муратаалынын кичине ботою», «Кичинекей шыңгырама» деген чыгармаларды жараткан. Автор «Кыз кербез» деген күүсүндө күйөөгө кетип жаткан кыздын ата-энеси, ага-туугандары менен коштошконун баяндаган. Күүнүн кайрыктарында, обондун өзөгүндө кызды узатууну, коштошууну эске салган кошоктун интонациясы жаңырат. Ал эми автордун «Кичине кербезинин» биринчи бөлүмү жандуу кыймылдагы аспаптык кайрыкты эске салган обондо, экинчи жарымы төкмө ырчылардын сабатмалуу мүнөздөгү обонунда курулган.

Муратаалынын «Кичинекей шыңгырамасы» менен «Чоң шыңгырамасы» программасыз кубаттуу чертилет. Эки «Шыңгырама» чечендик ритмикалык кыймыл жагынан кайраттуу жаңырат да, күчтүү басымда аткарылат. Бул күүлөр башка чыгармалардан динамикалуулугу, төкмөлүүлүгү, чендик, ритмдүүлүктүн эркин чертилиши менен өзгөчөлөнөт. Автор булардан сырткары программалуу «Төтөп шыңгырама» аттуу салт күүнү да чыгарат. Анда бир жаштан удаа төрөлгөн үч кыздын эне-атасы өлүп, томолой жетим калганы баяндалат. Үч

кыз көрбөгөн кордукту көрүшөт. Ошондо үчөө темир комуз менен баштарынан өткөргөн азаптарын үч түрлүү кылып кагат. Аны Мукең терең кайрыктарда комузга салат.

Элдик «Ботой» аттуу күүлөрдүн түпкү чыгышы, калкка тараганы жөнүндө ар кандай уламалар айтылат. Ошонун биринде «Илгери, илгери «Кара мой-мол» аттуу инген болгон экен. Ал жаңыдан тууп, ботосун торолтуп, бойтондо-туп ээрчитип жүргөндө капилеттен өлүп калат. Ошондо ал:

Эки эмчегим тирсейтип,
Эмизбедим ботомду.
Каалы килем жаптырып,
Шурудан буйла тактырып,
Карачач келин, сулуу кыз,
Коштотподум ботойду,–

деп боздоп, көз жашын көлдөй төгүп, жоктогон экен. Көзүнөн буурчактаган жашты, эмчегинен диркиреп аккан ууз сүттү, чарк айлана айласын таба албай турган ингенди Бокеш деген атактуу комузчу көрөт да, бир чети ингенге боору ачып: «Байкуш төөгө да бала кымбат турбайбы»,— деп, «Ботой» деген күүнү чыгарыптыр. Ал обонунун ойлуулугу, терең таасирдүүлүгү, мундуулугу, жугумдуулугу менен бат эле шайырдан-шайырга өтүп, элден-элге тарайт. Анын нугунда калк арасында «Ботойдун» жаңы түрлөрү, түркүн кооз үлгүлөрү чыгарылып, салт күүлөргө айланат. Аларга «чоң», «кичине», «сал моюн», «солкулдак», «чар жайыт» өңдүү ж.б. жардамчы эпитеттер жамачыланып, ар кандай мазмундагы, ар түркүн жүрүштөгү, түрдүү мүнөздөгү, ар кыл ыкмадагы, штрихтердеги, көркөмдүктөгү («Чоң ботой», «Кичине ботой» өңдүү ж. б.) «Ботойлордун» жаңы түрлөрү жаралган. Ал эми көпчүлүк убакта «Ботой» күүлөрү тигил же бул чыгарган автордун ысымы менен да аталган. Маселен, «Токтогулдун ботою», «Муратаалынын ботою» ж. б. шекилдүү. Жогоруда белгилеп кеткендей комузчулардын ичинен Муратаалы ар кандай стилдеги музыкалык жүрүштөгү, мүнөздөгү, түркүн маңыздагы «Ботойлорду» көп билген жана көп черткен. Алардын таасиринде, үлгүсүндө Мукең өзүнүн да «Ботойлорун» жараткан. Автор «Кичинекей ботоюнда» табыйгаттын келбетин сүрөттөйт. Ал кандайдыр «Альбомдун баракчалары» сыяктанып, өзүнчө бир оригиналдуулукту түзөт. Ал эми «Муратаалынын ботою» болсо назик, жумшак обондо кайрылат да, мүнөзү жагынан кайгылуу бешик ырына үндөшөт. Бир эле мезгилде обонунда кошоктун интонациясы да жаңырат.

Муратаалы элдик чыгармаларды чертүү, чыгаруу менен башка шайырлардай эле комуздун толгоосуна байланышкан программасыз да салт күүлөрдү жараткан. Автордун «Кер толгоосу» салмактуу эпикалык мүнөздөгү формасы боюнча келбеттүү жана ритмикалык жагынан кызыктуу күү. Анын аякы бөлүгү эмоционалдуу оор абалда жаңырат. Ал эми «Кер толгоонун» түпкү өзөгүндөгү рондо түспөлүндөгү түзүлүш угуучулардын көңүлүн дароо өзүнө бурат.

Залкар музыкант комузда өзү айткандай «ак бөкөндөй жойлогон». Ал атайын аспапта алынган ыкмаларга, штрихтерге карата да «Терс кагыш», «Кайырма» аттуу күүлөрдү да чыгарган. Автор «Терс кагышында» оң колунун манжаларынын артынан кагып (терс уруп), ар түрдүүчө акчыланып татаал түркүн ыкмаларды алуу менен эң жогорку бийик чеберчилигин салтанаттаган. Күүнүн өзөгүнө шаңдуу мүнөздөгү бийдин фразасы алынган. Ал ыкчамдатылган жүрүштө өткөрө темпераменттүүлүктө чертилген. Комузчунун «Кайыrmасы» негизинен эки музыкалык бөлүмдөн турат. Анын биринчиси, терең ойлуу, кусалануу баяндалса, экинчиси, ачыгыраак келип, армандын, кошоктун интонациясы

менен бууланышкан. Ал эми күүнүн финалы — алга умтулгандыкты, жаркындыкты баяндайт.

Муратаалынын жүрөгүнөн бай-манаптардын кедей-кембагалдарга көргөзгөн зомбулугу, зулумдугу да сызылып өткөн. Жергиликтүү эзүүчүлөр кедейлердин төбөлөрүнөн кан, жондорунан кайыш алат. Аларды Муратаалы өз көзү менен көрүп, делебеси козголуп, каны кызыйт. Ал ар кандай чыгармачылык стилдеги чыгармаларында карапайым калктын тарткан азаптарын, көргөн кордуктарын баяндаган ондогон күүлөрүн да чертет. Айрыкча Муратаалы «Кудайбергендин арманы», «Серкебайдын арманы», «Кайгылуу Какей», «Сейитбектин арманы», «Төрөкелдинин арманы», «Арстанбектин арманы» ж. б. арман күүлөрдүн да өзүнчө түрмөктөрүн эл арасына кеңири жайылтат. Ошону менен бирге ал кедейлерди биримдиктүү, кайраттуу туруп, тартынбастан, тайманбастан бай-манаптардан өч алууга чакырат. Муратаалы өзү да «Арман күү» аттуу күүсүн чыгарат. Анда автор өз керт башынан өткөргөн оор турмушту сүрөттөйт. Күүнүн негизги музыкалык өзөгүнө элдик армандын обонун алган. Автор аны нака чыгармачылыкта иштеп чыккан. Залкар күүнүн кайрыктарында тек гана автордун армандуу турмушу эмес, жалпы кедей-кембагалдардын жабыр тарткан, эркиндикти эңсегендери сыпатталат. Муратаалынын чыгармачылыгында өзү теңдүү бей-бечаралардын турмуштарын терең чагылдыруу күндөн-күнгө күч алат. Бий, болуштар ак падышанын буйругу деп, кедейлердин терилерин тирүүлөй сыйрышат. Мындай кендирди кесип, көкөйгө көк талкандай тийген турмушту чагылдырган куйкумдуу (сатиралык) темадагы күүлөр да Муратаалынын репертуарында кеңири орун ала баштайт. Алсак, ал комузчулар арасына салт күүлөр шекилдүү тараган «Күрөңкөйдүн карөзгөй», «Ак баланын карөзгөй», «Сейилкандын карөзгөй» аттуу куйкумдуу (сатиралык) кайрыктардагы күүлөрдү кара таман кедейлердин арасында чертип, жергиликтүү эзүүчүлөрдү жексен кылууга чакырат. Ал өзү теңдүү замандаштарын эркиндикке, тендикке чыгууга үгүттөйт. Муратаалы өзү сыяктуу колдорунда эч нерсени жок карыштарды көргөндө кайгыга батып, кабыргасы да кайышат. Андай кайгы-капаны, муңду Муратаалы комузу аркылуу да туюндурат. Бирок ал өзүнүн «Кайра качпа» аттуу кайраттуу жүрүштөгү, баатырдык мүнөздөгү күүсүндө жарды-жалчыларды эрдикке шыктандырып, бай-манаптардан кайра качпай өч алууга чакырат.

Муратаалынын армандуу турмушуна жана тунук махабатына арнап чыгарган күүсүнүн бири «Көл-Камыш». Анын чыгышына төмөнкүдөй шарттар себепкер болуптур.

Сары Өзөндүү кең Чүйдүн Желаргысынын төш жагындагы Бөйрөк-Булак деген жерде Абыла дегендин айылы кыштоочу экен.

Жаз айларынын биринде ошол айылда жашаган Бошкойдун Айганыш аттуу кызына Муратаалы күйөөлөп келет. Ал жаш болсо да, Ысык-Көлгө, Чүйгө атактуу комузчу катарында таанылып, топтун көркүн чыгарып турган кези экен. Мукең Бөйрөк-Булакка бир нече күн жата конуп, комуз чертип, кыл кыяк тартып, айылдагылардын черин жазат. Жаш шайырдын өнөрүнө шерденишкен эл тим турбастан, ага жорго мингизип, андан тышкары кой, жылкы беришет. Алардын баарын Муратаалы калың катары Бошкойго берет. Ач көз Бошкойго Мукең берген жандыктын баары «аздык» кылат. Ошол себептен ал кызын бербей коёт. Ошондо Муратаалы Абыланын жардамы менен Айганышты ала качмак болот. Болжожкон күнү Муратаалы түн ортосу оогончо кыз-келиндерге өнөрүн төгүп, көңүлдөрүн ачат. Алардын арасында Айганыш да болот. Оюн-зоок да бүтөт. Муратаалы болсо жолдошу менен Айганышты ала качат. Айылдан чыга бергенде Бошкойдун ар-

кандалып турган кара айгыры Айганышты таанып калып окуранып жиберет. Ошондо Айганыш Муратаалыга: «Бул айгырды мине кетели»,– дейт.

Бирок илгери-кийинки уятчылыгын ойлогон Муратаалы ага макул болбойт. Бошкой болсо айгырынын окуранганынан туюп калып кара айгырды минип, Муратаалы менен Айганыш кеткен тарапты беттеп кууп жөнөйт. Азыркы Кызыл-Көпүрөнүн жанында илгери кичинекей көл болуп, айланасында камыш өскөндүктөн, Көл-Камыш деп аталуучу экен. Кыз, жигит, күйөө жолдош ушул жерге келгенде таң аппак атат. Аларды Бошкой кууп жетет. Ал эми Муратаалы менен Айганыш Бошкойду көрөр замат андан бир чети ыйбаа, бир чети уялышып аттарынан дароо түшүшүп, ташка жашынышат. Бошкой аларды көрсө да көрмөксөн болуп аттардын баарын коштоп алып кайра Желаргыны көздөй жүрүп кетет. Бир аздан соң Муратаалы башын көтөрүп, айланасын караса Айганышы көрүнбөйт. Ал тургай жолдошу да жок. Муратаалы: «Буларга эмне болду. Айганышты атасы алып кеттиби» – деп ойлойт. Ангыча ар жактагы таштардын араларынан чыга келген Айганыш Муратаалыга: – Бая эле атамдын кара айгырын мине качалы десем болбойсуң. Биз ушуну көрмөкпүз – дейт. Ал эми кийин Мукең баягы Айганышын ала качкандагы окуяны анда-санда эске алып: – Дайыма болбосо да, анда-санда аялдын сөзүн угуп коюу туура экен – деп кемпирин тамашалоочу экен.

...Ошентип, Муратаалы, Айганыш жана жолдошу болуп үчөө атсыз-тонсуз, ээн талаа, эрме-чөлдө калышат. Муратаалы ташка көчүгүн коюп:

Алган жарым Айганыш,
Алдырган жерим Көл-Камыш,
Атым жок, жөө баруудан,
Айылдан калдым мен намыс –

деп ырдап өзүнүн кубанычы менен ызасын аралаштырып күү чертет. Аны «Көл-Камыш» – деп атайт. Ал эми Муратаалы, Айганыш жана жолдошу менен Ысык-Көлгө бара жаткан жолоочулардын жардамы менен Сары-Камыштагы үйүнө жетет.

Арадан бир топ убакыт өткөндөн кийин Бошкой калыңга алган жандыктарга алымсынбай: «Жүз кой берсин» – деп көшөрүп жаткандыгы жөнүндө аз кабар Сары-Камышка жетет. Кайын атасынын «салыгына» берейин десе атасы Күрөңкөйдүн кою чендей турган эмес. Ошондо эл эрдик кылып калк эрмеги Мукеңе жүз кой чогултуп берет. Бошкой болсо «ыраазы» болуп, уялбай туруп: «Балам баягы менин силерди жөө таштагандагы чыгарган күүң «Көл-Камышты» чертип койчу» – деген экен» (Ш. Токомбаев «Көл-Камыш», «Кыргызстан маданияты», 8-сентябрь, 1967-жыл).

Биз автордун «Көл-Камышынан» адамды-адам эзген доордогу башынан өткөргөн кайгылуу турмушун, тунук махабатын, Бошкойдун кара чечекей кызын малга саткан ач көздүгүн элестетибиз.

Муратаалы «Камбаркан», «Ботой», «Кербез», «Шыңгырама», «Кара өзгөй» сыяктуу салт жана башка жанрлардагы күүлөрдү чертүү, чыгаруу менен бирге комуз музыкасында «Күү» деген ат менен тараган ондогон түрлөрүн да аткарган. Алардын көпчүлүгү чыгарган автордун ысымы менен: «Арстанбектин кой бөлөр күүсү», «Гүлпардын күүсү», «Мендирман күүсү», «Мендирмандын гүл жарым деген күүсү», «Турап сурнайчынын күүсү», «Күрөңкөй сурнайчынын күүсү», «Айданын күүсү», «Таймаса деген аялдын күүсү», «Табылдынын күүсү», «Арстанбектин күүсү» – деп аталган. Мындай авторлорунун ысымдары айтылып (баланчанын күүсү, түкүнчөнүн күүсү делинип) чертилген чыгармалардын көпчүлүгү программалуу келип, тарыхтары чечмеленип (айтылып) да аткарылган. Ал эми тек гана «Көкөй кестинин эки күүсү», «Көк тамак күү», «Кыял күү»,

«Дуу басар күү», «Маани күү» деген программасыз күүлөр да Муратаалынын өздүк репертуарын байыткан.

Залкар шайыр адаттагыдай эле жогоруда аталган Айданын, Мендирмандын, Турап сурнайчынын, Табылдынын ж.б. ар биринин күүсүн түп нускасынан алыс-татпай, калк ичинде кандай деңгээлде көркөмдүктө аткарылса, дал ошондой мазмунда, чеберчиликте чертилген. Ал ар бир күүгө нака чыгармачылыкта жаңы ойлорду кошуп, кайрууларына жаңы кайрыктарды улап, байытып аткарган. Муратаалы көптөгөн салт күүлөрдү чертүү менен бирге «Насыйкат», «Такмаза», «Токмок менен Пишпектин эки булбулу», «Арстанбектин ат чабыш», «Кожожаш», «Бердикожо», «Толгонайдын селкинчек», «Жорго байтал кырылгы», «Терс аркак» аттуу ж. б. элдик жана ар кыл мезгилде жашап өткөн шайырлардын да күүлөрүн аткарган. Аларды да Муратаалы аткаруучу катарында ажарларын ача, маңыздарын байыта черткен.

Муратаалынын улуу музыканттыгы, укмуштуу устаттыгы комузда гана эмес, кыл кыякта да көрүнгөн. Ал байыркы жөнөкөй аспаптын бирден бир калкка кеңири жайылтуучусу жана негиз салуучусу болгон.

Бизге жеткен кыл кыякчылардын ичинен Муратаалыга эч бир шайыр тең келе да жана алдына чыга да алган эмес. Муратаалынын кыл кыякчы катары атагы он сегиз, он тогуз жаштардын аралыгында элге кеңири тарайт.

Муратаалы кыл кыяктын чыныгысын чыгара ойноо үчүн алгач жөнөкөй элдик обондорду атайын байыркы аспапка салган. Маселен, «Кулпенде», «Бекбекей», «Жылкычынын шырылдан», «Бешик ыры», «Күйгөн», «Кошок», «Кыз оюн», «Акый-акыйнек», «Алым сабак», «Селкинчек» аттуу жана башкалар.

Булардын ар биринин обону, сөзү менен калк арасында кандай ырдалса Муратаалы кыл кыякка дал ошондой «ырдалган» көркөмдүктө тарткан. Маселен, «Кулпенде» обонунда мелүүн жүрүштө ак урган дубананын үнүн, кебете-кешпирин, «Бекбекейде» айлуу түндү сүрөттөгөн аспаптык киришме менен баштап келип, короо кайтарган кыз-келиндердин «бекбекейлеп» обон созгондорун кайыrsa, «Кошокто» жүрөгү күйүткө баткан кемпирдин ботодой боздоп кошконун мунканта тарткан.

Ал эми жылкычынын «Шырылдаңында» жигиттердин ар түрдүү үн менен «Шырылданды» айтканы, «Бешик ырында» жаңыдан жарык дүйнөгө көз жарган наристесин ак бешикке бөлөп, жалбара терметкен сүйүктүү эненин мээримдүүлүгүн, «Акыйнекте» эки топко бөлүнүшүп алып, бирин бири акыйлашып айтышкан кыздардын үндөрүн, жаштар арасында кеңири тараган «Кыз оюнунда» үйлөнүүчү кызга күйөөлөп барышкан күйөө менен күйөө жолдоштун атайы үй бошотуп, бойго жеткен кыздар менен жаш келиндерди боз үйдүн эпчи, ырчы, шайыр боз уландарды эр жагына отургузуп ыр ырдагып, токмок (күйөө жолдош белине курчалган курун токмок кылып эшип алып оюн башкарган келиндин колуна берет. Ал токмокту топтолушуп отурган кыз-келиндин арасына таштайт) салган шаан-шөкөтү. Ал эми кеңири обондогу «Күйгөндө» жүрөктүн эркеси болгон жаш селкиге жете албай күйүп-бышкан боз уландын зарын, «Алым сабакта» эки ак таңдай төкмө ырчынын бири-бирин жеңише алышпай ыр берметтерин нөшөрлөнтө төгүшкөнүн туурап тарткан.

Муратаалы эзелки эски обондорду кыл кыякка салуу менен бирге аларга өлбөс өмүрдү жараткан. Айтылуу кыл кыякчы обон күүлөрдү аткаруу менен бирге «Ак баланын чар-жайыт», «Супай салып таң атты, турбайсыңбы, адамдар», «Сарыкөбөн атанын», «Кара чокунун ак бөкөн», «Байкожонун чар-жайыт» аттуу ж.б. программалуу күүлөрдү да аткарган. Булардын ар биринде да турмуштук окуялар камтылып, алар аспапта тууралып тартылган.

Муратаалы темир комуздун, чоордун, комуздун чакан күүлөрүн да кыл кыякта ажарларын ача аткарган. Маселен, «Ботой», «Ак кочкор Каңкы», «Шырдак-бектин Боз жорго», «Кыяктын кара өзгөйү», «Стамдын журту, Анжиян калкы», «Керме тоо», «Төрөкелдинин айтканынын дурусу» ж.б. Буларды да Муратаалы кыл кыяктын кудуретине, мүмкүнчүлүгүнө жараша көркөмдөп, ойлоруна ой кошуп, кайрууларына кайрыктарды улап тарткан. Ал ар бир күүнү кыл кыякта ылайыктап аткарсан да, чоордун темир комуздун тембрин (түсүн) өчүрбөстөн сактаган. «Кыяктын кербез күүсү», «Маалим күү», «Калмак күү», «Бий күүсү», «Чоор күүсү», «Касыкенин арман күү», «Күрөңкөйдүн арман күү» ж.б. аттуу чыгармаларды да тарткан. Алардын көпчүлүгү программасыз келген. Ошондой болсо да алардын айрымдарын да шапар тээп бий бийлегендердин шаңы, кай биринде мунданган адамдын арманы тууралып ойнолгон.

Муратаалынын элдик обондорду, шайырлардын лирикалык, баатырдык, тарыхый күүлөрүн кыл кыякта аткарышы, иштеп чыгышы өз алдынча күү чыгарууга уютку болот. Ал кыл кыяк күүлөрүнөн ондогон классикалык программалуу чыгармаларды жаратат. Алардын ичинен автордун «Керезөн», «Кош кайруу», («Кош кайрык»), «Байге», «Ат кетти», «Ак токту», «Ат чубатуу», «Ат келет», «Түнкү күзөт», «Уран», «Кечки жайлоодо», «Бекташ», «Тору кашка ат кокуй», «Жүлүш күү», «Олжо», «Сатыке» аттуу чыгармалары да элдик музыкабыздын кенчине айланды. Муратаалы бул күүлөрүн аткарганда бир эле мезгилде угуучуларга өзүн элдик композитор, ырчы, айтуучу, аткаруучу-аспапчы жана актер катары көрсөткөн.

Анын репертуарында театралдык элементтер да кеңири өнүккөн. Ал ар бир күүсүн тартканда үч-төрт ролдун милдетин аткарган. Мисалы, «Ак токту» аттуу күүсүн тартаардын алдында: «Илгери бир кедейдин кара башыл жалгыз ак токтусу болуптур. Аны ээси жакшылап багып жүрөт. Бирок күндөрдүн биринде боз үйдө байланып турган жеринен ак токтуну карышкыр келип жей баштайт. Койдун ээси уктап калат. Ошондо зайыбы ак токтуну карышкыр жеп жатканын туюп калып: «Ойдай эле, Ойдай тур деймин, кара башыл ак токтуну жеп кетти» – дейт. Бул убакта карышкыр токтунун этин жеп койгон болот. Ошондо күйөөсү уйкудан ойгонот. Токтусун карышкырга жедирип ийген кедей: «Кара башыл ак токтуну жеп кетти» – деп, айылдаштарына айкыра жар салат. Карышкыр болсо бая эле кетип калыптыр – деп, келип, айткандарын кыякта таптак кайталайт да, бир эле мезгилде кедейдин, аялдын, карышкырдын, ак токтунун ар биринин кебете-кешпирлерин, мүнөздөрүн өз алдыларынан түзүп, үндөрүн туурап, алардын ар бирин көз алдына элестеттирип тарткан. Күүнүн бешик ырынын обону шекилденген обону да, ый да, кыйкырык да, карышкырдын улуганы да, ызы-чуу да бүтүндөй окуяны сүрөттөйт.

Жалпы эле кыл кыяк күүлөрүнүн ичинен Муратаалынын «Кечки жайлоодо» аттуу программалуу күүсү бөтөнчө көркөмдүүлүгү, өзгөчө маңыздуулугу менен айырмаланат. Автордун бул чыгармасы бири-бирин жетектеген «Чоор күү», «Биздин үндү уккула», «Коңур ала», «Бекбекей», «Ызы-чуу», «Кемпирдин кыйкырыгы» деген жалпы бир мазмундагы алты чакан миниатюрадан турат. Кээде алардын ар бири өз алдынча чыгарма катарында калк арасында аткарылган. Автордун бул чоң музыкалык инсценировкасынын алгачкы бөлүмүнө кечки жайлоонун сулуулугун, бейпилчиликти сүрөттөгөн жай жүрүштөгү созулгон чоор күүсү менен башталат. Андай чакан музыкалык сүрөттөмөнү (киришүү) короо кайтарган кыздардын шандуу, шайыр ырдагандарын «Биздин үндү уккула» деген экинчи күү улайт. Аңгыча жылкычынын «Коңур ала» аттуу чоор күүсү сыбызгыйт. Ал өтө эле жай жана кеңири жүрүштө тартылат. Бул созулмалуу күүнү жүрөктүн түпкүрүнөн кай-

нап чыккан байыркы «Бекбекей» ыры коштоп, алда кайда каалгыйт. Ушундай шаңдуу обонду, шайыр күүнү жайлоодогу мээрман бейкутчулукту короого кол салган карышкыр бузат. Алиги заматта күүнүн бүткүл маңызы, жүрүшү түп-тамырынан бери өзгөрөт да, кыякта койлордун карышкырды көргөн кездеги дыркырап үрккөндөрү, кашабандын аларды жара тартканы, акырында элди көрүп, койду бөктөрө качканы, ага жетпей калган улан-кыздардын өкүнүчтүү кыйкырыктарын (ызы-чууларын) туурайт. Акырында (алтынчы бөлүмүндө) жалгыз токтусун карышкырга жегизип ийген кемпирдин кейиштүү кыйкырыгы, шолоктоп ыйлаганы тууралып тартылат. Бул турмуштук сюжет күүдө жумшак, назик тондо, ал эми «драмалык» эпизоддору кемпирдин кыйкырыгы, карышкырдын короодогу койлорго тийгендеги ызы-чуу, элдик юмор, какшык түрүндө берилген. Муратаалы бул чыгармасын кээде «Түнкү күзөт» деген ат менен да аткарган. Автордун бул күүсүнөн да пейзажды сүрөттөгөнү, ар түрдүү добуштарды, кыймыл-аракеттерди, үндөрдү туураганын туябыз. Ошону менен бирге театралдык элементтерди да көрөбүз. Автордун бул чыгармасы өзүнүн мазмунунун кызыктуулугу, байлуулугу, сюжеттүүлүгү, музыкалык «сюитага» тектештүүлүгү менен элдик-музыкалык чыгармачылыгыбыздын классикасына айланды.

Кыргыздын кыл кыякчыларынын арасына «Байге» аттуу күүлөрдү тартуу, чыгаруу салт катарында тараган. Аны ар бир колуна кыяк кармаган шайырлардын бардыгы зор чыгармачылык эргүү менен куштарлана аткарышкан. Муратаалы да башка шайырлардай эле өзүнүн «Байге» аттуу күүсүн чыгарган. Анда элдик улуттук оюн ат чабыш баяндалган. Залкар шайырдын «Байге» күүсү «Ат чубатуу», «Ат кетти», «Ат келет» деген чакан бөлүмдөрдөн турган. Автор алгачкы «Ат чубатуу» бөлүмүндө жарчы катарында чабылуучу күлүктөрдү чубатууга, эл алдынан саяпкерлердин сындарынан өтүүнү жарыялайт. Аны созулуңку жүрүштөгү обон коштоого алат. Ал эми экинчи бөлүм «Ат кетти» деп аталат да, чабылуучу күлүктөрдүн айдалганын сүрөттөгөн ылдам жүрүштөгү обон тартылат. Анда «Ат кетти эле, ат кетти» деген үндөр бир нече жолу таптак кайрылат. Күтүлбөгөн жерден күү таптакыр башка темага өтөт да, эл күлүктөрдүн марага жакындап келе жатканын кабардайт. Ангыча күүнүн ритми (ыргагы) үзүлөт да, аткаруучу кызуу темперамент чыныгы күйөрмандык кумардануулукка жетет. Күлүктөрдүн чаң уюткан тобу көрүнгөндө кыл кыякчы элге: «Ат келет!», «Ат келет...» – деп жар салат да ... Биринен бири өтүп келе жаткан күлүктөрдүн көрүнүшүн «Көк кашка ат келет!» «Сары тору ат келет!» «Каракер ат келет!» «Тору ат келет!» – деп таптак сүйлөтө сүрөттөйт. Күүнүн бул бөлүмү эң ылдам жүрүштө ойнолот. Ангыча күлүктөрдү сүрөөгө алгандарды: «Ат сүрөдү» – деп кайрат да, атынын марага биринчи келишине тынчсызданган эсинин: «А кудай, ай... А кудай ай» – деп, күйпөлөктөгөнү туурайт. Күү баштагыдан да тынчсыздана кайрылып, биринен сала бири жаңырат. Андан ары күүдө марага биринчи келген күлүктөрдү сүрөөгө алгандардын, күйөрмандардын ызы-чуусу, кыйкырыгы, күлүгү чыгып тогуздалган баш байге алгандын шаттыгы, аты арта калып жаны ачылган эсинин туталанганы ж.б. сүрөттөлөт. Бул кеңири программалуу күү ар бир көрүнүшкө (күлүктөрдүн чубатылышына, айдалышына, коё берилишине жараша) жүрүшүн, музыкалык темасын, мүнөзүн, түрүн түрлөнтө өзгөртүп отурат. Угуучулардын күүгө болгон дагы бир куштарлануулары, алар кадимки (чоң ат чабыштарда) катышып отургандай канааттанууну, элестетүүнү алышат. Муратаалы да башка чыгармаларына караганда «Байге» күүсүн өткөрө шыктануучулукта, өзгөчө демдүүлүктө терең эргигендикте аткарган. Кыргыздын монотематикалык аспаптык чыгармаларынын негизги түрү болгон бир эле теманы нечен жолу вариациялап (кайталап), өзүнчө форма түзгөн чыгармаларды да жа-

раткан. Алсак, ал өзүнүн «Кош кайрык» аттуу классикалык күүсүндө бир эле теманы бир топ жолу вариациялап, форма түзгөн. Мындай аспаптык форма — азербайжандардын мугамындай эркин вариациялык түрдө өнүгөт. Биз бул жерден да автордун таң калаарлыктай устаттыгына айран-таң калабыз. Жогоруда белгилеп кеткендей кыяк күүлөрүндө ар кыл жаштагы адамдардын үндөрү, ыйлоосу, кыйкырыгы, кошогу, жоктоосу ж. б. үндөрү так тууралып тартылат.

Маселен, Муратаалы «Бекташ» деген күүсүндө (теги элдик күү болгон) төмөнкүдөй окуяны айтып аткарган. «Илгерки өткөн заманда кыргыз элинен Бекташ деген баатыр мергенчи чыгат. Ал мээлегенин жаза кетирбеген көзгө атар мергенчи болот. Ал күндөрдүн биринде жалгыз өзү калмактардын кырк жигити менен салгылашат. Бекташ алар менен он күн урушат. Акыры баатыр мергенчинин аты чарчап жүрбөй калат. Ошондо гана калмактар Бекташты мерт кылышат. Ал эми аялы болсо үч айдан кийин Бекташтын өлгөнүн угуп:

«Ойдуң жер тегиз карагат,
Ойронум Бекташ ала жат.
Кырандуу жер карагат,
Кырчыным Бекташ ала жат.

Кокуй күн кантем асылым мерген,
Куураттың мени баатырым мерген.
Балдарың жетим калды го мерген
Буркурап эстен танды го мерген», –

деп кошкон экен. Байыркы аспапта Муратаалы Бекташтын аялынын кошогуна кадимкидей шолоктото кайталайт да, сыздап өткөн замандагы адилетсиз-акыйкатсыз турмушту көз алдына элестете тартат. Ал эми элдик күүнүн негизинде чыгарган «Тору кашка ат кокуй» деген күүсүндө Муратаалы алдына ат салдырбаган кедейдин күлүгү тору кашка кезектеги чоң ат чабышта адаттагыдай эле биринчи чыгып келет. Бирок ал марага жетери менен мүрт жан берет. Ошондо кедейдин аялы менен кызы: «Атаны кокуй, тору кашка ат кокуй» – деп, жоктоп кошок кошушканын күүгө салган. Автор тору кашканын күлүктүгүн, эсинин кубанычын, өкүнүчүн, аялы менен кызынын сүйүктүү атынан айрылганын жоктоп буркурап ыйлаганын ар түрдүү үндө, жүрүштө, мүнөздө туурайт. Биз бул жерден кыймыл-аракеттердин ритмдеринин (жай, ылдам, тез жүрүштөрдүн) тууралганын да баамдайбыз.

Муратаалынын угуучулар арасында терең кадырлоо менен аткарылган күүсүнүн бири «Кер өзөн». СССРдин Эл артисти А. Малдыбаевдин айтымына караганда бул күүдө Сары Өзөн кең Чүйдүн күзгү бышыкчылык мезгилиндеги кооздугу, көрүнүшү (келбети) сүрөттөлгөн. «Кер өзөндүн» өзөгүнө (обонуна) болсо автор сурнайдын күүсүн алган. Анын тембри да кыякта толук сакталган. Күүдөн бирде эпикалык, бирде лирикалык, бирде согуштук образдарды эске салган кайрыктарды да эшитебиз, Муратаалынын «Кер өзөнүнө» жалпы музыкалык түзүлүшү, мүнөзү жактары менен тектеше кеткен күүсүнүн бири «Ураан». Автордун айтып кеткенине караганда ал ар дайым элдик чоң ат чабыштардын алдында күлүк чапкандарды, күйөрмандардын, сүрөөнчүлөрдүн көңүлдөрүн көтөрүү үчүн тарткан. Ошону менен бирге күлүктөрүн ураалап сүрөгөндөрдүн күйүп-бышканы кайрыктарында камтылган. Ал эми «Жүрүш күүсүндө» автор аргымагын алкынта минип, ай-талааны жаңырта шаңданганын баяндаган. Бул чыгарма өтө кеңири (кеңириликте) жана темпераменттүүлүктө аткарылат. Күүнүн кайрыктарынын ритмикалык кыймылдарынан аргымактын басыгы, атчандын салтанаттуу ыры менен айкалышат. Муратаалы ар түрдүү мазмунда-

гы, ар кандай музыкалык темадагы «Калчаке», «Сатыке», «Олжо» өндүү байыркы элдик күүлөрүн да ажарларын ача тарткан.

Залкар шайыр комуз чертип, кыл кыяк тартуу менен бирге жаш кезинде чоорду да уккандар таң калгандай устаттыкта ойногон. Бирок ал кийин карылыгына байланыштуу (оозунан тиши түшкөндөн кийин) чоорду тартпай калган. Ошол себептен бизге Мукеңдин аткаруусунда чоор күүлөрү келип жеткен жок. Алар тек гана комузга, кыл кыякка салынып, элге тартууланган. Муратаалы комуз, кыл кыяк, чоордо ойноо менен казак домбурасын да тарткан. Ал жаштайынан бир боордош казактардын айылдарын аралап, өнөрлөрүн тартуулайт. Айрым шайырлары менен өлөң айтышып, өнөр күчүн да сынашат. Ал эми кыргыз, казак элдерине тең ырчы Жамбыл менен жан бирге дос болот. Эки шайыр абалтан жайлоону бирге жайлашкан, бир булактан суу ичишкен эки калктын эрмеги болушат. Муратаалы казак айылдарын кыдыруу менен бирге домбура тартканды үйрөнөт. Анда Муратаалы «Майкөттүн кара күүсү», «Кожотайдын кара күүсү», «Кулматтын кара күүсү», «Жамбылдын кара күүсү» деген аткарууга оор, татаал кайрыктагы күүлөрдү аткарган. Ошону менен бирге эски обончулардын обондорун да карандай күүгө айланга чертип, калк черин жазат. Айрыкча, Мукеңдин домбурачылыгы «Майрыкожо обону», «Тезек төрөнүн обону», «Кулманбеттин обону», «Майкөттүн обону», «Сүйүнбайдын обону», «Кожотайдын обону», «Боронбайдын обону», «Кенендин обону», «Мыкандын обону» деген кулактан кирип, бойду алган кайрыктардагы обон күүлөрдө да көрүнгөн. Муратаалы булардын кай бирлерин кара күү катарында тартса, кээсин ырдап да аткарган. Ал эми Жамбыл сөз устаты, Муратаалы күү атасы аталып, эски күүлөрдү калкка тартуулап, эл кумарын жазат. Ошентип, ал домбуранын тилин комуздукундай билет.

Адатта, ар бир шайыр өзүнүн аспабын өзү каалаганындай кооздукта, көлөмдө чаап алган. Муратаалы да өз комузун, кыл кыягын, чоорун өзү жасап алган. Ал турсун Мукең бир эле аспаптын өзүнөн экинчи дагы бир музыкалык аспапты (домбураны) чаап алып черткен. Аны Мукең комуз-домбура деп атап, бир эле мезгилде кыргыз, казак күүлөрүн черткен. «...үч кылдуу – деп, жазган композитор А. Малдыбаев – өз комузунун арткы бетин беренелүү эки кылдуу домбура кылып чертип жүргөнүн өзүм да көргөм. Чынында эле Муратаалы комузда «Көк сандал», «Шыңгырама» өндүү күүлөрдү чертсе, алиги заматта казактын чоң домбурачы, акындары Кенендин, Кожотайдын, Кушайбектин, Жамбылдын обон, күүлөрүн аткарган». (А. Малдыбаев, «Элдин уулу». «Советтик Кыргызстан» газетасы, 18 декабрь, 1960-жыл.)

Муратаалы казак домбурасын чаап алуу, күүлөрүн тартуу менен бирге (адатта, домбурада күү тартканда дайыма аткаруучунун кылдарды баскан манжалары жүгүртүлүп турат) комузда кол жүгүртүп, чертүү үчүн атайын «Терме Камбаркан» деген күү чыгарат. Автор бул чыгармасында домбурадагы ыкмалар, штрихтер, оң колдун кылдарды гагуу (чертүү), сол колдун манжаларынын кылдарды кыдыртып басуу өндүү ойноонун ж. б. сырларын терең пайдаланат. Биз бул жерден Мукеңдин комуз күүлөрүн боордош элдердин музыкасы менен байытууга, карым-катыштын өнүгүшүнө өбөлгө түзгөнүн байкайбыз.

Муратаалы элдик байыркы күүлөрдүн жандуу энциклопедиясы болгон. Ал өзү: «Өзүңдү сыйлаганды сыйлап жүрдүм. Манаптар башка ээ кылбай күлдүң. Сондо да Мукеңде жазык барбы эки жүз элүү жыл болгон күүлөрдү жыйнап жүрдүм» дегендей эң байыркы күүлөрдүн кооз үлгүлөрүн калк арасынан угуп, көкүрөгүнө түйүп, көзүнүн карегиндей сактап, муундан-муунга өткөрүп, өнүктүрүп келген. Муратаалынын репертуарындагы «эки жүз элүү жыл болгон» күүлөрү да тек гана музыкалык мазмуну эмес, жанрдык жагынан да ар

түрдүү болгон. Элдик обондордун тамырларынан өнүп чыккан миниатюралардан тартып, турмуш-тиричилик сюжетиндеги программалуу, эпикалык, тарыхый жана тарыхый-турмуштук мүнөздөгү күүлөр ээлеген.

Табыйгат Муратаалыга шыкты мол берген. Ал комуз чертүү, кыл кыяк, чоор домбура тартуу менен бирге, элдик кенже эпосторду да айткан. Ар түрдүү калк ырларын да комуздун, кыл кыяктын, домбуранын коштоосунда ырдаган. Ал турсун терме, насыят, үлгү ж.б. темадагы ырларды төкмөлөп чыгарган. Айрым чон акындар менен да айтышка түшкөн. Муратаалы кыргыз, казактын тарыхы жөнүндө жана ар түрдүү санжыраларды өтө көп билген. «Мен, – деген Муратаалы, – кезектеги бир маегинде «Теке түрк» деген элден чыккан «Алпамыш баатырды», «Муңдук-Зарлыкты», «Кыз Дарыйканы» ырдай баштадым. Мен аларга «Бугу менен Сарыбагыштын салгылашканын», «Ормон хандын өлгөнүн», «Казак-кыргыз жоолашып, Кененсары менен Норузбайдын өлтүрүлгөндүгүнө чейин айтып берип жүрдүм» – деп эскерген. Бирок ал айтуучулуктан, санжырачылыктан, ырчылыктан комузчулукту, кыл кыякчылыкты өтө жогору койгон.

Муратаалы, Муратаалы аталып атагы ай чапчып турган убакта, 1916-жылы кыргыз элине орустардын чапкыны тийип, Кытайга үркүшөт. Муратаалы да киндик кесип, кир жууган жерин таштап, айылдаш эли менен Турпанга барат. Аяктан көрбөгөндү көрөт, койнуна комузун катып, жонуна кыл кыягын таңып, оозунан чоорун түшүрбөй элден элди аралап, эптеп өз өнөрү менен күн өткөрөт. Комузду чертип, кыл кыякты муңканта, чоорду шолоктото тартып, эркиндикти, тендикти, бактылуу заманды эңсейт. Муратаалынын аткарган күүлөрү турпандыктарды да өзүнө тартып таңдантат. Буга төмөнкүдөй бир мисалды айта кетели. Муратаалы жергиликтүү байларга комузун чертип, кыл кыягын, чоорун тартып, ырларын ырдап, кенже дастандарды айта отуруп жокчулук оор турмуштун запкысынан турпандык байларга малайлыкка сатылып кеткен эки кыргыз баланы өзүнүн «Жетим бала» аттуу күүсүн чертип берип, аларды кулдуктан бошотуп алат.

Эл музыканты эр ортону элүүдөн ооп, алтымышка аяк басканда жаңы замандын таңы атты. Кыйла кылымдар бою эзилеп келген калың элдин колдоруна эркиндиктин кызыл байрагы кылкылдап желбиреди. Карапайым эмгекчи эл менен Муратаалы да 1917-жылы Кытайдан киндик каны тамган жерине кайтып келет. Ал жаңы заманды жан-дили менен кубаттап, кубанычы койнуна батпай, айтарга сөз таппай «Жеңиш» деген салтанаттуу кайрыкка бай күүсүн чыгарат. Ал чыгарма өзүнүн уккулуктуулугу, шаңдуулугу менен угуучулар арасында чертилет. Бул күүнүн кайрыктарынан карапайым калктын жаңы заманга, эркиндикке, тендикке жетишкен кубанычтарын туябыз.

Муратаалыга Совет бийлиги жаңы өмүрдү, жаңы эргигендикти жаратты.

Анын бүткүл жандүйнөсүн, аң-сезимин, көз карашын байытты жана кеңейтти. Ал Улуу Октябрь революциясынын алгачкы күнүнөн тартып жаңы замандын чыныгы жарчысы болууга аттанат. Кыйла жылдар бою азап менен тозокту, арман менен мунду күнгүрүнө күүгө салып келген комузу менен кыл кыягы, эми өмүрүндө болуп көрбөгөндөй шаңдуулукта, чечендикте таңшыды. Баягы күнүмдүк жан сактоонун айынан айыл аралап чертип жүргөн күүлөрү, эми жаңы доорду жабыла куруп жаткан жалпы эмгекчилердин маданий кенчине айланды.

Муратаалы Совет бийлигинин алгачкы жылдарындагы өлкөдөгү ар кандай жаңылыктарды, улуу өзгөрүштөрдү сезимталдуулук менен кабылдады. Ал айыл, шаар арасына советтик жаңы маданияттын үлгүлөрүнүн алгачкы жайыштуучуларынан жана уюштуруучуларынан болду. Залкар музыкант кыргыздын элдик

ырчылары менен комузчуларынын ичинен биринчи жолу 1922-жылы Каракол (Пржевальск) шаарында комузчулар ансамблин уюштурат. Анын чыгармачылык демилгелүүлүгү баштагыдан күч алат. «Октябрь революциясынан кийин – деп, жазган өзүнүн өмүр баянында, – мен музыкага баштагыдан да өткөрө көп кызыга баштадым. Менин чыгарган күүлөрүмдүн көпчүлүгү өткөн өмүрүмдөгүдөй тек гана кайгылуу эмес, эркиндикке чыккан кыргыз элинин кубанычтуу (шаттуу) турмушун чагылдырдым...» Чындыгында эле өзү жазгандай Мукеңдин бүткүл чыгармачылыгы, чыгарган күүлөрү жаңы доорго, анын күжүрмөн куруучуларына багышталды. Муратаалы ар түрдүү кечелерге, белгилүү коомдук окуяларга, даталарга арналган салтанаттарга көбүрөөк катышып, күүлөрүн тартуулайт.

1928-жылдын күз айларында атактуу музыка таануучу-этнограф А. Затаевич Фрунзеге кыргыздын музыкалык фольклорун жазып алууга келгенде, Муратаалы борбор шаарыбызга биринчилерден чакыртылат. Ал бейтааныш музыкантты алгачкы жолу кыргыздын аспаптык музыкасынын кооз үлгүлөрү менен тааныштырат. Муратаалынын бай репертуары, аткаруучулук чеберчилиги, күүлөрүнүн маңыздарынын ар жактуулугу, кайрыктарынын көп түстүүлүгү, музыкалуулугу, ыкмалар менен штрихтерге байлуулугу ж. б. жагы А. Затаевичти таң калтырат. Ошону менен бирге ал залкар музыканттын чыгармаларын өтө кызыгуу, өзгөчө асылдануу менен нотага түшүрөт. Айтылуу музыка таануучу кыргыздын аспаптык музыкасы жана Муратаалынын чыгармачылыгы менен алгачкы жолу таанышып отурса да, анын күүлөрүн чертилгендей так нотага түшүрүүгө, ар биринин тарыхтарын эл ичинде айтылгандай (сакталып келгендей), автордун өзүнүн баяндап бергендерин жазып алууга бүткүл күч-кубатын жумшаган. Ошону менен бирге ал советтик көрүнүктүү өнөр чеберлеринин (музыка таануучуларынын) ичинен биринчи жолу Муратаалынын жана жалпы эле элдик аспаптык музыкабызга туура баа берген. А. Затаевич Муратаалы элдик музыканын казынасына кошо турган эң негизги салымдарынын өтө баалуусу, көрүнүктүүсү, оригиналдуусу экенин жана башкалардыкына окшобогон, өзүнчө музыкалык маданияттын үлгүлөрүн өзүнө сиңирген, жупуну аспаптын табигый өзгөчөлүктөрүн көп кырдуу жана ар түрдүү пайдалана билген, кээде анчалык чоң эмес татынакай кайруулар менен, олуттуу мазмунду түзгөн, кубулжуган кайрыктарга бай залкар күүлөрдү өтө көп биле турганын айтып келип, бир сөз менен айтканда кара күүлөрдү укмуштуудай устаттыкта черткенине таазим этип: «Эски күүлөрдү калыбында черткенден мындай киши табылбайт» – деп, баа берет.

1932-жылы Муратаалы борбор шаарыбыздагы Кыргыз драма театрында иштөөгө чакыртылат. Атактуу элдик шайырлар, профессионалдык театралдык, музыкалык ж. б. өнөрлөрүбүздүн туңгуч түзүүчүлөрү (карлыгачтары) менен таанышат. Театрдын коллективи менен республикабыздын айыл-кыштактарын кыдырып, концерттерди берет. Жаңы доорубузду куруп жаткан эмгек балбандарын эрдикке үгүттөп, улуу жеңиштерге чакырган чыгармаларды тартуулайт. Ал өлкөбүздөгү укмуштай өзгөрүштөрдү өз көзү менен көрүп, көңүлү толкуйт.

Муратаалы турмуштук, тарыхый жана обон күүлөрдү аткаруу, чыгаруу менен бирге көп улуттуу элдердин достугу менен чыныгы интернационализмдин духунда ширелишкен жаңы мазмундагы чыгармаларды жаратат. Аларда кыргыз, орус, казак ж. б. бир тууган элдер менен бир тилекте, бир максатта ынтымактуу жашоого чакырган кубаттуу кайрыктар жаңырат. Айрыкча, автор «Орус күүсүндө» кыргыз жана орус элдеринин ортосундагы тунук, бекем достукту эргүү менен сыпаттайт. Күүгө орус обондорунун кайрыктары, ыргактары менен бий-

леринин кээ бир темалары, интонациясы, ритмдери пайдаланган. Алар кыргыз обондору менен жуурулушуп, терең ойлуу залкар күүгө айланган. Автор күүсүнүн өзөгүнө элдик обондор менен бирге балалайканын ыкмаларын, штрихтерин да алган. Аны комуздун түрдүү аткаруучулук кереметтери менен эң бир кылдат үндөштүргөн.

Муратаалынын Жамбыл менен болгон байланышы баштагыдан дагы артат. Муратаалы казактын обондорун, күүлөрүн чертип, алардын нугунда күү да чыгарган. «Муратаалыны, – дейт СССРдин Эл артисти А. Малдыбаев, – казактардын домбурада күү черткенин угуп, көрүп жүрүшү, алар сыяктуу комузда да кол жүгүртүп күү чертүүгө боло тургандыгына ишенет. «Терме Камбаркан» күүсүн чыгарат. Ал үч кыл да күүлөнгөндүктөн домбуранын күүлөнүшү эки үндүү болгондуктан, Муратаалы бул өзгөчөлүктү эске алып домбурада ойнолгон күүлөрдүн аткарылышынын өзгөчөлүктөрүн эске алып кыргызча «Камбарканды», б. а., «Терме Камбарканды» чыгарды». Биз бул күүнү укканда домбура менен комуздун эң татаал ыкмаларын, штрихтерин өтө кылдаттык менен кынаштырганын, музыкалык оюнун тереңдигин, эки элдин эзелки боордоштугун күбөлөгөн тунук сезимди туябыз. Ошентип, Муратаалы кыргыз, казак жана жалпы эле көп улуттуу музыкалык маданиятыбыздын байышы үчүн баалуу салымдарды кошот.

1934-жылы Муратаалынын өзүнүн аткаруусунда бир топ күүлөрү Москвада чыгуучу граммпластинкага жазылат. Ал табактардын (граммпластинкалардын) калкка тартууланышы да Муратаалынын ысымын көп улуттуу элибиздин арасына тарашына да жол ачат.

1935-жыл кыргыздын жаңыдан төрөлгөн профессионалдык театралдык, музыкалык, өзгөчө элдик музыкасы үчүн унутулгус жыл болду. Анткени ушул жылдын 22-декабрындагы Кыргызстан Борбордук Аткаруу Комитетинин токтому менен Муратаалы баштаган элдик шайырларыбызга атактуу наамдар берилет. Муратаалыга 60 жылдык чыгармачылыгы, комузда, кыл кыякта чоордо мыкты ойногондугу, ондогон күүлөрдү чыгаргандыгы, калк арасына жайылткандыгы үчүн кыргыз музыкасынын тарыхында биринчи жолу республикабыздын Эл артисти деген ардактуу наам берилет. Бул болсо да карыя музыкантты баштагыдан дагы демдүүлүктө, кайрадан жаңы төрөлгөндөй, ташкындаган чыгармачылык жалын менен иштөөгө шыктандырат. 30-жылдардын ортосунан тартып, байыркы комуз, кыл кыяк баштаган музыкалык аспаптарды түркүмдөргө бөлүп өркүндөтүү (модернизациялоо), добуштарынын кубаттуулугун көтөрүү, угумдуулугун арттыруу, эл аспаптарынын оркестрин уюштуруу демилгелери колго алына баштайт. 1935-жылы белгилүү сүрөтчү Г. А. Петров тарабынан комуздардын бир нече эскиздери даярдалат.

Ал эми уста К. Верхоглядов өркүндөтүлүүчү музыкалык аспаптар кандайча реконструкциялана тургандыгы жөнүндөгү болжолдуу долбоорду да иштеп чыгат. Мындай чоң жана өтө жоопкерчиликтүү иш Москвадагы Сокольниковский музыкалык фабрикасына тапшырылат. Мастерлер Лазаревдин, Токмаковдун, композитор А. Ф. Гребневдин жана ошол кездеги фабриканын директору П. А. Шошиндин биргелешип иштөөлөрүнүн натыйжасында алгачкы жолу комуздун беш түрү (комуз-пикколо, комуз-прима, комуз-альт, комуз-тенор, комуз-бас), кийинчерээк кыл кыяктын түркүмдөрү модернизацияланат. Комуз менен кыл кыяктын алгачкы өркүндөтүлүшүнөн башынан-аягына чейин Муратаалы консультант (кеңешчи) катары катышат. Ал элдик музыкалык аспаптардын жаңы түркүмдөрүнүн улуттук тембрлерин (түстөрүн), добуштарын сактоодо билген кеңешин айтып, көп аракеттерди жумшайт. 1936-жылы кыргыз фи-

лармониясы жана анын алдына эл аспаптарынын оркестри уюштурулат. Муратаалы өзүнүн кесиптештери, шакирттери менен театрдан филармонияга которулат. Ал жаңы жамаатта оркестрант, бир эле мезгилде комузчу да болуп иштейт. Муратаалы П. Шубиндин демилгеси жана жетекчилиги менен уюшулган эл аспаптар оркестринде кыл кыякта ойнойт. Ал кат тааныбагандыгына карабастан, музыкалык сабаттуулукту үйрөнөт. «Бизди көздөй, – деп жазган В. С. Виноградов, – узун бойлуу, сымбаттуу, Затаевичтин таамай айтканындай «айкөл турпаттуу» аксакал жакындап келе жатты. Ал бийик серпилген коюу каштарынын астынан кумарданган, саал сүрдүү көзү менен ишенимдүү кадала карап, теңселе басып келди. Мен андан эки эсе кичүү элем, «экзамен алуудан» уялдым, бирок Шубин ар түрдүү ноталардан чолуп айта баштады эле Муратаалы аларды роялдын клавиатурасында жаңылбай ойноп берди.

Буларды өзү кызыгып, өзү демилге көтөрүп клавиатураны толук өздөштүрүп алды» – деди Шубин. Ушул кезде кыякчынын бүкүрөйгөн манчалары «ашык программалуу» обонду ылгай баштады! Ошентип, ал А деген арипти билбесе да, өзүнүн демилгелүүлүгү, кунт коюусу менен музыкалык сабатты үйрөнүп, аны кыл кыякта, фортепианонун клавиатурасын өздөштүрөт. Муратаалынын улгайганына карабастан, оркестрде нота менен ойношу, өздүк репертуарын байытуу менен бирге, аткаруучулук чеберчилигин да жетилтет. Айрыкча, карыя музыканттын дүйнөлүк, советтик композиторлордун, СССР элдеринин чыгармалары менен тааныш болгону, угушу руханий музыкалык жандүйнөсүн байытат.

Айрыкча, Муратаалынын СССРдин Композиторлор союзунун мүчөлүгүнө кабыл алынышы, Москвада өткөн кыргыз адабияты менен искусствосунун он күндүгүнө, элдик аспаптарда ойноочулардын Бүткүл союздук биринчи кароосуна катышышы декадада М. Калининдин колунан Эмгек Кызыл Туу орденин алышы анын алдына жаңы талаптарды, дагы жаңы максаттарды коёт. Ал өзү жашап, өзү эмгектенип жаткан советтик доорду чыгармаларында терең чагылдыруу үчүн бардык күч-кубатын жумшайт. Ал жаңы чыгармаларды чыгаруу, элдик күүлөрдү аткаруу менен чектелбестен, замандаштары Сыртбайдын, Атайдын, Мусанын, Эсенаалы ж. б. ондогон обондорун комузга, кыл кыякка салат. Алсак, Мукең «Арпанын Ала-Тоосунан», «Сыртбайдын обону», «Таластын обону», «Күйдүм чок», «Мусанын обону», «Ой, тобо», «Шамшылыктын обону», «Жөнөкөй обон», «Зулайканын ыры» деген ырлардын обондорун карандай гана аспапка салып, айрымдарына кайрууларды кошуп, көркөмдөп чертет. Булар менен бирге Муратаалы залкар, айтым күүлөрдүн төл башыларынан болгон эң байыркы обондорду да атайын күүлөргө салып аткарат. Айрыкча, ал селкилерге арналган обондордун өзүнчө бир түрмөктөрүн атайын иштеп чыгат. Алсак, «Боз бала менен кыздын обондору», «Зейнеп деген кыздын обону», «Өгөйбайдын Багалаң деген кызынын обону», «Сарттын кызы Капийсанын обону», «Агатайдын Салый деген кызынын обону», «Туткабайдын кызы Канымдын обону», «Ынтай деген кыздын обону», «Жетим кыздын обону» деген ж. б. обондорду да иштеп чыгат. Булардан биз Улуу Октябрь революциясына чейин сатса пулсуз, өлсө кунсуз укукта (абалда) жашаган кыздардын армандуу турмуштары камтылганын туябыз. Башка шайырлардай эле Муратаалы да түрдүү жанрдагы ар бир күүсүн же обонун черткенде кайрыктарына аздыр-көптүр өзгөртүүлөрдү кошуп, улап, кынаптап, кооздоп аткарган. Ошондуктан, анын эсиндеги чыгармалардын толук жыйнагы туруктуу бир калыпта сакталбаган. Мына ошол себептен элдик композиторлордун өзүнүн жеке чыгармачылыгы менен репертуарындагы башка авторлордун чыгармаларынын ортосуна

так чек коюуга болбойт. Анткени композитордук, аткаруучулук негизин түзгөн бир чыгарма анча-мынча болсо да иштелип аткарылат. Күүлөрдүн мына ушундай аздыр-көптүр алымчаланып, кошумчаланып аткарылышын Муратаалы туура баамдап, туура мамиле жасаган. Ал өзүнүн көп жылдык чыгармачылык тажрыйбасына таяна отуруп: «Мен күүнүн авторумун деп мактана албайм, жалпы кыргыз күүлөрүнүн автору кыргыз элинин өзү болуп эсептелет. Азыркы чертилип жүргөн күүлөрдүн авторлору болгон менен алар да ошону бүт чыгарган эмес. Ар бир комузчу үйрөнгөн күүлөрүн өзүнчө жасап, аягына улам-улам турмуштун агымына жараша өзгөртүп улады, кошту, мен да кошкомун, өзгөрткөмүн» («Кызыл Кыргызстан» газетасы, 1939, 2-май) деген эң бир калыс, эң бир туура ойду айткан.

Биз бул жерден Муратаалынын элдик музыкалык казынаны кереметтүү ыйык катары тутканын сезебиз, ушундан улам ар бир шайырдын шыгы эл менен агарып, көгөргөнүн, өсүп-өнгөнүн, ал эми чыгармачылыгын азыктантуучу, кубантуучу алгачкы булагы калкыбыздын абалкы адабий-музыкалуу фольклору экенин да байкайбыз. Мына ошондой булактан ар дайым азыктанган Муратаалынын чыгармачылыгы бүгүнкү кыргыздын музыкалык фольклорунун соолгус кенчине айланган. Анткени анын укмуштуудай эрудициясы, бүткүл репертуары эң терең элдик негизде курулган жана өскөн Улуу Ата Мекендик согуш жылдарында, карыя музыкант өзүнүн кесиптештери менен бирге Ата Мекен, эл үчүн күн тынымын, түн уйкусун коюп эмгектенет. Ал Кыргызстандын бардык жерлерине барып, калкты эрдиктерге, кайраттуулукка, Улуу Жеңишке чакырган канаттуу чыгармаларын тартуулайт. 1942-жылы Фрунзеде өткөн Орто Азия жана Казакстан республикаларынын биринчи музыкалык декадасына катышат. Муратаалынын көп жактуу, ар тараптуу жаркын шыгы да он күндүктүн катышуучуларынын кастарына алынат. Өлкөбүздө көп улуттуу баатыр совет элинин Ааламды таң калтырган Улуу Жеңишинин желеги жергебизде желбиреген күнү калк музыкасынын карыя өкүлү Муратаалы: «Мен жакында катуу оорудум, төшөктө жатып тагдырымдан, мени пенде десен, Улуу Жеңиш күндү көргөзүп ал деп сурандым. Мына бүгүн мен ошол бактылуу, кубанычтуу күндү көрүп отурам, эми мен өзүмдү дүйнө жүзүндөгү эң бактылуу карымын деп эсептеймин. Мен көп сүйлөгөндү сүйбөймүн, мейли, эми мен үчүн комуз, кыяк, чоор сүйлөсүн. Мейли, алар жеңишчил баатыр Совет өлкөсүнүн элдерин, Кызыл Армиянын улуу кубаттуулугун ырдашсын» («Кызыл Кыргызстан» газетасы, 1945, 26-май) – деп, толкундана айтат да, көп улуттуу баатыр калкыбыздын укмуштуудай залкар жеңишине кубана «Жеңиш Камбаркан» аттуу күүсүн арнайт. Автордун бул чыгармасы салтанаттуу марш жүрүшүндө келип, шандуу обондун өзөгүндө чыгарылган.

Анда калктын кубанычы, Ата Журтка болгон сүйүүсү терең ойлуу шайыр кайрыктарда сыпатталган. Карыя музыкант кыргыз филармониясында 1945-жылга чейин иштеп, кадырлуу эс алууга чыгат. Республикабыздын бүткүл коомчулугу 1945-жылдын 26-майында Муратаалынын 85 жашка чыкканын жана чыгармачылыгына 70 жыл толгондугун кеңири белгилешет. Өкмөт Муратаалынын кыргыздын музыкалык маданиятын өнүктүрүүдөгү сиңирген эмгегин өтө жогору баалап, Ленин ордени менен сыйлайт. Кыргыз ССР Жогорку Советинин Указы менен Фрунзедеги музыкалык-хореографиялык окуу жайына Муратаалынын ысымы берилет. Ошону менен бирге ал окуу жайынын студенттери үчүн Муратаалы Күрөңкөев атындагы 300 (азыркыча 30) сомдук стипендия да белгиленет. Карыя музыканттын салтанаттуу тою кийинки (пенсияга чыкканда) жашаган жери Чоң-Кеминде өтөт. Жеңиш күнүнө далма-дал келген

дөөлөттүү карыянын тою өтө уюшкандыкта абдан жакшы өткөрүлөт. Тойго Кыргызстанга атак-даңкы чыккан акын-жазуучулар, артисттер, комузчулар, ырчылар, айыл чарбасы менен өндүрүштүн алдыңкыларынын өкүлдөрү катышат. Ак боз үйлөр тигилип, аттар чабылып, селкинчектер тебилип, ак тандай акындар жаактарын жана ырдашат. Осмонкул баштаган төкмөчүлөрүбүз Калык, Алымкул, Ысмайыл, Шабданбай ж.б. Муратаалыга атайын арнап ырларды чыгарышат. Ал эми Аалы Токомбаев, залкар акындарыбыз Абдрасул, Кубанычбек, Темиркул ж.б. улуу музыкант жөнүндө ондогон ырларды жазышат. Алардын ичинен Аалы Токомбаевдин «Сыймыктуу карыя» деген ыры көркөмдүүлүгү, терең мазмундуулугу менен бөтөнчө айырмаланат.

Кийин Аалыкеңдин бул ырына Абдылас жаркын музыка жазып угармандарга тартуулайт. «Муратаалы кыргыз элинин, – деп, жазган кийинчерээк академик Аалы Токомбаев, – музыкалык казынасынын залкар адамдарынын бири. Муратаалы менен Карамолдонун атын атаганда элдик музыканын классиктери (Муратаалы менен Карамолдо) кайталанбай турган эки комузчу эки дөө сыяктанып элестелет. Алар өзүлөрүнүн элдик чыгармалары менен музыкалык маданиятыбызга эбегейсиз бай мурастарын калтырышты. Алар өздөрүнүн өлбөс-өчпөс эмгектери менен өздөрүнө эстелик түзүштү десек ката болбойт. Бул эки алптын чыгармалары биздин музыкалык маданиятыбыздын өрчүй турган булактарынан. Мен билген кыргыз комузчуларында бул эки алпка тең келе турган чеберлери жок. Ал экөө бардык комузчуларыбыздын устаты болуп эсептелет. Шакирттери экөөнүн көздөрүнүн тирүүсүндө эле ошондой баалашчу. Мындай баалоолор ал экөөнөн түбөлүктүн үлгүсү болуп кала берет. Алар элибиздин сыймыгы». (Муратаалы, Кыргызмамбас, 1960, 25-бет.) Мына ушундай калк сыймыгына айланган Муратаалы комуз менен кыл кыякты өлөр-өлгөнчө колунан түшүрбөй, аларды кыңгыратып (чертип, тартып) отурбаса, чечекейи чеч болгон эмес. «Конокко барганда же бир жакка кеткенде, – деп айткан ал өзү жөнүндө, – комузум менен кыягымды үйгө таштап кетсем жаным кейип калат. Колумдун учтары болсо комузумдун кылдарын издегенсий берет». Мукеңдин бул айткан сөздөрүнөн байыркы эки аспапты өткөрө сүйгөнүн, өзгөчө ардактанын туябыз. Айрыкча, Мукеңдин комузсуз күнү өтпөгөнүнө да күбөдөр болубуз. Мына, ушундай өз өнөрүнө бүткүл дили, бүтүндөй жүрөгү менен берилүүнүн аркасында Мукеңдин репертуары ар кандай жанрлардагы, түрлөрдөгү күүлөргө бай болгон.

Муратаалы жогоруда биз белгилеп кеткендей ар кандай тарыхый санжыраларды, уламаларды, жомокторду айтуу менен бирге элдик чакан дастандарды да айткан. Өзгөчө анын айтуучулук шыгы, аткаруучулук чеберчилиги, «Мундук менен Зарлык», «Кыз Дарыйка», «Алпамыш баатыр», «Зал-зал», «Заркул» өңдүү дастандарда көрүнгөн. Ар кыл мазмундагы терме, үгүт, насыят жанрындагы ж.б. темадагы ырларды да чыгарган. Булар азыр да Кыргыз Улуттук илимдер академиясынын коомдук илимдер бөлүмүнүн Кол жазмалар жана жарыялоо секторунун корунда (инв. 316) сакталууда. Улуу музыкант жарык дүйнөгө жаралгандан өнөрүн элге тартуулоодон, окуучуларына калтыруудан такыр тажабан жана аянбаган.

Алсак, ал Карамолдо, Чалагыз, Ыбрайларды жаштайынан комузчулук өнөргө үндөп, кийин Калык, Алымкул, Сайид, Асылбек ж.б. «Мен карып кеттим, күүлөрүмдү үйрөнүп, үлгүмдү алып менин сөзүмдү эсиңерден чыгарбай жүргүлө, жетимдерим. Бул Муратаалынын күүсү деп элге айтып, черте жүргүлө» – деп күүлөрүн үйрөтүп, акыл-насааттарын айткан. Муратаалы токсон жашка барса да, өз өнөрүнө жалакайлык кылбайт. Тескерисинче, дайым барган же-

ринде, элдин каалашынча комузун чертип, кыягын тартып, таңды аппак аттырат. Мукеңи канчалык карылык белинен бекем басса да, ага баш ийип, чыканагына жаздык койдурбай, кыягын тартып, комуз күүлөрүн кайрып, акыл-насаат сөздөрүн айтып, ырларын ырдап угуучулардын черин жазат.

1949-жылдын 2-январында Муратаалы дүйнөдөн кайтат. Сөөгү Чоң-Кеминге коюлат. Акыркы жашаган айылына Муратаалы Күрөңкеевдин ысымы берилет. Ал эми өтө сөзмөр, элпек, адамдын көңүлүн кубантып сүйлөгөн кичи пейил, эч кимдин көңүлүн оорутпаган алп музыкант Мукеңдин жаркын элеси, классикалык күүлөрү калк арасында күнү бүгүнкүдөй жашоосун улантууда. Эми баягы Мукеңин: «... Көп сүйлөбөйм. Мен жөнүндө комуз, кыяк, чоор сүйлөсүн» – деп, акылмандык менен айткан сөзүнүн өзөгү кен, тамыры тармактуу болду. Муратаалынын аткаруусундагы ондогон элдик жана өзүнүн классикалык күүлөрү көзүнүн тирүүсүндө эле жаш кыргыз профессионалдык музыкасынын бардык жанларынын төрөлүшүндө, телчигишинде, калыптанышында зор роль ойноду.

Оболу, Муратаалынын аткаруусундагы «Шыңгырама», «Камбаркан», «Кырыштырма», «Көк сандал» шекилдүү ж.б. күүлөр П. Шубин тарабынан нотага түшүрүлүп, оркестрге салынат. Ал эми профессионалдык музыкабыздын негиз салуучулары А. Малдыбаев, В. Власов, В. Фере жана композиторлор М. Раухвергер, А. Веприк, С. Рязов, А. Аманбаев, А. Түлөев, М. Абдраев ж.б. да Муратаалынын музыкалык мурастарын ар кандай жанрлардагы чыгармаларына кеңири пайдаланышат.

Маселен, Власов, Фере «Алтын кыз» музыкалуу драмасына «Бурулча», «Олжо», «Кыз кербез» деген күүлөрүн бий үчүн пайдаланышат. Ал эми «Ажал ордунанын» башкы музыкалык темасына «Ураан» күүсү, «Айчүрөк» операсындагы Семетейдин музыкалык мүнөздөмөсүнө «Төрөкелдинин какмасы», «Тилендинин ботою», «Аялдардын бийине», «Моңолбай», «Бакайдын маршына», «Ботой» деген ж.б. күүлөрү алынат. Тунгуч балеттерибиз «Анарга», «Селкинчекке» Мукеңдин «Күйгөн», «Кайырма», «Чайкама», «Чоң кер толгоо» деген күүлөрүнүн данектери алынат. Кыргыз балеттеринин классикасына айланган М. Раухвергердин «Чолпон» аттуу балетине да Муратаалынын ар кыл маңыздагы күүлөрү өтө кеңири алынат. Маселен, балеттин V сүрөтүндөгү кульминациялык киришмеге «Кер өзөн» менен «Кыз кербездин», IV сүрөттөгү Айдайдын бийине «Ак кочкор менен Каңкынын», биринчи сүрөттөгү Чолпондун жалгыз тургандагысына «Муратаалынын толгоосун», V сүрөттөгү антрактка «Шырылдаңдын», II сүрөттөгү эркектердин бийине «Тай баланын», II сүрөттөгү жарчынын бийине «Кичине кербездин», кыздардын бийине «Кер толгоонун» темалары пайдаланылган. Автордун көптөгөн залкар күүлөрүнүн обондору, интонациялары, ритмдери «Токтогул», «Көл боюнда», «Манас», «Көкүл», «Айдар менен Айша», «Олжобай менен Кишимжан», «Жамыйла», «Ак шумкар» аттуу операларга тек гана алынбастан, алардын музыкалык образдарын жаратуу үчүн да кеңири пайдаланылат. Муратаалынын музыкалык мурастары Карамолдо Орозов атындагы эл аспаптар оркестринин репертуарын байытууда жана көтөрүүдө да баалуу салымын кошту. Автордун оркестрге салынган күүлөрүнүн ичинен С. Рязовдун («Муратаалынын Камбарканы»), В. Ференин («Мураталина» аттуу сюитасы), А. Жумакуматовдун («Кер өзөн», «Ат кетти») күүлөштүргөн чыгармалары нака профессионализмдик чеберчиликте иштелгендиги менен бөтөнчө айырмаланды. Айрыкча, Муратаалынын «Кер өзөн», «Ат кетти» күүлөрү маңыздуу, жүрөккө жагымдуу салынды. Алар да эстрадалык оркестрге эч өзгөрүүсүз, калк арасында кандай жашап, кандай чертилип жүрсө, дал ошондой күүлөштүрүлгөн. Бул болсо комуз күүлөрүнүн ар бир ас-

папта чертиле, ар бир оркестрге салына тургандыгы жана маңызынын байлыгын, ийкемдүүлүгүн ачык-айкын айгинелейт.

Мезгил өткөн сайын Муратаалынын күүлөрү композиторлор үчүн түгөнбөгөн жана соолбогон булакка айланууда. Анын музыкалык мурастары жөнөкөй ырдан операларга чейинки көлөмдүү чыгармаларда өтө билгичтикте, өткөрө чеберчиликте пайдаланылууда. Ошону менен бирге ар бир композитор үчүн шыктандыргыч күч-кубат, азыктандыруучу күлазык болууда. «Мен, – деп жазган өзүнүн Муратаалы жөнүндөгү эскерүүсүндө СССРдин Эл артисти Абдылас Малдыбаев, – Муратаалынын чыгармаларына таасирленип, үлгү алдым. 1932-жылы Жусуп Турусбековдун «Арык казгандар» («Кызыл жоолукчан») деген ырына обон чыгардым. Бул обонумдун биринчи бөлүгүнө Муратаалынын «Кичине шыңгыраамасын» алдым. Кийин акын Кубанычбек Маликовдун «Жеңиш ыры» деген ырына обон жаздым. Бул обонума да Мукемдин «Кер өзөн» деген күүсүн алдым. Бир күнү Мукеме экөөнү тең ырдап бердим. Аларды угуп бүткөндөн кийин: «О, жетим, жакшы болуптур, сөзү да сонун экен, ырдай бер» – деп, тура келип бажырая карап коюп, далыга чаап койду. Мукемдин мындай жадырап кубанычтуу күлүп туруп ырдай бер дегени, багыттаган тилек жолу туюкталып турганда, жол таап берип сапарга жөнөткөндөй көрүндү. Ошондогу терең ойчул, акылман, сүйкүмдүү Мукемдин жүзү али көз алдымда».

Ошентип, Муратаалы жеке инсан катарында терең сезимге, кенен ойго, күчтүү эрке, толкунданган толгонууга, эргиген шыктанууга, ар дайым дем берген кубаттуулукка мол болгон. Ал өзүнүн бүткүл дилиндеги, жүрөгүндөгү, тилиндеги элге, Ата Журтка болгон сүйүүсүн, оюн, тилегин, толгонуусун, күүлөрү аркылуу берген. Биз аны Муратаалынын колу тийген элдик жана жеке жаралган комуз, кыл кыяк, чоор ж.б. күүлөрүнөн кеңири туябыз.

1960-жылы республикабыздын коомчулугу Муратаалынын туулган күнүнүн 100 жылдыгын белгилешти. Бул салтанаттуу датага карата Кыргызмамбастан «Муратаалы» (Түзгөн Б. Алагушов) аттуу замандаштарынын эскерүүлөрү басылып чыгат. Улуу комузчу, укмуштуу устаттын шыгынын көп жактуулугу, чеберчилиги, адамдарда сейрек кезигүүчү айкөлдүүлүгү, классикалык күүлөрү ж. б. жөнүндө Осмонкул, Карамолдо, Молдобасан, Чалагыз, Алымкул, Абдылас, Сайиддер өздөрүнүн эскерүүлөрүндө кеңири баяндашкан. Ал эми 1962-жылы Кыргызмамбастан музыковед В. Виноградовдун «Муратаалы Күрөңкөев» аттуу китеби жарык көрөт. Автор бул эмгегинде Муратаалынын чыгармачылык жолуна жалпы токтолуп, музыканттын жан шеригине айланган кыл кыяк менен комузга кыскача маалымдоо мүнөздөмөлөрдү берген.

Андан соң А. Затаевич нотага түшүргөн Муратаалынын 50 күүсүнө жана өзү жазып алган 23 чыгармага түшүндүрмөлөрдү берип, ар бир күүнү талдоого алат.

«Муратаалынын өнөрү, – деп жазган музыковед В. Виноградов, – терең тамырлуу, салттуу, анда өзүнө таандык болгон чыгармачылык менен башка музыканттардан мурас катары кабылданган чыгармалардын ортосунда чек коюу эч мүмкүн эмес. Ал аткарган чыгармалардын баарында тең анын чыгармачылык жекечилдигинин белгиси бар жана ошону менен бирге анын оригиналдуу күүлөрүн элдик күүлөрдөн айырмалоо кыйын болгон. Анткени алар байыркы, эң байыркы традиция менен бекем ширелишкен. Муратаалынын обону көбүнчө кайрыктардын, кошоктун интонациясынын таасири астында калыптанган, мен азыр да мына ушул байыркы салт ырынын эң бир жөпжөнөкөй обонун ушунчалык таасирдүүлүк менен кайра жаратып, толкундаткан көркөм образды түзгөндүгүнө аябай таң калам.

Ошентип, автор абдан бай этнографиялык жана тарыхый материалдардын негизинде улуу музыкант Муратаалынын жекече сапаттарын айкындайт жана анын чыгармачылыгын кеңири талдайт. Музыка таануучунун өтө кылдаттыкта, өткөрө билгичтикте Муратаалынын күүлөрүн нотага түшүрүшү, өзүнчө жыйнак кылып чыгарышы профессионалдык музыкабыз үчүн пайдаланууга дагы кенен жол ачат.

Автор Кыргыз ССР Министрлер Советинин 1967-жылдын 6-апрелиндеги токтому менен искусство таануу жагынан «Муратаалы Күрөңкөев» аттуу эмгеги үчүн республикабыздын Мамлекеттик Токтогул атындагы сыйлыгынын биринчи лауреаттарынан болот.

Муратаалынын дүйнөдөн кайтканынан бери көптөгөн жылдар өттү. Заман өзгөрдү. Бирок анын элибизге таштап кеткен терең мазмундуу музыкалык мурастары калк жүрөгүндө күнү бүгүнкүдөй жашоодо. Өзүнүн аткаруусунда болгону «Кер өзөн» аттуу классикалык кыл кыяк күүсү тасмага жазылып алынган. Ал эми комуз, чоор, сурнай күүлөрүнүн бири дагы эч бир тасмага, табакка (грампластинкага) жазылып, өзү киного тартылбай калган. Тек гана Муратаалынын шакирттери А. Эшманбетовдун, Ч. Иманкуловдун, Ы. Тумановдун, Ш. Шеркуловдун, Б. Кулболдиевдин, С. Бекмуратовдун, жээни Т. Мураталиевдин аткаруусунда анча-мынча гана күүлөрү келип жетти. Алар болсо калк жүрөгүндө жашап, руханий жандүйнөлөрүн байытып келүүдө.

30.05.2010-жыл.

Конкурса

**Нурмухаммад
ЯСИН ӨРКИШ**

(Уйгур жазуучусу)

ЖАПАЙЫ КЕПТЕР

(Аңгеме)

Дагы эле ушул көк асманда учуп жүргөн экенмин. Бул өңүмбү, түшүмбү же экөө тең эмеспи, билбедим. Канатымдын астынан шамал шуулдап өтүп жатты. Мен азыр өтө толкунданып кетип бара жаткан элем. Денемде күч-кубат оргуштап турган. Көгүлтүр асман жаркыраган күндүн нуруна чөмүлүп, чексиз аалам не деген кооз көрүнүш ээ? Мен ого бетер шыктанып, ансайын бийикке көкөлөдүм. Көз алдымдагы бүлдүркөн талаа көздөн кайым болду. Эми мага дүйнө ого бетер кеңири жайылып, көз алдыма бир ачык жашыл дасторкондой билинди. Бул илгери мен көрө элек көрүнүш, мен көрбөгөн жерлер болчу. Бирок мен бул жерге өз мекенимдей мамиле кылдым. Бардык жер бирдей кооз көрүнөт. Капысынан маңдай тушуман махаллалар, үйлөр көрүндү. Ылдый жакта майда нерселер кыбырап жүрөт. Мен аны энем айтып жүрчү адамдар экендигин баамдадым. Бирок алар мага анчалык деле кооптуу эместей көрүндү. Энеме карылык жеткен болсо керек деп ойлодум. Жерде бечаралар кыбырап жүргөн ошол жандыктын көктө учуп жүргөн бизден кудуреттүү экендигине такыр ишенгим келбеди. Балким, менин аларды түшүнүүгө башым жетпегендир. Иши кылып мен адамдарды анча коркунучтуу сезбедим. Энем: «Адамдардын курсагында өнөрү көп, сак болбосоң алар сени заматта эле туткунга айландырып коёт» деген эле. Ошол замат алардын курсагындагы өнөрүн бир көргүм келди. Эмне үчүн алар өнөрүн ичине ката тургандыгына акылым жетпеди. Акырындан ылдыйлап, махалланын айланасын айлана баштадым. Мага эми бардык нерсе даана көрүндү. Бул жерде адамдардан башка кой, уй, тоок иши кылып

мен көрбөгөн көп нерселер бар болчу. Бир топ кептерлер асманда учуп жүрөт. Бир аз бөлүгү болсо, кептерлер конуш үчүн атайы жасалган пагез деген нерсеге конуп отурушат. Мен алар менен сүйлөшүү үчүн жанына кондум. Сүйлөшүү үчүн кондумбу, же эс алуу үчүн кондумбу, бул анык эсимде жок. Ошол кездеги сезимим өтө бүдөмүк эле. Иши кылып мен алардын жашоосуна кызыгып калган элем.

– Кайдан келдиң? – деди алардын арасындагы улгайып калган бирөө. Мен анын ушул топтун арасындагы башчысы эместигин баамдай ала албадым. Анткени мен бул топтун мүчөсү болбогондуктан анын мага анча деле зарылдыгы жок болсо керек.

– Бүлдүркөн-Сайдан, – дедим.

– Чоң атамдан укканым бар, биздин түпкү атабыз ошол жерден экен. Бирок мен ал жердин бизден бир канча айлык алыс экендигин укпаганмын, адатта биз анчалык алыс жолго учуп бара албайбыз, балким, сен да багыттыңдан адашып калсаң керек.

Мен анын бир нече күндүк аралыкка уча албай тургандыгын угуп таң калдым, балким, карылык жеткендир? – деп ойлодум. Ал айткан Бүлдүркөн-Сай – мен келген Бүлдүркөн-Сай ошолбу, ошол эмеспи, анык өкүм кыла албадым. Эгер анын чоң атасы мен келген сайдан келген болсо, демек, биз бир жамаат тууган болуп калмак элек.

– Мен бул жерге адашып эмес, тескерисинче, учууга көнүгүү жасап жүрүп келип калдым. Бир канча күнгө дейре эч нерсе жебестен уча аламын, – дедим жооп берип. Ал мени таңырканып карап койду.

– Кыязы, сен жапайы кептер окшойсуң, алардын бардыгы ошондой дешет. Бирок бизде мындай чечкиндүүлүк жок. Тек гана кондок менен капастан бөлөгүн ойлобойбуз. Мен да ушул махалладан нары өтүп көрбөдүм. Өтүп эмне кылам, коноюң десем пагезим, жатайын десем капасым даяр турса азаптын кереги не? Анын үстүнө бала-чакалуу болуп калдым? Эми учуп кайда барам? Эгебиз да жакшы карап жатат. – Улгайган кептер тумшугу менен жүндөрүн кашып койду.

– Уксам адамдар өтө коркок экен, алар бизди кармап алса рухубузду кул кылар имиш дейт, ушул чынбы?

– Рух? – жанымдагы бир балапан кептер таң калды.

– Чоң ата «рух» деген эмне? – Анын рухтун эмне экендигин билбегенинен мен ого бетер таң калдым.

«Бул кептерлер балдарын кантип тарбиялайт болду экен? Руху болбогон соң жашоонун эмне кереги, руху жоктук аларды кандай абалга түшүрүп койгон ээ? Алар эмне үчүн муну түшүнбөй тургандыр?» Рухту, эркиндикти белек кылууга, тилеп жетишүүгө болбосо да, бирок бул бечара кептерлерге рухий эркиндикке ээ бир мекен канчалык зарыл экендигин терең туюндум. Алар рух деген сөздү деле угуп көрбөгөндөй өңдөнөт. Улгайган кептер жаңкы суроо берген кептердин башын сылап айта баштады:

– Рухтун эмне экендигин мен да билбеймин. Аны мен да чоң атамдан уккамын. Азыр экинчи жолу угуп жатам. Чоң атама да анын чоң атасы айтып берген экен. Балким, чоң атасына да анын чоң атасы айтып берген болсо керек. Чоң атам: «Бизде рух жоголгону өтө көп замандар болгон экен» – дечү. Балким, бул кептердин айтып жатканы жоголгону өтө узак болгон ошол рух болсо керек. Бизде азыр рух деген нерсенин көлөкөсү да калбады.

Улгайган кептер мени карады.

– Айтчы уулум, сен анын кандай нерсе экендигин билесиңби? – Мен тайсалдап калдым. Өзүм айткан сөзгө өзүм жооп бере албай каламынбы деп санаркадым.

– Жок, азырынча билбеймин, бирок энем сенде атаңдын эрдик руху бар, ал күн өткөн сайын бышып жетилип келе жатат деген, ал бышып жетилсе сөзсүз билип алам.

– Ээ, демек, сенде атаңдын руху жетилип жатыптыр. Бирок аталар эмес, бир бүтүн кептерлер жамаатында руху эчак эле жоголгон. Атабыз бизге эзелден рух жөнүндө айтып бербеген. Аталарыбыздан да эч кандай бир кабар укпадык. Азыркы доорго келгенде мен бул сөздү балдарга айтып берүүнү да унутуп калыптырмын. Ошондуктан, биз рухсуздук доорго эчак эле кадам коюптурбуз. Эй, ошол жоголгон рухубуздун деги кандайлыгын таап алган болсок жакшы болор эле. – Карыя катуу үшкүрүндү.

– Силер ушул рухсуздугуңардын айынан тукумдан-тукумга адамдарга кул болуп өтөсүңөр. Алардын каалаган кезде жей турган тамагына айланасыңар, алар силерди кулдукта – ушул даражага түшүрүп койгон болсо да эч жакка бара албай, алардын карамагында учат экенсиңер. Кенедей дандан ажырап калууну каалабай, урпактарыңарды да өзүңөр өңдөнтүп кулдукка кармап берипсиңер. Силерге биздердин кептерлер тобундай бир жетекчи керек экен. Бирок бул кебетенерден силерден андай бийик үмүттү күтүүгө болчудай эмес. Силер алды менен рухуңардагы ошол кулдукту жоготушуңар керек. Эң негизгиси – силер рухтун эмне экендигин билип алгыла. Сиз эмне үчүн мени менен барып, энемден сурап көрбөйсүз? – дедим мен жашы улгайган кептердин оюн кубаттап. Мен абышканын билип алуусун эңседимби же өзүм билип алууну ойлодумбу, анча анык эмес болчу. Балким, эки түрлүү сезим денемде жанаша кутуруп жаткандыр.

– Бир бутум көргө салаңдады, ушундай коопсуз капасым туруп, рух издеп кайда барам. Анын үстүнө мен рухтун эмне экендигин билбесем, аны тапкан күндө да пайдасы эмне, карачы, рух болбосо эмне болуптур, дагы эле ушул капасымда кырсыксыз жашоого болот да. Анын үстүнө эч нерсеге эс катпай турган рух деген ал нерсени көтөрүп жүрүү канчалык азап.

Улгайган кептердин сөздөрүн ойлоп кеттим. Анын айтканы бир туруп туура да, бир туруп ката да өңдөнөт. Бирок эч кандай жашоо ишеними жана руху болбогон бир кептер менен рух жөнүндө сүйлөшүү мага намыс иштейт туюлуп кетти. Барып бул маселени энемден сурап көрөйүн деп ойлодум. Бир топ кептерлер учуп келип, жаныбызга конду. Анан өздөрүнчө күүкүлөштү. Алардын кээ сөздөрүн деле укпадым. Мүмкүн өз тилинде сүйлөшсө керек. Адатта биз тараптарга да кээде ушундай бөтөн жерликтер келип калышчу, алар кимдер? Улгайган кептердин досубу же жамаатыбы, билбедим. Мени менен сүйлөшмөкчүбү же өз ара аңгемелешмекчиби, дегеле укпадым.

– Жакшысыңбы, кулунум? – Улгайган кептер жанындагы бир балапан кептердин жүндөрүн чокулап эркелетип койду.

– Жакшы эмес, курсагым ачты. Эмне үчүн энем эми дан бербейт? – Ал дан же конок дегендей бир нерсенин атын айтты. Балким, таруу же кендир дегендир. Иши кылып мен билбеген бөтөн эле бир нерсенин атын айтты. Эй, адамдар башкарган кептерлер кызык экен. Жей турган нерселерге да ар кандай адаттарды коюп жүрөт экен, – деп таң калдым.

– Энең эми жаңы бөбөктөрүңдүн дүнүйөгө көз карашы үчүн кубат топтобосо болбойт. Адам келип, дан салып бергичекти сактагын, макулбу?

– Жок, сактай албайм. Талаага барып өзүм дан таап жеп келемин.

– Жарайт кулунум, кебимди ук, ал жерге барсаң коркунучтуу. Сени жаман адамдар кармап жеп кетет. Барбагын, макулбу?!

Балапан кептер томсоруп тынч болуп калды. Кыязы, ушул топтогулар бул кары кептердин айтканын укчудай турат. Мен алардын өзүн кармап жеп кете турган ошол адамдар менен жана бирге жашай тургандыгын эч бир башыма сыйдыра албадым. Балким, мен жаш деген сөздөй бир сөз болушу да мүмкүн, же болбосо, бул чет тилден кирген сөз болсо, мен маанисин ката түшүнүп алган болушум керек. Бирок бул менин оюмча бардык кептер билүүгө тиешелүү зарыл сөз эле. Энем да дайыма мага адамдардын кармап алышынан, жеп кетишинен сак болууну табыштады, бирок азыр бул сөздүн мааниси бул жерде башкача өзгөрүп калгандай болгонсуйт. Анткени алар адамдардын жешинен заарканса эч качан дагы адамдар менен чогуу турбас эле. Канатына таянып, каалаган жерге учуп кетсе боло бермек. Бирок алар канатынын бардыгын да унутуп калган болсо керек. А мүмкүн жашап көнүп калган капастан айрылууну каалабастыгы да мүмкүн.

– Андай болсо биздин энебиз жакшыбы? – Балапан кептер жашаган кептерге суроо бере баштады.

– Албетте, жакшы.

– Бирок ал да бизди бөлөк адамдардай кааласа кармап жейт го?

– Бул деген окшобойт. Ал бизди капастын ичинде баккандыктан кармап жеген акылдуу. Буга эч кимибиз каршылык көрсөтсөк болбойт. Мен акыры жеш деген сөздүн тамактануу маанисинин окшоштугун жанатан бери артыкча күмөн кылып жүргөнүмдү түшүндүм. Бирок энебиз берген дандарды чоңдор жеп алып, мага артпаса мен кантем? Күн сайын арыктап, жашоого айласыз калып жатам.

– Сен да акырындап ошентип чоңоёсуң, улуулардан кантип жеш керектигин үйрөнөсүң. Жешке тиешелүү болгон нерсени эч качан башкаларга бербей турган болосуң. Биз жашаган чөйрө ушундай, уулум.

– Бирок чоң ата...

– Болду кулунум, көп эле сүйлөп кеттин, кептер деген канаагатчан болуу керек, артыкча нерселерди талашпастык ыраазым, билдиңби?

– Анын эркиндигин өтө эле муунтуп алыптырсыз, – дедим мен, – ага дагы да кеңирээк мүмкүнчүлүк бериңиз. Ал өз эрки боюнча жашасын.

Мен улгайган кептердин сөзүнө сөз кошумчалаганды каалабасам да, бирок ооз ачпай тура бергим келбеди. Мындай теңсиз чөйрө менимче, кептерлердин бир бирине болгон мээримдүүлүгүн жоголуу коркунучуна алып бара жатты.

– Эй, сиз биздин милдетибизди түшүнбөйсүз. Эгебиздин ачуусун келтирип койсок болбойт. Эгер бирөөбүз анын белгилеген чегинен чыгып жоголуп кетсек, ал баарыбызды капаска камап коёт. Бир канча айга дейре сыртка чыга албайбыз. Ал учурда азыркы ушул кичинекей кондоктон да ажырап калабыз.

Капастын кандай нерсе экендигине деле акылым жетпеди. Кептерлер ага камалып калуудан жана андан ажырап калуудан өтө коркот экен. Кептерлердин эң эле түшүнүксүздүгү адамдар арасындагы кептерлер экен деп ойлодум. Бул оюмду энеме билдиргим келди. Бирок айтпадымбы, азыр эсимен чыгып кетиптир. Балким, бир ооз дагы кагуу же макулдук сөзүн билдирбеди. Силер, чоңдор, алсыздардын ырыскысын жеп алат экенсиңер жана алардын каршылыгын четке кагат экенсиңер, аны туура иш өндүү түшүндүрүүгө тырышат экенсиңер, бул чөйрө кантип эле кептердин балдарынын өсүшүнө жана жашоосуна төп келсин? Силер өзүңөрдүн кандай абалда жашап атканыңарды билбегендей даражада камарабас болуп кетипсиңер, кара мүртөздүктө адамдарга жетип алгандай турасыңар, – дедим мен.

– Адамдарга тил тийгизүүгө болбойт, алар болбосо биздин бүгүнкүбүз да болбойт. Тескери үгүтүндү бөлөк жерге барып кылгын, – деди абышка ачууланып. Мен абышканын жакшы оюм үчүн мынчалык ачуулангандыгын түшүнбөдүм. Балким, ал максатымды түшүнбөй калган болсо дагы түшүндүрүп коюш керектир.

– Силерде жоопкерчилик деген нерсе жок экен, өз урпактарыңарды карап туруп отко түртөт экенсиңер... – Сөзүмдүн аягын таасирлүү

бүтөйүн деп ойлогон элем, бирок ушул арада тарак эткен үн менен тең бутум катуу ооруп кетти. Учууга канат сермеген болсом да канатым боштукта асылып калды. Кептерлер, «пур» этип учуп кетти. Анан тегерегимде айланып учуп баштады.

– Ха-ха-ха, эркин жашоочу акыры капаска түшмөй болдун. Сенин дагы чоң сүйлөгөнүңдү бир көрөйүн.

Өзүмдүн кылтакка түшүп калганымды сездим. Мен дароо эле чалдын эртеден бери сөзгө алаксытып, эгесинин кармап алышы үчүн алдап тургандыгын түшүндүм. Жүрөгүм аябай азапка толду. Мага келген бул коркунуч адамдардан эмес, балким, кичинекей пайдага алданган өз боорлорумдан келген болчу. Алардын адамдарга айкалышып, мени кармап бергени деле акылына сыйбады. Жана мени өтө ачындырды. Оюмда эч качан адамдардын колуна түшүп калбоо керек деген чагылгандай жарк деп өттү. Эки бутумду түзөтө алсам эле дагы эркиндикке жетишмекмин, ошондуктан, бардык күчүм менен эки тарапка талпына баштадым.

– Балам, ордуңан тур, эмне болду? – деди. Көзүмдү ачсам энем баш жагымда турат, Кудайга шүгүр, сак экенмин деп ойлодум. Эки бутумду сылап көрсөм эч нерсе болбоптур,

– Сени кара басып калыптыр, – деди энем.

– Өтө коркунучтуу түш көрүптүрмүн, – дедим энемди кучактап туруп жана түшүмдө көргөндөрүмдү айтып бердим.

– Сен мындан кийинки урпактарыңдын тагдырын көрүптүрсүн, уулум. Адамдар күн сайын биздин жашоо турмушубузга кыйынчылык жаратууда. Алар биздин эзелтен жашап келген жерибизден бизди кубалап чыгармакчы. Жерлерибизди тартып алмакчы. Урпактарыбыздын тукумун өзгөртүп, тукумун ылайыкташтырып, тааныбай турган кылып бөтөнчө сортторго айландырмакчы. Балким, узакка барбай, бул жерлерге бийик үйлөр, заводдор салынышы мүмкүн. Ал кезде керексиз өнөр жай өндүрүштөрү ыш-түтүндөрдүн арасында калып, биздин бул кооз чөйрөбүз булганат. Шаарлардын арасында калып калган дарыяларыбыз да азыркыдай мөлтүр суулар эмес, балким, жуундулар ага турган болот. Адамдардын басымчылыгы өтө коркунучтуу, уулум. Сен муну сезбей жатасың, урпактарың сен жашаган таза чөйрөнү көрө албайт. Төрөлүп эле дүйнө ушундай окшойт дейт. Айласыз алардын капканына түшүп калат. Алар бизди күн сайын кысып келүүдө, ал тургай өтө жакындап калды, биз эми мындан чыгуу жолун таппасак болбойт, өзүбүздү өзүбүз куткарбасак бизди эч ким куткара албайт. Жүрү, сыртка чыгалы, сага эми атаңдын тагдырын айтып бере турган убакыт жетип калган өңдөнөт.

Энем мени ээрчитип, сыртка алып чыкты. Айлананы бүт бойдон жапайы от чөптөр баскан. Эч кандай жол, из түшпөгөн кең талаа болчу. Бул дарыянын жээгиндеги бийик жарда болчу. Бул жерде канча минде-

ген кептерлер уя салып, урпактарын калтырчу. Тушубуздагы агып жаткан туптунук дарыя суусу бизге жагымдуу «Алдей» ырын айтып берчү. Өз оюмда бул жер дүйнөдөгү эң кооз, эң коопсуз мекен эле. Эгер адамдар болбогон болсо, биз түбөлүк ушул бактылуу жерде жашаган болор элек, эй, адамдар силерди деги...

– Мына бул сенин мекениң. Мына бул ата-бабаң жашаган жер. Сенин чоң атаң, атаң ушул мекенди гүлдөндүрүп, ушул кептерлер тобуна башчылык кылып өткөн. Ошондуктан, биздин топтун арасындагы кадыр-баркыбыз жогору. Ошону менен бирге жердеги жүгүбүз да оор. Мен сени атаңдай баатыр азамат болсун деп, ар күнү таң аздан ойготуп, жүз чакырым жерге апарып, учканды көнүктүрүп жүрөмүн. Канаттарыңдын күчүн ашырамын. Булчуңдарыңды чыңаймын. Акыл-ээсиңди оргуштурамын. Ар убакыт сергек болууну үйрөтөмүн, сен азыр күч-кубат жагынан бир топ бышып жетилдиң. Эми акыл жагынан бышып жетилишиң керек. Адамдардан ар убакыт сак бол. Алар жерде жүрүшсө эле бизге тийише албайт деп ойлобо. Мылтык деген нерсеси аркылуу эле алар сени нечен миң бийиктиктен тоңколоң ашырат. Атаңдын кандай өлгөндүгүн билесиңби?

– Жок, сиз мага али убакты боло элек деп айтып бербей койгонсуз.

– Эми убакты келди. Мен бир канча күн илгери эле бул жерде бир канча адамдын шимшилеп жүргөнүн көрдүм. Демек, алардын бизге көзү түштү деген сөз. Ошондуктан, алар жетип келүүдөн мурда, биз дагы да коопсуз мекен таппасак болбойт. Атаң да дал ошол адамдардын колунан жан таслим болгон.

– Эне, айтып бериңизчи, атам эмне болуп алардын колуна түшүп калган? – Энем бир пас тынч туруп калды. Мүмкүн көңүлү бузулуп жаткандыр деп ойлодум.

– Ошол күнү атаң бир топ кептерлерди ээрчитип, биз үчүн азык издеп чыгып кеткен. Адатта кептерлер дайыма өзүбүзгө коркунуч жетпей турган азык-түлүк мол жерлерди таңдайбыз. Атаң кептерлердин башчысы болгондуктан бул оор милдет табигый түрдө анын мойнуна түшкөн. Атаң ошол чыгып кеткен бойдон бир канча күнгө дейре келбеди. Мен андан аябай санааркадым. Адатта биз жарым күндөн ашык жок болсок уяларыбызды которчубуз. Атаңдын анчалык алыс жолго азык издеп кетиши мүмкүн эмес. Жүрөгүм анын бир кырсыкка кабылганын сезип турду. Ал кезде сен жана бөбөктөрүң жаңы эле жумурткадан чыккан элечер. Ошондуктан, силерди таштап коюп, атаңарды издеп бара албадым. Арадан бир канча ай өтүп, атаң менен чогуу кеткен бир кептер кайтып келди. Ошол замат эле божомолумдун тууралыгын, атаңдын кишилердин курган тузагына түшүп калганын билдим. Кийин анын аман калган достору бир-бирлеп кайтып келишти. Бирок атаң ошол кеткен бойдон келбеди.

Мен энемди ыйлап жиберет го деп ойлодум. Бирок анын көзүндө бир түрдүү чечкиндүүлүк жаркырап турду.

– Атам эмне үчүн кайтып келбептир?

– Атаң деген кептерлердин падышасы. Анда ошого жараша рух болуусу керек. Эгер ал өзүн коргой албаса, тобун кантип коргойт? Бир падыша башкалардын кулдугу астында жашап, кантип эле кайтып келип, бул топко башчылык кыла алмак.

Анын бирден бир жолу эч качан башкаларга кул болууга моюн сунбастык. Атаң адамдар тарабынан кармалып, капаска камалып калган соң, биздин жапайы кептерлер тилин тиштеп үзүп алыптыр. Ал бир аз болсо да капаста жатууну өзүнө ыраа көрбөптүр. Капас анын каны менен жуулуптур. Атаң адамдар берген дан менен сууну ичип-жебей тупатуура бир жума жашап, акыры алардын колунда баатырлык менен курман болуптур. Мында бул биздеги чыныгы эркиндик руху, уулум. Сен да атана окшоп түбөлүк эркиндиктин коргоочусу бол.

– Эне, атам эмне үчүн башка кептерлердей айла таап качып келбейт?

– Атаң балдарынын кул болуп калуусун каалабайт. Алар атаңды кармап алып, аны башка кептерлерге кошуп, тукум калтырмакчы болгон. Бирок атаң эч качан кийинки урпактар үчүн мындай намыссыз жашоо турмушун калтырууга намысы жол бербеген. Сен түшүндө көргөн кептерлер да балдарын кулдукка таштап, өмүрүн сактап калууга калган кептерлердин тукуму, балам. Алар азырга дейре адамдардын колунда. Рухий кулдукта жашап жатышат. Минтип жашагандан өлүм миң өйдө. Сен дал ушундай баатыр кептердин перзентисиң. Сен түбөлүк ушул рухту унутуп калба.

Энемдин айткандары рухумда көпкө дейре толкунданууну пайда кылды. Ошондой бир баатыр атанын перзенти экендигиме чексиз сүйүндүм. Мага тиешелүү болгон өтө сыймыктанарлык бактылуу бир рухтун денемде дароо баш көтөргөндүгүн сездим. Бүт денем жана жүрөгүм күч менен сыймыкка толду. Жүрөгүмдөгү бардык махабат менен энемди катуу кучактадым.

– Баргын балам, сени элге, кептерлер тобуна багыштадым. Алар башсыз калбасын. Жакындан бери адамдар бизди ар түрдүү жолдор менен кармап келе жатышат. Ошондуктан, сен биз үчүн дагы да коопсузураак мекен тап.

Канатым энемдин көз жашы менен суу болду. Көргөн түштөрүмдүн ушундай бир сапардан кабар бергендиги экендигин түшүндүм. Эч качан кишилердин кылтагына түшүп калбаймын деп ойлодум. Өтө узак учтум. Бөлөк агымды жээктеп учтум. Кийин бир махаллага келип калдым. Бул мен түшүмдө көргөн баягы махалла эмес болчу. Жана анча деле коркунучтуу да көрүнбөйт. Бирок мен ошондой болсо да андан сактанып, өтө бийик учтум. Канатымда жетиштүү күч бар эле. Кулагыма эми адам-

дардын ызы-чуусу эмес, тескерисинче, шамалдын күүлдөгөн үнү угула баштады. Мен бул учушума өз багытымдан өтө алыстап кетсем болбойт. Эгер өтө алыстап кетсем, кете турган болсом, биздин көчүшүбүзгө таасири тиет. Чынын айтканда, мен энемдин көчүү тууралуу пикирине анча деле кошула бербейм. Биздин мекенибиз өтө бийик тик жардын үстүндө эле. Ал жерге адамдар түгүл учар куштар да араң коно алышат. Урпактан урпакка ошол жерди мекендеп, коопсуз жашап келе жатып, эми болсо көчмөкчү болуп жатабыз. Адамдардын анчалык деле кудуреттүү болушу белгисиз. Мына мен азыр адамдардын үстүнөн учуп кетип бара жатам. Эч кандай кооптонууну сезбедим. Балким, энем өтө эле сезгич болуп кетсе керек.

Кеч кирип, айлана күүгүм тартып, түн караңгылыгынын ичине чөгүп кетти. Бир күн учуп чарчаган элем. Адамдар бар жерге конуу оюмда болбосо да, бирок караңгыда багытымдан адашып калбас үчүн эс албасам болчудай эмес. Чыгыш, батыш, түштүк тараптарды күзөтүп болдум. Бул жерлерде биз жашагыдай бир да жакшы мекен жолукпады. Балким, өтө эле бийик учуп жиберген болсом керек. Эртең чыгыш жакты айланып, пас учууну көңүлүмө бүгүп койдум. Түндүн жылдыздары үстүмдө жымыңдашат. Мен ушундай кооздукка толгон бир дүйнөдө андай коркунучта жашоо өтө эле акмактык экендигин сездим. Акырындап ылдыйлап, бир бакка кондум. Эртең кандай көрүнүш ичинде тура тургандыгым белгисиз эле. Мен адаттан тышкары этият кылып, бийик учкандыгымдан бир да мекенди жолуктурбадым. Ошондуктан, эртең ыкмамды өзгөртүп, жапысыраак учууну ойлондум. Мундуу бир доош таттуу уйкумду бузуп жиберди. Чарчагандыктан катуу уктап кетиптирмин. Бир топ кептер айланамда учуп жүрөт. Алардын канатынан мундуу үн угулат. Мен таң калдым. Алар кудум эле мага опокшош кептерлер болчу. Караганда алар мен түшүмдө көргөн кептерлерге окшоп кетет. Бир туруп окшобой да калат. Кечээ бир күн эч нерсе жебей учкандыктан азыр курсагым ачып кеткен эле. Мен алардын бул жерде коопсуз оттоого жер барбы? – деп сурамакчы болдум. Алар багытын өзгөртүп, дароо махалланын сыртына карай уча башташты. Мен да алардын артынан ээрчидим.

– Кайда барасыңар? – Артында калган бирөөнөн сурадым.

– Кырманга.

– Ал жерде эмне кыласыңар?

– Дан издейбиз.

– Дан деген силер жей турган нерсеби? – Ал мага кудум эле бир маку-лукка карагандай башкача чекчейип карап койду.

– Сен жапайы кептер экенсиң да.

– Ооба, мен Бүлдүркөн-Сайдан келдим.

Мен кептерлерди ээрчип, кырманга түштүм. Бул жерде чындыгында көмүлүп калган буудайлар бар экен, даамы ушунчалык таттуу болчу. Бул

жер болчудай деп ойлодум. Бул жерде адамдардын карааны да көрүнбөйт. Башка кептерлердин шыпылдаган түрүнө карап, мен да курсак тойгузууга кириштим. Сырткы дүйнө деле энем айткандай коркунучка толгон эмес болчу. Алдымдагы чоң бир данга моюн узаттым. Ошол замат бир күч шап кекиртегимден муунтту. Өтө тездик менен көтөрүлүп, өзүмдү четке алмакчы болдум. Бирок белгисиз күч мени дагы бир жерге тартып түштү. Өзүмдү ар тарапка талпынып койгулай баштадым. Кептерлер «гүү» этип өйдө көтөрүлүп учуп кетишти. Акыры алсызданып жатып калдым. Бул мен түшүмдө көргөн жаңкы көрүнүшкө өтө окшош эле. «Адамдардын колуна түшүп калдымбы», – деп ойлодум. Бирок азырынча тегерегимде эч ким көрүнбөйт. Канчалык убакыт өттү болду экен, бир маалда эки адам капасынан жанымда пайда болуп калды.

«Эх, адамдардын колуна түшүптүрмүн», – дедим мен. Бирок алар мени мойнумдан муунтуп турган чоң күчтөн куткарды.

– Жапайы кептер экен, – деди жашыраак келгени.

– Бекем карма, качып кетпесин, канатын бууп коёлу. – Алар биргелешип канатымды бууп, анан мойнумдан кармап карай башташты.

– Ой, бул асыл кептер экен, таалайыбыз келди. – Чоңураагы мени колуна кармап тиктей баштады.

– Мунун бизге кылчалык да кереги жок, коё берели, карачы, ал эчак эле тилин кырчып үзүп таштаптыр. Мындай кептерге жолукканда коё бербөөгө айла жок. Адатта кептерлердин башчылары ушундай болот.

– Эч болбоду дегенде андан тукум алып калалы.

– Ал эми дан жебейт, суу ичпейт, таптакыр өлүп кеткенге дейре сени менен каршылашат.

– Карап туруп коё бермек белек? – деди жашыраагы.

– Эрк өзүндө, бирок көп өтпөй айтканымдын чын экендигин көрөсүң. Мен да ушундай бир кептерди кармап алып, оболу коё берүүгө көзүм кыйбады, бир аптадан кийин өлүп калды.

– Мен муну сөзсүз көндүрөм, – деди ал. «Эч качан колуна көнбөймүн, бир айласын таап сөзсүз качып кетем», – деп ойлодум ичимен. Энемдин айтканын эсиме кармабай, ушул күнгө калганыма аябай өкүндүм. Күч менен жулкунуп, анын колунан бошонуп учуп чыктым, бирок анча узакка бара албай, кичинекей чалмадай болуп жерге топ этип түштүм.

– Көрбөйсүңбү, канатыңды бекемдеп бууп койгон экенмин. Антпегенимде алда кайда гана учуп кеткен болор элең? – Ал мени баштык өңдүү бир нерсеге салып, кайдадыр алып жүрдү. Анан канатымда бекем кармап, зымдан токулган бир капастын ичине киргизип койду. Тордун ичиндеги бир топ кептерлер «күр» этип бир капшытка ыкталды.

– Көрсө, ач калган окшойсуң, антпегенде бир тоголок дан үчүн менин колумда талпынып жатпас элең. – Ал капаска бир ууч дан чачып, суу койдү. Бөлөк кептерлер данды жей башташты. Бирок менин өчөшкөнүм ушун-

чалык даражага жетти дейсиң, мүмкүн болсо азыр эле капаска урунуп өлүп алгым келди. Бирок канатым байлануу болгондуктан кыймылдай албадым. Башымды көтөрүп, жаңыдан чыгып келе жаткан күндү көрдүм. Эх, үйдөн кеткениме бир күн боло электе эле адамдардын колуна түшүп калдым. Бул кейпимди энем көрсө эмне деп ойлоп калат? Айласыздан төшүмдү жерге коюп жаттым. Түшүмдө энемди көрүптүрмүн, ал көгүлтүр асман мейкиндигинде туруп, мени чакырып жаткан өңдүү. Бир туруп эле жанында атам пайда болуп калыптыр. Анын келбети ушунчалык көркөм болгондуктан аябай суктандым. Алар мени чакыргандай болду. Балким, кулагыма ошондой угулгандыр, мен аларды көздөй учтум. Учкан сайын алар менден алысташат, учуудан токтой калсам, алар да алыстан токтошот. Уча берип оозум да кургап кетти. «Эне, суу» – деп ойгонуп кеттим, баш жагымда жаңкы киши сүйлөп жатат.

– Бул өтө эле көк кептер экен, беш күн болду эч нерсе жебеди.

– Аны баккандын пайдасы жок дебедим беле?

Бул баякы күндөгү жашы чоңураак киши болчу.

– Эми минтип тура берсе өлүп калат. Андан көрө балдарыма шорпо кылып берейин.

– Андан канчалык шорпо чыкмак эле, мүмкүн аны жесең сага зыян кылышы да мүмкүн, жакшысы коё бергин. Мындай жакшы тукумдагы кептерди карап туруп өлтүрүп койсок болбойт.

– Бирок аны коё берсек бизге эч кандай пайдасы болбойт да.

– Азыр деле баары бир пайдасы жок.

– Мурда эле шорпо кылып ийсек болмок экен.

Ал самсаалап турган канатымды бир аз түзөп, анан мени коё берди. Көктө күн күчтүү нур чачып турган эле, мен бардык денемдеги күч-кубатымды жыйдым, көккө карай учмакчы болдум, бирок капастын тор зымы дагы эле жолумду тосуп турган эле. Мен канча күндөн бери ага өзүмдү койгулап, аны бузуп чыгалбай тургандыгыма көзүм жеткен болчу. Бирок денемде азыраак күч чогулуп, бир аз оңолгондо ага дагы урунуп көрчүмүн. Мен бул бузуп өтмөкчү болгон зым тор ушунчалык бекем жасалган эле, ага адамдардын бийик акыл парасаты топтолгон болуп, анын сыртындагы бардык эркиндикти көрүп турууга мүмкүн болчу.

Бирок ага эч качан жетишүүгө болбойт. Капас ичиндеги аба менен сырткы аба окшош. Бирок жашоо формасы окшобойт. Бул торду токуган адамдардын ниети ушунчалык кара жана боору таш, ушунчалык катуу эле. Өз эркиндиги үчүн тынымсыз күрөш кылып жаткан бул кичинекей жаныбардын кайраты аларга кенедей да таасир этпеди. Эми аларга кенедей да пайдам тийбей тургандыгын билип туруп, мени рухий кулдукка алмакчы болушат. Жанымдан бөлөк эч нерсе калбаган бул кичинекей жаныбарды кыйноо аркылуу өз максатына жетмекчи болот. Эң мыкаачы жери мени өлө турган да, өлбөй турган да абалга келтирип

койгон эле. Ичимен ушундай какшанар элем. Эң эркиндиктин мыкаачысы болгон ырайымсыз адам, же мени өлөрүмө кой, же болбосо эркиндигимди бер.

Капысынан тааныш бир жыт мурдума урулду. Денеме ушул замат күч топтолду, мен толкундануу менен башымды көтөрдүм, энемдин көздөрү бир түрдүү чечкиндүүлүк менен жалжылдап турат. Ал менин жулунган канатыма, салаңдап калган тумшугума, будамайланган эски кийиздей болуп кеткен канаттарыма аяныч менен карады.

– Эне, кечиргин. Ишенчиңизди жерге чаптым, мен эч качан сиздин перзентиңиз болууга татыктуу эмесмин. – Мен күнөөлүүдөй башымды ийдим. Бүт денем намыстын күчүнөн өрттөнүп кетти. Эмнегедир энем келгичекти өлүп албаганыма өкүндүм.

– Жок, сен өзүң жасай ала турган иштин баарын кылдың, эми аны аягына чыгар.

– Бирок эне, мен бир туткунга байланып калдым. Алсыздыктан ушул даражага жеттим дейсин, өлүп алайын деп да, өлүп албаганымдай абалга түшүп калдым.

– Бул мына мен деп билинип турат, мен сени эркиндикке жетиштирүү үчүн келдим.

– Бирок менин эми эркиндикке чыккым жок. Мен эми бул кебетем менен эч качан сиздин балаңыз болууга ылайык эмесмин.

– Мен сага эркиндик алып келем, балам, сен дагы эле менин баатыр балам болосуң. Сен эч качан кулдар сыяктуу эмес, баатырлар өңдүү өлүшүң керек. – Энем ушуну айтып, тамагындагы дандарды чыгарды. – Бул уулуу бүлдүркөн, сен муну жесең эле алардын кулдугунан азат болосуң. Ошондой эле коомубузду аброюн да сактап каласың. Эсиңде болсун, эркиндикти түбөлүк жактоо аркылуу колго көндүрүүгө болбойт. Ал үчүн кан төгүү керек. Кана, тумшугуңду жакын тос.

Менин энем чечкиндүү жана жүрөктүү эле. Мен сынып, салаңдап калган тумшугумду ага тостум, ал бул эркиндик үчүн курулган тоскоолдордун курмандыгына айланып кеткен эң кудуреттүү куралым эле. Бирок ал ырайымсыз тоскоолду чукулай берип акыры сынып, ушундай абалга келип калган. Заардуу бүлдүркөн денемде эркиндиктин бир жарчысы болуп орун алды. Эң аягында эркин өлүү мүмкүнчүлүгүнө ээ болдум деп сүйүндүм. Рухум бир түрдүү теңчиликтин ишинде толкундана баштады, дүйнө дагы да кооз эле. Бир капастагы кептерлер мага таң кала карап турган болчу.

Уйгур тилинен которгон **Мөндөк**

Адабий порфирет

**Максим
ГОРЬКИЙ**

ЛЕВ ТОЛСТОЙ

Бул китепче мен Олеизада жашап турганда, ал эми Лев Николаевич болсо Гаспрада адегенде катуу сыркоолоп жүрүп, кийин айыгып кеткен мезгилде олуп-чолуп жазылган үзүк-үзүк байкоолордон түзүлдү. Колго тийген баракчаларга туш келди чиймеленген байкоолорумду жоголуп кетти деп жүрүп, алардын бир бөлүгүн жакында эле таап алдым. Мында Лев Николаевичтин Ясная Полянадан «кетип» дүйнөдөн кайтышы болгондогу таасири менен жазылып, бирок аягына чыкпаган кат да бар. Ал катым адегенде кандай жазылса, так ошо бойдон эч сөзүн оңдобостон басып отурам. Анын үстүнө анын аягын улап жазып бүтүргөнүм жок, антпшике эмнегедир колум барбады.

Байкоолор

I

Кудай жөнүндө ой аны бөтөнчө сарсанаа кылып, жүрөгүн дамамат өйүй турган. Кээде бул жөн гана ой болбостон, ал өзүнөн жогору сезген кандайдыр бир нерсеге көшөрүп каршылык көрсөтүү аракетин сыяктанып көрүнөт. Бул туурасында ал ичинен каалап турса да аз сүйлөйт, бирок ар дайым ойлонгону-ойлонгон.

Киши карыганда же өлөрүнө аз калганда ушундай болобу? Жок, мен муну анын кишичиликтүү ажайып ар-намысынан улам го деп ойлойм. Ошондой эле өзү Лев Толстой болуп туруп, кандайдыр бир стрептококк¹ сөрөйгө моюн сунуудан бир аз арданганы да буга себептүү. Эгер ал

¹ *Стрептококки* – шар сымал бактериялар. (Котормочунун эскертүүсү.)

жаратылышты изилдеген окумуштуу болгондо гениалдуу гипотезаларды жаратып, улуу ачылыштарды ача турганы кадиксиз эле.

II

Анын колдору бир башкача – эби-сыны жок, шадылуу, кан тамырлары көөп чыгып, ар кай жери томуйганы менен да чыгармачылык кудурети айкын сезилип турган бөтөнчө кол. Балким, Леонардо да Винчинин колдору да ушундай болсо керек. Мындай кол менен бардыгын жасоого болот. Ал кээде сүйлөп жатканында манжаларын кыбыратып, акырындык менен муштумун түйө баштайт да капилеттен муштумун жазып жиберип, ошол эле замат маанилүү, жакшы сөздү айта салат. Ал кудайга, Саваоф же олимпиктерге эмес, даңкы анчалык таш жарбаса да, башка кудайлардын баарынан амалкөйүрөөк кудайга, «Алтын липа багынын көлөкөсүндө клёндон жасалган тактыда отурган орус кудайына» окшош.

III

Ал Сулержицкийди сүйгөн жарындай жакшы көрүүчү. Чеховду баласындай сүйүп, өзүнүн теңириндей сыймыктануучу. Ал эми Сулер болсо анын назик сезимин, кызыгуусун, сыйкырчыны да эч качан жадатпаган суктануусун пайда кыла турган. Бул сезимде кара далы кыздын тоту кушка, кандекке, мышыкка карата болгон сүйүүсүндөй кандайдыр бир күлкү келерлик нерсеси бардай. Сулер – белгисиз бир чет өлкөнүн ажайып эркин кушу. Ага окшогондордон жүзү болсо провинциалдуу шаардын кайсынысын болсо да сырткы жүзүн да, жандүйнөсүн да өзгөртө алышмак. Алар шаардын кебете-кешпирин бузуп, жандүйнөсүн болсо таланттуу жалын жүрөк алабармандык менен байытышмак. Сулерди сүйбөй коюш мүмкүн эмес, ал жылдыздуу киши. Мына ошондуктан ага көңүлкош мамиле кылган аялдар адамдын жинин келтирип, таң калтырышат. Балким, же бул көңүлкоштуктун ары жагында сактанып этият болуу сезими жашырынып жүрбөсүн. Сулерге ишеним жок. Анын эртең эмне кыларын ким билет? Балким, бомба таштап же аракканада ырдашкандардын хоруна кирип кетер. Күч-кубаты үч өмүргө болсо да жетет. Ал өрт киши, отко кызартылган темир сымал учкун чачып тургандай көрүнөт.

Бирок ошондой болсо да Лев Николаевич бир жолу Сулерге чындап эле ачууланды: анархизмди жактаган Леопольд көп учурда адамдын керт башынын эркиндиги жөнүндө кызуу талаш-тартыша турган, а эми мындай учурларда Л. Н. болсо жага бербей, аны ар дайым мазактап калар эле.

Князь Кропаткиндин жупжука брошюрасын кайдан таап алганы белгисиз, Сулержицкий толкундап, керели-кечке жаагы басылбай көрүнгөнгө анархизмдин акылмандуулугун айтып, терең философияга кирип кеткени эсимде.

– О-ой, Левушка, жадатып жибердин, болдучу эми, – деди Л. Н. жактырбай. – Эркиндик, эркиндик деп эле тоту куштай тилиң буудай кууруйт. Ошо «эркиндиктин» эмне экенин деги өзүң билесинби? Өзүңдүн түшүнүгүндөгүдөй эркиндикке жетишсең, ойлоп көрчү, эмне болот? Философиялык жагынан алганда ээн талаа, эрме чөл, кунарсыз дүйнө, а эми турмушта, практикада болсо жатып ичер жанбакты болосун, кайыр сурап каласың. Өзүң айткан эркиндикти алганыңда турмушта, башка кишилерге кандай пайда келтирмексиң? Ана, асмандагы куштар эркин, а бирок убара болуп, уя салышат. А сенин уя саларыңды да ким билет, жыныстык кумарданууну дөбөтчө көрүнгөн жерден кандырып жүрө берерсиң. Жакшылап терең ойлонуп көр – эркиндик дегениң акыр аягы куру кыял, болбогон сөз. – Анан кабагына кар жаап, бир аз унчукпай туруп:

– Христос эркин болгон, Будда дагы, бирок экөө тең бул дүйнөнүн бүт күнөөсүн өз моюндарына алып, өз каалоолору менен жер үстүндөгү турмуштун кулу болушту, – деп сөзүн акырын улантты. – Мындан ашкан эч ким болгон эмес, эч ким. А сен... Биз экөөбүз жөнүндө сөз да болушу мүмкүн эмес! Биз жакындарыбыздын алдында мойнубузга жүктөлгөн милдеттерден эркин болуунун жолун гана издеп жатабыз. А эми ошол милдеттерди сезүү гана адамды Адам кылып турат, болбогондо айбандардан эч айырмабыз болмок эмес...

Ал кекээр жылмайды:

– Эми ошентип, канткенде жакшы жашайбыз деп ойлонуп жатпайбызбы. Ушуга да шүгүрчүлүк. Мына сени эле алалычы, кызырандап, көк муштум болуп көгөргөнчө мени менен талашасың, бирок мага кол көтөрбөйсүң, а тургай, жаман да айтпайсың. Эгер чындыгында эле эркин болсоң анда мени эчак эле сабап салмаксың. Болгону ушул. Анан дагы бир аз унчукпай калып:

– Эркиндик деп баки жоктун баары мени менен бир пикирде болгонду гана айтат. Бирок анда мен «мен» болбой калам да, анткени баарыбыз тең карама-каршылыктардын, кагылышуулардын натыйжасында гана кимдин ким экенин сезип турабыз, – деп кошумчалап койду.

IV

Гольденвейзер Шопендин музыкасын ойноп жатканда Лев Николаевичке мындайча бир ойлор келди:

– Немистин бир кичинекей машаягы: «Кулдарым көп болсун десең, музыканы да көбүрөөк чыгар» деген экен. Бул сөздүн калети жок, туура

баамдаган экен. Музыка акылды моколот. Католиктер муну баарынан жакшы түшүнөт. А эми биздин поптор болсо, чиркөөдө Мендельсондун музыкасын ойногондон жаа бою качышат. Тулалык бир поп: Христос еврей кудайы менен еврей аялдын уулу болсо да, еврей эмес деп жер чегин безеген. Ал Христостун ата-энеси еврей болгонун танбаганы менен да: «Андай болушу мүмкүн эмес эле» – дейт. «Ата-энеси еврей болгондон кийин, баласы да еврей болбойбу?» – деп сурасам, ал ийнин куушуруп: «Бул мен үчүн жашыруун сыр!» – деген.

V

«Интеллигент деп галичандык князь Владимиркону айтыш керек, ал XII кылымда эле: «Биздин доордо укмуштар болбойт» – деп текебер сүйлөгөн. Андан бери алты жүз жыл өттү, бирок интеллигенттердин баары бири-бирине: «Укмуш жок, укмуш жок» – деп кесенишет. Ал эми эл болсо укмуштарга баягы XII кылымда ишенгендей эле ишенет».

VI

– Азчылык көпкө, а эми көпчүлүк болсо азга ээ болгондуктан кудайга муктаж.

Мен башкача деп түшүндүрөр элем: көпчүлүк калктын рухий дүйнөсү өтө жарды, а эми азчылыгы, тескерисинче, рухий дүйнөсү бай болгондуктан кудайга ишенишет¹.

– Сиз Андерсендин жомокторун жакшы көрөсүзбү? – деп ойлуу сурады ал. – Адегенде алар Марко Вовчоктун котормосунда басылып чыкканда окуп, түшүнгөн эмесмин. Кийин он чакты жылдан кийин өзүнчө чыккан китепчесин таап алып окуганымда Андерсендин жалгыздыктын азабын көп тартканын капилеттен даана түшүндүм. Өтө жалгызсыраган экен. Мен анын турмушун билбейм; селсаяктарча жашап, сапарларга көп чыкса керек эле, бирок булар анын жалгыздыгынан келип чыккан деген пикиримди ого бетер ырастайт. Мына ошондуктан ал балдарга кайрылган. Бирок балдар адамды чоң кишилерге караганда көбүрөөк аяйт деш туура эмес. Балдар эч нерсени аяшпайт, алар аяганды да билишпейт.

¹ Тескери түшүнүктөргө жол бербес үчүн диний чыгармачылыкты көркөм адабият катары: Будданын, Христтин, Мукамбеттин өмүрүн болсо фантастикалык романдар катары карап жатканымды айта кетем. (*М. Горькийдин эскертүүсү*)

VII

Ал мага буддалык катехизисти окугун деп кеңеш берген. Буддизм менен Христос туурасында ар дайым боору ооругансып сезимтал сүйлөйт. Христ жөнүндө бөтөнчө суз, ичи жылыбай, эч кандай эргүүсүз, тоңдоосун кеп кылат. Христке кээде суктанганы менен да (бирок сүйөрүн ким билет), ал аны аңкоо чалыш бир бечара санагандыктан боору да ооруп кетеби деп ойлойм. Кокус Христос орус кыштагына келип калса, кыздарга шылдың болобу деп чочулайт окшойт.

VIII

Бүгүн анда улуу князь Николай Михайлович болду. Акылдуу адам көрүнөт. Анда-санда сөз кыстарып, карапайым жүрөт экен. Көздөрү сүйкүм, денеси сымбаттуу. Жүргөн-турганы да жакшы. Л. Н. ага жаракөр жылмайып, бирде французча, бирде англисче сүйлөп жатты.

Анан орусча:

– Карамзин падыша үчүн жазган, Соловьев болсо чубалтып, зериктирип жазган, Ключевский болсо өз эрмеги үчүн жазган. Амалкөйлүгүн айтпа: жөн окусаң мактап жаткандай сезилет, бирок терең баамдап көрсөң катырып сөгүптүр, – деди.

Кимдир бирөө Забелин жөнүндө кеп салып калды.

– Жакшы неме. Подьячий. Көзүнө көрүнгөндүн баарын – керектүүбү, керексизби, баары бир чогулта берген байкуш. Өмүрүндө эч бир курсагы тойбогонсуп, тамак-аш дегенде жантигынан жата калат. Ошондой болсо да кызык, өтө кызык неме.

IX

Ал бир монастырдан экинчи монастырга, бир мазардан экинчи мазарга чейин миңдеген чакырым жерлерди жөө басып, бүт өмүр бою таяк алып тентип жүрүшкөн, элге-жерге батпаган дубаналарга окшойт. Аларга жарык дүйнөнүн да, кудайдын да кереги жок. Алар кудайга тек гана көнүмүштөн улам сыйынышат, бирок ички сезимдеринин тереңинде аны жек көрүшөт; кай күнөөлөрү үчүн аларды бир жерден экинчи жерге кууп айдап жүрөт? Адам деген бул – жолдо жаткан дүмүр, шагыл сыяктуу нерсе, кокус аларды жаза басып мүдүрүлсөн, ооруган жеринди сезесиң. Аларды айланып өтүүгө деле болот, бирок кээде өзүнүн эч кимге окшобогондугу менен, эч кимге макул болбогондугу менен адамды таң калтырууну жакшы көргөндөр азбы.

X

«Пруссиялык Фридрих: «Ар адам а са fagon¹ сактаныш керек» – деп эң туура айткан. Ал: «Кандай ойлосоңор ошондой ойлогула, бирок айтканымды аткаргыла» деген экен. Бирок өлөр алдында: «Кулдарды башкаруудан чарчап бүттүм» – деп чын сырын айтыптыр. Улуу деген адамдарда дайым карама-каршылыктар көп болот. Бул алардын башка эле аңкоолуктары сыяктуу кечиримдүү. Бирок карама-каршылык аңкоолук эмес да: келесоо киши кежир болот, анын мүнөзүндө карама-каршылык жок. Ооба, Фридрих кызык адам болгон: немецтердин эң мыкты падышасы деген даңкка жетишкен, бирок ал өз элин, а тургай, Гёте менен Виладды да жек көрө турган...»

XI

– Романтизм – бул коркуудан улам чындыкка моюн сунуу дегендикке жатат, – деди ал кечээ кечинде Бальмонттун ырлары жөнүндө. Сулер ой-боюнан кетип ага каршы болуп, тилин чайнай шамшандап, ырларды салтанаттуу окуду.

Мунуң, Левушка, ыр эмес. Көз боочулук, келжиректик, орто кылымдарда айтышкандай, сөздөрдү беймаани эле кураштыра бергендик эмеспи. Поэзия жасалмалуулукту билбейт. Фет:

...Билбеймин эмне деп мен ырдарымды,

Бирок да жүрөк ачат сырларымды, –

деп жазганында поэзияны чыныгы, элдик сезүүнү айткан. Мужук да эмне ырдап жатканын өзү билбейт: «О-ой, и-ий» – деп эле боздой берет, ошентсе да анын ыры терең дилинен чыккан, накта ыр. Силердин жаңычылдар эле ойдон чыгарган жасалма ырларды жазып жүрүшөт. Француздардын «артикуль де Пари» деген келжиректеринин сыңарындай ошол сенин ырчы сөрөйлөрүң. Некрасов да өз ырларын баштан-аяк карандай оюнан чыгарган.

– А Беранжечи?

– Беранже башка! Француздар бизге караганда башкача адамдар да? Алар сезимтал келишет; алар рухий турмушту дене жыргалчылыгындай көрүшпөйт. Французга аял болсо эле болгону. Алар турмуштун ысык-суугун сезбей, жедеп кыйды болгон немелер. Докторлор: кирбийген кеселдердин баары сезимтал болот дешет.

Сулер каадасынча аки-чүкүсүнө карабай оозуна келгенин сүйлөп, талашып, тежиктене берди. Л. Н. ага тике карап, жайдары жылмайып:

¹ Өз алдынча (французча).

– Сен бүгүн күйөө табылбай чыргоолонуп жаткан кара далы кызга окшоп турасың... – деди.

XII

Оорунун айынан өңү керсары тартып, ого бетер каксоо болуп, кынжыя түшкөндөнбү, айтор, оор жүктөн жеңилдегенсип, ачык-айрым, куунак болгонсуп калыптыр. Көздөрү мурдагысынан башкача тикирейип, теше тиктейт. Киши сүйлөп жатканда ал кандайдыр бир унуткан нерсесин кайра эсине салып же келечекте болуучу жаңылыкка терең ишенип, аны күтүп жаткандай кулагын түрүп, көңүл коюп угат. Мага ал Ясная Полянадан бул дүйнөдө билбегени жок, ал үчүн баары белгилүү болуп, түшүнүксүз эч бир маселеси калбаган адам катары көрүндү.

XIII

Эгер ал балык болуп калганда эч качан ички деңиздерге, айрыкча, суусу тузсуз дарыяларга сүзүп келбестен, океанда гана жүрө бермек экен. Мында болсо кандайдыр бир ит балык жандап, айланчыктап жүрөт; анын айткандары ит балыкты кызыктырбайт, ага кереги да жок, ошондуктан, анын сүйлөгөн-сүйлөбөгөнү ит балык үчүн бир тыйын. Бирок ал бу жарык дүйнөдөн эчак эле көңүлү калган немече таң калтырып, бапайып, үн катпай жүрө алат. Өзүнүн милдеттүү темаларында көп сөз кылганы менен да унчукпаган учурлары андан көп экени байкалат. Кээде эч кимге эч нерсе айтууга болбойт. Балким, ал өз ойлорунан коркуп жүргөн чыгар.

XIV

Кимдир бирөө ага Христостун крестниги жөнүндөгү жомоктун эң сонун вариантын жибериптир. Ал аны Сулер менен Чеховго тамшанып окуп берип жатты, окуганда да укмуштуудай кызыктырып окуду! Өзгөчө жомоктун шайтандар помещиктердин сазайын колуна катыра берип жаткан жерине өтө маашырланды. Анын мына ушунусу мага эмнегедир жаккан жок. Ал жалган жеринен минте алмак амес, эгер чын ниетинен эле ушинтип жатса, анда ого бетер жаман.

Андан соң ал:

– Мужуктар ушундай сонундарды чыгарышат. Баары жөнөкөй: сөзгө үнөм, сезимге бай. Чыныгы акылмандуулук көп сөздүүлүктү жактырбайт, «жараткан өзүң кечире көр» дегендей эле кеп, – деди .

А жомок болсо, ушунчалык курч жазылган.

XV

Анын мага карата болгон кызыгуусу – этнографиялык кызыгуу. Анын ою боюнча мен белгисиз бир уруунун өкүлүмүн, бар болгону ушул.

XVI

Ага өзүмдүн «Өгүз» деген аңгемемди окуп бердим; ал боору эзилгенче күлүп, «тилдин фокустарын» билет экенсиз деп мактады.

– Бирок ошентсе да сөздөрдү туура колдоно албайт экенсиз, сиздин мужуктарыңыздын баары тең акылдуу сүйлөшөт экен. Турмушта болсо алар чаржайыт, аңкоо сүйлөшөт. Адегенде алардын эмне деп айтканы жатканын түшүнүү кыйын. Алар атайлап эле ушинтишет, аңкоосунгандыктарынын себеби башкалар өз оюндагысын жаап-жашырбай айтышсын дегени. Чыныгы мужук эч качан өзүнүн акылдуулугун ошо замат билгизбейт, болбосо алдатып койбойбу. Аңкоо чалыш кишиге башкалар өз пикирин эч бир куулук-шумдугу жок эле шарт айта сала турганын ал билет. Анын тилегени да ушул! Сиз ага бүт сырыңызды айтып бересиз, ал болсо ошол замат сиздин кемчиликтеринизди көрө коёт. Ал эч кимге ишенбейт, жада калса өз аялынан да сырын жашырат. А сиздин мужуктарыңыз болсо бири калбай даалдаган немелер, ар бир аңгеменизде кайдагы бир чилистендердин тобу сүрөттөлөт. Баары тең афоризмдер менен сүйлөшөт, бу да туура эмес, афоризмдер орус тилине көп коошпойт.

– А макал-лакаптарчы?

– Алар башка. Алар бир күндө эле чыга калган эмес.

– Бирок сиз өзүңүз афоризмдерди көп айтасыз го.

– Эч качан айткан эмесмин! Анан да сиз баарын: адамдарды да, жаратылышты да апыртып сүрөттөйт экенсиз. Айрыкча адамдарды! Лесков деген ыксыз кооз, жалган жазган жазуучу ушинтээр эле. Эми аны эч ким окубай калды. Эч кимди туурабаңыз, эч кимден коркпоңуз, ошондо жакшы болот...

XVII

Мага окугун деп берген күндөлүк дептерчесинен: «Менин тилегеним – кудай» деген бир кызык афоризмди окуп, айран-таң болдум.

Бүгүн ага дептерин берип жатып: «Муну кандайча түшүнүүгө болот» – деп сурадым.

– Аягы жок чолок ой, – деди ал дептерди көзүн жүлжүйтө тиктеп. – Балким: «Менин тилегеним кудайды жакшылап билүү» – деп айтайын десем керек... Жок, андай эмес... – Ал күлүп, дептерди түтүк кылып бурап, бешмантынын кең чөнтөгүнө салды. Анын кудайга карата болгон мамилесине эч түшүнүп болбойт. Бирок мага анын өзү да кудайдан кем көрүнбөйт, алар бири-бирине «бир үңкүрдөгү эки аюунун» мамилелериндей мамиле кылышса керек.

XVIII

Илим жөнүндө.

– Илим – бул көз боочу алхимиктердин алтын жамбысы. Сиз илимди жөнөкөйлөштүрүп, бүткүл элге түшүнүктүү болсо дейсизби. Мунун өзү толгон-токой жалган тыйындарды чыгаруу дегендик да. Эл ошол жалган тыйындын чыныгы баасына көзү жеткенде сизге алкыш айта койбос.

XIX

Юсупов паркында сейилдеп жүргөнбүз. Ал москвалык ак сөөктөр коомунун жорук-жосундары туурасында эң кызык кеп салып бараткан. Гүлзарда алачыктай бир орус катын өңкөндөп, томурайып, балтагай жоон буттары такымына чейин көрүнүп, ат башындай албарсты эмчегин салаңдатып, бейкапар иштеп жатыптыр. Лев Николаевич бир топко андан көзүн албай тиктеп турду.

– Мына буга окшогондор бул ажайып, арсыз турмуштун тиреги. Жалаң гана мужуктардын, катындардын эмгеги менен, алардан алынган салык менен эмес, элдин канын соруп жашап жатышат. Эгер дворяндар кез-кез мобуга окшогон асыл тукум катындардан тукум алып турбаса, эчак эле тукуму курут болушмак. Биздин мезгилдеги жаш дворяндардын жүзү курусун, аялдар жагынан чийинден чыгып кетишти эле го. Мунун арты жакшы болгон жок. «Көпсөң жарыласың, толсоң төгүлөрсүң» дегендей көпчүлүгү өздөрүнүн үй кызматчы кыздарына үйлөнүшүп, бала-бакыралуу болушту. Ошентип, мында да мужуктар сактап калды. Аларсыз эч бир күн жок. Дворяндардын теңи дайыма өздөрүнчө тукумдашып, теңи мужуктардын каны менен аралашып, тукум жаңыртып турушу зарыл. Бул пайдалуу.

XX

Аялдар жөнүндө ал француз романистке окшоп, көп сүйлөгөндү жакшы көрөт, бирок орус мужуктарындай орой, өрөскөл сүйлөйт. Мунусу адегенде кулагыма өөн учурап, жактыра берчү эмесмин. Бүгүн ал Бадам багында жүргөнүбүздө Чеховго суроо берип калды:

– Жаш кезинизде аялдар менен көп жүрдүңүзбү?

Антон Павлович уялганынан кызарып, сакалын сербеңдетип, күнкымыңк деди. Лев Николаевич деңизге карап туруп:

– А мен чарчабаган... болчумун,– деп сырын айтты. Ал муну мужуктун уят сөзүн аралаштыра айтып, терең үшкүрүнүп алды. Мында адегенде мага ал бул өрөскөл сөздү башка сөз менен алмаштыра албагандыгынан гана айткандай сезилди. Бапсайган сакал-мурут баскан оозунан чыккан буга окшогон сөздөр өзүнүн өрөскөл, ыплас маанисинен арылган өңдүү кадыресе көндүм жагдайда айтылат. Аны менен алгач жолукканым, «Варенька Олесова», «Жыйырма алты жана бирөө» деген аңгемелерим жөнүндө анын айткандары эсиме түшөт. Бир уккан кишиге айткандарынын баары эле «уяттуу» сөздөр болуп туюлушу мүмкүн эле. Мен анын мындай сөздөрүнө ызаланып, таарынып да калгам, ал мени сылык сөздөргө түшүнбөйт деп ойлойт экен го деп көөнүмө кеткен. Эми болсо, ошондо курбекер таарынганыма көзүм жетти.

XXI

Ал кипарис багынын түбүндөгү таш отургучта чыканактай болуп, катыңкы тартып өңү кубарат, кантсе да бир топ чарчагандан улам кучкачты эрмектеп, ышкырып отурган Саваофко окшоп отурган. Чымчык жашыл жалбырактардын далдаасында сайрап жаткан. Ал ошол тарапка курч көздөрүн жүлжүйтө тиктеп, эрдин жаш балача чормойтуп, эптеп-септеп ышкырынган болот.

– Безеленгенин айтпа! Безеленет. Бу кайсы чымчык?

Мен кучкач жөнүндө, анын кызганчаактыгы жөнүндө айтып бердим.

– Өмүр бою ырдаганы бир гана ыр, бирок кызганчаактыгын айтпа. Адамдын жүздөгөн ыры бар, бирок аны кызганчааксың деп айтышпайт, ушу да адилеттикпи? – деди ал терең ойго чөмүлүп, өзүнө өзү суроо бергенсип. – Кээде эркек аялга эч зарылчылыгы жок эле бүт сырын айтып салат. Ал айтканын ошол айткан жеринде эле унутуп коёт, аял болсо эч унутпайт. Балким, кызгануу – бул өзүңдү пас көрүп, шылдың болуудан коркконуңан улам пайда болуп жүрбөсүн? Тиги... Этектеп, карыш бастырбаган катындан коркпо, жандүйнөндү бийлеп алган катындан корк.

Мен анын бул пикири «Крейсер сонатасы» менен карама-каршы чыгып жатканын айтканымда, ал сакалын жайкап жылмайып:

– Мен чымчык эмесмин, – деп жооп берди. Кечинде сейилдеп жүрүп, күтүлбөгөн жерден:

– Адам баарына чыдайт: жер титирөөгө, эпидемияларга, жаныңды көзүңө көрсөткөн ооруларга, мүңкүрөткөн оор кайгыларга да чыдайт экен. Бирок эзелтен бери ал үчүн эң бир оор трагедия – бул төшөктүн трагедиясы болгон, болуп да жатат, боло да бермекчи, – деди.

Ал муну айтып, компоюп жылмайып койду. Кээде ал ушинтип бир аябагандай оор тоскоолдукту жеңген же көптөн бери жанын жай алдырбаган оорусу тып басылган кишидей маңдайы жарык жайдары жылмаят... Ар бир ой анын жандүйнөсүнө ачкенедей жабыша калат; ал аны ошол замат алып ыргытат же болбосо канга аябай тойсун деп тим коёт. Тойгон соң өзүнөн өзү билинбей түшүп калат.

Стоицизм туурасында берилип сүйлөп жатып, капилеттен кабагын бүркөп, шыпшынып алды да:

– «Стежаное» эмес, «стеганое», «стегать», «стяжать» деген этиштер бар, «стежать» деген этиш жок¹ – деди каарданып.

Бул айтылган сөздөрдүн стоицизм философиясына эч кандай тиешеси жок эле. Менин бушайман болуп турганымды байкай коюп, коңшу бөлмөнүн каалгасын көздөй башын жаңсап, шарт айта салды:

– Тигилер: «Стежаное одеяло»² дешет.

Анан сөзүн ары улады:

– Ренан мыжыкый, бабыр...

Ал көп учурда мага:

– Сиз китептин сөзү менен эмес, өз сөзүңүз менен жакшы сүйлөйсүз, – деп айта турган.

Бирок кайта айтылган сөздөрдүн баарын дээрлик заматта байкай коюп, өзү менен өзү сүйлөшүп жаткансып кобуруочу:

– Эң туура дегендин ордуна абсолютно дешет.

Кээде:

– Бышактаган субъект деп, бири-бирине эч бир коошпогон сөздөрдү да бириктирүүгө болобу? Жакшы эмес...

Айтылган сөздөрдүн формаларына ал өтө эле кылдан кыйкым тапкан сын көз менен карай тургандыгын баамдадым, бир жолу:

– Кайсы бир жазуучунун китебиндеги бир сүйлөмдөн «мышык», «сызык» деген сөздөрдү жолуктурдум. Кандай жийиркеничтүү. Аз жерден кусуп жибере жаздадым, – деген.

Кээде ал:

---

¹ «Стегать» – кабып тигүү; «стяжать» – кымтып кетүү деген мааниде.

² «Стеганое одеяло» – «кабыма жууркан». Мында Толстой бул сөздүн туура эмес айтылганын какшыктап жатат. (*Котормочунун эскертүүсү.*)

«Токтойлу» менен «ток тойду» деген сөздөрдүн кандай байланышы бар? – деп ой жоруп калуучу.

Бир жолу болсо парктан кайтып келип:

– Азыр эле багван мага: – Жеген тамагым араң синди, – деди. Ойлоп көрсөң бир кызык. Чынбы? Эже-синди болот. А эми «синди» деген зат атооч менен «синди» деген этиш кандайча байланышкан? Тилчилерди жактыра бербейм: сөздүн ички маанисине көңүл бурбай эле, сырткы формаларын айтышат. Бирок ошондой болсо да аларга тил боюнча маанилүү иш жүктөлгөн. Маанисине түшүнбөгөн сөздөр менен сүйлөй бербиз. Мисалга алсак, «кой-койлор», «кой – жерге кой» деген теңирден тескери сөздөр кайдан чыккан? – деди.

Достоевскийдин тили жөнүндө көп сөз кылар эле:

– Ал чалды-куйду, а тургай, атайлап эле бейкооз, орой жазган, анын атайын, ойкуштанып жазганына көзүм жетип турат. Ал ыгы жок кекирейүүчү; «Макоо» деген романында: «Уят-сыйытсыз жабышууда жана таанышуунун «афишеваниесинде» деп жазылыптыр. Мен аны «афишалаштыруу» деген сөздү атайлап бузуп жазган деп ойлойм, анткени ал сөз жат, батыштын сөзү. Ошондой болсо да андан кечиримсиз мүчүлүштөрдү кезиктиребиз. Макоо: «Эшек – мээримдүү, пайдалуу киши» – дейт. Бул сөзсүз күлкү келтире турган же кандайдыр бир терс пикир туудурган сүйлөйм болсо да, ага эч ким күлбөйт. Муну ал өзүн шылдың кылып жүрүшкөн үч эже-синдилердин көзүнчө айтат... Айрыкча, Аглаясы аны өтө кордой турган. Бу китепти начар деп жүрүшөт, бирок анын эң негизги начардыгы – бул князь Мышкиндин жин оорусу. Эгер ал дени соо болсо, анын аңкоолугуна: арамзалыкты билбеген ак пейилине ичибиз жылымак. Бирок дени сак кылып жазууга Достоевский жүрөгү даап батынган эмес. Анын үстүнө өзү да дени соо кишилерди жактырган эмес. Ал өзү оору болгон соң бүткүл дүйнө да оору деп ишенген...

Сулер экөөбүзгө «Сергий атанын» күнөөгө баткан сценасын окуп берди: угуп төбө чачыбыз тик турду. Сулер кабагын бүркөп, үрпөйө калды.

– Сага эмне болду? Жакпай калдыбы? – деп сурады Лев Николаевич.

– Ушундай да мерездик болобу?! Кудум эле Достоевскийдикиндей чыгыптыр. Кызы да ирип-чириген неме, кускунду келтирет. Андан көрө ойной турган аял менен ойноп, күнөөгө батса боло!?

– Андай күнөөдөн актанууга болбойт эле да, а мында болсо кызга боору ооругандыктан ушинттим эле деп актанса болот: ага окшогон моководо ким кызыгат дейсиң?

– Түшүнбөйм мен буга...

– Сен көп нерсеге түшүнбөйсүң, Левушка, куулук-шумдукту билбейсиң...

Андрей Львовичтин зайыбы келип, аңгеме токтолду. Аны менен Сулер короодогу үйгө кетишкенде, Лев Николаевич мага:

– Леопольд – ичинде кылдай кири жок адам, андай кишини биринчи жолу көрүп отурам. Ал эгер бир жаман иш кылса башкага боору ооругандыктан гана кылат.

XXII

Ал кудай жөнүндө, мужук жөнүндө, аял жөнүндө баарынан көп кеп кылат. Адабият туурасында болсо, ага жат кишиче анда-санда гана олупчолуп айтат. Ал менин байкашымча, аялга таш боор келишпөөчүлүк менен мамиле кылып, жалпы деңгээли анча төмөн эмес Кити менен Наташа Ростовага окшобогондорду жазалашты жакшы көрөт. Бул келишпестик – аялдардан жолу болбогон эркектин кеги же «кумардан чыгуу азгырыгынын ыпластыгына» карата болгон духтун каршылыгыбы? Бирок бул келишпестик «Анна Каренинадагыдай» таш боор. «Кумардан чыгуу азгырыгынын ыпластыгы» туурасында ал жекшемби күнү Чехов жана Елпатьевский менен Руссонун «Кечирим суроо» деген китеби жөнүндө аңгемелешкенинде туура пикирлерди айткан. Сулер анын айткандарын кагазга жазып алып, кийин кофе кайнатып жатканда кагазды от тамызгы кылып коюптур. Бая күнү болсо ал Лев Николаевичтин Ибсен жөнүндө айткандарын да ушинтип, үйлөнүүнүн ырым-жырымдар символизми туурасында жазылган запискаларды жоготуп жиберген. А эми Лев Николаевич болсо, ал жөнүндө кээ бир жеринен В. В. Розановдун ойлоруна кошулган бутпарастык пикирлерди айткан.

XXIII

Эртең менен Феодосиядан штундисттер¹ келишиптир. Бүгүн ал керели-кечке мужуктарды оозунан түшүрбөй, кубанып жүрдү.

Эртең мененки тамакты ичип жатканыбызда мындай деди:

– Эки киши келиптир, экөө тең чымыр, олбурлуу немелер экен, бири: «Ушинтип, келип калдык капилет» – десе, экинчиси: «Үстүбүз жаңырып чыксак, унутпаспыз акырет» дебедиби. – Ал жаш балача каткырып, боору эзилгенче күлдү.

Оокаттанып бүткөндөн кийин далистен:

– Жакын аранын ичинде элдин тилин таптакыр унутабыз, биз: «Прогресстин теориясы», «жеке адамдын тарыхтагы ролу», «Илимдин эволюциясы», «дизентерия» дейбиз, а мужук: «Жамандык жерге жатпайт» – дейт. Ошентип, теорияларың, тарыхың, эволюцияң сокур

---

¹ Евангелиени жактаган сектанттар. (*Котормочунун эскертүүсү.*)

тыйынга татыбай калат, анткени алар элге түшүнүксүз, керексиз. Бирок мужук кыйын, ал өлбөйт. Биз жөнүндө кайсы бир окумуштууга: «Атцурлардын тукуму курут болгон, мында алардын тилинде бир нече сөз билген тоту куш бар» – деп айтышкандай айта турган мезгил да болушу мүмкүн.

XXIV

«Аял сүйүүгө эркекке караганда ак ниеттүүрөөк болот, бирок ойлогондору жалган. Бирок ал жалган сүйлөгөнү менен да өзүнө өзү ишенбейт, а эми Руссо болсо ишенет».

XXV

«Достоевский өзүнүн макоо персонаждарынын бири жөнүндө: ал өзү ишенбеген ишке аралашкандыгы үчүн өзүнөн да, башкалардан да өч алып жашап жатат деп жазган. Минтип ал өзү жөнүндө жазган же, башкача айтканда, ал өзү жөнүндө да так ушунун өзүн айта алмак».

XXVI

Кээ бир чиркөө сөздөрү такыр түшүнүксүз. Мисалы, бул сөздөрдүн маанисине түшүнүп көрчү: «Алла Тааланын мыйзамы узаган жер жана анын үмөттөрү». Бул ыйык китептердин сөзү эмес, илимий-популярдуу материализмдин өзү.

– Сиз кайсы бир жерде бул сөздөрдүн түшүндүрмөсүн бергендей болгонсуз, – деди Сулер.

– Эмнени кыйратып түшүндүрдүм дейсиң анда... «Жазылганы мынаке, бирок түшүнүгү канеке».

Ал мыйыгынан жылмайып койду.

XXVII

Ал капилет, кыйын суроолорду бергенди жакшы көрөт:

– Өзүңүздү ким деп ойлойсуз?

– Алган жарыңызды сүйөсүзбү?

– Кандай дейсиз, менин уулум Лев таланттуубу?

– Софья Андреевна сизге жагабы?

Ага калп айтып коюуга болбойт. Бир жолу ал:

– Сиз мени жакшы көрөсүзбү, Алексей Максимович? – деп сурады.

Бул кабылан шердин тамашасы новгороддук тентек Васька Буслаев жаш кезинде кишини ушинтип келеке кылчу экен. Ал «сынап» жатат, кармашчудан бетер талуу жеринди байкап жаткансыйт. Мунусу кызык, бирок мага анча деле жакпайт. Ал азезил, а мен бир бечарамын, өз жайыма эле койсо боло.

XXVIII

Ага мужуктун конкурсуган жыты дайыма жыттанып тургандай, отурса да, турса да ал жөнүндө айласыздан сөз кылууга мажбур.

Кечээ кечинде ага генерал Корнэнин жесири менен чарпышканымды айтып бердим. Ал каткырып, көзүнөн жаш чыкканча ыкшып жатып, бышкырып сурай берди:

– Күрөк мененби? Аярлуу жеринеби? Күрөк менен дал... өзүнөбү? Күрөгүң чоң беле? – Анан бир аз эс алып, чын пейилинен: – Сиз дагы сабырдуулук кылыптырсыз, болбосо башка бирөө андай иш үчүн анын мээсин чыгара коймок. Өтө эле сабырдуулук кылыпсыз. Анын сизди каалап калганын билдиңиз беле? – деди.

– Билбейм, кантип эле ошондой... болсун...

– Ананчы! Бештен белгилүү иш да. Ал сизди каалаган.

– Анда антет деген оюмда да жок эле...

– Оюңузда бар беле, жок беле – баары бир! Сиздин анча чийинден чыккан катынпоз эмес экендигиңиз көрүнүп турат. Башка бирөө болсо, мындан карьера жасап, анын үй мүлкүнө ээ болуп, аны менен кошо аракечке айланып кетмек.

Бир аз унчукпай туруп:

– Кызык экенсиз, – деди. – Көңүлүңүзгө албаңыз, өтө кызык киши экенсиз! Зиркилдеп ачуулуу болуунун ордуна кантсе да мээримдүү болуп калганыңызга таң калам. Ооба, кырс, ачуулуу киши болушка укугуңуз бар эле. Сиз бек кишисиз, аныңыз жакшы...

Анан дагы бир аз унчукпай туруп:

– Сиздин оюңузга такыр түшүнбөй койдум чаташкан ойлор, а жүрөгүңүз болсо акылдуу экен... Ооба, акылдуу жүрөк! – деп кошумчалады.

Эскертүү: Казанда жашап турганымда генерал Корнэнин жесириникинде короо-жайын шыпыруучу жана багбан болуп иштегем. Ал тулкусу жоон, буттары тестиер кыздардыкындай ипичке болгон француз жаш аял эле; анын моймолжуган асем көздөрү ар дайым жашылданып жалжылдап, элең-элең этип туруучу. Менимче, ал турмушка чыга электен мурда кызыл кулак же ашпоз, а балким, «жарпынды жаза турган кыздардын»

бири болсо керек. Таң азандан мас болгуча ичип алып, ич көйнөгүнүн үстүнө мала кызыл халат кийип, бутуна татарча сактыян кепич салып, короого же бакка чыгуучу. Калың чачы түйдөктөшүп, бетине, ийиндери-не түшүп саксайып туруучу. Жез кемпирдин өзү, бирок жаш. Ал француз ырларын кыңылдап ырдап, менин иштегенимди көрүп, бак аралап жүрөр эле. Мезгил-мезгили менен ашкананын терезесине келип:

– Полин, мага бирдеме берчи? – деп суроочу. «Бирдемеси» ар дайым ичкен бир стакан муздак вино болучу...

Анын үйүнүн төмөнкү кабатында Д. Г. деген княздын жетим үч кызы турушчу. Алардын интендант-генерал атасы башка бир жакка кетип, энеси өлүп калган. Генерал Корнэнин жесири бийкечтерди жек көрүп, аларды үйдөн кууп чыгыш үчүн кылдан кыйкым таап, жемелей берер эле. Орусчаны начар билүүчү, бирок уят сөздөр менен орусча келтирип эң сонун сөгүүчү. Анын эч күнөөсү жок бийкечтерди кордогонуна аябай жиним келчү. Кыздарда эмне айып, калкалаар кишиси жок, бечара момундар. Бир жолу түшкө жакын алардын экөө бакта сейилдеп жүрүшкөн эле, кайдан-жайдан чыга калганы белгисиз, капилеттен генералдын жесири каадасынча ылжып мас болуп келип калды да, кыздарды бактан кууп, тилдей баштады. Алар үн дебестен кетмекчи болушкан, бирок жесир кептелген тыгындан бетер дарбазанын оозун бербей, кыздарды ыплас, уят сөздөр менен шатыратып сөгө берди. Мен аны сөккөнүн токтотуп, кыздарды коё бер десем, ал бакылдап:

– Мен билет сени! Сен ушу түн болсо, кыздардыкы терезе кирет... – деди.

Ачуум аябай келип, аны эки ийнинен алып, дарбазадан түртүп нары алып бардым. Бирок ал жулкунуп жатып колуман бошонуп алып бери бурулуп, халатын шарт чечти да ич көйнөгүн түрүп:

– Ушу арсчыкандардан мен якши! – деп дарылдады.

Эми чындап эле ачуум аябай келип, аны ары каратып туруп, күрөк менен бел курчоосунан төмөн берип калдым. Ал: «О-о-о!» – деп озондоп, болгон окуяга таң калып, дарбазадан учуп чыгып, короого качты.

Ошол замат анын өзүнө окшогон аракеч, бирок митайым курбусу Полинадан паспортумду алып, көр-жерим таңылган түйүнчөктү колтуктап, короодон чыктым. Генералдын жесири болсо колуна кызыл жоолук алып, терезенин жанынан мага:

– Мен полисай чакырбайт, эч нерсе эмес, сен ук! Сен кайта келсечи... Сен ушу коркпосо керек!.. – деп кыйкырды.

XXIX

Мен андан:

– Сиз Познышевдин докторлор санына эсеп жеткис кишилерди өлтүргөн жана өлтүрүп да жатышат деген пикирине кошуласызбы? – деп сурап калдым.

– Сизге менин пикирим ошончолук эле керек болуп калдыбы?

– Абдан керек.

– Андай болсо айтпайм! – деп шадылуу манжаларын кыбыратып, мыйыгынан күлүп койду.

Анын аңгемелеринин биринде жылкынын дартын айыктыруучу кишини медицинанын доктору менен салыштырган мындай бир жери эсимде:

– «Жатак», «Туягына жем түшүү», «кан алуу» деген сөздөр нервдер, кызыл жүгүрүк, организмдер ж.д.у.с. деген түшүнүктөр эмеспи.

Бул Дженнердин, Берингдин, Пастердин заманынан кийин айтылып жатпайбы. Тентек деп ушуну айт.

XXX

Анын карта оюнун жакшы көрүшүнө таң калбай коё албайсың. Ойногондо да берилип, канын кызытып ойнойт. Карталарды алганында, жансыз картон кагаз эмес эле тирүү чымчыктарды кармагансып, колдо-ру калтырап кетет.

XXXI

– Диккенс: «Жашоодо бизге көзүң жумулганга чейин эч тартынбастан өмүр деп алпурушуп жүрүп өтүү үчүн берилген» – деп эң бир акылдуу сөз айткан. Бирок жалпысынан алганда ал сентименталчыл бабыр жана акылы да анчалык эмес жазуучу болгон. Ошондой болсо да ал роман жазуу жагынан алдына эч кимди чыгарчу эмес, а эми Бальзакка караганда алда канча мыкты жаза турган. Кимдир бирөө: «Китеп жазсам деп дегдегендер толуп жатат, бирок өзүнүн жазганынан уялгандар чанда гана чыгат» деген экен. Бальзак уялган эмес, Диккенс дагы, экөөнүн тең начар чыгармалары бир топ. Бирок Бальзак канча кылганы менен гений, мындан башка сөз менен мүнөздөй албайсың, ал даанышман...

Кимдир бирөө Лев Тихомировдун «Эмне үчүн мен революционер болбой калдым» деген китепчесин алып келиптир. Лев Николаевич китепти столдун үстүнөн алып, аны менен абаны желпип:

– Мында саясий мыкаачылыктар жөнүндө, күрөштүн мындай системасынын айкын идеясы жок экендиги туурасында эң жакшы айтылган. Ал акылына келген мыкаачы: жеке адамдын анархиялык толук бийлиги менен коомду, адамзатты жек көрүү гана мына ушундай идея боло алат дейт. Туура пикир, бирок «анархиялык толук бийлик» деп туура жазылбай калган, «монархиялык» деш керек эле. Эң сонун, туура идея, ак ниет террорист-

тер акыр аягы ушул пикирге келишет. А эми дээринен канкор неме болсо, жөнү башка, анын башына мындай ой эч качан келбейт. Ал кадимки канкор мыкаачы, террористтердин катарына кокустан кошулган...

XXXII

Кээде ал жеткен сектант-начетчиктен бетер кекирейип, чыртылдап, эч нерсени жактырбай калат. Дүйнөгө белгилүү кишинин минтиши киши көзүнө эң эле өөн учурайт экен. Кечээ ал мага:

– Мен сизден ашкан мужукмун, ошондуктан мужуктун ой-тилегин жакшы билем, – деди.

О, кокуй десе! Муну менен мактанбаса боло, мактанууга эч болбойт!

XXXIII

«Түпкүрдө» деген пьесамдан ага үзүндү окуп бердим, ал көңүл коюп угуп, анан:

– Эмне үчүн сиз ушинтип жазасыз? – деп сурады. Мен билгенимдей жооп бердим.

– Көрүнгөндөргө эле корозчо үрпөндөй бергениңиз байкалып турат. Турмуштун өйдө-ылдыйын, уңкур-чуңкурларынын баарын билгизбей зымылдатып сырдап коюшту да жакшы көрөт окшойсуз. Андерсендин: «Чочко териси калат, бирок аны көрктөндүрүп турган алтындын буусу жешилет» дегени эсиңиздеби. А биздин мужуктар болсо: «Чындык жерде калбайт» – дейт эмеспи. Сырдап кереги жок, болбосо акыр аягы өзүнүзгө эле жаман болот. Анан да тилиңиз буудай кууруйт, ойкуштантып жазат экенсиз. Жөн эле жазыш керек, эл эч жасап, түзөп олтурбастан эле сүйлөйт да, а турсун чаржайыт сүйлөгөнсүп да көрүнөт, бирок маңыздуулугун айтпа. Мужук кайсы бир окумуштуу бийкеч өңдөнүп:

«Эмне үчүн төрт үчтөн көп болуп туруп, үчтөн бир бөлүгү, тескерисинче, төрттөн бир бөлүгүнөн көп болот» – деп эч качан сурабайт. Жасалмалуулуктун кереги жок.

Ал менин окуп берген үзүндүлөрүмдү жактырбаса керек, капаланып бушайман болгонсуп сүйлөп жатты. Анан бир аз унчукпай, башка жакты карап туруп, кабагы бүркөө:

– Абышкаңыз мага жакпайт, анын мээримдүүлүгүнө ишенүү кыйын. Актёр жакшы көрсөтүлүптүр, болот. «Агартуунун жемиштерин» билесизби? Анда менин ашпозум сиздин актерго окшош. Пьеса жазуу өтө кыйын. Бузулган катын да туура сүрөттөлгөн, андайлар турмушта бар. Сиз андайларды көрдүңүз беле? – деди.

– Көргөм.

– Көргөнүңүз байкалып турат. «Чындык жерде калбайт» деген ырас. Сиз өз атыңыздан көп аңгемелейт экенсиз, ошондуктан сизде каармандардын мүнөздөрү жок, баары бири-биринен эч айырмаланышпайт. Аялдарды жакшы билбесеңиз керек, алардын образдарын жакшы чыгара албайт экенсиз, бир да бири дурус эмес. Жүрөккө жетпейт...

А. Л.дин аялы келип, чай ичүүгө чакырды, Лев Николаевич бу аңгемеден кутула тажап отургандай шарт ордунан туруп, басып кетти.

XXXIV

– Кандай жаман түш көрдүңүз эле?

Мен түштөрдү чанда гана көрөм, анын үстүнө бат эле унутуп коём. Ошондой болсо да көргөн эки түштү, калыбы, өмүр бою унута албасмын.

Бир жолкусунда кандайдыр бир жашыл-саргыч, кер-сары, ириң түстүү асманды, андагы тептегерек болуп жалпайган, сыркоолоп кынжыйган кишинин бетине чыккан ысыктарга окшоп саргарып, нурсуз, бүлбүл жылдыздарды көргөм. Ошол ириңдеген асманда кудум жыланга окшогон чагылган жылдыздарды аралап, соймондоп жүрөт. Жылдыздар чагылган тийгенде дардайып көбө баштап, шарга айланып, анан тарс жарылып, ордунда түтүн сымал караан калат. Ал караан заматта эле ириңдеген суюк абада көрүнбөй жатты. Ошентип, биринин артынан бири жарыла берип, бир да жылдыз калган жок, асман караңгыланып, үрөйдү учура баштады. Анан асман чакчелекей түшүп, бууракандап долуланып, үзүк-үзүк болуп тамтыгы чыкты, андан соң шырғалаң суу болуп башыма куюла берди. А эми үзүктөрдүн аралыктарынан болсо чатырга жапкан жылтырак темир карарып көрүнүп турган. Лев Николаевич:

– Бул түшүңүз илимий китептен, астрономиядан бир нерсе окугансыз го. Ошондон улам ушундай жаман түш көргөнсүз. Башка түшүңүз кандай? – деди.

Башка көргөн түшүм: ак кагаздай эч бүдүрү жок кар баскан тегиздик, эч бир дөң да, бак да, бадал да көрүнбөйт. Ар кай жерден сербейип чыгып турган тал чыбыктар элес-булас байкалат. Аппак кар жамынган ээн талаада билинер-билинбес сары тасма жол созулуп жатат. А жолдо болсо бопбоз чокойлор кийген кишиси жок, бир жуп чокой жайбаракат илкип бара жатат.

Ал аяз атаныкындай коюу кашын серпип, ойлонуп, мени теше тиктеп туруп:

– Жүрөктү түшүрө турган түш экен! Сиз чын эле көрдүңүз беле же оюңуздан чыгарып жатасызбы? Мунуңуз да китепке жакын экен, – деди.

Анан капилеттен ачуусу келе түшүп, тизесин каккылап, жактырбай кекээр сүйлөдү.

– Сиз ичкилик ичпейсиз да? Качандыр бир өлөрчө мас болгондур деп ойлой да албайсың. А эми сиздин көргөн түшүңүздө кандайдыр бир мас-тыктын үлүшү бар. Неметтик Гофман деген жазуучу болгон. Ал түш көрсө эле ломбер¹ үстөлдөрүнүн көчөлөрдө чуркап жүргөнүн көрчү экен. Буга окшогон түштөрдү көрүшүнө анын аракеттиги же «окумуштуу» арабекчтер айтышкандай, «калаголиги» себеп болгон. Чокойлордун басып жүрүшү, чындыгында эле жүрөк түшүрөт! Ойдон чыгарып айтсаңыз да эң сонун! Үрөй учурат!

Күтүлбөгөн жерден сакалын жайкап, жайдары күлүмсүрөдү:

– Бирок элестетип көрүңүзчү: кокустан эле ломбер үстөлү . Тверь бульварында ийри буттарын кенен арыштап, тактайлары шалдырап, бордун чаңы бырыксып, а турсун жашыл сукного жазылган цифралары да көрүнүп чуркап жүрөт дейли. Ал акциз чиновниктери үстүндө үч сутка бою тыным албастан карта менен кумар ойноп жатканына чыдай албай качып чыккан.

Анын ишеңкиренбей турганына бир аз тырчып турганымды байкай койду көрүнөт, күлүп жиберди:

– Сиз көргөн түштөрүңүздү китептегидей дегениме капа болуп калдыңызбы? Таарынбаңыз, кээде байкоостон эле ойдон чыгарып айткан учур да болот, андайда ойдон чыгарганыңыз түшүңүздөн көргөнсүп сезилиши мүмкүн. Бир помещик чал: түшүндө токойду аралап, талаага чыкканын, ошол талаадан эки дөбөнү көргөнүн айткан. Бул эки дөбө капилеттен аялдын эки эмчегине айланып, алардын ортосунан кишинин капкара бети, бетте чекир болгонсуган эки ай туруптур. Өзү болсо аялдын эки бутунун ортосунда калып, бет алдында карайган терең аң пайда болуптур. Ошентип, аң аны соро баштаптыр. Ушу көргөн түшүнөн кийин анын чачы агара баштап, колу калтырап, чет өлкөгө арашан суу менен дарылануу үчүн доктор Кнейпке барыптыр. Анын мындай түш көрүшү мүмкүн эле, себеби ал аягы суюк, катынпоз киши болгон. Анан мени ийинге чапкылап:

– А сиз же аракеч, же аягы суюк киши эмессиз, анан буга окшогон түштөрдү кайдан көрүп жүрөсүз? – деди.

– Билбейм.

– Ооба, биз өзүбүз жөнүндө эч нерсе билбейбиз!

Ал улутунуп, көзүн жүлжүйтүп ойлонуп туруп, акырын кошумчалады:

– Эч нерсе билбейбиз!

Бүгүн кечинде сейилдеп жүрүп, мени колтуктап:

---

¹ Ломбер столу – карта ойноло турган үстү сукно менен жабылган үстөл.

– Чоккойлордун басканы үрөй учурат ээ? Кийген кишиси жок, өзү гана тып, тып этип басып, кар кычырайт! Сонун экен! Ошондой болсо да, сиз китептин айтканынан чыкпаган кишисиз, чын айтам! Таарынбаңыз, бу жакшы эмес, кийин анын зыяны көп тиет.

Кимибиздин канчалык китептен тышкары карыш баспаганыбызды териштирбей эле коёюн, бирок бул жолу анын жооткотуп айткан бардык сөздөрүнө карабастан, ал мага жеткен рационалист катары көрүндү.

XXXV

Кээде ал кишилери да башкача ойлонуп, сезип, бири-бирине башкача мамиле жасап, башкача басып-туруп, бөтөн тилде сүйлөгөн белгисиз бир жактан азыр эле келе калгандай сезилет. Ал жат, дудук немече бардыгына телмире карап, бөтөн жердин чаңына басылгансып бозоруп, бурчта шалдайып отурчу.

Кечээ түштөнөрдөн мурун ал так ушинтип ойлуу болуп, меймандарды кабыл алуучу бөлмөгө кирип келип, диванга отурду да бир паска унчукпай туруп, анан күтүлбөгөн жерден термеле алакандары менен тизесин укалап, бетин чүрүштүрүп:

– Бул али баары эмес, жок, баары эмес, – деди.

Ар дайым үтүккө окшоп, камырабаган кеңкелес бирөө:

– Эмне жөнүндө айтып жатасыз? – деп сурады андан. Ал аны тикиресе тиктеп алып, энкейип, доктор Никитин, Елпатьевский жана мен отурган далисти карап, дагы сурады:

– Эмне жөнүндө айтып жатасыз?

– Плеве жөнүндө.

– Плеве жөнүндө... Плеве... – деп терең ойго батып, бул фамилияны биринчи жолу угуп жаткансып пауза менен кайталап айтып, анан куш сымал силкинип алып, кер какшыктагандай:

– Бүгүн эртеден бери башыман кеңкелес ой кетпей койдү, – деди. – Кимдир бирөө мага көрүстөндөн мындай бир жазууну окуганын айткан:

Иван мында түбөлүк жатат уктап,
Кесиби тери ийлеген завод тутмак.
Өмүрүн адилдикке толук арнап,
Зайыбын кеткен эле, бирок алдап.
Көз жумган – күч-кубаты кезде толук,
Тагдырдан так ушундай буйрук болуп.
Жуманын ишембиге ооган түнү...

дагы ушу сыяктуу сөздөр болсо керек эле...

Тып унчукпай токтой калып башын чайкады да, жылмайган болуп кошумчалады:

– Адам баласынын кеңкелестиги, эгер заардуу болбосо, ички сезимдеринди козгоп, жүрөк толкутат... Ооба, дамамат жүрөк толкутат...

Түшкү тамакты ичүүгө чакырышты.

XXXVI

«Мен мастарды жакырбайм, бирок ичип алышканда соо кездегисине окшобой, сөзмөр болуп, сонун ойлорду айтышып, ички бай дүйнөсүн ачып беришкен кишилерди да билем. Мындай учурларда шарапка алкыш айтууга даярмын».

Сулер мындай деп айтып калар эле: ал Лев Николаевич менен Тверскойдо басып келатышыптыр. Толстой эки кирасирди алыстан байкап калат. Соот-шаймандары күнгө чагылышып, өтүктөрүнүн согончокторундагы темигичтери шылдырап, бир кишидей буттарын бир мезгилде тегиз шилтеп баратышкан экен. Өндөрүнөн да менменсинген жаштыктын көпкөлөндүгү байкалат.

Толстой аларды жактырган жок:

– Бул эмне деген келесоолук! Көк союл менен үйрөткөн айбандардын так эле өзү...

Бирок кирасирлер тушуна келгенде ал токтой калып, аларды мээримдүү көз караш менен узатып, суктана сүйлөдү:

– Карачы, кандай келишимдүү жигиттер! Байыркы римдиктердин кудум эле өзү ээ, Левушка? Күч-кубат деп, сулуулук деп ушуну айт, оо, жараткан. Адамдын сулуу болгону кандай сонун, кандай бир жакшы!

XXXVII

Күн ысып турганда ал мага төмөнкү жолдон жете келди. Ал Ливадия тарапка атчан баратыптыр; миңгени кичинекей татар жылкысы. Өңү бозоруп, чачы саксайып, тегерек ак калпак кийип алган экен. Анын бул түрү гномдукуна¹ өтө эле окшош.

Ал атынын оозун тартып, мени менен сүйлөшө кетти: мен анын үзөңгүсүн улай катар басып баратып, В. Г. Короленкодон кат алдым деп сөз кыстара кеттим, Толстой сакалын ачуулуу сербеңдетип алды:

---

¹ Гном – Батыш европалык мифологиянын эргежээлге окшоп, узун сакалы бар түрү суук каарманы. (*Котормочунун эскертүүсү.*)

– Ал кудайга ишенеби?

– Билбейм.

– Эң негиздүүсүн билбейт экенсиз. Ал ишенет. Бирок атеисттер алдында кудайга ишенем дештен уялат.

Ал кабагын бүркөп, көздөрүн жүлжүйтүп, жактырбай сүйлөдү. Ага тоскоол болуп жатканым ачык эле сезилип турган. Бирок кетейин деп жатсам, токтотуп калды:

– Кайда шаштыңыз? Мен акырын бастырып баратам. Анан кайра күңкүлдөй баштады:

– Силердин Андреевинер да атеисттерден уялат, бирок ал да кудайга ишенет, ошондуктан андан коркот.

Улуу князь А. М. Романовдун имениесинин чегинде Романовдордун үчөө: кожоюн Ай-Тодора, Георгий, дагы бирөө Дюльбергдик Петр Николаевич болсо керек эле, баары тең олбурлуу, сөөк-саактуу немелер так жолдун таманында турушуптур. Жалгыз ат чегилген араба жолду тосуп, ээр токулган ат ага туура байланып турган экен. Лев Николаевич өтүүгө жол жок болуп, Романовдорду тикирейип теше карады. Бирок алар тескери карап турушкан. Ээр токулган ат бир орунда тыбырчылап, арабага капталын салып, Толстойдун атына жол бошото берди.

Бир-эки мүнөтчө бастырып келген соң:

– Таанып коюшту, акмактар, – деди.

Дагы бир аздан кийин:

– Ат айбан болсо да Толстойго жол бошотуп беришти түшүндү, – деди.

XXXVIII

«Эң мурун өзүңөрдү өзүңөр үчүн сактагыла, ошондо башка кишилерге да пайдаңар көп тиет».

XXXIX

«Билдим деп эмнени айтса болот? Мына мен өзүмдүн Толстой экенимди, жазуучу экенимди, аялым, бала-бакырам бар экенин, чачым ак, өңүм суук, чоң сакал экенимди билем. Булардын баары паспортко жазылат. А эми көңүл туурасында болсо паспортко жазышпайт, а мен бир гана муну билем: көңүлүм кудайды каалайт. Кудай деген ким? Ал менин жанымдын бир бөлүкчөсү. Бар болгону ушул. Ойлоо жөндөмдүүлүгүнө ээ болгон киши кудайга оңой менен ишене албайт. А эми ишенбесең кудай деп жашай албайсың. Тертуллиан: «Ой – бул азгырык» – деп айтыптыр.

XL

Өзүнүн бир беткей үгүтүнө карабастан бул ажайып адамдын ички дүйнөсү өтө эле бай.

Бүгүн ал паркта Гаспранын молдосу менен аңгемелешип жатканында а дүйнөгө ана-мына аттанам деп, өлүмгө баш койгон кадыресе абышкага окшоп турду. Чыканактай болуп, атайын бүрүшүп жаткансып, берки олбурлуу, бакыбат татардын жанында карылыгы жетип бөкчөйгөн чал сыяктуу көрүнүп, өмүр менен өлүм жөнүндө биринчи жолу ойлонуп, ажалдан айбыгып тургансыйт. Айран-таң калган кишиче коюу каштарын серпип, көзүндөгү жанып турган отторду өчүрүп жаткансып, көзүн беймазаланып ирмегилей берди. Анын баамчыл көз карашы молдонун жайык бетине тикирейип, мурун адам дит багып тике карай албаган оттуу каректеринин курчу кеткен шекилдүү. Ал молдого кудай, өмүр, жан туурасында «жаш баланын» суроолорун берип, курандын ырларын евангелиенин жана пайгамбарлардын саптары менен заматта алмаштыра коюп жатты. Чындыгында ал улуу артист же акылман гана ээ боло алган залкар чеберчилик менен ойноп жаткан.

Ал эми өгүнчөрөөк болсо, Танеев жана Сулер менен музыка жөнүндө сүйлөп жатып, анын кооздугуна кудум жаш балача суктана берген эле. Ал минтип өзүнүн суктанып жатканына, тагыраак айтканда, суктанууга жөндөмдүүлүгүнө ыраазы болгондой көрүнөт. Ал музыка жөнүндө баарынан жакшы жана терең жазган Шопенгауэр болгон деп, Фет туурасында күлкүлүү бир анекдотту айтып, музыканы: «Дудук сыйынып – табынуу» – деп атады.

– Дудук дегениңиз кандай? – деп сурады Сулер.

– Анткени сөзү жок да. Ойго караганда үндө сезим көбүрөөк болот. Ой – бул капчык, ичинде чака тыйындары бар, а үн эч бир булганбаган таптаза нерсе.

Ал эмнегедир эң назик, жакшы сөздөрдү издеп, жаш балача жагымдуу сүйлөп, жарпы жазылып отурду. Анан капилеттен сакалын жайкап күлүп, эркелеткенсип акырын сүйлөдү:

– Музыканттардын баары аңкоо адамдар, а эми алар канчалык таланттуу болсо, ошончолук кем акыл болушат. Бүт баары дээрлик динчил болгонуна таң каласың.

(Уландысы бар)

которгон **Курманбек АБДЫКЕРИМОВ**

Шууланмына
150 жыл

Тоголок
Молдо

(1860–1942)

ЖЕР ЖАНА АНЫН БАЛДАРЫ

*Бир-бир баштан баяндап,
Билдирип өтөт кабарлап.
Эң биринчи жол алып,
Жамгыр сөздү баштады.
Өзүнүн боюн көтөрүп,
Айтар сөздөн шашпады.*

Жамгыр:

*– Дүйнөнү бүтүн жашарткан,
Менден башка кайсың бар?
Жашартканың бар болсо,
Жашырбастан айтыңар!
Желип өткөн жеримен,
Жер тамыры жазылат.
Басып өткөн жеримен,
Байчечекей ачылат.
Жер жүзүнө бир бүтүп,
Менин нурум чачылат.
Аспандан төгүп тунук суу,
Жерге берет тиричилик,
Жер жүзүнөн жай алган,
Элге берет тиричилик.*

*Жаратылган ар түрлүү,
Жанга берет тиричилик.
Баарына көк чөп жедирип,
Малга берет тиричилик.
Дыйкандар айдап көгөрткөн,
Данга берет тиричилик.
Аркар, кулжа, ак кийик,
Аңга берет тиричилик.
Кургак чөлдө суусаган
Куланга берет тиричилик.
Басып турар буту жок,
Жыланга берет тиричилик.
Курт-кумурска жана да,
Көпкө берет тиричилик
Жер жүзүндө ар түрдүү
Чөпкө берет тиричилик.
Өзүңө куйган өзөн жок,
Көлгө берет тиричилик.
Эл барктабай куураган,
Чөлгө берет тиричилик.
Ушул чөлдү сактаган
Элге берет тиричилик.
Кумду майдай балкыткан,*

Ташка берет тиричилик.
 Ар бир жандын өзүнө,
 Башка берет тиричилик.
 Жаабай койсом бир жылга
 Жандын баары кысылат,
 Эки жылга жетпестен,
 Элдин баары бузулат.
 Саздар кургап, таш болот,
 Жандын төлү аз болот.
 Кабыгы менен бут куурайт,
 Карагай, кайың, терек, тал.
 Өнбөй калса, жерде чөп,
 Өлүп бүтөт барча тал.
 Эгин, чөп жерге өнбөсө,
 Кысылып бүтөт канча жан.
 Суу тактанат: «Агал» – деп,
 «Жандын баарын багал» – деп.
 «Бардык жанды бүтүндөй,
 Багууга келет чатам» – деп.
 Андай этес, суу эне,
 Колуңдан келбейт жепжеке.
 Сага менден жардам бар,
 Менден жардам болбосо,
 Ага албайсың мындай шар.
 Кудугуң кургап ным калбайт,
 Булагың кургап суу калбайт.
 Кара суу акпай жер соруп,
 Балчык болуп жуурулат.
 Жан-жаныбар кысылып,
 Заманасы куурулат.
 Жер жүзүндө суулардын
 Себеби менден булардын.
 Менден жардам болбосо,
 Өзөнүң кургап сай болот,
 Мактанбагың, суу аке,
 Баарыңдын жолуң байланат.
 Калкайып калың кар жатат
 Кара тоонун башында.
 Боройлоп согуп буркурап,
 Булут тунан кашында
 Бул дагы менин жолдошум,
 Ар качан менин кашымда.

Жамгыр айтып токтолду,
 Суунун сөзү козголду.
 Дарыя-көлдөр чайталып,
 Жамгырга карап октолду.

Суу:

– Жамгыр өзүн сел ойлойт,
 Кудук өзүн көл ойлойт.
 «Толтурал» – деп, деңизди,
 Кесирдүү сөзүн түк койбойт.
 Дүйнөгө бут чырталып,
 Деңиз жатат сел болуп.
 Жер жүзүндө нечен суу
 Кошулуп жатат сел болуп.
 Атагың – жамгыр, өзүң – суу,
 Аңгемең сенин мына бу.
 Мактанбагың өзүңчө,
 Деңизден чыккан сен бир буу.
 Анык жери күркүрөп,
 Астанда булут дуулаган,
 Дарыя, деңиз көлдөрдөн
 Сурап булут, суу алган.
 Астанды курчап бүркөлүп,
 Суу алган булут куралган.
 Мактанбагың, жамгырың,
 Деңиздин сен да суусуң,
 Алып келген булуттун
 Суусу турсун буусуң.
 Жайыраак жааса жымылдап,
 Адам сүйүп кытылдап,
 Каттуу жааса бургактап,
 Борошолоп шыбыргак,
 Күн күркүрөп тарсылдап,
 От чагылып жаркылдап.
 Арыктар толуп жымылдап,
 Ансайың төгүп шыбыргак.
 Мөндүрдүн баары сел болуп,
 Талааның баары көл болуп,
 Адырдын баары жер болуп,
 Агын суулар шар болуп,
 Күндүн көзү тутулуп,

Мөңгүнүн башы бузулуп,
 Булут минтип алышкан,
 Мунун баары күч менен
 Тарсылдап астан атышкан.
 Жаандын баары күч менен,
 Мунарык туман кубарган,
 Жердин жүзү тунарган.
 Мунун баары турунтан,
 Булуттун күчү куралган.
 Булут көчүп бузулуп,
 Бирине бири урунуп,
 Ачык туруп астан, жер,
 Айланып булут курулуп,
 Күн күркүрөп тарсылдап,
 Чагылган учуп жаркылдап,
 Булут көчүп бүлүнүп,
 Кызыл мунар көрүнүп.
 Сыдырым сыркак жел болгон,
 Жердин баары сел болгон,
 Себеби булут тумандан,
 Жел соккон кызыл мунардан...
 Суудан бул сөз чыкканда,
 Бул сөздү жамгыр укканда,
 Сөз айтпастан токтолду,
 Экинчи сөзү жок болду.
 Эми шамалдын келди кезеги,
 Үчүнчү болуп эсеби
 Шамал сууга кеп айтат.

Шамал:

– Шаркырабай, үнүңдү,
 Баса тургун – деп айтат.
 Мен кызмат кылдым өзүңө,
 Кулагын салчы сөзүтө,
 Сага кылган жардамым,
 Көрүнбөдү көзүңө.
 Албай кетип барасыз,
 Ансайын күчөп эсиңе.
 Эсирбегин тактанып,
 Эми тийдиң безиле.
 Көккө чыкса бууланган,

Жерге түшсө дууланган,
 Булут менин колумда.
 Түшкөн жери бууланган,
 Сыбызгы, сыркак соккон жел,
 Мунар менин колумда.
 Күндүн жүзүн бүркөгөн,
 Туман менин колумда.
 Астанда жүргөн жаркырап,
 Айдын нуру колумда.
 Көктө жүргөн жаркырап,
 Күндүн нуру колумда.
 Кезегимди кетирбейт,
 Тополоң салып заркырап:
 «Шамал келип калды» – деп,
 Качат баары чуркурап.
 Булут, туман, мунарык,
 Болду түшүп колума.
 Ар килисин ар сайдан,
 Айдап салам жолуна.
 Эч бир нерсе чыдабайт,
 Кайратымдын зоруна.
 Саратан жайды кыш кылам,
 Калсын деп атак соңума.
 Мен каарымды төккөндө,
 Булактын баарын муз кылам.
 Эсиңден чыккыс иш кылам,
 Суукту салып ушундай,
 Суу аке, сени мыш кылам.
 Мактанасың, сүйлөйсүң,
 Баркымды неге билбейсиң?
 Чеберсинип тактанып,
 Жөнүң менен жүрбөйсүң.
 Саратан жайды кыш кылган,
 Шамалдын сөзүн ким дейсиң?
 Береке шамал, булутта,
 Же туну көзгө илбейсиң.
 Сенин шаркыраган добушуң
 Шамалдын салган айласы.
 Суу аке, түк да билбейсиң,
 Шамалдын ушу пайдасы.
 Кыш чилдеде күтүнөт,
 Кызматымды бүтүрөт.

Бөксөгө чыгам бөлүнүп,
 Эл көзүнө көрүнүп.
 Сага жардам кылгандан
 Жатпайм түк да эринип.
 Ала-Тоо башын курайтын,
 Аянып карап турбайтын.
 Сага жардам кылгандан
 Тартынын башым турбайтын.
 Тоонун башын тунартып,
 Оңой жардам кылбайтын.
 Калдайган төңгү муз кылып,
 Кардын баарын жыйнайтын,
 Карды жыйнап тоо кылып,
 Кайратымды сындайтын.
 Токсон чилде чыкканча,
 Тоо башынан жылбайтын.
 Кайратың сенин ушубу?
 Суу аке, кылба кусурду!
 Мелтиреген көк жалтаң,
 Бетиңден көрдүм нуруңду,
 Кантээр айла таба албай,
 Кара жаның кысылды.
 Көйрөңдүк кылып тактанба,
 Көргөн күнүң ушубу?
 Токсон чилде кеткенче,
 Чың этип үнүң угулбайт.
 Суук чилдеде сенделип,
 Сендей пенде чыга албайт.
 Токсон чилде кыш өтүп,
 Жадырап жайнап жаз жетип,
 Мелтиреген бетинди,
 Басып жаткан муз кетип.
 Жөө туман тарап бөлүнүп,
 Жердин жүзү көрүнүп,
 Торгой сайрап тил ачып,
 Күкүк сайрап үн ачып,
 Булактын көзү сызылып,
 Бөксөдөн төңгү бузулуп,
 Калп айтпагың озунуп,
 Кардын баары кошулуп,
 Киресиң анан тилиңе,
 Тийбей жүр менин жиниме!

Адамдар сүрдөп бара албайт,
 Күрүлдөгөн үнүңө.
 Күчүң болсо, суу ана,
 Күзүңдө неге кирбейсиң?
 Мактанасың, сүйлөйсүң,
 Баркыңды өзүң билбейсиң.
 Токсондун күчүн токтотуп,
 Кышында неге кирбейсиң?
 Түк жумуш келбейт колуңдан,
 Мактанып неге сүйлөйсүң?
 Торгой сайрап тил ачты,
 Булбул сайрап үн ачты.
 Жазда баары жашарып,
 Байчечекей гүл ачты.
 Саратан жайлоо өткөнчө,
 Салкын күз сызып жеткенче,
 Ала-Тоонун башынан
 Калкайган карлар кеткенче,
 Асмандан түшүп буу келет,
 Алда канча суу келет.
 Калкылдап агып кар келет,
 Кардын суусу шар келет,
 Бөксөдөн төңгү бузулат,
 Бул да келип кошулат.
 Күрүлдөп үнүң басылбайт,
 Күкүк болуп күүлөнүп,
 Айбаттана түшөсүң,
 Ала-Тоодон кар эрип.
 Бул шамалдын кылган жардамы,
 Алда канча сүр берип.
 Шамалдын баркын билбейсиң,
 Мактанасың, сүйлөйсүң.
 Баркыңды өзүң ойлонуп,
 Аян кылып жүрбөйсүң.
 Менин башкача кылган өнөрүм,
 Байкайтын иштин келээрин.
 Таң атарда сыбызгы,
 Күн батарда муздак жел,
 Баарысы менин колумда
 Чалкайган тиги салкын төр.
 Жан-жаныбар жалпынын,
 Черин жазат сыбызгы.

Эрте турган адамдын
 Көөнүн ачат сыбызгы.
 Кечки соккон сыргак жел,
 Бул да жазат чериңди.
 Аба адамга пайдалуу,
 Сактайт жакшы делиңди.
 Эрте-кеч жүрсөң салкындап,
 Көтөрөт сенин көөнүңдү.
 Өзүт болсо токтобой,
 Көп кечикпей жетелин,
 Сасык-бузук жыт болсо,
 Айдаган бойдон кетелин.
 Көп кечикпей барганым,
 Көпкө кылган жардалым.
 Жаман жытты жолотпой,
 Алыс айдап салганым.

Суу:

– «Мактанбайм» – деп
 мактандың,
 Өзүңдү айтып актандың.
 Сен жобурап сөзгө киргенде,
 Жолуңду тоспой сактандың.
 Аккан суу менин атагым,
 Эч кимге жок чатагым.
 Эч ким менен чырым жок,
 Аккан бойдон жатамын.
 Муздактан музду эритип
 Сайдан чыгат, аккан суу,
 Адам айран калгандай
 Жайдан чыгат, аккан суу,
 Өзүңдө кубат болбосо,
 Кайдан чыгат, аккан суу?
 Күнү-түнү тынбастан
 Агып турат, аккан суу.
 Жандын баарын суусатпай
 Багып турат, аккан суу.
 Ичкен жанга деп берип
 Жагып турат, аккан суу.

Жан буткөндүн баарына
 Азык болгон, аккан суу.
 Жүзү, колун жууганда,
 Таза кылат, аккан суу.
 Түгөнбөстөн токтоосуз
 Келип турат, аккан суу.
 Түк токтобой ырыскы
 Берип турат, аккан суу.
 Эгин эккен жерлерге
 Келип турат, аккан суу.
 Буруп алсаң оюңа
 Көнүп турат, аккан суу.
 Сугарган эгин суналып
 Өндүрүп турат, аккан суу.
 Суусаганда жагымдуу
 Балдан таттуу, аккан суу.
 Баркын билген адамга
 Абдан таттуу, аккан суу.

От:

– От болуп чыктым жаралып,
 Оттук таиштан таралып.
 Табып ысык күүдүрөт,
 Жандын баарын сүүдүрөт.
 Айтып бергин сырыңды.
 Бизден өйдө жериң жок,
 Жашырып калаар кебиң жок.
 Текебер көп өзүңдө,
 Күрүлдөйсүң чениң жок.
 От туруп анда сүйлөдү:
 Шамал сууну сүйбөдү,
 – Текебер – деп өзүңдү,
 Айтып өттүң бир катар,
 Тескери айтып сөз менен,
 Чарпып өттүң бир катар.
 Шамал мага кызматчы,
 Өчкөн болсом күүдүрөт,
 Жарыгыма кубанып,
 Баркылды журтка билдирет.

Караңгыны балкытып,
 Шамдай кылам нур менен.
 Ишене бер сөзүмө,
 Ишим болбойт чыр менен.
 Тоңгондорду эритем,
 Үшүгөндү жылытам,
 Чийки болсо бышырам,
 Бышык болсо күйгүзөм.
 «От адамга эрмек» – деп,
 Барлык элди сүйгүзөм.
 Канча жандын баарына
 Кадырымды билгизем.
 Жандын баарын кубантып,
 Кабагын ачык күлгүзөм.
 Бары-жоктун баарына.
 Пайдалды артык тийгизем
 Астандагы жаркырак,
 Айдын нуру өзүмдө.
 Айтсам чыкпайт эбилден,
 Ай дагы менин сөзүмдө.
 Көпчүлүктү жыргаткан,
 Күндүн нуру өзүмдө.
 Күйдүр десем күйдүрөт,
 Күн дагы менин сөзүмдө.
 Мактанбаймын баары чын,
 Адилдик бар өзүмдө.
 Ашык сөздү айтпаймын,
 Айыбым жок өзүмдө.
 Баары журттун шамымын,
 Жаркыраган таңымын.
 Жердин жүзүн нурланткан,
 Жарыгытын баарынын.
 Баары журтка белгилүү,
 Маалим болгон тарыхым.
 Баштан-аяк дайындап,
 Айттым өттүм аныгын.
 Жалгыр, шамал, от да, суу,
 Сөздөрүн айттып токтолду.
 Булардын сөзүн укканда,
 Жер кыймылдап козголду.

Жер:

– Балдар, сөзүм угуңар,
 Кулак салып туруңар.
 Ырас жери мактанбай,
 Бир ынтымак кылыңар.
 Жол талашып урушпай,
 Ынтымак болсун тобуңар.
 Ынтымактуу болсоңор,
 Ошондо болот жолуңар.
 Мен болсом балдар карыңар,
 Сөзгө кулак салыңар.
 Калбассыңар катардан,
 Сөзүмдөн нуска алыңар.
 Жаратылып жер болуп,
 Атаңар болуп аталган,
 Сабырымдын барынан,
 Калганым жок катардан.
 Текебери көбүнөн,
 Шайтан болду азезил,
 Мактангандын жаманын,
 Балдарым муну байкай бил.
 Бүтүн дүйнө шамал, суу, –
 Баарысы менден таралды.
 Жалганчы залым болбостон,
 Адил сүйлө адалды.
 Залим болсоң жалганчы,
 Көрөсүң акыр залалды.
 Өзүңдөн өзүң мактанбай,
 Өлчөп жүргүн чатаңды!
 Көтөрүлгөн көп акмак,
 Көлүккө түшүп капалды.
 Көөп кетлек наадандык,
 Көтөрүлбөй жүрүңөр,
 Атаңар айткан бул сөздү,
 Акылдуу балдар, билиңер.
 Сабырымдын барынан,
 Санга кирдим жер болуп,
 Үйүм, жыйып толтурдум,
 Үстүм толгон эл болуп,

Дайра, чалкар көл болуп,
Мухит деңиз сел болуп,
Аркайган Ала-Тоо болуп,
Астанга жакын зоо болуп,
Жана менин өзүмө
Балдарым жүрөт жоо болуп.
Менин атым кара жер,
Жүк көтөргөн балбан шер.
Жүк көтөргөн атаңдан,
Балдарым пайда ала бер.
Анык жери түз жүрүп,
Өзүңдү жөнгө сала бер.
Түз жүрбөгөн ийриси,

Казган ордо кала бер.
Байкаңар, балдар, сөзүмдү,
Чыкпасын бул сөз эсиңден,
Бары-жоктун баарысы
Пайда тапкан өзүмдөн.
Бул жолдун өзү аман жол,
Жалты балдар, аман бол.
Ушул жолду көрсөткөн,
Атаңардай болсоңор,
Таап салган бул жолду,
Жашасын балдар, атаңар!
Жайдары заман бактыңар,
Балдарым, эти жашаңар!

Адабий сын

**Кеңешбек
АСАНАЛИЕВ**

ПОСТСОВЕТТИК ДООР. АДАБИЙ ТАГДЫР

Биринчи макала. Кайдан чыктык...

Дүйнөнүн бир тарабын титиретип турган СССРдин кыйрашы аз сандуу элдер үчүн тоо көчүп, сел жүрүп кеткендей эле болду. Айрыкча, өзүн «дүйнөдөгү эң алдыңкы, эң демократиялуу» деп жарыялаган «көп улуттуу совет адабиятынын бир заматта бөлүнүп тарап кетиши, башкасын билбейм, кыргыз совет жазуучулары үчүн асмандагы күн биротоло батып кеткендей эле түн түштү да калды. Ошондогу кыргыз совет жазуучуларанын моралдык ал-абалы, духу, чыгармачылык психологиясы кандайдыр бир учурлары менен, албетте, бул салыштыруу оңтойсуз, ошондой болсо да, 1920-жылдары Россиядан сүрүлүп, Батыш Европага эмиграцияга кеткен И. Бунин, Г. Иванов, Д. Мережковский, В. Набоков, М. Цветаева ж. б. у. с. эң көрүнүктүү орус жазуучуларынын тагдырына үндөшүп, окшошуп кеткен сыяктуу. Аттанган орус жазуучулары бир заматта, башка түшкөн оокат-тиричиликти көр азабын айтпай эле коё-

---

Адабий сынчы, окумуштуу АСАНАЛИЕВ Кеңешбек 1928-жылы Сокулук районунун Саз айылында туулган. Кыргыз мамлекеттик пединститутун бүтүргөн. Кесиби боюнча филолог.

Адабий сын жана адабий таануу боюнча кыргыз жана орус тилдеринде жарык көргөн жыйырмадан ашуун китептердин автору. Филология илимдеринин доктору, профессор. Кыргыз Эл жазуучусу. Эл аралык коомдук Айтматов академиясынын ардактуу академиги.

«Постсоветтик доор. Адабий тагдыр» аттуу үч бөлүктөн турган макала атактуу сынчынын өмүрүнүн акыркы жылдарында жазылып, кыргыз адабий айдыңынын кечээгиси менен бүгүнкүсүнө сереп салат. Бул санда макаланын биринчи бөлүгү жарыяланды.

лу, туруктуу түрдө үзүлбөй жарыкка чыгып турган басма сөздөн, журнал, газеталардан биротоло айрылып, кол үзүп, башка элде, башка жерде эмнеден баштарын билбей отуруп калышыптыр. Бул чыгармачылык иштин «чарбачылык», «өндүрүштүк» жагы гана. Орус жазуучуларынын алдында мындан алда канча татаал чыгармачылык иштин түздөн-түз ички проблемасы келип чыкты.

Кантсе да алардын артында Пушкин менен Гоголь, Толстой менен Достоевский, Тургенев менен Чехов ж. б. улуу мурасы «тиреп» турган. Эмне кылуу керек, «өз мамлекети» жок жерде кайрадан жаңы адабиятты баштоо керекпи, же улуу көркөм мурасты улантуу, андан ары жаңы кырдаалдарда өнүктүрүү туура болобу, же болбосо, дегеле башка, мурда тааныш эмес маданиятка өтүп кетүү керекпи... Маселенин маңызы дал ушунда болчу. Кийин, ар түрдүү олку-солкулуктар, талаш-тартыштардын негизинде куугунтукта калган орус жазуучулары ушул ар башка багыттарды бирдей кенири өздөштүрүп, Советтер Союзундагы орус совет адабиятына альтернативдүү, көп жагынан карама-каршы орустун эмигранттык чоң адабиятын жаратканы тарыхтан белгилүү.

Көп улуттуу совет адабияты ар кимиси бир-бирден өз-өз коломтосуна тарап кеткенден кийин кыргыз жазуучулары, Расул Гамзатовдун метафорасын жөнөкөйлөштүрүп айтканда, балапан кезинен тордун ичинде багылып, эркиндикке чыкканда кай тарапка учарын, кантип жем тарабын билбей турган «башы маң» куш сыяктуу абалда калды. Бул жерде ар кандай масштабдагы жана маанидеги окуялардын ортосунан, тагыраак айтканда, өз жеринен сүрүлүп, бөлүнүп кеткен орус жазуучулары жараткан «эмигранттык адабият» менен «улуу адабияттан» бөлүнүп, коломтосунда калган адабияттын ортосунан кандайдыр бир аналогия, окшоштук издөө аракети жок, тек гана маселенин уңгусун, түпкү негизин даанараак көрүү максатында жогорудагы салыштыруунун логикасын улантып көрөлү.

Октябрь революциясынын натыйжасында орус адабияты келип капталган тарыхый кырдаал кандай эле, баарынан мурда Россияда, метрополияда жеңишке келген большевиктик бийлик жаңы адамды, советтик адамды тарбиялоо проблемасын мамлекеттик саясаттын деңгээлинде койгонго байланыштуу көркөм процессти мурдагы классикалык адабияттан кескин айырмаланган эстетикалык принциптердин негизинде жаңы адабиятты жаратуу максатын биринчи планга көтөрдү. Дал ушул идеологиялык кырдаалга туш келген мурда жазма адабияты дээрлик өнүкпөгөн, өнүксө да кол жазма (манускрипт) түрүндө калган аз сандуу элдердин адабияты, ошолордун ичинде жаңыдан пайда болгон кыргыз адабияты, совет бийлигинин камкордугун, патерналисттик көрсөтмөлөрүн чын дили менен кабыл алып, ошол чен-өлчөмгө баш-оту менен кирип кеткени табигый көрүнүш.

Дал ушул саясат, дал ушул модель менен жаралган, ал турмак бир кыйла өсүп-өнүгүп чыңалып калган, аз сандуу элдин улуттук адабияты «учкан уясынан» ажырап, өз очогунда жетимдей жалгыз калганда, адегенде эле эл-жеринен куулуп, сүрүлгөн орустун эмигрант жазуучуларыныкы сыяктуу «эмне кылуу керек?», «эмнеден баштоо керек?» деген сууроо келип чыкты. Мурдагыдай эле совет адабиятынын көнүмүш салтын улантуу керекпи же жаңы жолго түшүү максатында баарын кайрадан баштоо керекпи? Айланасын караса, баары өзгөрүп кеткен, баары башка, таанылгыс, башка бир континентке келип түшүп калгандай. Баягы даяр шарттардын бири жок, план боюнча чыгып турган китептерди айтпай эле коёлу, «периштедей» болуп жума сайын, ай сайын жаркырап колго тийип турган адабий газета, журнал көп узабай жашоосун токтотту. Кайран «Ала-Тоо» журналы, кайран «Кыргыз маданияты» жумалыгы кайрылып келбейт ко! Баарынан да советтик жазуучулардын союзу деген бир укмуш көрүнүш бар эле. Апыртпай кесе айтканда ал мекеме жазуучу дегендердин Экинчи Үйүндөй эле болчу. Каалаган жолдош-жоролорун, калемдеш курбуларың, ал турмак кадырлуу, урматтуу, мартабалуу аксакал жазуучулар менен кездешип, аңгемелешип, кээде «кызыл-чеке» кызуу талаш-тартыштарды өткөрүп, өмүрдүн эң бир кызык учугу дал ушул мекемеде өтчү. Ал эми алардын баары, Мукай Элебаевдин кайсы бир ырында айтылгандай, «булдурал» артта калды.

Азыркы учурда эмнелерди баштан өткөрүп жатабыз, эмне үчүн ушундай абалда калганыбызды түшүнүү үчүн, дал ошол өткөнгө, «экинчи үйүбүз» болгон жазуучулар союзунун ички табиятына кайрадан-кайра кайрылууга туура келет. «Экинчи үй» чынында да кыргыз жазуучуларына патерналисттик камкордук көрүп келгени (советтик өкмөт менен коммунисттик партиянын атынан) талашсыз. Башкасын айтпаганда деле, Жазуучулар союзунда алдын ала түзүлгөн план боюнча жыл сайын болбосо да (айрымдардыкы ошондой эле болчу) «жазуучу» эле аттуунун эки-үч жылда кезектеги китеби жарык көрүп, адабий «атак-даңкы» көтөрүлгөндөн көтөрүлүп турганы, азыр түштөгүдөй эле көрүнүш.

Буга ого бетер шыктанган жазуучу арийне, көнүмүш боюнча иштөөнү улантчу, анан дагы улантчу. Мына ушундай регламентациянын негизинде көнүмүш боюнча иштөө көркөм адабияттын накта максаты (адамдын жеке тагдырын «изилдөө») эстен чыга баштайт, жогортон түшүрүлгөн көрсөтмөлөрдүн, жол-жоболордун негизинде жазуу күч алат, жогортон «алганды» кайтарып берүү чыгармачылык азаптануунун алдыңкы катарына көтөрүлөт. Натыйжада, маселен, жыйырмаларында баштап, жети-миштин тегерегине чейин жашаган жазуучу акын 20, 30, болбосо 50 китептин (болгондо да, көлөмү кандай?) автору болууга үлгүрчү. Ушунун баары акырында келип, «дүркүрөп» өнүгүп жаткан улуттук адабияттын алыстан эле көрүнө баштаган бараандуу «караанын» жаратып салчу.

Бул «караандын» мартабасы дагы ого бетер бийиктейт, ал турмак дүйнөлүк адабияттын деңгээлине көтөрүлөт. Улуттук адабияттын «аксакалдары» (Аалы Токомбаев, Түгөлбай Сыдыкбеков) көп улуттуу совет адабиятынын классиктери Горький менен Маяковскийдин, Шолохов менен Фединдин, Ауэзов менен Мукановдун, Кербабаяев менен Мирзо Турсун-заденин, Айбек менен Вургундун, Гамзатов менен Кулиевдин, Кугультинов менен Каримдин ж. б. катарына коюлуп, бирдей мааниде бирдей даражада айтылат. Үстүртөн караганда бул жөн эле атактуу адабий ишмерлердин «тизмеси» сыяктуу болуп көрүнөт, а чынында дал ушулар көп улуттуу совет адабиятынын дүйнөлүк «караанын» жараткандар болчу. Мазмуну боюнча социалисттик, формасы боюнча улуттук деген темирдей бекем формуланын негизинде бириккен ушул көп улуттуу совет адабиятынын «карааны» ырасында эле дүйнөлүк масштабдагы көрүнүш болгону чын.

Биз ушул «караандан», «шаан-шөкөттөн» көз ачып-жумгуча ажырадык, биротоло кол жуудук. Кандайдыр бир заматтын ичинде улуттук адабияттын лидерлери («аксакалдары») мурдагыдай дүйнөлүк адабияттын араанынан ажырап, кичине адабияттын кичине классиктеринин деңгээлине түшүп калды. Азыр Сыдыкбековду эч ким Шолоховдун катарына койбойт. Эгерде ушунун баары жогоргон, «асмандан» түшүрүлбөй, табигый түрдө улуттук кыртыштан өсүп, өнүгүп чыккан болсо, ал минтип өзүнөн өзү түбү менен урабайт эле го (кайда калды «көп улуттуу совет адабияты деген феномен»), тоо көчүп, сел жүрүп кеткендей «жоголбойт» эле го!

Жок, бул айтылгандардан мурас катарында, адабий сабак, тажрыйба катарында, ал гана эмес, келечекке өзүнчө бир эстетикалык үлгү, адабий база-байлык маанисинде кыргыз совет адабиятынан «эчтеке» калган жок деген сологой жыйынтык дегеле чыкпайт. Ал мезгилдин адабиятын «сыкса» кочууч толбогон «бирдеме» зорго калат деген нигилисттик көз караштан мен алыс турам. Менин терең ишенишимде советтик мезгилдин адабияты дал ошол жаралыш табияты, туруш-турпаты, саман-топону, ал турмак, апачык жазмакер халтурасы менен баалуу. Баарынан мурда, кыргыз элинин байыркы доорун, 19–20-кылымдардагы тарыхый коомдук окуяларын дал ушул совет адабиятынын чагылдырышы аркылуу таанып-билебиз (ал кандай көркөмдүк даражада чагылдырылган, бул башка маселе). Бул – биринчиден. Экинчиден, ошол доордогу көркөм өнүгүш бир өңчөй, бир багытта болгонуна карабастан, кыргыз жазуучусу үчүн дүйнөдөгү болгон адабий жанрларды өздөштүрүүдө бул мезгил өзүнчө бир адабий мектеп болгону, ошондой эле бул эң негизгиси, улуттук адабияттын постсоветтик мезгилдеги өнүгүшүнүн «базасын», фундаментин жаратканы талашсыз чындык. Демек, «кыргыз совет адабияты» деген ат менен дүйнөгө келген феномендин нукура табиятын,

жаралыш туруш-турпаты таанып-билүү, анан дегеле эмне үчүн ошондой экенин түшүнүү жана анын сабагынан тиешелүү жыйынтык чыгаруу, бул азыркы учурдун талабы жана милдети. Бул «талап» жана «милдет» кыргыз совет адабиятынын тарыхын изилдегендерге да, ошондой эле адабиятка келип, үмүттөнгөн «бирдеме» жаратам дегендерге да бирдей тиешелүү.

Маселенин маңызы – конкреттүү улуттук адабият мамлекеттин, өкмөттүн («совет мамлекети», «совет өкмөтү») официалдуу наамы менен жаралган генезисинде. Менин билишимче, бир да адабият ушундайча, же мамлекеттин, же өкмөттүн официалдуу наамы менен айтылбаса керек, ушуну эле эске алсак, маселенин маңызын түшүнүүгө жетишерлик болор деп ойлойм.

Албетте, «мамлекет», «өкмөт» өз ысмын, Октябрь революциясы менен кошо төрөлгөн ысмын, көркөм адабиятка, айрыкча, жаңыдан көз ачып, жаралып жаткан адабиятка энчилеп жатса, арийне, ага болгон камкордук да, көзөмөл да ошончолук ар тараптуу болоору бышык. Чынында да ошондой болду. Жашырып кереги не, жазуучунун коомдогу социалдык абалы, шатыра-шатман жарыяланган китептери, биринин артынан бири келген ар түркүн сыйлыктар, ардак наамдар, ашкере өйдөлөтүлгөн калем акы, калганын айтпаганда деле «жазуучу» деген түшүнүктүн өзү эле кандай мартаба, кандай авторитет эле. Мына ошондуктан ар бир жазуучу, таланттуусу да, талантсызы да, адабиятка кокусунан, же карьера издеп келгени да, жанын үрөп кызмат өтөгөнү талашсыз чындык. Натыйжада, кандайдыр бир жарым кылымдык мөөнөттүн аралыгында жогоруда белгиленгендей, көп жанрлуу көркөм адабияттын карааны жаралып, аны адеп жараткандардын алгачкы кадыресе үйрөнчүк тажрыйбаларына чейин «классиканын» даражасына көтөрүлгөн өзүнчө бир табышмактуу көрүнүш пайда болду. Чынын айтканда, жер шарынын кайсы континентинде, мурда жазмасы болбогон элде, ушундай кыска мөөнөттүн аралыгында ушундай тарыхый-маданий окуя жаралды эле? Менин оюмча, бул баарынан мурда коомдук турмуштагы чарбалык турмуштар (завод-фабрикалык, колхоз-совхоздук) баары текши бир түркүн «коллективдик» калыпка салынган сыңары, табиятынан индивидуалдуу гана боло турган көркөм чыгармачылык дагы дал ошондой эле бирдиктүү калыпка салынып, коллективдүү «өндүрүшкө» айландыргандан улам келип чыкты. Анткени Жазуучулар союзу формалдуу түрдө «коомдук» деп аталганы менен чындыгына келгенде ал партиялык башкаруунун департаменти катарында ар бир советтик жазуучунун ар бир чыгармачыл кадамы, «оңго-солго», «алга-артка» кеткени, кыбыр-сырына чейин эсептелип, көзөмөлдөнүп регламентацияланганы табигый законченемдүүлүк болгон.

Ушундай тартипке салынып, стандартталган чыгармачылык «өндүрүшкө» өзүнүн темирдей бекем иерархиясы жаралып, өнүгүп чыга-

рын реалдуу турмуш көргөздү. Биринчи катарда – «Кыргыз ССРинин Эл жазуучусу», «...Эл акыны», экинчи катарда – «эмгек сиңирген ишмер», андан ары калгандары. Калыстык, адилеттик үчүн алардын ар бири, ар түркүн тарабынан «аптекалык тараза» менен ченеп-өлчөнүп турулмак.

Мындагы негизги критерий: теңдемелөө, барабарлоо (уравниловка). Баары теңделет, барабарланат, ар кимге өз кезеги менен берилген сыйлыктар, ардак наамдар, жада калса калем акыга чейин. Баарынан кызыктуусу ар бир жаңы китептин асыл-көркөм наркы конкреттүү чыгарманын жекече касиет-сапаты менен эмес, автор ошол учурда ээлеп турган иерархиялык тепкичтин орду, бийиктиги менен өлчөнүп, бааланат.

Мына ушул кыргыз жазуучусу үчүн түзүлгөн «тепилицидагыдай» шарт бир заматта жоголуп, дегеле изи калбай жоголуп, ар ким өз коломтосунда жалгыздан калганда, чынында эле жалындап күйүп турган адабият дымпы, деми чыкпай жашоосу токтоп калгандай болду. Бирок дымыган абал, чынын айтсак, узакка созулган жок. Көрсө, «жазуучу», «акын» деген атакка жете албай, «чаңкап» жүргөндөр көп экен, алар дароо эле «жазгы байчечекейдей» жайнап чыга келди. Ал турмак китеп артынан китептер чыга баштады, болгондо да баягыдай жүдөө эмес, кызыл-тазыл кооз мукабаларга, кымбат суперобложкаларга оронуп, чет элдик аппак кагаздарга басылып чыга баштады. Бул иллюзия эмес, бул бүгүнкү күндүн чындыгы, эч талашсыз фактысы. Демек, ал кандай гана мазмундагы китеп болбосун, чакан ыр жыйнагыбы, же эки томдон турган романбы, булар акыры келип азыркы кыргыз адабиятынын, тагыраак айтканда, постсоветтик кыргыз адабиятынын кыймыл-аракетин, тынымсыз, үзгүлтүксүз келаткан процессинин айкын-ачык далили, бекем аргументациясы. Эгерде андай болгондо, маселенин маңызы мына мында турат, «өлгөн» адабият кайрадан кантип «тириле» баштады, ал өткөндүн адабий тажрыйбаларын карандай кайталаган «совет адабиятынын» анчейин уландысыбы, же түп-тамыры менен өзгөргөн социалдык-коомдук турмушка тиешелүү түрдө көркөм процессти кандайдыр бир жаңы сапаттык белгилер менен байытып, кубултуп жатабы, а эгерде чын эле жаңы адабият жаралып жаткан болсо, анда ал эмнеси менен жаңы, өткөндөн кандай касиеттери менен (тематикалык, проблематикалык, жанрдык, стилисттик, формалык) айырмаланат, сөз түйүнү ушунда.

Ооба, замандын чукул бурулушунан улам жазуучу кантсе да «саясий тордон» кутулуп, жогортодон түшкөн көрсөтмө, жол-жоболордун бийлиги биротоло өчүп, бүткөндөй болду. Бул маселенин сырткы гана жагы. Ал эми чындыктык маңызына тереңдеп көрсөк, анда өзүнүн идеялык-эстетикалык биримдиги менен дүйнөдөгү эң алдыңкы болуп көрүнгөн, ал турмак, өзүн ошондой деп жарыялаган көп улуттуу совет адабиятынын кейиштүү жагы, ал кийинкилерге бир өңчөй, бир түстүү көркөм мурас калтырып кеткенинде (айрым гана өзгөчөлүү учурларды эске ал-

баганда). Идеялык-эстетикалык биримдиктин негизинде жаралган улуттук адабияттарды бири-биринен ажыратып турган касиет-сапат, белги, бул «жергиликтүү колорит» болгону кокусунан эмес эле. Дал ошондуктан, «жергиликтүү колорит» улуттук адабияттын бирден бир мартабасы, ал турмак, идеялык көрүнүшү катарында романтизацияланганы, ошого эле эң бийик эстетикалык принцип деңгээлинде жазуучунун аңсезимине сиңирилгени талашсыз чындык болчу.

Улуттук адабият мурдагы «чоң үй-бүлөдөн», баарынан ажырап, «түюкка», өз «коломтосунун» айлампасына келип капталганда, дал ушул «улуттук колорит» деп аталган эстетикалык принцип түздөн-түз күтүлбөгөндөй күчүнө кирип, магдыроодо жаткан «экинчи демин» ойготту окшойт. Натыйжада «улуттук колоритке» ориентация жасоо, ошого баш-оту менен сүнгүп кирүү демилгеси кадыресе жамак ырлардан баштап панорамалдуу биографиялык поэмаларга чейин, санжыра иликтөөлөрдөн тартып, тарыхый романдарды камтыган жазуучулук өнөрдүн кеңири мейкиндигин жаратты.

Баягы чыгармачылык демилгелүү замандан эчтеке калбай, баарынан текши кол жууп, ашкере төлөгөн калем акысын коё туруп, кадыресе сагынычтан адабий журнал, газета түшкө кирип турган чакта, самсыган, топураган жогоруда белгиленгендей, сырты кооз китептердин, газета аттуулардын жайнап чыгышына эмне түрткү, эмне себеп болду, бул чыны менен түшүнүксүз. Же, Кыргызстан сан жагынан бир дивизиянын курамына жетпеген аскери жок туруп, «жалаң генералдардын өлкөсү» дегендей, кыргыз жери таланты ашып-ташыган жалаң жазуучу, акындарга толуп кеттиби. Ырасында эле, рыноктун татаал шарты убактылуу кыйынчылык түзгөнү болбосо, кээ бир шамдагай айлакерлер үчүн азыркынын кырдаалына тез эле үйрөнүп (кыргыз адамы жаңы башталманы тез кабыл алат окшойт), татаал абалдын кайсы бир булуң-бурчунан жылчык таап, чыгып кеткени мындай турсун, баарынан кызыктуусу көркөм адабиятка болгон кумарлануу барган сайын өөрчүп, өркүндөп бараткандай сезилет. Мындай болушуна ыңгайлуу себептер да жок сыяктуу эле, тескерисинче, караманча жашоо тиричиликтен тартып, мурдатан бери темирдей бекем калыптанган чыгармачылык жагдайдан текши ажырап, анын үстүнө, алардын ордуна «массалык маданият» деп аталган агрессивдүү да, ырайымсыз да азыркы «желмогуз» менен бетме-бет калган конкреттүү чыгармачыл инсандын кай тарапка бет алар даана, айкын багыты да жок өңдүү эле.

Чынында да «массалык маданият» деген неме телевидениени, интернетти, басма сөз каражаттарын ж.б. текши, туташ ээлеп, өз билгениндей шапар тепкен доорго жетти окшойт. Көрсө, кайран убакытты «өлтүрүп», каалагандай көңүл ачууга ж. б. болот экен, арийне, басымдуу көпчүлүк, айрыкча жаштар, ошол жакка ооп баратканы талашсыз факт, натыйжа-

да баарынан өкүнүчтүүсү кайран китеп, болгондо да Улуу Китеп, баягыдай окулбай калды.

Ушуга байланыштуу, Улуу Китептин тагдырына байланыштуу бир аз чегинүү жасоого туура келет. Кийинки учурда Китеп менен Интернетти кээде катар коюп салыштырып, кээде карама-каршы коюп, талаш-тартыштар көп эле болуп жүрөт. Интернет азыркы замандын «үнү» экенинде эч кандай күнөм жок. Андан бардыгын алууга, бардыгын табууга болот. Талаш ал жөнүндө эмес. Талаштын маңызы китептин тагдыры жөнүндө. Адам баласынын кылымдар бою ойлоп, жасап-иштеп тапкан буюму – китеп, акыры келип интернеттин ырайымсыз кысымы алдында маңгиликтүү менчик асыл наркын жоготуп, колдонуудан чыгып калабы. Балким, мени консерватор дешер, мейли, бирок «Евгений Онегинди», же «Махабатты» каалаган учурда каалаган бетин убараланып издеп, колум менен кармагылап, барактарын ачканым алда канча ырахаттуу болор эле, маселен, дал ошол эле текстти интернеттен көз ачып-жумганча таап окуганга караганда.

Интернет азыркы замандын глобалдык окуясы экени талашсыз, барган сайын ал дагы өркүндөйт, аракет-кыймылы, эмгектенүү функциясы дагы татаалданат, балким, мунун баары китептин шорудур, бирок адам баласынын аң-сезими ордунда турганда, ал китептен кол үзбөйт го деп ойлойм. Ушул туурасында кайсы бир жолу россиялык интеллектуалдардын кайым айтышын телевидениеден угуп отурсам, бир окумуштуунун (аты-жөнү эсимде жок) китеп менен интернетти салыштырган бир сөзү акыл-эсиме кыт куйгандай орноп калыптыр. Так болуш максатында эсимде калганын орусча келтирейин: «Интернет в сравнении с книгой то же, что надувная резиновая девушка по сравнению с живой». Мен ойлойм, күтүлбөгөн бул аныктаманын автору интернетти жокко чыгаруу, же маани-маңызын басмырлоо, ошондой эле интернетти жан-дили менен жактоочулардын ар-намысына шек келтирүү үчүн эмес, тек гана китептин кадыр-баркы ырайымсыз зомбулук менен тебеленип, төмөн кулап баратканда, анын байыркы наристе таза, нукура наркын коргоп, атайы күчөтүп, гиперболизациялап жатса керек. Бул жерде айтайын дегеним дал ушинтип, китептин кадыр-баркы кетип, китепке кызыгуу баягыдай болбой «массалык маданият» туташ үстөмдүк кылып турган учурда, ансыз да ориентациясын, багытын таппай жоготуп турган учурда, көркөм адабияттын кайрадан жанданып, кайрадан «өркүндөй» башташы, бул чыны менен таң каларлыктай көрүнүш. Ушунун өзү эле, азыркы учурда «массалык» түрдө чыгып жаткан китептердин тагдыры кандайдыр бир кызыгуу туудурбай койбойт.

Эми кайрадан ошол совет мамлекетинин, совет өкмөтүнүн аты менен аталган адабияттан «кол үзгөндөн» кийинки абалга кайрылсак, көрсө, мамлекеттик көзөмөл (цензура) жок болгондон кийин, эгерде акча кара-

жатың болсо эле китеп чыгаруу проблема болбой калыптыр. Айтор, жарыкка чыккандардын баарын текши азыркы учурдун адабияты деп кабыл алсак, анда постсоветтик көркөм процесс, тарыхый романдын үстөмдүгү, саясий тил менен айтканда, гегомондугу менен мүнөздөлөт. Бул түшүнүктү өткөнгө кайрылуу, өткөндү таанып-билүү, болгондо да искусство менен илимдин тогошунан жаралган жанрдын бөтөнчө керемети менен таанып - билүү мезгилдин өкүм жыйынтыктарынын бири. Мындай болушка орчундуу негиз бар эле. Белгилүү го, совет доорунда өткөнгө кайрылууга толук түрдө тыюу салынбаса да, тарыхый теманы чагылдырган чыгармалар айрыкча көзөмөлгө алынып, кылдай «илинчеги» болсо эле авторго эскини «идеализациялоо», «жаңыны тануу», «жаңыны жокко чыгаруу» деген сыяктуу саясий айыптар даяр турчу. Мына ошондуктан совет жазуучулары, бөтөнчө улуттук авторлор, өткөн тарыхый турмушту сүрөттөөнү эңсеп, каалап турса да андан чочулап, четтеп өтүүгө аргасыз болушкан. Сөз эркиндиги темаларга коюлган ар түркүн тоскоолдуктарды алып таштагандан кийин, өзгөчө, улуттук жазуучулардын тарыхый окуяларга, өткөндөгү көрүнүктүү инсандардын тагдырына жапырт кайрылганы күтүлгөндөй эле законченемдүү көрүнүш. Бул – биринчиден. Ал эми экинчиден болсо, улуттук эркиндикти официалдуу түрдө конституциялык жол менен дүйнөгө жарыяланган соң, кыргыз жазуучусуна өз короосунун ачкычы өз колуна тийгендей, жогоруда үстүртөн айтылган «улуттук колорит» маселеси чыны менен өзүнүн жаңы мазмуну, жаңы духу менен ачылган сыяктуу болду.

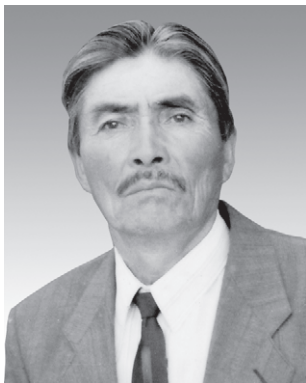
Ушундан улам болуш керек, тарыхый тема өзүнөн өзү чыгармачылыктын авансценасына көтөрөлүп чыкты, натыйжада бул чыгармачыл эрегиште күч салышкандардын арасында тажрыйбалуу жазуучулар менен катар, буга чейин адабият майданында дээрлик белгисиз авторлор да кеңири кездешет. Сөз азыр тарыхый иликтөө – беллетристика, тарыхый драма, тарыхый поэма жөнүндө эмес, азыр сөз козгойлу дегенибиз тарыхый роман. Мына алардын айрымдары гана: Төлөгөн Касым-Бектин «Баскын» (2000-ж.), «Кыргын» (2004-ж.), Эрнис Турсуновдун «Балбай» (2002-ж.), «Боронбай» (2004-ж.), Мелис Абакировдун «Көкөй кести» (2000-ж.), Жапаркул Токтоналиевдин «Хан Ормон» (2000-ж.), «Хан Ормон» (2002-ж.), Мурзапар Үсөндүн «Сакылар жери» (2001-ж.), Кубанычбек Бакиевдин «Дарыялар жайыкта кошулушат», биринчи китеп (2002-ж.), «Дарыялар жайыкта кошулушат», экинчи китеп (2002-ж.) аттуу тарыхый романдары. Аталгандардын арасынан Ж. Токтоналиев, М. Үсөн, К. Бакиев мен үчүн тааныш эмес, мурда эмне жазгандары, дегеле адабиятка болгон буга чейинки мамилелери мага таптакыр белгисиз. Бирок бул жагдай чыгармага карата колдонулган талап критерийди төмөндөтпөйт-бийиктетпейт, б. а., роман деген дефиниция алдында жарыкка келген китепке бир гана ошол аныктаманын негизинде мамиле

болушу зарыл. Арийне, бул жөнүндө сөз өз учурунда, кийинчерээк, ар бир конкреттүү кырдаалга жараша болгону ылайыктуу го деп ойлойм.

Жогортодо саналган романдардын негизги персонаждары кыргыз элине өткөн кылымдар турмушунда, тагдырдын чукул бурулуштарында, кыйын-кыстоо кезеңдеринде ар бири эң маанилүү кызмат аткарган ар биринин өзгөчө тарыхый орду бар Курманжан датка, Шабдан, Байтик, Ормон, Балбай, Боронбай өңдүү атактуу инсандар экени көрүнүп турат. Мына ошондуктан дал ушул тарыхый инсандардын жеке адамдык тагдырын гана эмес, эң оболу, ал кездеги кыргыз жергесиндеги социалдык-коомдук абалды, кыргыздардын ички жана тышкы турмушундагы конфликттик кырдаалдар жана кандуу кагылыштардын тарыхый себебин, жалпы элдик, жалпы улуттук маңыз-маанисин көркөм ачып көрсөтүү ар бир автордун бирден бир көзөмөлдөгөн максаты болгону айтпаса да түшүнүктүү. Андай болгондо өткөнгө, байыркыга бир тараптуу кызыгуу адабий-көркөм процессти жергиликтүү маселенин айлампасы менен чектеп коюу коркунучу дайыма болоору шексиз. Бул бир жагы болсо, экинчи жагы, балким эң негизгиси, улуттук чындык өзү үчүн гана эмес, ал өзү үчүн гана жашап, өзү үчүн гана таанып-бааласа, ал акыры келип кайда барып такалат. Ар бир жеке адам, жеке улут өзүн өзү таанып-билүү керек, ансыз мүмкүн эмес, бул күнөм чакырбаган аксиомадай формула. Менин толук эмес эсебимде «атактуу» деп аталган адамдар жөнүндө (өткөндөрү, кийинкилери, азыркылары) соңку эле 5–10 жылда элүүдөн ашык көлөмдүү китеп жарыялаптыр. Булар тарыхый романдар, биографиялык, документалдык баяндар, эскерүүлөр ж. б. жанрдагы чыгармалар. Байкап көрсөк, өткөн тарыхый окуялар, тарыхый инсандар, хандар, бектер, баатырлар жөнүндө, ошолордун ичинде кечээги эле коммунисттер партиясынын лидерлери жөнүндө жетишерлик эле деңгээлде (сандык эле көрсөткүчү боюнча) жазылыптыр, бирок алар эмне алып келди, эмне берди, эмне менен байытты, кандай белгисиздиктерди ачты, эң негизгиси, бул китептер башка элдин маданий дүйнөсүнө кире алдыбы, же көнүмүш боюнча өз «коргонунун» ичинде эле калдыбы, маселенин маңызы ушунда.

Үйкүл сөздөр

**Аскар
ИЛИПАЕВ**

ТУРМУШ САБАКТАРЫНАН

Акмакка айтылган кеңеш – чополуу жерге эгилген эгинди сугаргандай куру убара.

Урулук менен колу туткактык – атадан балага жуккан айыккыс дарт.

Айкөл, акылдуу адамдар менен мамиле түзүү – жандүйнөгө гүл өстүрүү.

Адам өзүнө өзү багбан боло албаса суу жетпеген дарактай.

Турмушка кайдыгер караган адамдын ой жүгүртүүсү өспөй, араба тарткан өгүздөй булчуңдары гана өсөт.

Сараң – макоо эмес, ал өзүнө гана байгерлик каалайт.

Акыл – адамдын өзүнө кызмат кылса, талант – өзүнө да, элине да кызмат кылат.

Акмакты мактоо – эшекке килем жабуу.

Билимин акылы менен айкалыштырган адам – өз айланасына көкүрөгүн керип, даана заңкайган тоонун чокусу.

Билимин арттырууга далалаттанбаган адам – жаны суу агып кирбей, эскирген кудук.

Сугалак адам – тарп аңдыган жорудан айырмасыз.

Кекирейген, куу чирен адамдын мүнөзүндө эшектин кыялдары болот.

Айкөл адам – чалкып жаткан деңиз.

Кара күчүнө гана ишенгендердин илими – муштум.

Жаратылыштын жаны – адам.